נתן שמואל דייוויס

די געשיכטע פון אַ לעבן

אַרויסגעגעבן
דורך א גרופּע פרײַנד
מעקסיקע — תשכ"ג 1963

נתן־שמואל דייוויס

די געשיכטע פון אַ לעבן

•

דאָס בוך איז געהיליקט דעם ליכטיקן

אָנדענק פון מיין פרוי העלען (האָדעס)

•

אַרויסגעגעבן

דורך אַ גרופּע פריינד

מעקסיקע — מיאמי־ביטש 1963

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

נתן-שמואל דייוויס

די געשיכטע פון אַ לעבן
(אויטאָביאָגראַפיע)

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

געדרוקט אין דער

דרוקעריי מאַנועל פינטעל

גאַרסיאַדיעגאָ נומער 28

מעקסיקע, ד. פ.

NATHAN S. DAVIS

Historia de una Vida

(STORY OF A LIFE)

Copyright 1963
NATHAN S. DAVIS
North Miami Beach
1740 N. E. 172th St.
U S A

PUBLICADO POR UN GRUPO DE AMIGOS
MEXICO-MIAMI BEACH, 1963
Printed in Mexico

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

אינהאלט

זייט

אַרטיגפּיר־וואַרט פֿון ל. באַיאַן — — — — — — — — — — — — 7

עטלעכע ווערטער צו די לייענער — — — — — — — — — — — — 14

קאַפּיטל איינס — די קנאַספֿן־יאָרן, דוד גאַזאַר ע"ה — — — — — — 16

קאַפּיטל צוויי — באַקוי — מיין צווייטע היים — — — — — — — 25

קאַפּיטל דרייַ — שלום עליכם אַמעריקע! — — — — — — — — 32

קאַפּיטל פֿיר — צער גידול בנים — — — — — — — — — — — 40

קאַפּיטל פֿינף — מיין פֿרוי העלען — — — — — — — — — — 47

קאַפּיטל זעקס — מיין הימלישער משה, ב. לידער פֿון מיין אייניקל בעטי העלען דייוויס — — — — — — — — — — 56

קאַפּיטל זיבן — מרדכי דער פּראָלעטאַריער — — — — — — — 78

ב. פֿון מרדכים בריוו פֿון תּפֿיסה — — — — — — — 91

קאַפּיטל אַכט — מיין טאַכטער האָדל אַ דערציִערין — — — — — 95

קאַפּיטל נייַן — פֿאַרטאָן אין געזעלשאַפֿטלעכע אַרבעטן — — — 110

קאַפּיטל צען — אַ פּרווו צו שאַפֿן אַ יידישן יישוב אין אַמעריקע — 119

קאַפּיטל עלף — „איחוד", יידישע פֿרידן־ברודערשאַפֿט און וועגע־טאַרישע קאָאָפּעראַטיוו אין ישראל — — — — — — — 128

קאַפּיטל צוועלף — אַקטיווע טוער אין דער וועגעטאַרישער באַוועגונג — 140

קאַפּיטל דרייצן — געווייסנס־קעגנער פֿון מלחמה — — — — — — 146

קאַפּיטל פֿערצן — קאָרעספּאָנדענץ — — — — — — — — — — 157

קאַפּיטל פֿופֿצן — מיין אויסצייכענונג און פּרעמיע פֿון יִיווא — — 169

קאַפּיטל זעכצן — אין סך־הכל — — — — — — — — — — — 173

קאַפּיטל זיבעצן — מיינע קינדער וועגן זייער מוטער און וועגן דער פֿאַמיליע — — — — — — — — — — — — 183

א. משה דייוויס - מײַן מוטער און מײַן פֿאַמיליע בכלל 183
ב. מאַקס דייוויס - זכרונות פֿון די קינדער־יאָרן — 187
ג. האַדל דייוויס — עטלעכע ווערטער וועגן מיר און
וועגן מײַן פֿאַמיליע — — — — — — — — — — 191
קאַפּיטל אַכצן — מײַן באַגעגעניש אין וועגעטאַריאַנישן האָטעל — — — 195

נ. ש. דייוויס

אַריינפיר-וואָרט

„צו וואָס ראָמאַנען, ווען דאָס לעבן אַליין איז אַ ראָמאַן" — אין דעם דאָזיקן אָריגינעלן זאָג האָב איך זיך דערמאָנט, ווען מיר איז אויסגעקומען צו לייענען די אָריגינעלע, אייגנאַרטיקע לעבנס-ביאָגראַפיע פֿון **נתן־שמואל דייווים**. דער גרויסער שלום-עליכם האָט דעם דאָזיקן זאַץ געזאָגט ווי אַ **מאָטאָ** צו זײַן לעבנסווערק **פֿונעם יאָריד**, ווייל ווי עס ווײַזט אויס, האָט ער בחוש דערפֿילט, אַז אַ סך געדאַנקען און לעבנס-אמתן זײַנען — זײַנען ניט דערזאָגט געווארן אין זײַנע פֿילפֿאַרביקע שאַפֿונגען און ער האָט געמוזט דערגאַנצן עס אין זײַן אויטאָביאָגראַפֿיע, וואָס האָט געדאַרפֿט זײַן ווי דער סך-הכּל פֿון דעם לעבן פֿון אַ שעפֿערישן מענטשן און אין דער זעלביקער צײַט אַ מין צוואה פֿאַר די לייענער זײַנע ווי אַזוי מע דאַרף לעבן אויף דער וועלט.

עפּעס ענלעכעס שפּירן מיר אַרויס אין דער לעבנס-ביאָגראַפֿיע פֿון נ. ש. דייווים. מיר האָבן פֿאַר זיך אַ שעפֿערישן פֿאַלקס-מענטשן, וואָס וויל זיך אָפּריידן פֿון האַרצן; ער וויל דערציילן וועגן זײַן לעבן, וועגן זײַנע נסיונות, פֿאַרמעסטן, נצחונות און דורכפֿאַלן און דער עיקר וועגן זײַנע זוכענישן צו לעבן אַן ערלעך און שיין לעבן, בכדי זײַנע דערפֿאַרונגען זאָלן דינען פֿאַר אַ לערנונג פֿאַר קינדער און קינדסקינדער פֿון די קומענדיקע דורות.

און זאָל דאָ גליק געזאָגט ווערן, אַז דער מחבר האָט אין זײַן לעבנסווערק גאָרנישט צוגעטראַכט און גאָרנישט צוגעפּוצט. ער דער-ציילט וועגן דעם אמת פֿון זײַן לעבן מיט אַזאַ תמימותדיקן רעאַליזם, אַז ער ציט אונדז אַרײַן אין דעם פּלאַנטער פֿון זײַן פֿילפֿאַרביקן לעבן און מיר לעבן מיט אים מיט אין אַלע זײַנע גײַסטיקע און מאַראַלישע ראַנגלענישן.

א ביאָגראַפֿיע, פֿונקט ווי יעדע אַנדערע גייַסטיקע שאַפֿונג איז קיין מאָל ניט פֿרײַ פֿון חסרונות, אָבער פֿון א ביאָגראַפֿיע מוז מען פֿרײַער פֿאָר אַלעמען פֿאַרלאַנגען די פֿולע אויפֿריכטיקייט, דעם פֿולן לעבנס־אמת, און מיר דוכט, אַז דער מחבר האָט אַרײַנגעלייגט אין דעם ווערק די אויפֿריכטיקייט מיט האַרץ און נשמה. און דאָס איז די גרעסטע מעלה פֿון דעם דאָזיקן בוך. עס איז א ווידוי פֿון א מענטשן, וואָס האָט פֿל ימיו געשטרעבט צו דעם שיינעם און צו דעם דערהויבענעם וואָס מען דאַרף געפֿינען אין לעבן, געשטרעבט צו דעם און דער עיקר זיך באמיט דאָס צו רעאַליזירן מיט קאָנקרעטע מעשׂים בכל יום.

⁂

א נײַווינקל פֿון ייִדישן לעבן אין רומעניע, רוסלאַנד און שפּעטער פֿון די ערשטע אימיגראַציע־יאָרן אין אַמעריקע — דעקט אויף דער מחבר אין זײַן אויטאָביאָגראַפֿיע. וועָן מע לייענט איבער די ביאָגראַפֿיע און די באַשרײַבונגען פֿון יענער תּקופֿה דערזעט מען ממש, אַז דער מחבר האָט עפּעס דערציילט אַזעלכעס, וואָס מיר האָבן עס אין דער ייִדישער מעמואַרן - ליטעראַטור נישט גלייענט. ער אַנטפּלעקט פֿאָר אונדז א ייִדישע אָרעם שטעטל אין רומעניע מיטן טשעקאַווען נאָמען א ד ז ש ו ד, מיט אירע עקאָנאָמישע סאָציאַלע און קולטור פּראָבלעמען. און ווי ענלעך עס איז צו די שטעטלעך פֿון אוקראַינע, ליטע און ווײַסרוסלאַנד, דאָך פֿאַרמאָגט עס עפּעס אייגנאַרטיקס, אייגנס וואָס איז נישט שכיח בײַ די פֿרײַער דערמאָנטע ייִדישע ייִשובֿים. מיט שפּאָרעוודיקע ווערטער, גאָרניט באַרייַדעוודיק שילדערט ער רעאַליסטיש זײַן חיים, דעם רבינס הויף און מ׳שטיינס געזאָגט זײַן טאָטנס פּרנסה, — זײַן א הויף־פֿאַרזאָרגער בײַ א חסידישן רבין אַן עם־הארץ. דער קליינער ייִנגל נתן־שמואל האָט אָפּגענע אויגן אָן אָפּן האַרץ צו באַנעמען די רעליגיעזע תּמימות פֿון אמתע יראי־שמים און פֿון דער צווייטער זײַט — די פֿרומאָקישע צבֿיעות פֿון רבֿישן הויף. אָט א די צבֿיעות האָט געעפֿנט א ווונד אין דעם ייִנגלס האַרץ, זי האָט אים פֿאַרווונדעט, אָבער בשום אופֿן אין אים ניט אָפּגעטייט דעם רעליגיעזן גלויבן, אָט דעם גלויבן צו זוכן דאָס געטלעכע אין דער וועלט און אין דעם מענטשן. עס גייט פֿאָר אונדז דורך דאָס קאָפּיטל ייִדישע רעכטלאָזיקייט, ייִדיש שוועָר לעבן, צער און פּײַן פֿון עלטערן, וואָס דאַרפֿן זיך שיידן מיט

אייגענע קינדער, אדער וואס דארפן איבערלאזן פאמיליעס און צווינ־
פאך נע־ונדעוועון איבער דער וועלט צו זוכן א שטיקל ברויט פאר
זייער און קינד.

און אט קומט דאס טשעקאוסטע און אינטערעסאנטע קאפיטל
אמעריקע. עס איז אזא קאפיטל, וואס איז פמעט נישט באריהרט
געוואָרן אין דער יידישער ליטעראטור. אמת, א לעבן פון א קליי־
נער יידישער מינדערהייט, וואס האט ניט געוואלט מיטמאכן דעם
אוניפארמירטן גאנג פון דעם רוב אימיגראנטן, דערפאר אבער א
לעבן פול מיט שפאנונג, מיט קאמף, מיט נסיונות און פרזוון, מיט
פארמעסט און מיט מעשים. ניט קיין קאמפן אויף באריקאדעס, ניט
קיין קאמפן פאר העגעמאניע אינעם פלל־לעבן נאר קאמפן מיט
אייגענע אינסטינקטן, מיט דורותדיקע געווונהייטן, א געראנגל צו
לעבן א שיין, ערלעך פאסיפיסטיש לעבן לויט די פללים פון א וויי־
געטאריער, א שלום־זוכער און אין הסכם מיטן אייגענעם געוויסן.
א פשוטער יד פון פאלק, וואס האט קיין אוניווערסיטעטן ניט דורכ־
געמאכט, פארמעסט זיך אין א מאטעריאליזירטער סביבה צו פירן
לגמרי גאר אן אנדער לעבן, צו דערציען זיינע קינדער אין די אי־
דעען און גלויבנס וואס ער האלט, אז זיי זיינען די מארשלישסטע,
די לעבנס־וויכטיקסטע פאר דער מענטשהייט בכלל און פארן יידישן
פאלק ווי דאס אויסדערווייטסטע בפרט.

דער מחבר פירט ארויס א גאנצע גאלערי פאלקסטיפן, ער פירט
ארויס זיינע קינדער און אייניקלעך, אבער איבער זיי שטייט מיט א
גאנצן קאף העכער דער גאנצער פאלקסטימלעכער יד און מענטש
נתן־שמואל דייוויס מיט זיין תמימותדיקן גלויבן און אידעאלים־
טישן צוגאנג צום לעבן; אלטע גלויבנס ליגן צעבראכענע, די רעלי־
גיעזע יידישקייט ליגט א פארחלשטע, ער קען אבער אן א גלויבן
נישט לעבן, זוכט ער און געפינט אן אנדער מין גלויבן, אן אנדער
רעליגיע, וואס ער איז גרייט צוליב איר מקדש השם זיין. וועגעטא־
ריזם, פאסיפיזם, סאציאליזם, וועלטלעכקייט, יידישע קולטור, יידישע
דערציונג און פאר דעם אלעמען איז ער גרייט אוועקצוגעבן זיין
לעבן; ער וועט ניט אפטרעטן פון זיינע אמתן אפילו ניט אויף א
האר

צי ער האט מצליח געווען? יא — וואלט געווען אונדזער ענט־
פער; וויל ווי זיגזאגיש עס זיינען די וועגן פון דער דערציונג, דאך

איז אים געלונגען מחנך צו זײַן זײַנע קינדער אין זײַנע דרכים, און זיי זײַנען מיט אים נאָכגעגאַנגען אַ גרויסן שטיק וועג, וואָס זיי האָבן שפּעטער ממשיך געווען מיט דעם זעלביקן גלויבן און אידעאַליזם.

עם לוינט בײַ דער געלעגנהייט צו ציטירן **ש. ניגערן ע"ה,** וואָס שרײַבט בײַ דער געלעגנהייט, וועלן ער האָט זיך באַקענט מיט אַ בראָשור פֿון נ. ש. דייוויסעם זון **מאַקס,** וווּ ער באַגרינדעט פֿאַר וואָס ער איז געווארן אַ געוויסן־קעגנער פֿון מלחמה און איז בעסער געגאַנגען אין תּפֿיסה איידער זיך צושטעלן צו מיליטער־דינסט:

„דאָס ביכעלע פֿונעם וווילן ברוקלינער בחור, אין איינעם מיט זײַן פֿאָטערס אַרײַנפֿיר, האָט מיך פֿונקט אַזוי שטאַרק פֿאַראינטע־רעסירט, ווי דער בריוו. און ס׳איז דערפֿאַר, וואָס דער זון דער פֿאָטער שרײַבן, ווי געזאָגט אין איין גײַסט, מער נאָך — זיי לעבן איין גײַסטיקן לעבן. זיי זײַנען ביידע וועגעטאַריער, און אויסגע־האַלטענע קעגנער פֿון קריג. דער זון הייסט עס, גייט אינעם פֿאָטערס דרכים. ער זאָגט אים נישט נאָך סתּם אַזוי אין דער וועלט אַרײַן, ער דענקט זעלבשטענדיק, אָבער מע זעט, אַז דער פֿאָטער האָט זיך גע־מיט אים צו מאַכן פֿאַר זײַן גײַסטיקן יורש. און אים איז עס געלונ־גען דערפֿאַר, ווײַל ער האָט אים דערצויגן ניט אַזוי מיט ווערטער ווי מיט מעשׂים, מיט שאָפֿן בײַם קינד געווינהייטן, מיט לערנען אים לעבן, ניט נאָר טראַכטן אויף אַ געהעריקן אופֿן".

„ס׳איז אויך אין אַמעריקע, הייסט עס, מעגלעך צו דערציען קינדער. און עס מאַכט נישט אוים, וואָס דער פֿאָטער איז אַן אי־מיגראַנט. עס איז נאָר נייטיק אַז ער זאָל וויסן, אַז קינדער־דערציונג הייבט זיך אָן פֿון זעלבסטדערציונג".

„ניט איינער פֿון אונדז האָט באַשולדיקט **אַמעריקע** אין דעם, וואָס אונדזערע זין און טעכטער זײַנען קנאַפּע יידן, האָט געמעגט האָבן טענות צו זיך אַליין. וועלן אין טאַטע־מאַמעס לעבן, אין דער לופֿט פֿון זייער היים, זאָל זײַן מער יידישקייט, וואָלט עפּעס זיך צוגעקלעפּט אויך צו די קינדער, אויב ניט מער ווי עפּעס... אויב אונדזער יוגנט איז אָפֿט אָן אַ פֿאָלק איז עס, ווײַל... פּוקד עוון אָבות על בנים — קינדער צאָלן פֿאַר די זינד פֿון די עלטערן. און קיין מאָל איז עס נישט אַזוי ריכטיק, ווי אינעם פֿאַל פֿון יידישער קינ־דער־דערציונג אין אַמעריקע. מער ווי די „סקול" און אַפֿילו מער ווי די גאַס, פֿרעמדט אַפּ יידישע קינדער פֿון יידן און פֿון יידישקייט

— די חיים. זי דערוויטערט זיי פון יידן און יידישקייט דערמיט. וואס זי אליין דערווייטערט זיך פון זיי".

„אין יידישן זין זיינען יידישע היימען אין אמעריקע זייער אפט ניט קיין היימען, נאר פוסטקעס..."

„נתן דייוויסעס היים איז, ווי עס ווייזט, געווען א היים פאר זיינע קינדער, נישט קיין פוסטקע. ווי ער אליין גלייבט, איז זי געווען פאר זיי א יידישע היים".

און אויך דער צווייטער זון משה, וואס איז פארכאפט געווארן פון דער עמפירישער וויסנשאפט און האט דעם טאטנס גלויבן נישט געקענט אננעמען מיט דער בלינדקייט פון געפיל און הארץ, אויך ער קען ניט בלייבן גלייכגילטיק צו דעם טאטנס טיפן גלויבן און אידעען, וואס דער טאטע האט אזוי עקשנותדיק פארפלאנצט אין זיינע קינדער. עס איז דא א טיפע נשמה־פארבינדונג, וואס קיין שום לעבן־שטורעם קען ניט צעריסן. אין זיין ארבעט וועגן זיין מאמען און משפחה וואס וועלט אפגעדרוקט אין דעם טאטנס לעבנס־געשיכטע שרייבט צווישן אלעמען משה דייוויס:

„דערלויבט מיר אין קורצן, א בליק צו טאן אויף יענע פארגאנגענע טעג, וועו איך בין געווען א גליד פון דער פאמיליע. ס'איז געווען א משפחה פון אויסטערלישע לייט, אויסטיילנדיק זיך פון אנדערע פון דער געמיינדע, וויל זי, די משפחה איז געווען אנדערש אין איר קאנצעפציע פון רעליגיע (זי איז באטראכט געווארן פאר אטעיסטיש), זי האט געהאט אירע שפייז־געווויינהייטן (זי איז געווען וועגעטאריש), זי האט געהאט איר פאליטישן „אני־מאמין" (אירע מיטגלידער זיינען געווען ראדיקאלן). אלע אידעען זיינען נאכגעפאלגט געווארן מיט אימפעט און לוידנשאפט, מחמת דער פאטער איז געווען האסטיק אריינגעשפארט און אימפולסיוו אין זיינע אידעען און גלויבן. נעמלעך, אז די וועלט וואלט מען געקענט ראטעווען, אויב נאר זי וואלט געווארן סאציאליסטיש און אירע באווינער וואלטן אויפגעהערט צו עסן פלייש.

איך בין ניט אויסן איצט צו אורטיילן די ריכטיקייט אדער די פאלשקייט פון אזא שטאנדפונקט. ס'איז געגוג צו זאגן, אז איך האלט זיך ניט בכי אלע מיינונגען פון מיין יוגנט. א סך פרינציפן האב איך פרום אפגעהיט צוליבן פשוטן טעם, וויל אין זיי בין איך דערצויגן געווארן. ס'וואלט שווער געווען פאר איינעם וואס איז

געווינט צו די מעטאָדן פֿון דער וויסנשאַפֿט צו שטיצן אַלע די אַנטי־וויווייסעקציעס, נאַטוראָפֿאַטיקעס, כיראָפּראַקטיקעס, אידעען וועגן שפּייז־היגיענע צו וועלכע איך בין געווען אויסגעשטעלט.

פֿונדעסטוועגן, וויל איך באַמערקן, האָב איך נישט אַראָפּגע־וואַרפֿן פֿון זיך אַלץ, וואָס האָט אויף מיר אַ מאָל געמאַכט אַן אײַנ־דרוק. איך עקאָמיניר יעדע אידעע. איך אַקצעפּטיר זי, אָדער וויז זי צוריק לויט מײַן פֿאַרשטאַנד. איך בין נאָך אַלץ אַ וועגעטאַריער, הגם נישט אַזוי דאָגמאַטיש און אײַנגעגליבט. איך האַלט נאָך אַלץ פֿון דער סאָציאַליסטישער אידעע, כאָטש איך אַנערקען אַ סך מע־לות פֿונעם איצטיקן סיסטעם. איך בין אַ גלייביקער אין גאָט מיט אַ סך קריטישע נייגונגען צו דער אָפֿיציעלער רעליגיע. ווי איר זעט, ס׳איז געבליבן אַ קאַנטיקע ענלעכקייט צווישן דעם משהן פֿון פֿינף און צוואַנציק יאָר צוריק און דעם משהן פֿון הײַנט".

מיר קוקן מיט נאָסטאַלגיע אויף די פֿאַרגאַנגענע דורות, וואָס גיי־ער אַוועק פֿון אונדז, וואָס פֿאַרשווינדן. גרויסע דורות, נישט מחמת וויל דער פֿלי פֿון דער מחשבה איז געווען אַזוי וויט און הויך, נאָר וויל דאָס האַרץ איז געווען בײַם גלויבן, און וען דאָס האַרץ איז דאָ בײַם גלויבן, איז דאָס לעבן געווען שיין, ריין און דערהויבן און גע־קענט דינען וויי אַ מוסטער פֿאַר אַנדערע וויי צו לעבן אויף דער וועלט.

אין דער אויטאָביאָגראַפֿיע זײַנען דאָ קאַפּיטלען, וואָס לייענען זיך ווי שפּאַנענדיקע נאָוועלן. דאָס לעבן גופֿא רוקט אונטער אַזעלכע שטאַרקע דראַמאַטישע געשעענישן, וואָס דער גרעסטער קינסטלער קען זיי נישט שאַפֿן אין זײַן קינסטלערישן דימיון. דער עיקר איז אָבער דאָס, וואָס די אַלע קאָנפֿליקטן וועלן געלייזט אויף אַ שטרענג רעאַליסטישן באָדן. די פֿראָבלעם „אָבות ובנים", די פֿראָבלעם פֿון קינדער־דערציונג אין אַמעריקע און אַפֿילו די אָנגעוווייטיקסטע פֿראָ־בלעם פֿון געמישטע חתונות ווערן גאָר אַנדערש באַלויכטן אין דער אויטאָביאָגראַפֿיע פֿון נ. ש. דייוויס. און דאָס איז אַ וויכטיקער צו־שטײַער. איר קענט יאָ מספּים זײַן, איר קענט ניט מספּים זײַן מיט די געשעענע פֿאַקטן און מיט זייערע לייזונגען, אָבער זייער אמת און אויפֿרי־כטיקייט איבערצײַגן אײַך אין זייער ערלעכקייט. איבערהויפּט רירן אונדז די שטילע מאָמענטן פֿון קידוש־השם, פֿון דער גרייטקייט זיך מקריב צו זײַן פֿאַר די נײַע גלויבנס פֿון די פֿאַרשיידענע העלדן

וואָס טרעטן אויף אין דער דאָזיקער אינטערעסאַנטער לעבנס־באַ־
שרײַבונג.

דאָס בוך איבערראַשט אונדז איבערהויפט מיט דעם שיינעם ערלעכן לעבן פֿון א יידישער משפּחה, וואָס האָט געהאַט אירע עליות און ירידות — ליכטיקע זון־אויפֿגאַנגען און אומעטיקע זון־אונטער־גאַנגען — אין זייער פֿילפֿאַרביקן לעבן. ניט איין מאָל טרעפֿט זיך אַן דער מחבר מיט עוולות, וואָס זיינען באַגאַנגען געוואָרן פֿון איין מענטשן צום צווייטן, און אַפֿילו פֿון זײַנע נאָענטע חברים און פֿרײַנד, אָבער שטענדיק געפֿינט ער אויס א זכות אויף דעם עוולה־באַגייער און פֿרוווט אים דן זײַן לכף־זכות. נישט אומזיסט איז ער אַזוי שטאַלץ פֿון דעם, וואָס זײַן ספֿר־היוחסין ציט זיך אַזש צום גרינדער פֿון חסי־דיזם. זײַן מאַמע — דערציילט ער אונדז — הייסט האָדל נאָכן בעש"טס טאָכטער, און זײַן זיידע פֿון דער מאַמעס צד קומט פֿון בראַצלעוו און ער האָט גאָר הנאה פֿון דעם, וואָס דער נאָמען פֿון זײַן זיידן אַסאָציִירט זיך ביי אים מיט ר' נחמן בראַצלעווער.

די אויטאָביאָגראַפֿיע פֿון נתן־שמואל דייוויס עפֿנט פֿאָר אונדז אויף אַן אינטערעסאַנטן לעבנס־ווינקל פֿון דעם יידישן לעבן און איז א וויכטיקער צושטייער צו דער געשיכטע פֿון יידישן לעבן אין דער אַלטער און אין דער נײַער וועלט. דאָס בוך איז ווערט צו גע־לייענט ווערן און אַפֿילו צו געשטודירט ווערן.

ל. באַיאַן.

עטלעכע ווערטער צו די לייענער.

חשובֿע פֿרײַנד,

איך האָב פֿאַרענדיקט מײַן אַרבעט. איך האָב רעאַליזירט אַן אַלטן חלום. איך האָב זיך אָפּגעגעבן: — פֿאַר וואָס האָט אין מיר געמרויזט אַזאַ דראַנג אָנצושרײַבן מײַן אויטאָביאָגראַפֿיע און דערציילן וועגן זיך, וועגן מײַן משפּחה, און דער עיקר — וועגן מײַן פֿרוי העלען האָדעס? כדי צו ענטפֿערן אויך דער פֿראַגע, וועל איך צוערשט מגלה זײַן פֿאַרן לייענער, אַז ס׳איז געווען דער פֿאַרדינסט־פֿולער שריפֿטשטעלער און פּעדאַגאָג, אַ. גאָלאָמב, וואָס האָט מיך אַרויפֿגעפֿירט אויף אָט דעם געדאַנק. ער האָט מיך געטרייסט נאָך דער פּטירה פֿון מײַן פֿרוי און געעצהט אין אַ בריוו איך זאָל אַרויס־געבן אַ „ספֿר לזכרון דער אשת־חיל", אין וועלכן איך זאָל באַשרײַבן איר לעבן און אירע מעשׂים־טובֿים, איך זאָל אַרײַנגעבן אירע פֿאָטאָגראַפֿיעס, און אויך מײַנע קינדער זאָלן דאָרטן דערציילן, וואָס זיי געדענקען וועגן זייער מוטער. און גאָלאָמב פֿאַרענדיקט „...דעמאָלט וועט עס אויך האָבן אַ ווערט ניט נאָר פֿאַר דער משפּחה אַליין..."

ווײַל איך אים טאַקע דאָ אויסדריקן מײַן האַרציקן דאַנק פֿאַר דער עצה.

און דער חיסער דראַנג צום שרײַבן איז צו מיר געקומען, ווי איך דערמאָן בײַם אָנהייב, מחמת מיר האָט זיך געוואָלט וועלן דער „שליח־ציבור" פֿון טויזנטער און צענדליקער טויזנטער אַנאָנימע פֿאָלקסמענטשן, וואָס האָבן געלעבט און געשטאָרבן, געליטן און געחלומט, און זײַנען פֿאַרשוווּנדן אָן אַ זכר, ווי זיי וואָלטן קיין מאָל אויף דער וועלט ניט געווען. זאָל מײַן לעבנס־געשיכטע, וואָס איז אַזוי ענלעך צו זייערער זײַן אויך זייער דענקמאָל.

און אחרון אחרון חביב.

ס׳קומט אַ גרויסן יישר־כוח דעם ווויל־באַקאַנטן נאָוועליסט, ל. לאַסאַווין, וואָס האָט געגעבן מײַנע כתבים אַ ליטעראַרישע מראה, און פֿאַר זײַן אויסגעצייכנטער איבערזעצונג אויף ייִדיש מײַן אייניקלס ענגלישע פּאָעמעס.

נתן שמואל דייוויס.

ערשטער קאַפּיטל

די קנאַספּן־יאָרן

איך בין געבאָרן אינעם גרויסן כּרך פּיאַטראַ־ניאַמץ, רומעניע אין 1893. מײַן טאַטנס נאָמען איז געווען ישׂראל (ישׂראל באַלעבאָס), מײַן מאַמע האָט געהייסן האַדל (נאָכן בעל־שם טאָכטער) מײַן נאָמען, רבותי, איז נתן שמואל. מײַן ברודער רופֿט מען איציק (יצחק) און די שוועסטער — שׂרה.

מײַן מאַמע און איר מאַמע קומען פֿון פּיאַטראַ־ניאַמץ נאָר איר פֿאָטער, נתן שמואל, איז געווען אַ רוסישער יִיד, אַן אַנטלאָפֿענער פֿון רוסלאַנד, ער קומט פֿון בראַצלעוו, געוועזן האָט מען אים נתן בראַצלעווער. זײַן נאָמען האָט מיר אימפֿאָנירט, איך האָב הנאה געהאַט וואָס כ'שטאַם אָפּ פֿון רוסישע יִידן... ער איז געווען אויסערגעווײַנלעך פֿרום, אַזוי פֿרום, אַז אַפֿילו מײַן טאַטנס משפּחה, כאָטש אויך פֿרום, פֿלעגן אים קריטיקירן, מאַכן באַמערקונגען, „ער שאָקלט זיך מיט דער קאָטשערע ביז פֿיר אַ זייגער נאָך מיטאָג..." נו איז טאַקע נישט געווען קיין פֿרנסה. האָט די באָבע חנה געהאַלטן אַ קלייטל און פֿון דעם געצויגן חיונה. נאָך איצט קלינגט מיר דער נאָמען אַנגענעם, אפֿשר וואָס ער אַסאָציִירט זיך מיט ר' נחמן בראַצלעווער...

מײַן טאַטע שטאַמט פֿון אַ פֿרומער משפּחה. מײַן זיידע, מענדל טאַזלויער, האָב ס'רובֿ פֿאַרבראַכט בײַם בוהושער רבין ווי בײַ זיך אין דער היים.

טאַזלוי, דאַרפֿט איר וויסן, איז אַ באַרגיק דערפֿל אַ משופּעדיקס. די אַר־טיקע גויים האָבן בדרך־כלל געלעבט בשלום מיטן ביסל יִידן. ס'וואָלט געוון אַ טעות צו מיינען, אַז מײַן טאַטן איז געווען ניחא די פֿירעכצן אין רבינס הויף. הגם אַ פֿרומער יִיד, האָט ער ניט געהאַט דעם מינדסטן דרך־ארץ פֿאַרן רבין אַליין. אַהיים קומענדיק האָט ער געהאַט צו דערציילן פֿונעם רבינס „תּורה זאָגן". דאָס עם־הארצות האָט אים פֿריטשמעליעט. דער אַר־טיקער רבֿ האָט זיך געוואָלט באַגראָבן פֿאַר חרפּה. ער האָט אַגב, אַ מאָל

געוואָגט אויסלאָזן יענעמס א „שיעור". נו, נו, האָט אים, געבעך קיין צרות ניט געפֿעלט, וואָרעם דער רבי איז געווען א יִיד, א תקיף, און האָט געהאַט השפּעה, האָט ער געגעבן דעם רב פֿעפֿער צו שמעקן...

איך האָב זיך אָנגעהערט א סך מעשׂיות פֿונעם „הויף", און זיי האָבן געלאָזן אויף מײַן קינדישן געמיט א שווערן אײַנדרוק. איין מעשׂה האָט זיך שטאַרק אײַנגעקריצט אין מײַן געדעכטעניש. ס'איז כּדאַי זי צו דערציילן, ווי איך האָב זי געהערט פֿונעם טאַטן:

ס'איז א פֿרײַטיק פֿאַר נאַכט. דער אָרטיקער און דער אָנגעפֿאָרענער עולם חסידים וואָרט אין קלויז. מ'איז אומגעדולדיק. אַלע שטייען. דער רבי דאַרף אַרויסקומען פֿון זײַן חדר. דער טיש איז געגרייט מיט פֿאַרציעס פֿיש פֿאַר יעדן חסיד. א גרויסער טעלער מיט דגים איז צוגעגרייט פֿאַר „אים" אַליין. עס באַצירן דעם טיש פֿריש געבאַקענע קוילעטשן, בקיצור, ס'איז כּיד־המלך. עס עפֿנט זיך ענדלעך די טיר, און דער רבי שפּאַנט אַרײַן אײַנגעוויקלט אין א ריזיקן טלית מיט א ברייטער זילבערנער עטרה.

ס'איז זייער שטיל, א יראַת־הכּבֿוד־שטילקייט. דער רבי גייט צו צו זײַן אָרט אויבן אָן. זײַן פֿעסטגעבויטער גוף איז אויסגעצויגן ווי א סטרונע. ער וואָרט אויף. דער גבאי ר' ירחמיאל פֿילט אָן זײַן גלאָז מיט ווײַן. דער רבי נעמט, ווי געווײַנטלעך, די גלאָז אין האַנט אַרײַן און הייבט אָן דעם „יום השישי ויכולו השמים..." וואָס ווײַטער ער זינגט, אַלץ באַסאָוור ווערט זײַן שטים, ביז זײַן קול הייבט אָן הילכן ווי פֿון א פֿאַס, און די „עבֿרי" זינגע זינקט אויך אַרונטער. דער רבי מערקט עס אין די בליקן פֿון זײַן עולם, פֿאַלט אָן א ציטערניש אויף זײַן האַנט, און פֿון א פֿולער גלאָז בלײַבט א דריטל, ווען ער פֿאַרענדיקט זײַן מאַכן קידוש.

דער רבֿ און די עדה יִידן אָטעמען פֿרײַער אָפּ. אַלע זעצן זיך צום טיש, און ווען דער רבי טוט זיך אַרײַן אין דער אַכילה, טוען דאָס זעלביקע די אַנדערע. פֿלוצעם שטופּט ער אָפּ זײַן טעלער צום מיטן טיש: א סימן, הייסט עס, אַז דאָס איבעריקע גייט פֿאַר שיריים. גיבן זיך מיט א מאָל א לאָז הענט, צענדליקער הענט, ס'ווערט א געדרײַ און א געדראַנג פֿון הענט אינעם ריזיקן פּאַלומעסיק. און די איבערגעבליבענע שטיקער פֿיש גייען דורך נאָך א מאָל דעם „חיבוט־הקבר" נעבעך. זיי הענגען צווישן די פֿינגער פֿון די אייפֿעריקע חסידים, וואָס זוכן איינער דעם צווייטן איבערצושטיפּן אין דער גרויסער „מיצווה" פֿון כאַפּן ש י ר י י ם . . .

מײַן טאַטע ע"ה האָט געקאָנט דערציילן. און אין מײַן קינדישן דמיון איז ניט פֿאַרלאָרן געוואָרן קיין פֿרט אַפֿילו. נישט נאָר האָט זיך דער רבי

געמאַלן בײַ מיר, ווי אַן אויסטערלישער, שטרענגער מושל, נײַערט, די גאַנ־צע סבֿיבֿה איז אַרויסגעקומען אָפּשטויסנדיק און דערווידער. אַגבֿ האָט דעם רבינס עלטערער זון, מתּתיהו, ניט אויסגעהאַלטן די הויפֿישע גזירות און איז אַנטלאָפֿן...

מײַן טאַטע ר׳ ישראל איז געווען דער הויפּטאויפֿזעער און פֿאַרזאָרגער פֿונעם רבינס „הויף". דער רבי האָט פֿאַרמאָגט אַ גאַנצן גוט, אַ מאַיאָנטעק. דאָרט האָבן זיך געפֿונען אַ קלויז און אַ פּאָליש, ווו מע פֿלעגט דאָוונען אוֹן פֿראָוונען „טישן" שבתים און ימים־טובֿים. לעבן קלויז האָט זיך געזען דעם רבינס דירה, הינטער איר איז געווען דער קעלער מיט פֿעסער ווײַן. און אַ ביסל ווײַטער האָבן זיך געצויגן די הײַזער פֿאַר די משרתים און דינסטן. די אַל חסידים האָבן זיך געציילט, אין פֿאַרשיידענע פּעריאָדן פֿון יאָר, צווישן זעכציק און אַכציק.

ווי איר זעט, רבותי, האָט דער רבי געהערשט ביד חזקה איבער אַ גאַנץ „קעניגרײַך", און זײַן וואָרט איז דאָרטן געווען ג ע ז ע ץ. מײַן טאַטע, נעבעך, האָט געמוזט אַלץ באַזאָרגן. בעת מען האָט געפֿראָווען די „טישן", האָט ער אָפֿילו אויסגעלייגט דאָס געקעכטס פֿאַר די עסערס. און זײַן לוין איז געווען גאַנצע זעקס רומענישע פֿראַנק אַ וואָך...

ניט געקוקט אויף דעם, וואָס דער טאַטע האָט כל־ימיו געאַרבעט בײַם רבין, איז ער, ווי שוין דערמאָנט, קיין חסיד ניט געווארן. און ער האָט, צוליב פֿאַרשטענדלעכע סיבות, גאָרניט אַרײַנגעבראַכט אין הויז קיין פּאָזי־טיווס פֿונעם חסידישן לעבן, ממילא האָט דער חסידישער אײַנפֿלוס מיך בלויז באַירט לרעה. דאָס, וואָס איז דערגאַנגען צו מיר האָט אין מיר אַרויס־געפֿופֿן אַן אומסיפּאַטיש געפֿיל.

מײַן היים, ווי כּמעט יעדע היים אין ישׂוב, איז געווען טראַדיציאָנעל־פֿרום. איך האָב אָפֿילו געטראָגן פּיאות ביז מײַן פֿערצנטן יאָר, און ווען ניט דער שערער, וואָלט איך אפֿשר זיי געטראָגן לענגער. גיי ווייס, אַז דער שע־רער, וועמען מ׳האָט גערופֿן מיטן „הויכן" טיטול „רופֿא", ווייל ער האָט גע־שטעלט באַנקעס און בכלל געדאָקטערעווט, איז געווען געכאַפּט אין דער מעשה. ער איז, נעמלעך, געווען אַן אָפּיקורס און אַ שׂונא פֿון חסידות. ער האָט זיך נוקם געווען אין די חסידים אויף זײַן שטייגער און מיר אָפּגעשאָרן איין פּיאה...

איך בין געלאָפֿן אַהיים כּלומרשט וויינענדיק און געוויזן דער מאַמען מײַן גרויסן „אומגליק". היות, מ׳האָט ניט געקענט פֿאַרריכטן דעם שאָדן, האָט מען שוין געמוזט אַראָפּנעמען די צווייטע פּיאה אויך...

ישראל באַל'עבאָס

דעם מחברס פאַטער

זייט 18 (א)

מיין מאַמע האָט דערקענט אין מיר, אַז ס׳טוט מיר הנאה די „אָפּערא־ציע". זי האָט אויך געווּסט, אַז כ׳האָב קנאַפּ חשק צום לערנען און זי האָט מיך געוואָרנט, אַז כ׳וועל חרטה האָבן. זי איז, ווי שטענדיק, געווען געראַטן...

איך האָב געלערנט, ווי ס׳רוב יידישע יינגלעך אין אַ חדר. דער „חדר" איז געווען בײַם מלמד אין הויז. אויך דער מלמד האָט זיך אָנגעקערט מיטן רבינס הויף, און ער האָט מיט זײַן פֿירונג און אויסקוק מיך אָפּגעשטויסן. שפּעטער, בין איך אַרײַנגעפֿאַלן אין די העכט פֿון אַ ישיבֿה־בחור מיטן נאָ־מען שמעיה, בײַ אים האָב איך געלערנט גמרא. אויך ער האָט געהערט צום רבינס קלויז. איין זמן האָב איך געקוועטשט די באַנק אין דער בוהושער ישיבֿה, ווו אייניער אַ ר׳ איצעלע האָט געמושלט...

מיין האַרץ אין שוין דעמאָלט געווען פֿאַרסמט קעגן דעם פֿרומאַקישן וועלטל. ווען איך זוך אין מיין זיכרון די סיבה דערפֿון, קום איך ווידער און אָבער צו דער מסקנא, אַז שולדיק איז געווען דער רבי און דער רבישער „הויף", און נישט אַזוי זייַ, ווי דער צער און די יסורים, וואָס מיין פֿאָטער איז דאָרטן אויסגעשטאַנען. ער, וואָס האָט געשפּיזט דעם רבין און זײַן אָנ־צאָליקער פּנופֿיה, האָט נישט געהאַט מיט וואָס צו שטילן דעם הונגער פֿון זײַן פֿרוי און קינדער.

בקיצור, איך האָב געזען אַ סך נויט און דחקות אין הויז. פֿאַר מיין אונטערגעוואָקסענעם ברודער האָט מען אָפּגעזוכט פֿאַרשיידענע טועכצן. אין מיך האָט מען אַוועקגעשיקט אין דער שטאָט באַקוי, וווּ איך בין גע־ווארן אויפֿן הויכן רומענישן לשון אַ „פֿונקציאָנאַר קאָמערטשיאַל", וואָס דאָס מיינט פֿשוט, אַ הענדלער, אַ פֿאַרקויפֿער פֿון אַלטע קליידער. און גע־צאָלט האָט מען אויפֿן זמן. מילא, בקיצור, ס׳איז געווען כאָטש זאָס אָפּצו־עסן און אָנצוטאָן אַן אָפּגענוצטן בגד פֿאַרן מידן גוף...

רבותי! איך בין אַ ביסל פֿאַרלאָפֿן דעם וועג.

יאָ, ס׳איז געקומען די צײַט זיך צו געזעגענען מיטן אַדזשודער קינ־דישן וועלטל. זײַ געזונט, „טראָטוש", דאָס שטראָמיקע וואָסער, וווּ מיר, קינדער, האָבן זיך געבאָדן. זײַ געזונט, גירלי, דאָס שטילע ליב וואָסערל, וווּ מיין מאַמע, און אַ סך אַנדערע מאַמעס האָבן געוואָשן זייער וועש, מיטן חנעוודיקן שפּעפּערל אָנגעבונדן בײַ אַ צווייטער זײַט, אַ דאָרשטיקער זאָל קאָ־נען אַ טרונק טאָן. אדיע, איר גוטע, טײַערע שכנים, אַלטער וואָטעמאָכער און איציק קאָצאַפּ מיט זײַן ווײַב שׂרה!

זײַט מיר אַלע געזונט, יינגלעך, שקצימלעך, מיט וועמען איך האָב זיך געשפּילט! ס׳טוט מיר באַנג זיך צו געזעגענען מיט אײַך! ס׳איז מיר, אויפֿן

מאַמענט, אַפֿילו אַ שאָד דעם רבֿינס הויף מיט וועלכן אונדזער דירה האָט זיך געגרענעצט.

זײַ געזונט, „מורגו", דוד גאָזאַרס פֿערד, וואָס האָט מיך אַ מאָל שיער ניט אַראָפּגעוואַרפֿן בעת כ'האָב געפֿרווט רײַטן אויף אים...

און מיט ר' דודן און זײַן ווײַב חיה, — אונדזערע בעסטע שכנים — געזעגן איך זיך, און צו זייערע קינדער, יחיאל, איציקל, משה און חווה, זאָג איך דעמאָלט מײַן „זײַ־געזונט", אָבֿ, זײַנען זיי איצט אַלע אין אַמעריקע...

און וועל איך דיך אַ מאָל זען, ציגיינער־גאַס, מיט דײַן וואַנדערפֿאָלק, וואָס שפּילט אויפֿן פֿידל און האָט פֿאַרזייט טיפּע בענקשאַפֿט אין מײַן קינדיש האַרץ? וועט קאָן פֿאַרגעסן דאָס פֿאַרגעניגן פֿון אײַערע, זיס אומעטיקע ניגונים?

און נאָך אַ „זײַ־געזונט" צום פֿירפֿיסיקן חברל מײַנעם, „קוטשו", וואָס איז זיך אויסגעשטאַנען אַ סך צרות פֿון אונדז קליינוואַרג און אַפֿילו פֿונעם גרויסוואַרג. וויפֿל פֿאַמיניצעס מ'האָט, נעבעך, אויסגעגאָסן אויף אים. און ער, האָט ווי אַן אמתער סבֿלן אַלץ אַריבערגעטראָגן, און זיך געלייגט אויף דער זון צו פֿאַרגעסן אונדזער ביטער וועלטל...

אוי, ווי פֿײַנלעך ס'איז מיר זיך צו געזעגענען מיט נאָך אַ פֿירפֿיסיקן פֿרײַנד, מיט דער קו „פֿעטיצע", אוי, סאַאַ ליב באַשעפֿעניש דאָס איז געווען! אָט דאָס קיעלע, רבותי, האָט זיך געקעלבט אפֿשר צוואַנציק יאָר און געגעבן טײַערע, גוטע מילך, סײַ פֿאַר דער קראַנקער מאַמען, סײַ פֿאַר אונדז קליינוואַרג. און אירע קעלבלעך, איידער מ'האָט זיי פֿאַרקויפֿט צום קצבֿ, האָבן צעקײַט דער מאַמעס וועש, ווי ס'וואָלט געווען, רחמנא ליצלן, סאַמאַראָדנע היי. נישט געווען אין הויז קיין גאַנצע ציך, אָדער אַ האַנטעך. דאָס גאַנצע גרעט בײַ אונדז האָט געטראָגן צייכנס פֿון פֿעטיצעס קעלבלעך.

כ'האָב זיך איין מאָל שטאַרק דערשראָקן ווען כ'האָב דערזען ווי דאָס קעלבל וואַרגט זיך, עס האָט אַרײַנגעקײַט כמעט אַ גאַנצע ציך, און נישט געקאָנט אויסשפּײַען און נישט אײַנשלינגען, — האָב איך אַ כאַפּ געטאָן די אָנגעהריבן צו ציען, מײַן מאַמע איז מיר געקומען צו הילף און ביידע האָבן מיר די ציך אַרויסגעשלעפּט...

און אַ האַרציקן „אַדיע" קומט אויך דער „גאַרע" באַנסטאַנציע, וווּ עדות יידן האָבן שפּאַצירט שבת נאָכן קוגל אויפֿן ברייטן שאָסייוועג, אין שאָטן פֿון די צעצוויגטע ביימער, אויף ביידע זײַטן. אוי, וועט קאָן פֿאַרגעסן יענע שבתים? דער גאַנצער שאָסייוועג איז פֿאַרפֿלייצט מיט יונג און

אַלט. מע גייט געמיטלעך, מען שמועסט, מען האָט הנאה פֿון גאָטס וועלטל און פֿון זײַן טײַערער לופֿט.

און צום סוף זיך אַרומגעכאַפּט מיט טאַטע־מאַמע, זיך הייס צעקושט און — פֿאַשאַלי! לך, לך!! ווייַ־וויי, ווי דאָס האָרץ וועט צעריסן פֿון בענק־שאַפֿט און אומעט... וועל איך זיי נאָך אַ מאָל זען? וועל איך נאָך ווען עס איז זען די ליבע, האַרציקע פֿנימער פֿון מײַנע עלטערן?

אַצינד נאָך 52 יאָר, גיי איך דורך אין געדאַנק די ליבע, טרויעריקע און שפּילעוודיקע קינדעריאָרן. ווען ווייסט, אפֿשר האָט איר, רבותי, לייענ־דיק מײַנע זכרונות, אויך דורכגעגאַנגען אײַער קינדהייט, בעת־מעשׂה, האָ, וואָס זאָגט איר?

דוד גאָזאָר, ע"ה

אויב בײַ מיר איז געבליבן אַ שלעכטער נאָך־טעם פֿונעם אַדושודער רבין און פֿון זײַן הויף, איז נישט קיין חידוש. מײַן פֿאָטער, ווי שוין דער־מאָנט, איז דאָרטן געווען „קרובֿ למלכות", ער האָט זיך דאָרטן געגנוג אָנ־געזעגן. אָבער עס זײַנען געווען חסידים, וואָס האָבן אַנדערש געזען, און אייַ־נער פֿון זיי איז געווען דוד גאָזאָר, און געפֿון האָט מען אים מיט אָט דעם נאָמען, ווײַל ער האָט געהאַנדלט מיט נאָפּט (גאָז). ער האָט, ווי ס'ווערטל גייט, געטאָגט און גענעכטיקט אין רבינס קלויז, געכאַפּט שיריים פֿון זײַן טיש, און ווען דער רבי האָט „געזאָגט" תורה, איז דער נאָפּטהענדלער זיך פֿאַרגאַנגען אין מתיקות, ער איז ממש געווען אין זיבעטן הימל...

אָט די קלויז האָט געדינט, ווי להבדיל, אַ קלוב פֿאַר די אַרעמע קלייַ־שטעטלדיקע יידן. זיי זײַנען געקומען אַהין זיך אַ ביסעלע גײַסטיק אויס־לעבן. איר האָט דאָרטן געפֿונען דעם אַרענדאַר, דעם בעל־מלאָכה און בכלל יידן. אָבער העכער פֿון אַלעמען האָט איר געהערט דעם פֿשוטן און וווייל־מיינענדיקן בר־נש, דוד גאָזאָר! איך וועל אײַך אויסזאָגן אַ סוד. ער האָט זיך דאָרטן אויסגעלערנט דאָוועגן, הגם דעם פֿירוש־המילות האָט ער ניט פֿאַרשטאַנען...

דער פֿריילעכסטער יום־טובֿ אין רבינס קלויז איז געווען סוכות, שׂמחת־תורה. די חסידים האָבן געטאַנצט אַ האָפּקע אין מיטן הויף אַזש ס'איז גע־גאַנגען אַ רויך. מ'האָט געטרונקען דעם זיס אויפֿגעקאָכטן ווײַן ביז פֿאַר־געסנקייט, און נאָך דעם איז מען געלעגן איטלעכער אויף אַן אַנדער אָרט ביז... ביז... זיי האָבן זיך אויסגעטשוכעט. מער פֿון אַלעמען האָט געהאָפּקעט

גאַזאַר. ער האָט געפֿילט, אַז ער טוט מצוות מיט יעדער באַוועגונג זײַנער. דער מענטש האָט אַראָפּגעווארפֿן פֿון זיך דעם גאַנצן וואָכעדיקן עול, און זיך „אָפּגעגעבן" דעם רבין, זײַן רבין...

אין די וואָכעדיקע טעג איז דוד גאַזאַר אויפֿגעשטאַנען אַ שפּראָץ אויף טאָג, אײַנגעשפּאַנט זײַן פֿירפֿיסיק פֿערדל, „מורגו" און האָט אָנגעפֿילט זײַן פֿעסל מיט נאַפֿט. ער האָט זיך דעמאָלט אַרויסגעלאָזן איבער די פֿאַרשלאָ־פֿענע געסלעך פֿון אַדזשוד און אין די אַרומיקע שטעטלעך זוכן פֿרנסה. שפּעט אין אָונט האָט ער זיך אומגעקערט אַהיים, אַ מידער, אַן אויסגע־שעפּטער. ער האָט קוים געקענט האַלטן אָפֿן די אויגן, און ער פֿלעגט גאַנץ אָפֿט אײַנשלאָפֿן אויף דער קעלניץ. אָבער נישקשה, דער סוס, „מורגו", האָט פֿונקט ווי טבֿיהס פֿערדל געווּסט, בעסער געזאָגט, געקאָנט דעם וועג און ער האָט אים געבראַכט בשלום אַהיים.

דוד גאַזאַר און זײַן פֿרוי חיה זײַנען געווען אונדזערע נאָענטע פֿרײַנד. זייער עלטסטער זון, יחיאל, מײַן בן־עיר, איז מיט מיר געקומען קיין אַמע־ריקע. ער האָט מצליח געווען אין זײַנע געשעפֿטן, און הגם אַ יִיד אַ גבֿיר און פֿאַרהאַוועט אין דער גרויסער ביזנעסוועלט, האָט ער געפֿונען צײַט צו זײַן אַקטיוו אין דער שלום־עליכם־שול פֿון פּוירט־עמבוי, ניו־דזשוירזי. פֿאַקטיש איז ער און זײַן פֿרוי איוואָ, געווען די בויער פֿון דער שול. זײַנע קינדער, פֿײַוויש און יהודית האָבן גראַדוּירט אין יענער שול, און ס'איז אַ פֿאַרגעניגן צו הערן אַפֿילו הײַנט זײַן באַגײַסטערונג פֿאַר דער אַמאָליקער אַרבעט זײַנער לטובֿת אָט דעם דערצײונגס־אַנשטאַלט. לײדער, האָט די שול, צוליב אַ סך טעמים, פֿאַרלאָרן דעם אַמאָליקן גלאַנץ. און מחמת עס איז דאָ אַפֿילו אַ געפֿאַר, אַז זי זאָל, חלילה, אונטערגיין, האָב איך געפֿרווט אויפֿ־וועקן אין מײַן חבֿר דעם גלויבן און וויל זי וויטער אָנצוהאַלטן. איך האָב אים דערציילט די לעגענדע וועגן די „למד־וואָוניקעס", וואָס אין זייער זכות האָלט זיך אויף די וועלט. אין פֿאַרגלייך מיט די 36 קינדער, וואָס לערנען איצט אין דער שלום־עליכם־שול אין פּוירט־עמבוי, אפֿשר וועט ער וועלן אייַנער פֿון זיי אין שטיכות צו דער פּוירט־עמבויער שול?

יחיאל, ביסטו טאָקע געוואָרן דער נותן־בסתר, אויב אונדזערע וועגן זײַנען זיך צעגאַנגען אין שטיכות צו אַנדערע געזעלשאַפֿטלעכע געביטן, זאָלן כאָטש בלײַבן אָנגענעמע זיכרונות וועגן אונדזערע בשותפֿישע טוונגען אויפֿן פֿעלד פֿון יידישער דערציונג...!

איך בין פֿאַרלאָפֿן דעם וועג. נאָך איידער איך בין געקומען קיין אַמע־ריקע, האָב איך שוין פֿאַרוואָרפֿן וועלטער און געדאַנקען וועגן מעשׂים, וואָס וועלן שפּעטער דערציילט און געשילדערט וועלן באַריכות.

איך האָב אָבער געפֿילט אויף זיך אַ חובֿ אָפּצוגעבן אַ שטיקעלע פּלאַץ פֿאַר מײַן בן־עיר און חבֿר. זאָל ער וויסן, אַז איך געדענק אים און טראַכט וועגן אים, וואָרעם די פֿרײַנדשאַפֿט האָט זיך נאָך אָנגעהויבן בימי אונדזערע ביידנס עלטערן. חוץ יחיאלן האָב איך אויך געקאָנט, פֿאַרשטייט זיך, זײַנע צוויי ברידער משה און איציק, ווי אויך זײַן שוועסטער חווה. און איך וויל האָפֿן, אַז אויך ער געדענקט מיך, הגם אונדזערע דרכים האָבן זיך צעשיידט. און ווען ער וועט לייענען אָט די שורות, וועט אים אויך אָנכאָפּן אַ בענקע־ניש, אַ נאָסטאַלגיע צו יענער צײַט, צו אונדזער יוגנט. און ער וועט האַלטן טײַער דאָס בוך, וואָס איך קלײַב זיך אַרויסצוגעבן...

יאָ, דאָס רוסיש גלײַכווערטל — „איין אַלטער חבר איז בעסער ווי צוויי נײַע" ווערט אַן אמת, אַן אַקסיאָמע, ווען די עלטער רוקט זיך אָן; טאָ זאָל אָט דאָס קאַפּיטעלע וועגן דער משפּחה גאָזאָר זײַן אַ דענקמאָל לעולם ועד...

נתן־שמואל דייוויס

צווייטער קאַפּיטל

באַקוי — מיין צווייטע היים

שוועך, זייער שווער, איז געווען פֿאַר אַ פֿופֿצן־יאָריק יינגל צו פֿאַר־לאָזן זײַן היים, זײַן וואַרעמע נעסט. אוי, האָט געגאָגט די בענקשאַפֿט אין האַרצן, אוי, האָט זיך ניט געוואָלט שיידן מיט טאַטע־מאַמע, מיט דער משפּחה. אָבער ס׳איז ניט געווען קיין אַנדער ברירה. די נויט האָט גע־טריבן מיט שאַרפֿע בייטשן...

איך האָב זיך אויפֿגעזעצט אויף דער באַן מיט מײַנע אַרעמע קלומקעס און — פֿאַשאָל! און אָט שנײַדט שוין דער לאָקאָמאָטיוו גאַנצע קילאָמעטערס — אַזש אַ רויך גייט! פֿעלדער לויפֿן מיר אַנטקעגן און בלײַבן הינטער מיר און אַזוי אויך מײַנע אומעטיקע קינדעריאָרן...

און אָט בין איך שוין אויף דער ערשטער סטאַנציע (קאָן עס טאַקע זײַן, אַז איך בין שוין אַוועק פֿון דער היים? ס׳וועט אַ שטופּעריי, אַ גע־לויף. פֿאַרקויפֿערינס מאַכן זיך אַ וועג מיט זייערע עלנבויגנס און שרײַען אויס בקול רם די באַקאַנטע רומענישע וועכטער „פֿרונע! פֿאָמע קאַרנע!" וואָס מיינען מיינען זיי — פֿלוימען אויף צוויבעלעך, און שפּיציקע ווינטרויבן, פֿרוכטן פֿון די פֿעטע רומענישע גערטנער און סעדער. וועך קאָן בייטיין דעם נסיון פֿון אַזאַ געשמאַקן ביסן? און הגם אויף מײַן יינגלשן געמיט איז זויערלעך, שטאָפּ איך אין זיך די זיסקייטן אין אייגעם מיט די טערערן. אָט די פּראָצעדור חזרט זיך איבער אויף יעדן אָפּשטעל, ביז מיר קומען אַן בשלום אינעם שטעטל באַקוי, און איך פֿאַרפֿאַר גלײַך צו מײַן קינפֿטיקן באַלעבאָס, הערש בוקאַרעשטער.

הערש האָט מיך באַטראַכט פֿון אַלע זײַטן, ווי מען באַטראַכט, אַ שטיי־גער, אַ יונג קעלבל. איך האָב געקאָנט זען פֿון זײַן קוק, אַז איך האָב אין זײַנע אויגן נושׂא חן געווען. איך מוז זיך מודה זײַן, אַז איך האָב אין אים אויך ניט געפֿונען קיין חסרונות. אמת, ער איז געווען אַן אַלטמאָדישער

ייִד, וואָס איז, ווי איך האָב שפּעטער אײַנגעזען, געווען פֿאַרטאָן, דער עיקר, אין דרײַ זאַכן, נעמלעך, אין דאָוונען, אין אַלטע קליידער און אין מאַכן געלט...!

הגם הערש האָט געהאַט אַ גרויסע דירה, איז שווער געווען דאָרטן צו געפֿינען אַ לײדיק ווינקל, מחמת אומעטום האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט פֿעק און פּעקלעך פֿון אַלטע קליידער. אויב דאָס איז געווען ווינציק, איז ער נאָך געווען אַ מטופל פֿון פֿינף קינדער. בקיצור, ס'איז דאָרטן געווען ענג, שטויביק און דזשנע. מ'האָט מיר אָפּגעגעבן אַ ווינקל, ווו איך זאָל קאָנען אויסציען מײַנע פֿיס בײַ נאַכט און טאָקע אויף דער פֿאָדלאָגע.

הערש האָט אויפֿגעקויפֿט אַלטע, אָפּגענוצטע בגדים און זיי איבערגעגעבן צו זײַנע נייטאָרינס, עלטערע מיידלעך. די לעצטע זײַנען געזעסן בײַ אַלטמאָדישע מאָשינען און געלייגט לאַטעס וווּ מען האָט געדאַרפֿט; פֿאַרצערעוועט לעכער, אָנגענייט קנעפּלעך, געפּרעסט און געריניקט, און בכלל געזוכט צו מאַכן פֿון זיי אַ לײַט. די מיידלעך, ווי דער באַלעבאָס, האָבן געכאַפּט דעם אָנבליק פֿון זייער סחורה. און אין דער מחשבֿה האָב איך טאַקע געוווּנדערט דעם הערשן „הערש טאַלאַלניק".

מײַן עובֿדה איז געווען צו פֿאַרקויפֿן קליידער. ס'איז ניט געווען קיין גרינגע מלאָכה, וואָרעם מ'האָט געדאַרפֿט וויסן ווען אַרויפֿצושרויפֿן דעם מקח און ווען אים אַראָפּצולאָזן. מ'האָט געמאָנט דרײַ און פֿיר מאָל אַזוי פֿיל ווי דער אָנצוג צי דער מאַנטל, האָט באַטראָפֿן. און אויב דער בעל־דבֿר האָט אָפּגעשטעקט אַ פּערטל דערפֿון איז ניט געווען שלעכט... מ'האָט אויך געדאַרפֿט קאָנען די „קונץ" פֿון אײַנרעדן. ס'האָט זיך געפּאַדערט נײַן מאָס רייד פֿאַר אַזאַ שטיקל מיסחר. די מערסטע קונים זײַנען געווען פּויערים, מענטשן האָרטע, אויסגערעכנטע און קבצנים... זיי זײַנען נעבעך, געווען וויסטע „עמי־האָרצים", האָבן ניט געקענט תּופֿס זײַן אַ שײַטל רומענישע „עבֿרי". פֿלעגט מען זיי אָפּנאַרן ווי גרויס זיי זײַנען געווען. מ'האָט זיי געוויזן אַן אָנשטענדיקן בגד, אַרויסגעקראָגן די אָפּותיקא, און פֿאַרפּאַקט אַ צעיוירנע שמאָטע, וואָס איז אויף זיי אָפּט געווען צו קורץ, אָדער פֿאַרקערט. דאָס איז ניט געטאָן געוואָרן במזיד, אָפּצונאַרן ווי דערפֿאַר וואָס דער פּויער האָט קיין מאָל נישט געוואָלט געבן דעם מקח, וואָס דער בגד האָט געהאַט די אמתע וועדט און ווען זיי זײַנען געקומען אין שטעטל זיך באַקלאָגן, האָט מען זיי אומגעשיקט פֿון איין קראָם אין אַ צווייטער. נישט זיי האָבן געווווסט אַ נאָמען, נישט זיי האָבן געקענט איבערלייענען אַ שילד...

אָט די שיינע „תורה" האָב איך זיך אויסגעלערנט בײַ מײַן באַלעבאָס. צו ערשט איז עס מיר געווען דערווידער, נאָך מיט דער צײַט, האָב איך מיר „צוגעווויגט". איך מוז דאָ אָבער גלײַך צוגעבן, אַז ערגעץ אין מיר האָט עס ניט אויפֿגעהערט צו טאָטשען, צו מאָטערן, און עס פֿלעגט „אַרויס־שפּרינגען, וועג איך האָב געזען, ווי הערש טאַלאַלניק היט פֿרום אָפּ שבת, יום־טובֿים, ווי ער שאָקלט זיך בײַם דאַוונען. אָט די צבֿיעות האָט מיך שאָקירט, באַאומרויקט. צומאָל פֿלעג איך טראָכטן, אַז ער פֿאַרשטייט מסתּמא ניט דעם פּירוש־המילות. קורץ און שלעכט. די פֿרומע וועלט, וואָס האָט זיך אַנטפּלעקט פֿאַר מיר, סײַ אין מײַן היים און סײַ דאָהי — האָט מיך ניט נאָר צוגעצויגן, נײַגערט, איך בין געווען, וואָס ווײַטער, אַלץ מער איר אומפֿרײַנדּ, איר קעגנער...

און אָט אין יענער שווערער צײַט, וועג איך האָב געזוכט אַ טרייסט, אַן אָנשפּאָר, האָב איך זיך אָנגעשטויסן אויף עפּעס אַזוינס, וואָס האָט נישט נאָר באַלויכטן מײַנע יינגלשע יאָרן, נאָר איז געווען פֿאַר מיר אַן עמוד־האש אויף מײַן גאַנץ לעבן. איך האָב, נעמלעך, באַקומען אַ חשק צו לייע־נען ביכער. דעם חשק האָט אויפֿגעוועקט אין מיר מײַן נײַער חבֿר מיטן נאָ־מען זיידל. ער איז געווען דעם באַלעבאָס׳ אַ קרובֿ און האָט געאַרבעט אינעם זעלביקן געשעפֿט. ער האָט ערגעץ געקראָגן די ספֿרים און מיר האָבן ביידע זיך אַרײַנגעטאָן אין זיי. ס׳רעדט זיך נאָר אַזוי, וואָרעם וווּ האָבן מיר גע־נומען צײַט פֿאַר אַזאַ „לוקסוס"? מיר זײַנען דאָך געווען פֿאַרנומען דעם גאַנצן טאָג אין קראָם, און בײַ נאַכט זײַנען מיר אַוועקגעפֿאַלן ווי די סנאָפּעס אויף אונדזערע שטרויענע געלעגערס. האָבן מיר זיך דערטראַכט צו אַזאַ פּלאַן:

היות, מיר שטייען ביידע אין דרויסן „אַרײַנצוגאַרן" אַ פּויערל אין געשעפֿט, וועט עס טאָן אײַנער פֿון אונדז, און דער צווייטער וועט דערווײַל מעיין זײַן אין אַ בוך. מיר וועלן זיך בײַטן. און דער באַלעבאָס וועט דערפֿון ניט וויסן, מחמת ער איז ס׳רוב פֿאַרהאַוועט ערגיץ אַנדערש... און ווען ער וועט זיך באַווײַזן, וועלן מיר פֿאַרשטופֿן די „ליטעראַטור" אונטער אַ הויפֿן שמאַטעס און אַרויס אין דרויסן...

איין מאָל בין איך געגאַנגען אין אַ בוכקראָם עפּעס אײַנצוהאַנדלען, האָב איך זיך אָנגעשטויסן אויף עזאָפּס פֿאַבלען. איך האָב זיך צוגעכאַפּט צו זײ מיט אַ שטאַרקן אינטערעס, נאָך מער האָט מיך באַצויבערט זײַן ביאָ־גראַפֿיע. איך האָב זיך פֿון איר דערווּוסט, אַז דער שרײַבער איז געווען אַ שקלאַף און האָט דערגרייכט אַזאַ הויכע מדרגה אין זײַן שאַפֿן. אָט די

עזאפישע „באַגעגעניש" האָט מיך אַרײַנגעפֿירט אין דער אַנטיקער העלע־ נישער וועלט. איך האָב גלײַיענט מיט התמדה די ווערק פֿון די אַמאָליקע גריכישע חכמים אין איבערזעצונג. באַזונדערס האָט אויף מיר געמאַכט אַ רושם פּ י ט א ג א ר ע ס , דער הומאַניסט און ווּעגעטאַריער. מיך האָט אויך שטאַרק אינטערעסירט די לערע פֿון פ ל ו ט א ר כ ן —

הערש טאַלאַלניק האָט זיך אַ פּנים קיין מאָל ניט געכאַפּט אויף מײַנע „זינד". ער האָט געהאַט צו מיר צוטרוי און האָט מיר איבערגעגעבן דאָס געשעפֿט אין מײַנע הענט. ער האָט אַצינד געפֿונט אַ נײַע קראָם און דאָרטן אַוועקגעשטעלט זײַנעם אַ ברודער. אויך דאָרטן איז דער מיסחר גוט. ער האָט זיך געגייטיקט אין אַ געהילף. האָב איך רעקאָמענדירט מיינעם אַ יינגערן ברודער. ווי איר זעט, רבותי, זײַנען נאָך אַלץ געווען צו פֿיל מײַלער אין דער היים! אַצינד האָט הערש געקאָנט מיט אַ פֿרײַען קאָפּ פֿאָרן אין דער הויפּטשטאָט, בוקאָרעסט, אײַנצוהאַנדלען זײַן אַלטוואָרג. און ער פֿלעגט ברענ־ גען גאַנצע בערג בגדים. איך און זיידל האָבן נאָך געהאַט אַ טוונג, מיר האָבן געדאַרפֿט אונטערזוכן אַלע קעשענעס, צי ס'האָט זיך נישט פֿאַרוואַלגערט דאָרטן אַן אַסיגנאַציע, אַ רינגל, צי אַנדערע וויכטיקע חפֿצים...

וואָס דאַרפֿט איר חכמות! הערש טאַלאַלניק האָט דעמאָלט „געברענט" אַ וועלט! געלט האָט ער געהאַט געגוג, האָט ער באַשלאָסן חתונה צו מאַכן זײַן טאָכטער אויף אַ גרויסן אופֿן. ס'איז אַ סברה, עס האָט אים אָפּגעקאָסט א צען טויזנט רומענישע פֿראַנק. ער האָט פֿאַרטראָכט צו עפֿענען געשעפֿטן פֿון נײַע און מאָדישע קלײַדער. שכירות האָט ער געצאָלט נעבעכדיקע, שהען האָבן מיר געאַרבעט לאַנגע, זיבן טעג אַ וואָך, ביז צען אַ זייגער. צו זײַן געוויער, שכירות האָט ער געצאָלט אויפֿן זמן... צוויי מאָל אַ יאָר. די סא־ ציאַליסטישע און פֿראָפֿעסיאָנעלע באַוועגונג האָט אויך דערגרייכט באַקוי. אַרבעטער האָבן זיך גענומען אָרגאַניזירן, אויך די פֿאַרקויפֿער בתוכם. ס'זײַ־ נען אַרונטערגעקומען פֿון בוקאָרעסט גיאָרגע קריסטעסקו און איליאָ מאָס־ קאָוויטש, פֿאַרשטייער פֿון די פֿראָפֿעסיאָנעלע פֿאַראיינען. מ'האָט געראָפֿן מי־ טינגען, פֿאַרזאַמלונגען. דאָס שטעטל האָט זיך אַ שאָקל געטאָן. ס'איז גע־ גאַנגען כאָראָאָם. מען האָט דערוואָרט עפּעס נײַעס, עפּעס בעסערס.

גיין צו אַן אַסיפֿה איז געווען מײַן גרעסטער תענוג, און הערן די רע־ וואָלוציאָנערע דרשות איז פֿאַר מיר, דעם יונגן בחורל, געווען אַ נחת־רוח. איך האָב זיך ניט געקענט דערוואָרטן אויף זיי. דאָס לעבן איז געוואָרן אינטערעסאַנטער, דינאַמישער און ווען מ'האָט געראָפֿן צו אַ דעמאָנסטרא־ ציע, בין איך געווען פֿון די ערשטע צו קומען.

איך בין געווארן אקטיוו אין דעם ערשט פארמירטן פארײן. מיינע אינטערעסן זײַנען ברייטער געווארן, מיינע השׂגות — העכער. איך בין שוין מער ניט געווען דאס נאכגעביקע ייִנגל, וואס פלאגט דעם באלעבאס אויפן וווּנק. איך האב אציינד פארדינט בעסער און געארבעט קירצערע שעהען. איך האב אויך געפועלט בײַ הערשן „אורלויב", דאס הייסט, צו פארן זיך זען מיט די עלטערן. איך בין געקומען מיט א סטאזש פון א „פונק־ציאנאר קאמערטשיאל" (א געשעפטס־אנגעשטעלטער). אומעטיקלעך איז מיר געווארן, וועו איך האב זיך אומגעקערט קיין באקוי. אמת, איך האב דארטן געהאט מיינעם א ברודער. אין גיכן, אבער, איז צו מיר אויך געקומען די מאמע וווינען. וועו איז דעמאלט גלײַך געווען צו מיר?

מײַן פאטער איז אוועקגעפארן מיט די ייִנגערע צוויי קינדער קיין אמעריקע. דאס איז שוין געווען זײַן צווייטע נסיעה אהין. וועו ער איז געפארן דאס ערשטע מאל בין איך נאך געווען א קליין ייִנגל און איך געדענק כמעט גארניט פון יענער צײַט. איך ווייס אויך ניט געווי, פאר וואס ער האט זיך אומגעקערט. משמעות, האט ער דארטן ניט געפונען קיין פרנסה, אדער ווי מען זאגט דארטן: ער האט ניט געקענט מאכן א לעבן. אזוי צי אנדערש. — אציינד האט ער געפלאנעוועט, ווי נאר ער וועט זיך אײַנארדענען, וועט ער שיקן נאך אונדז. דערווײַל איז אונדזער משפחה צעטיילט געווארן. מיר איז טאקע געווארן אויפן הארצן שׂשון ושׂמחה מיט דער מאמע קומען. איך צוויפל אבער, צי זי האט אויך אזוי געפילט.

נאך אן איבערראשונג האב איך געהאט, וועו מײַן פעטער פנחס (מײַן מוטערס ברודער) האט באשלאסן זיך צו באזעצן אין באקוי. ער איז געווען פון מיטעלן וווקס, א גלײַכער, א סטרוינער, מיט א שיינער, לאנגער בארד, און א קול האט ער געהאט אן אנגענעמס, א לירישס. דער פעטער פנחס און די מומע מלכה האבן געהאט פיר קינדער. זײַן זון נתן־שמואל איז כל ימיו געווען רבֿ אין דער „מונטענינ" (בוקארעשטער געגנט). זינט דער היטלעריסטישער בהלה האט ער זיך באזעצט אין בוקארעשט און איז נאך הײַנט דארטן רבֿ. א טאכטער חיה־איטע (אין ישׂראל), גאלדע — אין רומעניע. און ישׂראל־לייב א העברעיִשער לערער — געפינט זיך הײַנט אין ישׂראל.

איך האב ליב געהאט מײַן פעטער מיטן גאנצן הארצן. און דעם פסוק „ואהבת" האב איך שטארק אנגעוונדט אויף אים. עס איז געווען אן ערלעכער מענטש און אן אמת פרומער ייִד. ער האט געהאט סמיכה אויף רבנות, אבער געצויגן האט ער חיונה פון קנעלן מיט חדר־ייִנגלעך. ער

איז נאָך געווען פֿון יענע נאַיוועע, תמימותדיקע רבנים, וואָס מע טרעפֿט שוין הײַנט כּמעט ניט, וואָס ווילן ניט אויסנוצן די תורה צוליב מאַטעריעלע צוועקן. איך האָב זיך געפֿילט בפּועל־ממש גליקלעך, וועז איך בין געגאַנגען מיט אים שבת אין שול, וועז ער האָט געדרשנט אוז בכלל, וועז איך האָב פֿאַרבראַכט אין זײַנע ד אַמות. ליידער, האָט עס לאַנג ניט געדויערט, מחמת אַ סך געשעענישן זײַנען זיך פֿאַרלאָפֿן, אוז גאָרניט קיין פֿריילעכע...

מײַן באַלעבאָס הערש באָקויער (זײַן צונאָמען האָט ער אַצינד פֿאַרלאָרן, ווייל ער האָט שוין מער ניט געהאַנדלט מיט אַלטע קליידער) איז, פֿאַר־שטייט איר מיר, געווארן אַן אייגנטימער פֿון אַ געשעפֿט אויף „סטראַדאַ מאַרע" (הויפּטגאַס), וווּ ער האָט פֿאַרקויפֿט שפּאָגל ניצע בגדים. קיין גרויסע רוחים האָט ער ניט געמאַכט, ווי אין די פֿרימערדיקע עסקים. דערצו האָט אים זײַן טאָכטערס חתונה אָפּגעקאָסט, ווי שוין דערמאָנט, אַ שלל מיט געלט. דער סוף איז געווען, אַז ער האָט באַנקראָטירט. דאָס געריכט האָט דעם אָנ־זעץ באַטראַכט פֿאַר אַ קרימינעלן אַקט אוז מ'האָט אים פֿאַרמישפּט אויף אַ יאָר געפֿענקעניש. דאָס איז געווען, פֿאַרשטייט זיך, נישט נאָר אַ גרויסער קלאַפּ פֿאַר אים אוז זײַן משפּחה, נײַערט אויך פֿאַר מיר. אויפֿן צווייטן טאָג פֿון זײַן אַרעסט, האָב איך אים געבראַכט אין תּפֿיסה זײַן טלית אוז תּפֿילין אוז אויך אַ פּעקל שפּײַז. איך האָב געזאָגן, וואָס ס'איז געווארן פֿון דעם גרויסן סוחר. ס'איז געווען אַ רחמנות אויף אים. פֿון זײַנע דרײַ „ליידנשאַפֿטן" האָט זיך אים אָפּגעשטעלט אייגע. ער האָט איצט געקאָנט דאָוועגען וויפֿל ער האָט געוואָלט, צײַט האָט ער איצט געהאַט גענוג.

זעט איר, רבותי, מיר איז אויף אַ האָר דערפֿון ניט ערגער געווארן. פֿאַרקערט, ס'האָט זיך דעמאָלט געגומען אָנרוקן אויף מיר, ווי מיר האָט זיך אויסגעדאַכט, אַ צײַט פֿון פֿאַרשידענע שטעלעס. ווי זאָגט דאָס פֿאָלק אַ ווערטל: „גאָט גרייט צו די רפֿואה פֿאַר דער מכּה..."

אין איינעם אַ טאָג זײַנען אָנגעקומען פֿון טאָטן אין אַמעריקע שיפֿס־קאָרטן פֿאַר מיר אוז פֿאַר דער מאַמען. ס'איז מיר ליכטיק געווארן פֿאַר די אויגן. אמת, ס'איז מיר געווען אַ ביסל אַ שאָד צו פֿאַרלאָזן מײַן צווייטע „היים". אָבער צוריק געשמועסט, האָב איך ניט געהאַט פֿיל אָנצוווערן. וואָ־רעם דאָס יידישע לעבן אין באָקוי איז געווען יידיש נאָציאָנאַל אָרעם. דער אָלטער, פֿאַרצײַטיקער שטייגער איז געווען פֿאַרשפּרייט כּמעט אין אָלע יידישע היימען, בריתן, בר־מצוות, חתונות אוז דאָס סקאַרבאָווע דאָוועגען דרײַ מאָל אין טאָג. וואָס האָט דאָס אַלץ געקאָסט אינטערעסירן אַ צווּאַנציק־יאָריקן בחור? ס'איז דאָרט נישט געווען קיין סימן פֿון אַ יידיש קולטורעל

לעבן. נאָך מער! ס׳איז אַפֿילו ניט געווען מיט וועמען זיך רעכט דורכצו־
שמועסן, אַחוץ, נאַטירלעך, מיט מײַן אייניציקן טײַערן חבֿר זיידל. (אָ! אויב
דו לעבסט, זיידל, רוף זיך אָפּ! ווי גליקלעך וואָלט איך געווען צו הערן פֿון
דיר! מיינע שענסטע ייִנגלשע טעג זײַנען דאָך פֿאַרבונדן מיט דיר!) און אָט
מיט אַ מאָל וועט מײַן טאַטנס שיפֿסקאָרטע עפֿענען פֿאַר מיר אַ נײַע וועלט!
אַ גרויסער ייִדישער ציבור וואַרט אויף מיר! איך האָב געזען פֿאַר זיך אַ
וווּנדערלעכע צוקונפֿט. איך מוז דאָ גלײַך באַמערקן, רבותי, אַז ניט קיין
מאַטעריעלע גליקן האָב איך דערוואַרט, נאָר טאַקע גײַסטיקע, באַרײַכערן
מײַן גײַסטיקן באַגאַזש. אין קורצן, לערנען, שטודירן, און מאַכן, אַז מײַן
לעבן זאָל זײַן נוצלעך פֿאַר מיר און פֿאַר אַנדערע...

הגם איך בין געפֿאָרן צו מײַן פֿאָטער און מיך האָט באַגלייט מײַן מא־
מע, האָב איך פֿונדעסטוועגן געפֿילט, אַז איך וועל זיך גיין מײַן אייגענעם
וועג, ווי עס זינגט זיך אין לידל:

...אויף אַ שטילן וועג, אַ שמאָלן,
צווישן בערג און צווישן טאָלן —
וואַנדער איך אַליין...
וואַנדער איך אַליין...

יאָ, איך האָב זיך אויסגעקליבן אַן אייגענעם וועג, ווי מיר וועלן עס זען
אין ווײַטערדיקן קאַפּיטל.

דריטער קאַפּיטל

שלום עליכם, אַמעריקע!

וועַן מיר האָבן זיך געַנומען קלײַבן אין דער ווײַטער מדינה, וואָס הייסט אַמעריקע, וואָס איז צו יענער צײַט געווען דער גרויסער טרוים פֿון אַלע פֿאַרפֿאַלגטע און אונטערדריקטע, איז שוין דער טאַטע דאָרטן געווען אַן ערך זעקס חדשים. דאָס איז פֿאַקטיש געווען, ווי שוין דערמאָנט, זײַן צווייטער באָזוך. וועגן זײַן ערשטער נסיעה מיט אַ יאָר פֿופֿצן צוריק, האָט זיך אײַנגעקריצט אין מײַן זיכרון אַ פּאָר אײַנצלהייטן, וואָס ס'איז זיי כּדאַי צו דערצײַלן:

אין דעם עמלק־לאַנד, רומעניע, זײַנען יידן געווען, כּידוע, צווייטקלאַסיקע „בירגער". נישט נאָר האָט מען זיי פֿאַרפֿאַלגט, נאָר אויך אָפּגעשניטן פֿון פּרנסה. און וועַן ס'האָבן דערגרייכט, ווי אין פּסוק שטייט, די וואַסערן ביזן נפֿש, האָבן מאַסן יידן געגומען „האַק־און־פּאַק" און זיך געלאָזן אין וועג אַרײַן. היות, אָבער, מ'האָט ניט געהאַט אויף דער הוצאה אַפֿילו אַ טאָג איבערצולעבן און אַ פּשיטא שוין אויף בילעטן, האָבן זיך די אימיגראַנטן־גרופּעס — יונגע מענער און פֿרויען, געלאָזט צו פֿוס, געשפּילט „טעאַטער" פֿאַר יידישע עולמס אין שטעט און שטעטלעך, אין הויפֿן, אין שטאַלן, און ווו ס'האָט זיך נאָר געמאַכט. אַוודאי זײַנען, בשעתּו, געווען אַזוינע, וואָס האָבן געהאַט טאַלאַנט, און זײַנען אפֿשר שפּעטער געוואָרן פֿראָפֿעסיאָנעלע אַקטיאָרן. אַזוי זי אַנדערש, די וואַנדערער האָבן צונויפֿגעשעברעוועט אויפֿן וועג געגוג ממתקים אויף זיך צו דערהאַלטן די נשמה און נאָך אָפּצושפּאָרן אויף באַנבילעטן און אויף שיפֿסקאָרטן צום „גאָלדענעם לאַנד"...

אין אונדזער רײַזע האָבן געפֿעלט אָט די דראַמאַטישע געשעענישן. ערשטנס, האָבן מיר (איך און די מאַמע), געהאַט דעם טאַטנס צוגעשיקטע שיפֿסקאָרטן, צווייטנס, האָב איך געהאַט אָפּגעשפּאָרט פֿון מײַן אַרבעט א

ביסל אייגן קליינגעלט. איידער מיר האָבן פֿאַרלאָזן רומעניע, האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט אין אַ שטעטל, בוזעו, בײַ מײַן קוזין, שמעון. ער איז דאָרטן געווען בײַם ביסל יידן דער רבֿ, שוחט, חזן און וואָס איר ווילט. מען האָט אים דאָרט ניט באַלעסטיקט מיט צופֿיל „יידישקייט", מחמת די דאָרטיקע יידן זײַנען געווען היפּשלעך אויסגעיידישט. איך האָב אים געזען גיין שבת אין „טעמפּל". האָט ער אויסגעזען אין מײַנע אויגן, ווי אַ „סאַמאָראָדנער" גלח, נאָר אַנשטאָט דעם גרויסן צלם אויף דער שוואַרצער גלחישער מאַנטיע, האָט ער געטראָגן אַ היפּשן מגן־דוד, וואָס איז אים אַראָפּגעהאָנגען פֿונעם האַלדז אויף אַ בראָנדזענער קייט...

מיר זײַנען געפֿאָרן דורך דײַטשלאַנד קיין האָלאַנד, וואָרעם אין דעם פּאָרט ראָטערדאַם. האָבן מיר געדאַרפֿט נעמען די שיף. אויף דער באַן איז אויסגעוואַקסן אַ גאַנץ געווײַנלעכע פּראָבלעם: „מה נאכל?" — וואָס זאָלן מיר עסן? מײַן מאַמע ע"ה, האָט מיך איבערראַשט מיט אַן אייגן געמאַכטער „קאָוועץ", וואָס האָט געהאָט אַלע טעמים. אײַנצוטונקען אַ שטיק סעכער אין אָט דער פּליסיקייט איז געווען מחיה־נפֿשות, דאָס איז געווען אַ מין סאָרט פֿרישטיק. בײַ טאָג האָט זי געעפֿנט אַ פּעקעלע, און פֿון דאָרטן אַרויסגענומען פּאָלקעס און ביילעק פֿון אַ הון. וועג איך האָב געהאַלטן אין עסן, איז מיר דער ביסן געבליבן שטעקן אין קעל.

מײַן מאַמע האָט מיר דערמאָנט, אַז אין באַקוי האָט זי אויסגעהאַדעוועט אַ הינדעלע, וואָס האָט זיך צוגעקליאַנטשעט צו מיר מער ווי די אַנדערע עופֿות. עס פֿלעגט עסן פֿון מײַנע הענט, מיר לויפֿן אַנטקעגן, וועג איך בין געקומען אַהיים. בקיצור, דאָס הינדעלע איז געווען אַ „בן־בית" בײַ אונדז. וועג זי האָט אויספֿאָרקויפֿט פֿאָרן אָפּפֿאָרן די שטוביקע זאָכן און די עופֿות, האָט זי דאָס הינדעלע איבערגעלאָזן, כדי מיר זאָלן האָבן וואָס צו עסן אויף דער באָן.

עס דערמאָנט זיך מיר, וועג איך בין געווען אַ קינד פֿון אַ יאָר זעקסזיבן, האָט די מאַמע מיר געשיקט מיט אַ הון צום שוחט. ס'איז געווען מײַן ערשטער וויזיט בײַ אים. נאָך הײַנט זע איך פֿאָר מיר ר' געצל דעם שוחט מיט בלוטפֿלעקן אויפֿן פֿאָרטעך, אויף די הענט און אָפֿילו אויפֿן בערדל. די יאָרמעלקע אויף דער פּאַטילניצע, דאָס פּנים פֿאַרשוויצט און די אויגן גלאַנצן בײַ אים ווי בײַ אַ גזלן, און אין קאָמער טראָגט זיך אַ כאָרכלערײַ פֿון צענדליקער ניט־דערקוילעטע עופֿות. איר הערט, רבותי, נאָך דעמאָלט האָב איך געוואָרפֿן אַן אומחן, הן אויפֿן שוחט, הן אויף דער אינסטיטוציע,

וואָס הייסט „שחיטה". איך בין שוין דעמאָלט געווען אַ „צער־בעלי־חיימניק", כאָטש איך האָב ניט געווּוסט דעם פּשט דערפֿון.

איר פֿאַרשטייט דאָך שוין, אַז ניט דעמאָלט און ניט איצט, האָב איך זיך צוגעריבט צום הינדל. נאָר דאָס דערצייל איך אײַך אַגַב־אורחאדיק. אפֿשר וועל איך אָנכאַפּן דעם איבערגעריסענעם פֿאָדעם אין אַ שפּעטערדיקן קאַפּיטל...

נאָך אַן אינטערעסאַנטן עפּיזאָד האָט מיר די מאַמע דערציילט:

רומעניע, כידוע, ווערט בײַ אונדז אָנגערופֿן „עמלק־לאַנד". גלייבט מיר, ס'איז נישט קיין אומזיסטער עפּיטעט, בײַ יידן האָט זיך גוט אײַנגעקריצט אין זיכרון דער חומשדיקער עמלק. ער איז דאָך געווען דער ערשטער שׂונא, וואָס איז אָנגעפֿאַלן אויף אונדז בעת אונדזערע עלטערן זײַנען אַרויס פֿון מצרים. אַ היפּש ביסל אַכזריותן האָבן די רומענער אַרויסגעוויזן צו יידן נאָך פֿאַר דער היטלער־ערא, פֿונדעסטוועגן האָט מײַן מאַמע, ע"ה געפֿונען אַ סך חסדים אויף די רומענישע פּויערים, וואָס זי האָט געקאָנט. די מאַמע האָט מיר דערציילט, וואָס איר מאַמע, ד"ה מײַן באָבע, האָט איר דערציילט: זי האָט געווינט אין אַ דאָרף. די שכנים האָבן זיך באַצויגן ווייל און פֿרײַנדלעך צו איר. מיט אַ מאָל הָאָט זי זיך געכאַפּט, אַז עמיצער האָט זי באַגנבֿעט. מען האָט צוגעגנבֿעט שטובזאָכן. דער חשד איז געפֿאַלן אויף אַ געוויסן שייגעץ. בקיצור, מ'האָט געכאַפּט דעם חברה־מאַן. ער האָט געהאַט אויף זײַן קאָנטע נישט איין פֿאַרברעכן. ווען מ'האָט אים געבראַכט פֿאַר דער באָבען, האָט זי אים דערקאָנט, אָבער זי האָט זיך געמאַכט נישט וויסנדיק. און דאָ איז געשען אַ מאָדנע זאַך. דער גנבֿ האָט זיך מודה געווען. מ'האָט אים שפּעטער, לויט די אַמאָליקע רומענישע געזעצן אויפֿגעהאָנגען אויפֿן באַלקן פֿון הויז. די מאַמע, דערווײַסנדיק זיך פֿונעם אורטייל, האָט עס איר זייער געקרענקט. אַזאַ האַרבע שטראָף האָט זי נישט דערוואַרט און נישט געוואָלט. זי האָט פֿרײַער אָפּגעאָטעמט ווען מען האָט אים אַראָפּגענומען פֿון שטריק, וויײַל זי האָט געווּוסט פֿונעם פּויערישן דלות, און זי האָט פֿאַרשטאַנען, אַז נישט פֿון נחת האָט ער עס געטאָן. זי איז געווען, דער עיקר, געירט וואָס ער האָט צוגעגעבן זײַן שולד, משמעות ער האָט זיך געפֿילט „פֿאַרשעמט" פֿאַר דער יידישער שכנה...

זי פֿלעגט הערן, ווי די גלחים רייצן דאָס פּראָסטע פֿאָלק. ווי זיי טראָגן אום אין די חגאות יעזוס־בילדער, פֿון זײַן גוף גיסן זיך שטראָמען בלוט, און די שולדיקע זײַנען די יידן, פֿאַרשטייט זיך...

מיר האָבן דורכגעמאַכט די לאַנד־רעוואָלוציע פֿון די פּויערים אין 1907. מיט צוויי יאָר פֿריער איז אַן ענלעכע זאַך פֿאָרגעקומען אין רוסלאַנד, אויך אין רומעניע האָט מען צוגעזאָגט גרויסע גליקן דעם פֿאָלק. וועגן ס'האָט זיך אײַנגעשטילט מיט דער האָפֿענונג אויף לאַנד־רעפֿאָרמעס, האָט מען די פּויערים צוגעטיילט אַנשטאָט די צאָל פֿאַרלאַנגטע שטחים ערד, פּונקט אַזאַ צאָל שמיץ. דאָס איז געטאָן געוואָרן אין מיטן העלן טאָג, בפּני כל עם ועדה...

כ'מיין, איך פֿאַרשפּאָר צו דערציילן, רבותי, אַז די פּויערים האָבן שפּעטער נקמה געהאַט אין די פּריצים אויף אַ גרויזאַמען אופֿן. מ'האָט נעמלעך געבראַכט אַן חרובֿ געמאַכט גאַנצע פּריצישע הויפֿן, און פֿיל פֿון יענע לײַט האָבן באַצאָלט מיט זייערע לעבנס...

אַזוינע בילדער זײַנען אונדז אויך באַקאַנט פֿון אַנדערע פּויערישע אויפֿשטאַנדן אין אייראָפּע.

גוטע צען טעג האָט געדויערט די יאָזדע מיט דער שיף. נישט איין מאָל האָט זיך געדאַכט, אַז מיר זײַנען פֿאַרלאָרן געוואָרן אויפֿן גרויסן, אומענדלעכן אוקיינוס, און וועלן שוין מער ניט באַטרעטן די יבשה. מ'האָט זיך גענוג אָנגעמאַטערט אַז מען איז אויסגעשטאַנען ווינטן און שטורעמס, ביז מיר האָבן דערלעבט צו זען די ווונדערלעכע סטאַטוע פֿון פֿרײַהייט מיט איר אויסגעשטרעקטער האַנט מיטן פֿאָקעל. דאַרף מען דען, פֿאַר יידישע אימיגראַנטן שילדערן, וואָס עס הייסט „קעסל־גאַרדן" און די ווונדערלעכע אינסטיטוציע, „האַיאַס"? די שילוחים, ווי אמתע מכניסי־אורחים, דרייען זיך אַרום צווישן די מחנות וואָגלער און זוכן יידישע פּנימער. עס ווערט היימלעך אויפֿן האַרצן, ווען מע פֿילט, אַז עמיצער זאָרגט פֿאַר אײַך. מיר האָבן זיך, פֿאַרשטייט זיך, ניט געגייטיקט אינעם „האַיאַס", אויף אונדז האָט געוואָרט דער טאָטע.

אונדזער ערשטע דירה, ווער קאָן זי פֿאַרגעסן? זי האָט זיך געפֿונען אויף דער ערשטער עווניו און ערשטער גאַס. אָבער ביז מיר זײַנען געקומען אַהין, האָבן מיר דאָך געדאַרפֿט אָפּפֿאָרן אַ שטיק ניו־יאָרק אויפֿן עלעוויי־טעד, אויף אַ צוג, וואָס טראָגט זיך איבער דעכער. קיין סך האָב איך זיך ניט אָנגעזעון. מײַן געמיט איז אי געווען דערפֿרייט מיט זען דעם טאָטן דעם ברודער און שוועסטער, אי געווען באַדריקט, וואָס נישט נאָר פֿרעמד האָט אויסגעקוקט צו מיר דער אָרום, נאָר אויך מײַן צוקונפֿט איז געווען פֿאַר מיר פֿאַרהילט. וואָס וועל איך טאָן אין אָט דעם גרויסן כּרך?

בקיצור, ס'איז געקומען די צײַט צו זוכן אַ תּכלית פֿאַר מיר. מײַן טאָטע האָט געקאָנט אַ פּאָר לאַנדסלייט בענצי און פֿיליפּ אײַזענבוירג, וואָס האָבן

אין אַמעריקע געאַרבעט אין אַ שאַפּ פון קראַוואַטן און שניפּסן. כּדי צו לערנען אַט דעם פּאַך, האָט זיך געפּאַדערט אַ דערלויבעניש פון דער „יוניען", און ווען מ׳האָט זי געקראָגן, האָט מען געדאַרפט אײַנצאָלן אַ פּינף־און־צוואַנציקער און דערצו נאָך אָפּאַרבעטן צוויי וואָכן אומזיסט. נו, איך האָב אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען און בין מיט דער צײַט געוואָרן אַ גוטער אָפּרייטער בײַ „נעק־טיים". היות, ווי איך האָב געהאַט לאַנגע פֿינגער, וואָס טויגן זיך אויס פֿאַר אַט דער מלאָכה, בין איך געוואָרן איינער פון די שנעלסטע בעל־מלאָכות און האָב גאַנץ נישקשהדיק פֿאַרדינט...

ווייסן מיר דאָך אַבער, אַז נישט בלויז אויף ברויט אַליין לעבט דער בן־אָדם. האָב איך געמוען זוכן אויך גײַסטיקע שפּײַז. מײַן ערשטער ווי־זיט אין געוואָרן אין דער ריווינגטאָנער שטאָט־ביבליאָטעק. דאָרטן בין איך געוואָרן אַן אָפּטער באַזוכער. און אין איין שיינעם טאָג, (אַלע גוטע זאַכן טרעפֿן, ווי געווײַנטלעך, אין „שיינע טעג") האָב איך זיך אָנגעשטויסן אויף אַ בוך מיטן נאָמען „לא תרצח" פון איינעם אַ פֿרענקל. וועט דער מחבר איז, האָב איך ניט געווּסט. אָבער דאָס בוך האָט מיך פֿאַראינטערעסירט. איך בין בלויז דערגאָנגען, אַז דער אויטאָר איז אַ רבֿ. דער אינהאַלט האָט צו טאָן מיט וועגעטאַריזם. וואָס דאָרפֿט איר חכמות, הגם די אידעע איז ניט קיין פּאָפּולערע, בין איך פֿון איר פֿאַרכאָפּט געוואָרן. מיר איז גוואַלדיק גע־פֿעלן געוואָרן די געדאַנקען, וואָס ער האָט אַרויסגעבראַכט. אין יענע נאַיווע יאָרן פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען דער נאָמען „מ ע נ ט ש" האָט נאָך געקלונגען גרויס, האָט אַ יונגערמאַן אין מײַנע יאָרן (איך בין אַלט געווען צוואַנציק יאָר) זיך ניט געקענטווינטשן קיין שענערן אידעאַל, ווי שלום אויף דער וועלט, ברידערלעכקייט צווישן מענטשן און פֿעלקער, און ר ח מ נ ו ת פֿאַר יעדן בעל־חי.

ווען איך בין געקומען אַהיים און געלאָזט וויסן קאַטעגאָריש, אַז איך עס מער ניט קיין פֿלייש, קאָנט איר זיך שוין פֿאָרשטעלן וואָס פֿאַר אַ רושם מײַן דעקלאַראַציע האָט געמאַכט אויף מײַן משפּחה? מײַן מאַמע האָט זיך מיט אַ מאָל דערמאָנט, אַז זי האָט געהערט פֿון מיר אָט די „משוגעת", ווען מיר זײַנען נאָך געפֿאָרן קיין אַמעריקע. מײַן טאַטע, בטבע אַ שטילער, האָט גאָרנישט געזאָגט, נאָר שטיל געזיפֿצט. מײַן שוועסטער האָט מיר געגעבן בלויז זעקס חדשים צײַט, און איך וועל זיך צוריקקאָפֿן צו „סטייקס" און „לעם טשאָפּס" און דאָס זעלביקע אויך — מײַן ברודער.

איך גיב צו, רבותי, אַז ס׳איז מיר ניט אָנגעקומען גרינג מײַן גײַער דרך אין לעבן... אַ סך יונגעלײַט האָבן אין יענער צײַט דאָס געפֿרווט טאָן

און האָבן ניט אויסגעהאַלטן דעם ניסיון. איך קאָן זאָגן מיט זיכערקייט, אַז ס'איז ניט געווען, דאַכט זיך, קיין איינטעליגענטער יונגערמאַן, וואָס האָט ניט געגוצט די „צער־בעלי־חיים"־דיעטע כאָטש וועָן עס איז. קורץ און ווויל, איך בין געבליבן, ניט געקוקט אויף אַלע שווערישקייטן אַן ענטו־דאַסטישער וועגעטאַריער.

וועט איר דאָך פֿרעגן, רבותי, אַ פשוטע פֿראַגע: מילא, אַז מען איז אַליין, ניט פֿאַרהיראַט, גיט מען זיך אַן עצה, וואָס טוט אַבער אַ יונגערמאַן, אַז ער וויל אויפֿשטעלן אַ פֿאַמיליע? דער צווייטער צד האָט דאָך אויך אַ דעה: איז הערט אַ מעשה:

אינעם זעלביקן שאָפּ, וווּ איך האָב געאַרבעט, האָט זיך געפֿונען אַ מיטל־יאָריקע פֿרוי מיטן נאָמען פֿרומעט. איר עוֹבדה איז געווען צו איבערקערן די קראָוואָטן און שניפּסן אויף דער אַנדערער זײַט. אויף שאָפּ־לשון הי׳סט־עס אַ „טוירנערין". האָט זיך איר פֿאַרוואָלט אויך צו ווערן אַ שדכנטע. זי האָט געהאַט אַ קוזינע אַזוינס און אַזעלכעס. האָט זיך, אָט די פֿרומעט, צו־געטשעפּעט צו מיר, ווי אַ קלעשטש, איך זאָל זיך באַקאָנען מיט איר. מײַן קאָפּ איז מיר דעמאָלט געלעגן בײַ ביכלעך, בײַם איבערקערן די וועלט, בײַם ברענגען די גאולה, איך האָב זיך געגרייסט, וואָס איך, אַ ווענטאַריער, בין אין דער זעלביקער געזעלשאַפֿט וווּ עס זײַנען גאָנדי, טאָלסטוי, קאַרל סוויד־נבורג. עפּעס האָבן פֿרומעטס רייד מיר געקלונגען דעמאָלט זייער פֿראָזש. איז זי זיך מיישב — אויב איך ווויל ניט קומען צום באָרג, וועט דער באָרג קומען, ווי אין פּסוק שטייט, צו מיר.

איין טאָג איז אין שאָפּ אַרײַנגעקומען אַ יונג מיידל פֿון אַן אויסערגע־ווײַנטלעכן אויסזען. מיט אַן איידעלן פּנים און חנעוודיקע אויגן. איך האָב ניט געדאַרפֿט לאַנג טרעפֿן. דאָס איז געווען די קוזינע. איך וועל אײַך אויסזאָגן אַ סוד: אָט דאָס מיידל האָט מען געקאָנט אויך צורעכענען צו יענע דערמאָנטע טרוימערישע אידעאַלן. איך בין פֿון איר פֿאַרכאַפּט געוואָרן, ווי גרויס איך בין געווען. איך בין שוין ניט אָפּגעטראָטן פֿון איר. איך האָב זיך געפֿילט העכסט גליקלעך, ווען זי האָט אײַנגעשטימט מיט מיר זיך צו טרעפֿן . . .

פֿרומעט האָט מיך מער ניט געדאַרפֿט אונטערשטופּן צי מונטערן. איד האָב זיך געטראָפֿן מיט העלענען כּמעט יעדן טאָג. אַזוי דרײַ יאָר נאָך אַנאַנד. מיר האָבן געמוזט אפֿליגן די חתונה, ווײַל פֿון אַלע מײַנע „גרויסע" פֿאַר־דינסטן וואָלט גיט געכלאַפּט פֿאַר אַוועיען, אָן געוואָלט האָט זיך לעבן בא־

קוועם און געבן מײַן באַשערטער, ווי דאָס ווערטל גייט „דאָס טעלערל פֿון הימל!"

איך האָב געטראָגן דעם מאַנטל, וואָס איך האָב נאָך געבראַכט פֿון דער היים, און בכלל זײַנען מײַנע בגדים נישט געווען פֿון אַ הויכן גראַד, און דאָ פֿאַרבעט מיך מײַן כּלה צו זיך אין הויז אַרײַן, און איך דאַרף זיך ווײַזן פֿאַר אירע עלטערן, פֿאַר איר משפּחה. איך בין געגאַנגען ווי אַ פֿאַרמשפּטער און — גאָט צו דאַנקען — אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען.

ענדלעך איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז די חתונה זאָל פֿאָרקומען דעם זעקסטן יאָנואַר נײַנצן הונדערט און זיבעצן. עס געדענקט זיך מיר אַפֿילו די גאָס, יאָ, יענע גליקלעכע געשעענישׂ האָט מען געפֿײַערט אין „מאַנהעטן־האָל" אויף דער פֿערטער גאָס, צווישן צווייטער און דריטער עוועניו. אַוודאי איז די צערעמאָניע דורכגעפֿירט געוואָרן כּדת משה וישׂראל, אָבער מײַנע עלטערן האָבן נישט געטרויט די „קייטערער", און האָבן מיטגעבראַכט פֿון דער היים אַ פּעקעלע מיט כּשרע שפּײַז. נאָך אַ טשיקאַוועס זאָך איז בײַם חתונה־טיש פֿאַרלאָפֿן. אין מיטן עסן ווערט מיט אַ מאָל אַ קלאַפּערײַ אין טיש, און אַלע־מענס בליקן זײַנען געוועגדט צו מיר און צו העלענען, מיר קוקן זיך איבער, און ווי אמתע „גרינע" פֿאַרשטייען מיר ניט דעם מיין פֿונעם טומל. ערשט שפּעטער ווערן מיר געווויר, אַז ס'איז אַן אַמעריקאַנער אײַנפֿיר, ווען די געסט קלאַפֿן, פֿאָדערן זיי דערמיט, אַז חתן־כּלה זאָלן זיך צעקושן. מילא הײַנט, איז אַ קוש בײַם יונגווואַרג, צי בײַם אַלטוואַרג — אַ וואָכעדיקער ענין, אָבער דעמאָלט האָט מען ניט געקענט פֿועלן בײַ זיך אויף אַזאַ ווולגאַרן שריט, און צו וואָס לייקענען? מיר האָבן עס טאָקע ניט געטאָן...

און אַז איך דערמאָן שוין קוריאָזן, וועל איך שוין דערציילן נאָך אײַנעם: אין טאָג פֿון דער חתונה איז גראָד אויסגעפֿאַלן אַ גרויסער שניי. ס'האָט זיך געדאַכט, אַז פֿון אַלע שטעט האָט זיך אַראָפּגעלאָזן דער שניי אויף ניו־יאָרק. קעגן אָוונט האָט געמומען פֿרעסטלען. בײַ יידן ווערט באַטראַכט פֿאַר אַ שלעכטן סימן, ווען מען לייגט אָפּ אַ חתונה. מיר זײַנען געווען זיכער, אַז אַחוץ די סאָמע אייגענע, וועט זיך קיינער ניט לאָזן זען. צום סוף איז גראָד געקומען אַ גרויסער עולם.

בײַם גיין אַהיים, האָבן זיך ערשט אַרויסגעוויזן די שוועריקייטן: מ'האָט געדאַרפֿט אַראָפּגיין מיט דרויסנדיקע שטיגן. און די שטיגן זײַנען געווען גליטשיקע. דער ערשטער קרבן איז געווען דער חתן, דאָס הייסט, איך טאָקע אַליין. איך האָב זיך אַראָפּגעקיקלט נישט ווי אַ פֿאָס, נאָר ווי אַ שווערע קלאָץ, מײַן פֿרוי האָט מיך נאָכגעפֿאָלגט. פֿון אויבן האָט מען געלאַכט, זיך

געוויצלט, אז מיר ביידע, ערשט נאָך דער חתונה, האָבן שוין געהאַט א דורכפאַל. און וועז די לאַכערס און אָפשפּעטערס האָבן זיך געלאָזט צו די שטיגן, איז דאָס זעלביקע געשען מיט זיי. פֿרומעט, וואָס איז געווען פֿונעם פֿעטלעביקן שבת, האָט מען געמוזט אַרויפֿלייגן אויף א מין שטופוועגעלע און איר מאַן יאָסל ראָכמאַן האָט איר אַזוי אַהיים געפֿירט...

גלייבט מיר, רבותי, יענער ווינטערדיקער טאָג האָט זיך גוט אײַנגע־קריצט אין מײַן זיכרון, אין מײַן האַרצן, אין מײַן גאַנצן לעבן. איך האָב אָפּגעלעבט מיט אָט דער פֿרוי, ווי איר וועט זען אין די ווײַטערדיקע קאַפּיטלען, א וווּנדערשיין און אידיליש לעבן. און דעמאָלט גייענדיק איבער די פֿאַרשנייטע און פֿאַרפֿראָרענע ניו־יאָרקער גאַסן מיט אַרויפֿגעטאָגענע שמאַטעס אויף אונדזערע קאַלאָשן, פּדי מיר זאָלן זיך מער ניט אויסגליטשן, האָבן מיר גאָרניט געפֿילט דעם פֿראָסט און דעם שניי.

הינט, וועז איך טראָג שוין דעם שניי אויף מײַן קאָפּ, איז אָנגענעם זיך צו דערמאָנען, ווי אַזוי איך האָב אָנגעהויבן מײַן פֿאַרהיראָט לעבן. ניין, ס'איז דעמאָלט, אין דער חתונה־נאַכט ניט געווען קיין נאַכט, נאָר א לויטערע זון איז אויפֿגעגאַנגען פֿאַר מיר און פֿאַר מײַן פֿרוי. מיר האָבן דעמאָלט. גייענדיק אַהיים, אויסגעלייגט אונדזערע פּלענער, בעסער געזאָגט, אויס־געפֿאַנטאַזירט אונדזער ניצעם וועג אין לעבן... א סך פֿון די פֿאַנטאַזיעס זײַנען געווארן רעאַליטעטן, און מיט זיי וועל איך זיך טיילן אין די ווייטער־דיקע קאַפּיטלען...

פערטער קאַפּיטל

צער גידול בנים

דאָס ערשטע קינד וואָס איז בײַ אונדז געבאָרן געוואָרן איז געווען אַ מיידעלע. זי האָט געהייסן חנהלע, אַ נאָמען נאָך מײַן באָבען פֿון טאַטנס צד. איר קומען אויף דער וועלט איז געווען פֿאַרבונדן מיט אַזוי פֿיל ציטעריקער פֿרייד, מיט צאַרטער דערוואַרטונג, ווי געווייַנטלעך בײַ עלטערן — דאָס ערשטע קינד. ס'איז באמת געווען עפּעס מער, וואָרעם אָט דאָס נפֿשל איז דאָך געווען א פֿראַדוקט פֿון אונדזער גרויסער ליבע, פֿון אונדזער אויסגע־בענקטן צוזאַמענלעבן. מיר האָבן זיך געשפּיגלט אינעם מיידעלע. איר יעדע מינעלע, תנועהלע, האָט געהאָט בײַ אונדז אַלע חנען. מיר זײַנען, אָפּט, נעכט ניט געשלאָפֿן און געוואַכט איבער איר ווי איבער דעם טײַערסטן אוצר. איר הערט, רבותי, איך בין שוין הײַנט אַ יידּ, ווי זאָגט מען עס, אין די יאָרן, נאָר איך קען דאָס קינד ניט פֿאַרגעסן עד היום הזה. פֿאַר די דרײַ און אַ האַלבן חודש, וואָס זי האָט געלעבט אויף אונדזער זינדיקער ערד, האָט זי זיך אײַנגעקריצט אין מײַן זיכרון, אין מײַן ליבּ און לעבן, וואָס דאַרפֿט איר חכמות? מיר האָבן דעמאָלט פּשוט געאָטעמט מיטן מיידעלע. יעדן טאָג האָבן מיר, די יונגע טאַטע־מאַמע, זי באַוווּנדערט, זי גערימט פֿאַר אייגענע שכנים, צעטראָגן אומעטום וועגן איר גרויסער „חכמה", וועגן אירע אַנסופֿיקע מעלות, בקיצור, נאָרישע, נאָרישע עלטערן!...

און אָט פּלוצעם, פֿון דער העלער הויט, איז דאָס באַליבטע נפֿשל, די ילדת־שעשועים, קראַנק געוואָרן און איז — געשטאָרבן. אָפֿילו הײַנט, ווען איך שרײַב די שורות, פֿיל איך אַ ציטער דורכגיין דורך מײַן חוט־השדרה. דרײַ און פֿערציק יאָר זײַנען אָפּגעלאָפֿן פֿון יענער צײַט און — עס פֿאַרגעסט זיך ניט. ווי מיר האָבן דעמאָלט געפֿילט, קענט איר אַרויסזען פֿון דער פֿאַלגנדיקער אויסטערלישער האַנדלונג.

צו דער לוויה פֿונעם קינד זײַנען געגאַנגען זיידע־באָבע פֿון ביידע צדדים. פֿעטערס, מומעס, אין קורצן — די גאַנצע פֿאַמיליע, אַחוץ — איר הערט? די עלטערן. מיר ביידע, מײַן פֿרוי און איך, זײַנען געווען אַזוי נידערגעשלאָגן, אַזוי צעבראָכן, אַז ווען מיר וואָלטן געזען ווי מען לאָזט אַראָפּ אונדזער אוצרל אין דער דאָזיקער קאַלטער ערד, וואָלטן מיר בפועל־ממש אויסגעגאַנגען פֿון צער און אַבֿלות. מילא, אונדזערע אייגענע האָבן „פֿאַרשטאַנען" אונדזער האַנדלונג, אָבער די זײַטיקע... נו, בעסער ניט צו רעדן. מיר האָבן אויסגעקוקט אין זייערע אויגן, ווי ברואים פֿון אַן אַנדער פּלאַנעט. אמת, איך האָב געזינדיקט קעגן די אַנגענומענע רעליגיעזע טראַדיציעס. אָבער קיין עליגיעזער ייִד אינעם ענגן זין, בין איך, ווי איר האָט שוין באַמערקט, קיין מאָל ניט געווען. נאָר גיי טענה זיך אויס מיט אַ „וועלט" מיט מענטשן...

הגם איך האַלט ניט פֿון „יזכור", כ׳מיין אַ באַשטימטן טאָג פֿאַר דעם צוועק, האָב איך אָבער אָפּגעהיט מײַן קינדס געדעכעניש אַלע יאָרן. און מיט אָט דעם קאָפּיטל, וואָס איך הייליק איר, ווערן פֿאַראייביקט מײַנע געפֿילן צו איר אַזוי צו זאָגן „לעולם־ועד"...

נאָר שײַך צו זאָגן אויסטערלישע פֿירונגען. אָט צינד איך אָן, למשל, יעדן פֿרײַטיק אָוונט, ליכט לכּבֿוד מײַן מוטערס אָנדענק. עס דערמאָנט מיר, ווי זי האָט אויפֿגעראָמט אונדזער הויז לכּבֿוד שבת, צוגעדעקט דעם טיש מיט אַ ווײַסן טישטעך און די פֿריש געבאַקענע קוילעטשן מיט אַ ווײַסער סערוועטקע. ווי זי....

דאָס לעבן, ווי איר ווייסט שוין, רבֿותי, פֿון אייגענער דערפֿאַרונג, גייט ווײַטער אָן. און ווען מײַן זון, משה, איז געקומען אויף דער וועלט, האָב איך זיך שטאַרק פֿאַראינטערעסירט מיט קינדער־דערציִונג. איך האָב באמת דאָס געפֿונען אַ זין אין לעבן. עפּעס אַ שפּילעכל אויפֿצוברענגען נײַע דורות! וואָרעם מיט קאָרגע צוויי יאָר שפּעטער, איז געבאָרן געווָארן מײַן צווייטער זון, מרדכי, און אין נײַן יאָר אַרום האָט מיך מײַן פֿרוי באַשאָנקען מיט אַ טאָכטער, וואָס מיר האָבן גערופֿן: האַדל־רבֿקה.

זײַענדיק אַ פֿאָטער פֿון דרײַ קינדער איז כידוע, זייער אַ פֿאַראַנטוואָרטלעכער ענין. דאָס קליינוואָרג דאַרף דאָך באַזונדער אַ „סקול". אויף דער יידישער גאָס האָבן זיך אומגעטראָגן, ווי ווינטן, פֿאַרשיידענע לאָזונגען. איבער יידישע מוחות האָבן דעמאָלט געהאַט אַן אײַנפֿלוס די ראַדיקאַלע באַוועגונג אינעם געשטאַלט פֿון סאָציאַליזם, אַנאַרכיזם און אַנדערע איזמען. דער שרײַבער פֿון די שורות איז פֿאַרכאַפּט געוואָרן, נישט אויסגערעדט זאָל זײַן, פֿונעם אַנאַרכיזם. יאָהאַן מאָסט, אַלעקסאַנדער בערקמאַן און עמא

גאַלדמאַן זײַנען געווארן מײַנע אַפּאַסטאָלן, און די „פֿרײַע אַרבעטער שטימע" מײַן באַליבסטע צײַטונג. היות, ווי די „פֿערער־באַוועגונג" איז געווען ס׳נאָענטע קרובֿה פֿון מײַן „איזם", האָב איך באַשלאָסן צו געבן מײַנע קינדער אַ דערציִונג אין דער סטעלטאָנער שול. ווי איר געדענקט מסתמא, איז דער מאַטאָ פֿונעם גרויסן לערער פֿערער געווען — „אַ פֿרײַע פֿריילעכע קינדהייט פֿאַר אונדזערע קינדער".

ווען אַלץ איז שוין בײַ מיר און בײַ מײַן פֿרוי געווען אָפּגעמאַכט צו שיקן די קינדער קיין סטעלטאָן, האָבן מיר זיך געכאַפּט אויף אַ וויכטיקן „פֿאַרזען", נעמלעך, אַז דאָרטן וועלן די קינדער דאַך נישט קריגן קיין ייִדישע דערציִונג. אַ שיינע מעשה, כ׳לעבן! צוליב דעם וואָלד האָבן מיר פֿאַרזען די ביימער! שיקן די קינדער אין אַ תלמוד־תּורה איז, פֿאַרשטייט זיך, נישט געווען לויט אונדזער געשמאַק. איז געבליבן זיי אָפּצוגעבן אין אַ ייִדיש וועלטלעכער שול, וואָס האָט זיך צו יענער צײַט געגומען ווײַזן אויף דער ייִדישער גאַס.

ווי מיר דערמאָנען זיך, זײַנען די ערשטע שולן געווען „נאַציאָנאַל־ראַדי־קאַלע", שפּעטער זײַנען אויפֿגעקומען די אַרבעטער־רינג־שולן, און אין דער צײַט פֿון דער קאָמוניסטישער בהלה, האָט זיך געשאַפֿן אַ ריס נישט נאָר אין דער אַרבעטער־באַוועגונג, נײַערט, אויך אין די א״ר־שולן. אין דער שפּיץ פֿון די „לינקע" שולן איז געשטאַנען דער באָרימטער שריפֿטשטעלער און פּעדאַגאָג יעקב לעווין. דער אמת דאַרף געזאָגט ווערן, אַז אָפּיציעל האָבן זיך די ערשט דערמאָנטע לערן־אַנשטאַלטן געפּרוּפֿן „אומפּאַרטייִישע". און אָט דער נאָמען האָט מיך בפֿירוש צוגעצויגן. און איך האָב ניט נאָר געשיקט מײַנע קינדער אַהין לערנען, נאָר מיר, מײַן פֿרוי און איך, זײַנען געווארן איבערגעגעבענע און טרײַע טוער דאָרטן.

איך האָב געוווסט, ווי אַ סך אַנדערע טוער, אַז אונדזער קליינוואָרג וועט נישט נוצן דאָס ייִדישע לשון אין טאָג־טעגלעכן לעבן, אַז ס׳וועט ניט רעדן צווישן זיך ייִדיש. אָבער מיר האָבן געוואָלט, אַז עס זאָל קאָנען אונדזער שפּראַך. און אויב אומשטאַנדן, אַדער דער שטאַרקער ווילן, וועלן דערלויבן, זאָל ייִדיש ווערן, אויב נישט די ערשטע, איז לכל־הפּחות, זייער צווייטע שפּראַך. צוריק געשמועסט זײַנען געווען בשעתו, פֿונקט ווי ס׳זײַנען דאָ אַציִנד, הונדערטער יונגע־לייט און מיידלעך, הי־געבאָרענע, בײַ וועמען ייִדיש איז אַ גאָר היימישער ענין, וואָס איז זיי ליב און טײַער. ס׳איז באַוווסט דעם שרײַבער פֿון די שורות פֿון אַ סך אויסגעווואַקסענע קינדער, וואָס רעדן צו זייערע עלטערן אויף אונדזער שפּראַך, זײַנען אַפֿילו געווארן לערער און

שרײַבער אויף אַט דעם לשון. אמת, ס׳איז אַ שווערע „הלכה", אָבער וואָס איז יאָ גרינג אין אונדזער יידישן לעבן?

ליידער, קאָן איך זיך באַרימען מיט אַזאַ דערפאָלג בײַ מײַנע קינדער. זיי האָבן געקאָנט לייענען, שרײַבן און רעדן יידיש, און — שוין. מײַן פֿרוי איז געשטאַנען שטענדיק אויף דער וואַך, זיי זאָלן זיך נישט פֿאַרשפּילן און זײַן אין צײַט צום לערנען. זיי זאָלן נישט פֿאַרנאַכלעסיקן אַפֿילו איין טאָג אין שול. איר הערט, רבותי, ווען מען זאָל מיך פֿרעגן, וועלכע צײַט פֿון מײַן לעבן איך באַטראַכט פֿאַר דער סאָמע אינטערעסאַנטסטער, וועל איך אָן קוועלקלענישן ענטפֿערן, די צײַט וען איך האָב געווידמעט די שול. ריכטיק, מען איז דעמאָלט געווען יינגער, ענערגישער. אָבער דאָס איז נאָך נישט אַלץ! ס׳האָט דעמאָלט געוואָרעמט דאָס האַרץ אַ גרויסער אידעאַל — אַ יידיש וועלטלעכע דערציונג פֿאַרן יונגן דור! איך בין געווען אַרומגענומען פֿון אַ גרויסער באַגײַסטערונג, ווען איך האָב געזען, ווי מען טײַטשט אויס פֿאַר אונדזערע ווײַסע חבֿרהניקעס די יידישע געשיכטע, די יידישע ליטעראַטור. ווי פֿון די יונגע, צאַרטע ליפּן זינגען אַראָפּ די נעמען פֿון אונדזערע קלאַסיקער, דאָס וווּנדערלעכע יידישע קינדערליד...

אָט די התלהבֿות האָט מיך געוואָרעמט אין די גרעסטע ניו־יאָרקער פֿרעסט. איך האָב דעמאָלט, אין נײַנצן דרײַסיק, באַזוכט אין די אָוונטן אַ סך יידישע הײַמען אין בראָנזוויל, צו באַווירקן די עלטערן זיי זאָלן אָנפּאַרטרויען זייערע קונדסים צו אונדז. גלייבט מיר, רבֿותי, ס׳איז נישט געווען קיין גרינג שטיקל אַרבעט. נישט נאָר בין איך אַליין געווען מיד און אויסגעשעפּט פֿון אַ טאָג שווערער אַרבעט אין שאָפּ, נאָר איך האָב דאָך געדאַרפֿט צו פֿונקט אַזוינע מיזאַמע מענטשן ווי איך בין געווען. נאָר ווי גייט דאָרטן דאָס תלמודיש ווערטל: „דבֿרים היוצאים מן הלבֿ נכנסים אל הלבֿ!... מײַנע רייד האָבן אָפֿט, זייער אָפֿט געווירקט.

ס׳זײַנען אויך געווען כידוע, גרויסע אַנטוישונגען. נישט נאָר מצד עלטערן אין קינדער, נאָר מצד די דעמאָלסדיקע לינקע מושלים. אײַן בייזן, וויינטערדיקן טאָג, האָט די ערשטע דערמאָנטע חבֿרה „קאָנפֿיסקירט" די „אומפֿאַרטייִשע" שול. מיט אַנדערע ווערטער, זיי אָפֿן דערקלערט פֿאַר אייגענע. ווי אומעטום און אַלע מאָל האָבן זיי צו ערשט געשאָטן זאָמד אין די אויגן מיט שיינע, שמן־זיתדיקע לאָזונגען ווי „אייניקייט" און „אומפֿאַרטייִשקייט". און ווען זיי האָבן אַרײַנגעקראָגן די גאַנצע מאַכט אין זייערע הענט, זײַנען אַלע שיינע רייד פֿאַרגעסן געוואָרן...

צווישן די פֿאַרשידענע טיפּן שול ווו איך בין געווען טעטיק, האָט זיך אויך געפֿונען די שול אויף 647 וויאָנאַ סט. אין איסט ניו־יאָרק, אין ברוקלין. די לערערין, ליזאַ ראָטשטיין, און געווען אַן אידעאַליסטישער מענטש. איך פֿלעג אָפּזיצן שעהען אין אירע קלאַסן און שטיל באַוווּנדערן איר לערנען. ס׳איז געווען אָנגענעם צו אָבסערווירן די קעגנזעטיקער באַציונג. איך וועל זיך ניט שעמען און דאָ גלײַך צוגעבן, אַז איך האָב אַ סך געלערנט פֿון אָט דער יונגער פֿרוי. איבערהויפּט איז מיר, פֿאַרשטייט זיך, געפֿעלן געווען דער לעצטער קלאַס. דאָרט האָט מען שוין געקאָנט מערקן דעם אָנגעזאַמלטן (באַשיידענעם) וויסן בײַ די שילערס. און אָט געפֿין איך אויס, אַז מײַן באַליבטע שול איז אויך אַריבער אין „זייערע" הענט...

קורץ און שלעכט. ס׳איז געקומען צו אַ ברוך אין דער לינקער שול־באַווענגונג. די אמת אומפֿאַרטייִשע מיט יעקב לעווינען בראש האָבן דע־מאָלט וגעגרינדעט עטלעכע שולן און זיי געפֿירט לויטן פֿריִערדיקן לערן־פּראָגראַם. מיר האָבן ממשיך געווען די אַרבעט מיט מער אָנשטרענגונג און אַמביציע צו באַווײַזן ביידע צדדים, די „רעכטע" און די „לינקע", אַז ס׳איז פֿאַראַן אַן אָרט פֿאַר אומפֿאַרטייִשע שולן.

אָט אין יענעם פּעריאָד פֿון ייִאוש און האָפֿענונג, האָט מיך אַ סך אַרויס־געהאָלפֿן מײַן פֿרוי העלען. איך דערמאָן זי אַציגד ביים שרײַבן אָט די זכרונות מיט גרויס בענקשאָפֿט, מחמת זי איז שוין מער ניטאָ צווישן די לעבעדיקע. מײַן פֿרוי און חבֿרטע איז געווען פֿון יענעם מין מענטשן, וואָס נעמט אויף אַ נײַע אידעע בלבֿ־ונפֿש. זי האָט פֿאַרמאָגט אַ סך אידלקייט און טיפֿע פֿרײַנד־שאַפֿט. זי איז געווען בטבֿע אַ חסידה, מײַן חסידה. און וואָס מיר איז טײַער און ליב געווען, איז עס איר אויך געווען. מאָלט אײַך, אײַנצופֿירן אין הויז, אין דער באַלעבאַטישקייט, וועגעטאַריזם, איז נישט פֿון די גרינגע זאַכן, וואָרעם די הויפּטאַרבעט און זאָרג פֿאַלט דאָך אויף דער באַלעבאָסטע, הײַנט, דאָס וויסן ווי צו אַראָנזשירן די מאָכלים, זיי זאָלן זיין אי נאַרהאַפֿט, אי גע־שמאַק, פֿאָדערט זיך אַ סך אײַנפֿאַלערישקייט און געדולד. זי, העלען, האָט עס געטאָן אָן טענות, אדרבה, זי איז געווען אַ ליבהאָבערין און אַ פֿאַרער־רערין פֿון דער, לויט מײַן מיינונג, וווּנדערלעכער אידעע. זי האָט אויך געטיילט מײַן פֿאַסיפֿיסטישן קוק אויפֿן לעבן, און אַוודאי און אַוודאי מײַן באַציונג צו יידישער דערציונג. אונדזערע קינדער האָבן נישט נאָר געענדיקט די עלעמענטאַר, נאָר אויך די מיטלשול. זי האָט אײַנגעהיט זייערע אויסצייכענונגען, זייערע יידישע באַריכט־קאָרטלעך, זייערע שולביכלעך און העפֿטן

און די דיפלאָמען. אָט די „קליניקייטן" זײַנען פון איר אָפגעהיט געוואָרן, ווי אמתע אוצרות...

אָט די דערמאָנטע אײַנשטעלונג, וואָס מײַן פֿרוי האָט אַזוי האַרציק איבערגענומען, האָט זי אַרויסגעהויבן און העכער געשטעלט פון די שכנות און סתם ווײַבער. זי האָט זיך דערזען אין דער ראָליע, נישט בלויז פון אַ מוטער, נאָר אויך פון אַ דערציִערין, און ס'איז בײַ איר געוואָרן אַ וווּנטש, נאָך מער, אַן אָמביציע, אויסצוהאָדעווען אונדזערע קינדער אינעם זעלביקן גייסט, מיט רחמנות צו יעדן בעל־חי, מיט ליבע צו שלום און מיט דרך־ארץ צום מענטשן! איך דערלויב זיך דאָ אויפֿצודעקן אַ שטיקל „סוד", רבותי, וואָס איז פֿאַר יעדן בר־דעת קיין סוד נישט, נעמלעך, אַז מיר, פֿשוטע בשר־ודמס, זוכן זיך צו פֿאַראייביקן אינעם לעבן פון אונדזערע קינדער. און סײַ דאָס, וואָס מיר האָבן דערגרייכט, און סײַ דאָס וואָס איז געבליבן בלויז אַ חלום בײַ אונדז, זאָל ממשיך זײַן און קריגן אַ תקומה אין די ווײַטערדיקע דורות". מען קאָן עס באַטראַכטן פֿאַר ריינעם „עגאָיזם" נאָר הלוואי אַזאַ עגאָיזם אויף אַלע עלטערן. וואָס פֿאַראַ שענערע און בעסערע וועלט מיר וואָלטן דעמאָלט געהאַט!

שאַ, קעגן וואָס האָב איך געמאַכט די דאָזיקע באַמערקונג? ס'איז נישטאָ, דאָכט זיך, קיין גרעסערע פֿרייד פֿאַר עלטערן, ווי צו הערן דײַן אייגן קינד רעדן דײַן אייגן לשון. וויפֿל היימישקייט און אינטימעס ס'ליגט דערין! עס באַהעפֿטן זיך נשמהדיק דורות. און ווי איז, אַז דו רעדסט און מען ענטפֿערט דיר אויף דער לאַנדשפּראַך, פֿילסטו זיך שאָקירט און אָפֿילו אַ ביסעלע באַ־לײַדיקט און — פֿרעמדלעך... און עס באַפֿאַלט דיר אַ שרעק, אַז מיט דיר האָט זיך אַלץ געענדיקט. כאָפּט דיך אַרום אַ פֿאַרדראָס און אַן עקשנות און פֿאַדערסט דוקא, אַז דײַן קינד זאָל דיר נישט אָפּזאָגן, און ווי דער לעגענדא־רער מ ש ה , וואָס פֿאַדערט וואַסער פון שטיין און קריגט עס, אַזוי אויך דו, הגם דו ביסט נישט קיין משה, און דײַן קינד איז, חלילה, נישט קיין שטיין. עס נעמט רעדן ייִדיש, ווײַל געלערנט האָט עס דאָך און קאָנען קאָן עס דאָך. הייסט עס, אַז מיט אַ ביסל עקשנות קאָן מען עס דערגרייכן.

איין מאָל, דערמאָנט זיך מיר, בין איך געגאַנגען מיט מײַן עלטסטן ייִנגל, משהלע, אין גאַס. מיר האָבן געדאַרפֿט באַגעגענען זײַן מאַמען בײַ אַ פֿרײַנד. דעם גאַנצן וועג האָלט ער מיר אין דערציילן פון זײַנע ייִנגלשע איבערלע־בונגען, פון פֿאַרשיידענע געשעענישן. און איך שווײַג, איך רעאַגיר נישט מיט אַ וואָרט. דאָס ייִנגל קוקט אויף מיר מן הצד. ער וויל דערגיין, צי בין איך אויף אים ברוגז, צי מיך אינטערעסירן בכלל נישט זײַנע רייד.

מיט אַ מאָל בליצן אויף זײַנע אייגעלעך, ער האָט זיך געכאַפּט, וואָס מיר קוועלט. און צו מײַן דערשטוינונג, בעמט ער רעדן ייִדיש. אמת, ס׳קומט אים ניט אַן גרינג, אָבער וואָס וויטער ווערט זײַן לשון אַלץ פּליסיקער, און מיר הייבט אָן אַזש צו חידושן פֿון וואַנען האָט זיך בײַ אים געזומען אַזאַ וואָרט־אוצר? הייסט עס, עס איז געלעגן בײַ אים אין די חדרי חדרים אומגענוצט.

איך האָב זיך אַנגעבויגן צו אים און אים אַ קוש געטאָן און באַמערקט:

„איך האָב צוריק געפֿונען מײַן זון...!

נ. ש: דייוויס, זיין פרוי העלען און זיינע קינדער
משה, מרדכי און האָדל

זיידע-באָבע מ־ט די אייניקלעך

פינפטער קאַפּיטל

מיין פרוי העלען

מײַן פֿרויס משפּחה שטאַמט פֿון שלום אַש שטעטל קוטנע, פּוילן. ס׳איז אַ שטעטל, הייסט עס, מיט אַ נאַמען אין דער ייִדישער וועלט. אַוודאי האָט העלען שטאָלצירט, וואָס זי איז אַ בת־עיר פֿונעם באַרימטן שריפֿטשטעלער.

איר פֿאָטער, דוד גראָס, איז געווען אַ סוחר, ער האָט געהאַנדלט מיט מעל. ער האָט אויך געהאַט אַ בעקערײַ, אגב, אַ גרויסער טייל פֿון דער פֿאַמיליע זײַנען געווען בעקערס. דוד גראָס האָט געהאַט פֿיר זין און דרײַ טעכטער. זײַן פֿרוי, העלענס מאַמע, רייזל, האָט געוואַכט איבער אירע קינ־דער, ווי אַ קוואָקע איבער אירע הינדעלעך. בקיצור ס׳איז געווען איינע פֿון יענע ייִדישע פֿאַמיליעס, וואָס צייכענען זיך אויס מיט זייער אַרבעטזאַמקייט, ערלעכקייט און מיט זייער „צער גידול בנים!״ אין אַמעריקע האָט דוד גראָס ממשיך געווען זײַן היימישע מלאָכה. מיט אַנדערע ווערטער, ער איז געווען אַ בעקער. די אַרבעט איז, פֿידוע, אַ שווערע. מ׳איז פֿאַרטאָן אַ גאַנצע נאַכט און בײַ טאָג איז, ווי געווײַנטלעך, שווער צו שלאָפֿן אינעם ניו־יאָרקער טומל און הו־האַ. אַרײַנגעפֿאַלן איז ער אין הויז, וועט אין דרויסן האָט שוין געמומען שאַרפֿן אויף טאָג, אַ מעליקער, אַ מידער, אַן אויסגעשעפֿטער, און איז אַוועקגעפֿאַלן אפֿט אין די קליידער אויפֿן געלעגער...

דוד גראָס האָט לאַנג נישט געקענט אָנצײַען אונטער אַזוינע אומשטאַנדן. ער איז אַוועק פֿון דער וועלט אין עלטער, דאָכט זיך, פֿון פֿינף און פֿופֿציק יאָר. לויט מײַן פֿרויס רייד, איז ער איז דער היים געווען אַ פֿרומער, גע־טראָגן אַ באָרד, געדאַוונט יעדן טאָג און אין שבתן פֿון רו, אַרײַנגעקוקט אין אַ ספֿר. ער איז געהאַט אַוועקגעפֿאָרן פֿריער מיט אַ טייל קינדער. וועט העלען איז מיט דער מאַמען אָנגעקומען אין דער „גאָלדענער״ מדינה, האָט זי אין „קעסל־גאָרדן״ נישט דערקענט דעם טאטן. ער איז שוין געווען אין גאַנצן אַמעריקאַניש. ס׳איז אויך זײַן אויסגעצערטן פּנים נישט געבליבן

קיין צייכן פֿון אַ באָרד. און אין זײַן לשון האָבן זיך אַרײַנגעכאַפּט אַ סך היגע ווערטער...

ווען איך האָב באַטראַכט העלענס פֿאָטאָגראַפֿיע פֿון אירע ערשטע יאָרן אין אַמעריקע, האָב איך געזען אַ ווונדערלעך שלאַנק מיידל. אמת, זי האָט אויך פֿאַרמאָגט אַ סך חן און אַזאַ שטילן ייִדישן אומעט, וואָס איז, אַגבֿ, בײַ איר פֿאַרבליבן אויך אין די שפּעטערדיקע יאָרן. ס׳האָט נישט געזומען לאַנג, און אָט די יונגע פֿרוי האָט זיך, צו מײַן פֿרייד, פֿאַראינטערעסירט מיט די אידעען און אידעאַלן, וואָס זײַנען מיר געווען ליב און טײַער. איך בין זיך מודה, אַז פֿונעם טאָג אָן, וואָס איך האָב באַגעגנט מײַן קינדפֿטיקע פֿרוי, בין איך צוגעזאָגט געווארן צו איר. איך האָב געקוקט אין אירע גוטע אויגן, און געפֿילט ווי אַ פֿרייד גייט אויף אין מײַן האַרצן, אַז מיר זײַנען אַ זיווג מן השמים, אַז מיר זײַנען געמיינט אײנס פֿאַרן אַנדערן...

ס׳האָט איר ניט געזומען לאַנג זיך צו באַקאָנען מיט מײַנע „משוגעתן" און זיי איבערנעמען. ווער קאָן האָבן, צום ביישפּיל קעגן פֿאַסיפֿיזם? אַלע חלומען פֿון אַ ווועלט אָן מלחמות, אָדער פֿון אַ צײַט, ווען פֿעלקער ווועלן לעבן ווי ברידער אין אײן גלאָבאַלער משפּחה? צי ווער קאָן אויסזעצן קעגן דעם געדאַנק, אַז אונדזערע קינדער און אַנדערע ייִדישע קינדער זאָלן קריגן אַ מאָדערנע, ווועלטלעכע דערציִונג אין דער ייִדישער שפּראַך? אָדער נעמט אַ שטייגער אַזאַ ווי יוניאָניזם, ווועמעס האַרץ ווועט זיך ניט פֿרייען צו זען, ווי אומאָרגאַניזירטע אַרבעטער, וואָס פֿראַצווועט לאַנגע שעהען אין שוויצשטפּער און פֿאַרדינען וואַסער אויף קאַשע, ווערן אָרגאַניזירט און נעמען לעבן אַ מער אַנשטענדיק און חשוב לעבן? און ווועלכער מענטש מיטן מינדסטן פֿאַרשטאַנד ווועט זיך ניט אינטערעסירן און ניט הנאה האָבן פֿון אַ פֿײַנער לעקציע ווועגן סאָציאַליזם און אַנאַרכיזם?

אמת, איך לייקן נישט. אַוודאי זײַנען פֿאַראַן אַזעלכע, נאָר נישט מײַן העלען. זי האָט מיט אַ מין אײַנגעבאָרענער אינטעליגענץ אויפֿגענומען אָט די אַלע אויסגערעכנטע זאַכן. אָבער איך האָב געהאַט (און האָב) נאָך אַן „אי־דעע פֿיקס" — וועגעטאַריזם! לאָכט נישט, רבותי! בײַ מיר, ווי בײַ אַנדערע חסידים פֿון אָט דעם „צער בעלי חיים"־געדאַנק, איז עס אַ וויכטיקער ענין...

איך קען מיך נישט פֿאַרשטעלן אַ ווועלט, אויף ווועלכער עס הערשט שלום ושלווה, עקספּלאָאַטאַציע איז אָפּגעשאַפֿט, די סאָציאַלע אַרדענונג איז באַזירט אויף יושר און גערעכטיקייט, דער שטאַט איז אַן עסק פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט, טאָלעראַנץ און דעמאָקראַטישע פֿירונג זײַנען געווארן שטריכן פֿון מענטשלעכן כאַראַקטער, אַז אין אַזאַ אַרדענונג זאָל דער מענטש, די

קרוין פון באשאף, זיך דערנערן מיטן פלייש פון אונדזערע פרײנד — די שטוביקע פי און עופות.

איר וועט זאגן, רבותי, איך זאל אקארשט צוואארטן ביז יענער גליק־לעכער צײט, און דעמאלט אנהייבן צו פראקטיצירן וועגעטאריזם. ווייסט איר דאך אליין, אז, ראשית, פון רעדן און וואארטן אליין, איז נאך א זאך נישט פארווירקלעכט געוואארן. והשנית, ווען יעדער יחיד זאל אויסקערן זײן אייגן ביסל מיסט, פאלקסטימלעך גערעדט, וואלט דאך געווען א ר י י נ ע וועלט!

בקיצור, מײן העלען האט אויך דעם ענין ו ו ע ג ע ט א ר י ז ם אויפ־גענומען מיט יענעם פײנעם, איידעלן זשעסט, וואס איז אזוי כאראקטעריס־טיש געווען פאר איר. זי, א יונגע באלעבאסטע, האט זיך געגוג דעם קאפ געדרייט צוגויפצושטעלן א מאלצייט כדת גאנדי און טאלסטוי. איר הערט, רבותי? פארנדיק יעדן טאג צו דער ארבעט, האב איך אין געדאנק „גע־רעדט" צו מײן פרוי — כ'ווייס, א מין סארט „טעלעפאטיע", מישטיינס גע־זאגט, און זיך געבעטן בײ איר, זי זאל, חלילה, ניט אויפגעבן, ריכטיקער, ניט מיד ווערן פון דער עובדה, וואס איך האב ארויפגעלייגט אויף איר, וואארעם, איך האב זיך אפט געפילט שולדיק קעגן איר. קארג דאגות און צרות האט זי, נעבעך, אן מיר, מיט אפקאכן, בײ יענע באדינגונגען, א ל־טיישן מאלצײט, דארף איך נאך באשוועהרן מיט א ס פ ע צ י ע ל ע ר דיעטע?

אבער ווי איבערראשט בין איך געוואהרן קומענדיק אהיים און דערזעענ־דיק די בריהשקייט פון מײן אשת־חיל. נישט נאר האב איך געפונען א ציכ־טיק זויבערע היים, מיט ציכטיק ריינע קינדערלעך, נאר אויך א פײן צו־געגרייטן מאלצײט און טאקע לויט די פארשריפטן פון וועגעטאריזם. בײ מיר האט די דאזיקע פרוי געווונען א ל ע וועלטן! אך, איך דערמאן אט יענע יארן מיט בענקשאפט, מיט נאסטאלגיע...

דער שאפ, די ענגשאפט, די לאנגע שעהען, דאס שלעפן זיך הין און צוריק מיט דער סאבווויי, וויפל צער און עגמת־נפש דער טאג האט געבראכט פארן ארבעטסמענטשן! אבער אין דער היים האט מײן העלען מיר געמאכט אין דעם אלעמען צו פארגעסן. זי איז ניט נאר געווען פרוי און מוטער, באלעבאסטע און ווירטין, נאר אויך און טאקע דער ע י ק ר — א חברטע! א לעבנס־פרײנדין! פאר וועמען מע קאן זיך ארויפרעדן פון הארצן. מיט וועמען מען קאן זיך האלטן אן עצה, און בײ וועמען מ'קאן קריגן מוט און אויסדויער פארן שווערן מארגנדיקן טאג.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט זי, ווי אַ מאַמע פֿון דרײַ קינדער, פֿאַר־לאָרן אַ סך פֿון איר בייגיקייט און שלאַנקייט, אָבער איר גוטסקייט און האַרציקייט, האָט זי קיין מאָל נישט אָנגעוואָרן. איך האָב נאָך אַלץ ליב גע־האָט צו קוקן אין אירע גוטע, קלוגע אויגן. איר מאַמעדיקייט האָט מיך שטענדיק געריבן ביז טרערן. וויפֿל איך זאָל ניט שטאַלצירן מיט מײַנע קינדער מיט זייער איבערנעמען בײַ מיר מײַן קוק אויפֿן לעבן, מײַן פֿילאָ־סאָפֿיע. זייערע גרונט־מעלות האָבן זיי געקראָגן פֿון זייער מאַמען...

מײַן העלפֿן איז געווען אַ פֿשוטע גאַלקספֿרוי. זי האָט נישט געלייענט קיין ביכער. און די אַלע וויכטיקע טעאָריעס, וואָס זי האָט געהערט פֿון מיר, און אין די ענינים וואָס זי האָט געטאָן, זײַנען געווען — איך בין ניט געמאָרט בײַ זיך — מיר צוליב. נאָר מיט דער צײַט, האָט זי זיך צוגע־ווויגט צו זיי, און זיי זײַנען איר נאָענט געוואָרן, און זי האָט דערפֿילט אין זיי אַ טעם, אַ זין. נעמט טאָקע מײַן „שוואָכקייט" צו וועגטאַריזם. צו ערשט, האָט זי, ווי איר מאַמע, מיך באַטראַכט פֿאַר אַ „טשודאַק", וואָס קריכט אויף די גלײַכע וועגן, רחמנא לצלן. ס'האָבן דעמאָלט געקישעט אויף דער איסט־סײַד מיט פֿאַרשידענע „קולטן": נאַטוריזם, קולטיזם, וויגעניזם און אַנדערע „איזמען". מען האָט באַגעגנט פֿאַרשוינען פֿאַרוואָקסענע, מיט לאַנגע קודלעס, מיט צעווילדעוועטע בערד, מיט צעכראַסטעטע העמדער, און אַלע האָבן געטענהט, אַז זיי, נאָר זיי, האָבן דעם גאַנצן אמת. איז עפּעס געווען אַ חידוש, אַז מ'האָט מיך אויך פֿאַרדעכטיקט אין אַן „אײַנגעריבענע־טער קרענק"? מײַן גוטע העלפֿן האָט שוין מער נישט געקענט קוקן אויף פֿלייש. זי האָט שוין מער נישט געקענט פֿאַרשטיין, ווי מען קאָן זײַן אַזוי „באַ־באַריש" און נוצן יענעמס לעבן כּדי אויפֿצוהאַלטן דאָס אייגענע.

דאָס פֿאַרלירן דאָס ערשטע קינד, אַ מיידעלע — ווי שוין דערמאָנט אין אַ פֿריערדיקן קאַפּיטל — האָט איבערגעלאָזן אין איר אַ בענקשאַפֿט נאָך אַ מיידעלע. געקומען איז גראָד אַ יינגעלע, און נאָך אים ווידער אַ בן־זכר. זי האָט אַ שטיק צײַט זיך אומגעטראָגן מיט אַ שרעק, אַז מיטן צווייטן קינד וועט געשען דאָס זעלביקע ווי מיטן ערשטן. און ווען אונדזער משהלע איז אַלט געוואָרן זעקס חדשים, איז צו איר פֿרייד נישט געווען קיין גרענעץ. זי האָט געהאָט פֿאַר זיך אַ פֿראָגראַם, ווי צו דערציִען אירע קינדער. אַוודאי האָט זיך נישט אַלץ אײַנגעגעבן, ווי געווינטלעך אינעם לעבן פֿון אַ מענטשן. אָבער אָט דער זון אונדזערער איז דאָך געוואָרן דער שטאָלץ פֿון דער מישפּחה. און הגם איך וועל האָבן וועגן אים אַ באַזונדער קאַפּיטל, איז אָבער וויכטיק צו מאַכן דערווײַל כאָטש אַ פּאָר באַמערקונגען וועגן אים.

הײנט איז משה געהילף־פּראָפֿעסאָר פֿון אַסטראָנאָמיע און דירעקטאָר פֿון דעם „אי. בי. עם." קאָמפּיוטינג־צענטער פֿון יעיל אוניווערסיטעט. ווען מיר פֿלעגן פֿאָרן אים באַזוכן, האָט זיך מײַן פֿרוי געפֿילט אין אַ יום־טוב־דיקער שטימונג. איר האָרץ האָט געפּלאַטערט מיט שטאָלץ: אַ קלייניקייט. נעכט נישט דערשלאָפֿן, טעג זיך געמוטשעט און דערצויגן, דורך צער און אַרעמקייט, אַ זון צו גאָט און צו לייט! ס'איז בײַ איר געווען אַ זכיה צו האָבן אַזאַ זון...

אויך וועגן מײַן צווייטן זון, מרדכי, וועל איך האָבן אַ באַזונדער געשריפֿטס, און דאָס זעלביקע וועגן מײַן טאָכטער, האָדל־רבקה. נאָך אַכט לאַנגע יאָרן פֿון וואַרטן איז זי געקומען די געגאָרטע און באַגערטע. ס'איז שווער זיך אַרײַנצוטראַכטן אינעם געפֿיל פֿון עלטערן, פֿאָר וואָס גראָד עס האָט זיך געבענקט אַזוי שטאַרק נאָך אַ מיידעלע. עס מוזן, מסתּמא זײַן, נישט איין סיבה. דאָס ערשטע קינד וועלט באַטראַכט ווי אַ רעזולטאַט פֿונעם גרויסן צובונד, טיפֿער צערטלעכקייט און שטאַרקער ליבע, וואָס מאַן און פֿרוי האָבן איינס צום אַנדערן. און ווען דער מלאַך־המוות רײַסט אַוועק דאָס ערשטע קינד בײַ אַזוינע עלטערן, בלײַבט בײַ זיי אַ דערדריקנדיק געפֿיל, ווי מ'וואָלט אַנגעגריפֿן אויף דעם סאַמע טייערסטן און הייליקסטן אין לעבן. ס'בלייבט אַפֿילו אַ שרעק, אַז דער גאַנצער בנין, וואָס זיי האָבן אויפֿגעשטעלט מיט אַזוי פֿיל אידעלער מי, האָט זיך אַ שאָקל געטאָן, און נאָר דעמאָלט, ווען דער שיקזאָל פֿאַרגיטיקט, זאָל זײַן שפּעטער, מיט אַן עופּהלע פֿונעם זעלביקן מין, קאָן זיך די וווּנד פֿאַרהיילן.

אַך, מײַן פֿרוי! מײַן פֿרוי! וואָס ווייסט איר, רבותי, וואָס דאָס מיידעלע האָט געמיינט פֿאַר איר. זי האָט ממש אויפֿגעלעבט. זי האָט אַרײַנגעטשטשט אינעם דאָזיקן נפֿשל אַלע גוטע כוונות. זי האָט געזען אין איר, אַז איר צעשאָקלטע „פֿעסטונג" איז צוריק שטאַרק און פֿעסט געוואָרן: דאָס מיידעלע איז פֿאַר איר געוואָרן א טרייסט און א ה א פֿ ע נ ו נ ג. זעלטן צו זען אַ מאַמען, וואָס זאָל אַזוי זאַרגן וועגן איר קליינוואַרג. נאָך מער! אויב אירע קינדער וועלן דערצויגן מיטן אַן אומווילן צו פֿלייש, מיט אַן ע ט י ש ן צוגאַנג צו אַ לעבעדיק באַשעפֿענישׂ, ווי זשע קאָן זי דערלאָזן זיי זאָלן „ברעכן" אָט דעם פֿאַרזאָג, ווען זיי קומען אויף באַזוך צו אייגענע? האָט העלען געאָרבעט מיט מעשׂים, מע זאָל אירע קינדער נישט אונטערשטופּן קיין „פֿאַרבאָטענע" שפּיז. מיינט נישט, אַז דאָס איז געווען אַ גרינגער ענין. אַדרבה, שטעלט אײַך פֿאָר אַזאַ בילד: די באָבע, העלענס מוטער, האָט אַ סטייק אויף דער פֿײַערפּאַן פֿאַרוואָרפֿן מיט רינגעלעך ציבעלע, און דער ריח פֿונעם גע־

בראָטענעם פֿלייש קיצלט בײַ אַלעמען די נאָזלעכער. אַלע טוען זיך אַ כאַפּ צו גאָפּל־מעסער. און אונדזער קליינוואַרג דאַרף בײַשטיין דעם נסיון! מילא, מיר, מײַן פֿרוי און איך, קען מען שוין מיט אַזוינע „לאָקאָמקעס" נישט אַרײַננאַרן, אָבער קונדסים? איך האָב געקוקט אויף מײַן דרײַלינג און — אָנגעקוואָלן! דער טאַטע האָט געפֿלאַנצט און די מאַמע, זאָל לעבן, האָט געשטאַרקט די וואָרצלען. און אָט זיצן זיי — עסן פֿרוכט, קעז, גרינס, און גאָט צו דאַנקען, זיי האָבן אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען...!

און נישט נאָר בײַ דער באָבען איז אויסגעוואַקסן די פֿראָבלעם פֿון „אָכילה". בײַ אַלע קרובֿים און אַפֿילו סתם באַקאַנטע, וואָרעם די נאַטור פֿון אַ מענטשן איז, אַז מען דערשנאַפּט, איינער איז אַנדערש, האָט אַן אַנ־דערן דרך, וויל מען אים אַרײַנשלעפּן אין דער סטאַדע, מען קען נישט פֿאַר־טראָגן קיין אויסנעמען. דערמאָנט זיך, ווי גויישקע קינדער האָבן אײַך געשטופּט מיט גוואַלד זייער חזיר־קאָלבאַס און וועט? גראָד אום יום־כיפּור, וועט איר זײַט נאָך אַליין אַ קינד געווען.

אך, יענע צײַטן, די שווערע גרינע יאָרן! מה־דאָך אויף אַ דורכשניט־לעכער דיעטע האָט זיך געפּאַדערט ממתקים, הײַנט נאָך אויף אַ ספּעציע־לער. איז טאַקע געווען ביטער...

אין דער צײַט פֿון דער דעפּרעסיע. קיין אַרבעט אין די שעפּער איז נישט געווען. מ'האָט זיך געוואָרפֿן, ווי ס'וועלט גייט, ווי אַ פֿיש אין וואַ־סער, וואָס זאָל מען טאָן? מען דאַרף מפֿרנס זײַן אַ פֿרוי מיט דרײַ קינדער. בקיצור, איז מיר אײַנגעפֿאַלן דער „געניאַלער" אייזנפֿאַל, מיט וועלכן אַ ל ע אַרבעטסלאָזע האָבן זיך אומגעטראָגן, צו עפֿענען, נעמלעך אַ „קענדי־סטאָר־קע". היות, דאָס הויז, ווו מיר האָבן געווויינט, איז געשטאַנען אויף אַ ראָג גאַס, איז עס דאָס סאַמע פּאַסיקטע אָרט פֿאַר אַזאַ צוועק.

מײַן העלפֿן איז געוואָרן די גאַנצע סוחרטע, און איך האָב זיך אומגע־שלעפּט צו זוכן אַ „דזשאָב" בײַ מײַן פֿאָך, דאָס הייסט, אין די קראָוואַטן־און שניפּסן־פֿאַבריקלעך. זי האָט, נעבעך, געאַרבעט עבודת־פּרך. געזאָרגט וועגן די קינדער. געזען, זיי זאָלן באַזוכן די "פּאָבליק־סקול" און די יידישע שול, געקאָכט, געגייט, געוואָשן, געראָמט. איר הערט, רבותי, אַפֿילו איצט, וועלן איך שרײַב אָט די שורות, רײַסט מיר דאָס האַרץ אויף איר. וווּ האָט זי געגומען די כּוחות בײַצושטיין אַזוי פֿיל שווערייטן?

מײַן פֿרוי, די אשת־חיל, איז דאָך באמת געווען די י י ד י ש ע פֿרוי פֿון יענע גרינע יאָרן. די וווּנדערלעכע פֿרוי פֿון דער יידישער מאַסן־אי־מיגראַציע, וואָס האָט געהאָלפֿן שלעפּן דעם יאָך פֿון פּרנסה. דאָ האָט זי

געהאַלטן א פֿולע שטוב מיט „באַרדערס" און געוואַשן פֿרעמד וועש, און דאָרט האָט זי, בײַנאַנד מיטן מאַן געשקלאַפֿט אין שאַפּ. דאָס זײַנען דאָך געווען די מאַמעס, וואָס האָבן אַרויסגעגעבן א דור פֿון ייִדישע דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, פּראָפֿעסאָרן און שריפֿטשטעלער אין אַמעריקע. הײַנט, וען איך גיי איבער די גאַסן פֿון דער ייִדישער מיאַמי־ביטש און זע זיי, אײַנגעבויגענע, אײַנגעשרומפּענע, מיט דער זיקנה אין די אויגן און אויף זייער גאַנצן געשטאַלט, נעם איך אין געדאַנק אַראָפּ מײַן היטל פֿאַר זיי. איך זע אין זיי, מײַן העלען, מײַן ליבע, אומפֿאַרגעסלעכע העלען...!

קורץ און גוט. איך האָב אַזוי לאַנג געזוכט, ביז כ'האָב פֿאָרט געפֿונען א שטעלע. דערווייל האָט זיך די לאַגע געביטן צום בעסערן. רוזוועלט האָט איבערגענומען די ממשלה. ס'האָבן געגומען וויייען פֿרישע און נ ײַ ע ווינטעלעך. מען האָט זיך פֿלוצעם דערמאָנט, ווי רוזוועלט האָט זיך אויסגעדריקט אין דעם פּ א ר ג ע ס ע נ ע ם מענטשן. אַמעריקע האָט זיך א רודער געטאָן! די יוניענס האָבן דערפֿילט א שטאַרקן כּוח אין זיך. מ'האָט געגומען אַרגאַניזירן די אומאָרגאַניזירטע. דער אַרבעטער האָט דערפֿילט זײַן חשיבות, זײַן ווערדע. ער האָט אויפֿגעהויבן דעם קאָפּ און דערזען — די זון! אַ די וועלט, וואָס ער האָט געשאַפֿן, וואָס ער האָט געבויט, איז זײַנע, געהערט צו אים! ער האָט געגומען פֿאַדערן העכערע שׂכירות, קירצערע אַרבעטס־שעהען. א נײַע ערא האָט זיך אָנגעהויבן אין לאַנד!

איך האָב אויפֿגעגעבן מײַן „סטאַרקע" און באַפֿרייט מײַן פֿרוי פֿון אירע בעריקער אַרבעט. וואַרעם צוריק געשמועסט, וואָס פֿאַר א קרעמער בין איך, צי אַפֿילו מײַן פֿרוי? ווער האָט עס צײַט זיך אָפּצוגעבן מיט פֿאַרקויפֿן פּעניקע קלייניקייטן? א ייִדישע שול־באַוועגונג קומט אויף אין אַמעריקע מיט צענדליקער און אַפֿילו מיט הונדערטער שולן איבער דער גאַנצער ברייט און לענג פֿון לאַנד. מע דאַרף האָבן מאַמעס, וואָס זאָלן באַלאַנגען אין די עלטערן־פֿאַראיינען, וואָס זאָלן זאָרגן פֿאַר זייער אויפֿהאַלט. מע דאַרף באַ־ ן לעקציעס, קאָנצערטן, אונטערנעמונגען, מען דאַרף שאַפֿן פּינאַנצן פֿאַר זיי.

און מײַן פֿרוי, מײַן העלען, איז געוואָרן, באַגלייך מיט מיר, אַן אַקטיווע טוערין, זי האָט מיט פֿרייד אַוועקגעגעבן איר פֿרײַע און נישט־פֿרײַע צײַט פֿאַר דעם צוועק. זי האָט געפֿילט, זי האָט קינדער, און די קינדער האָבן א מאַמען. איין שפּראַך פֿאַראיניקט זיי און די זעלביקע אינטערעסן פֿאַר־ בינדט זיי.

די שבּחים, וואָס איך האָב פֿריִער אָפּגעגעבן דער יידישער אימיגראַנטישער פּרוי, נעם איך אַוודאי ניט צוריק. אָבער איך מוז דאָ דערמאָנען אירע דעפֿעקטן, איבערהויפּט איינעם: זי האָט פֿאַרנאַכלעסיקט די י י ד י ש ע דערציִונג פֿון אירע קינדער. און ווען איך זע, ווי דאָס רובּ פֿונעם יונגן דור האָט אַ טויבן אויער פֿאַר יידישע אינטערעסן און אידעאַלן, און איז נישט זעלטן אַפֿילו פֿײַנדלעך צו זיי, דערמאָנט זיך מיר דעם נבֿיאס וועטער: „בנים גידלתי ורוממתי, והם פשעו בי"! אין דער הינזיכט איז מײַן העלפֿן אויך געווען אַנדערש. זי האָט געגעבן אירע קינדער אַן אַלגעמיינע און אַ יידישע דערציִונג. דערפֿאַר בענטש איך איר אָנדענק...!

יאָ, העלפֿן איז אויסגעוואַקסן אין דער צײַט פֿון דער שול־באַוועגונג. פֿריִער האָט זי, נישט־ווילנדיק, געליטן פֿון אַ שיפֿלות ־ קאָמפּלעקס. איך קום אַהיים מיט פּעק צײַטונגען, זשורנאַלן, ביכער. „טראָג אויף זיך" די גאַנצע וועלט. און זי? קיך, קינדער און ווײַב! נײַן, זי האָט געשפּירט מיט אַלע חושים, ס'איז פֿאַר איר נישט קיין תּכלית אַזאַ לעבן. אמת, ס'האָט איר געשמייכלט, וואָס איר מאַן איז אַן „אינטעליגענט". און לויט דער אָנגענומענער מיינונג, איז פֿאַר אַ פֿרוי געניג, אַז זי איז שיין, איז אַ גוטע באַלעבאָסטע און אַ גוטע מאַמע. די שול־אינטערעסן און טעטיקייטן האָבן זי, ווי ערשט דערמאָנט, דערהויבן און זי געשטעלט אויף איין פּאָזיציע מיט מיר.

נישט איין מאָל האָט זי אויסגעדריקט איר גליקזעליקייט פֿאַר מיר, וואָס זי, אַ פּשוט מיידל פֿון דער היים האָט אַזוי גוט אָנגעטראָפֿן, און געקראָגן אַ מאַן פֿון מײַן סאָרט. ס'איז נישט נאָר געווען אָנגענעם צו הערן אַזאַ קאָמפּלימענט, נײַערט איר השתּפּכות־הנפֿש האָט מיך געריִרט. זי האָט מיט אַ פֿאַרשעמטקייט און באַשיידנקיט דערציילט, ווי איר פֿאָטער האָט געהאַלטן אַ גאָר שטרענגע אויפֿזיכט אויף זײַנע קינדער, דער עיקר, אויף די מיידלעך; ווי זי פֿלעגט זיך אַרויסגנבֿענען אין די שבת־בײַטאָגן, ווען ער האָט געכאַפּט אַ דרימל נאָכן טשאָלנט, און פֿאַרגיין מיט אַ חברטע איז וועלדל. אין וואָס פֿאַר אַ שמאָל און ענג וועלטל זי האָט עס דעמאָלט געלעבט! זי האָט אָפֿילו חלומען נישט געוואָגט, אַז זי וועט אַ מאָל זײַן אין דער פֿרײַער אַמעריקע און זײַן אַ מוטער פֿון דרײַ גערָאָטענע קינדער, און אַ פֿרוי און חברטע פֿון אַזאַ טײַערן מענטשן...

זי וואָלט נאָך געריידט און געריידט, נאָר מײַנע קושן האָבן פֿאַרדעקט אירע ליפּן. נאָך איצט הער איך אירע רייד. אין די שטילע בין־השמשותן, וען דאָס האָרץ וועט דערדריקט פֿון בענקשאָפֿט צו איר, האָלט איך צו־

געשלאָסן די אויגן און זע זי פֿאָר זיך, און פֿאַרנעם אירע ווערטער. זאָל דאָס טאַקע אמת זײַן, אַז מײַנע אָרעמע אויגן האָבן שוין נישט געזען איר ליב און טײַער געשטאַלט העכער דרײַ יאָר?

זי לעבט אין מײַן געדאַנק, אין מײַן נשמה. איך שפּאַציר מיט איר איבער גאַסן און פּאַרקן, באַזוך קאָנצערטן און לעקציעס. איך לייען פֿאָר איר בריוו, וואָס איך באַקום פֿון וויכטיקע מענטשן. זי איז אַנטציקט פֿון י. ב. שטיינבערגס און א. גאָלאָמבּם בריוו צו מיר...

זעקסטער קאַפּיטל

מיין „הימלישער" משה

מײַן עלטסטער זון, משהלע — אַ געזונט אויף זײַן קאָפּ — איז געווען פֿון קליינווײַז אָן פֿאַרקוקט אין הימל. אײַ, דער הימל, דער הימל! וויפֿל קינדער און דערוואַקסענע האָט ער געלאָקט און פֿאַרלאָקט מיט זײַן אומ־ענדלעכער בלויקייט און גאָלדענער זון, מיט זײַנע געהיימנישפֿולע ווײַטע שטערן און פּלאַנעטן, מיט דער איידל ציטעריקער בלאַסקייט פֿון דער לבֿנה, וואָס איין זײַט אירע בליצבט שטענדיק פֿאַרהוילן אַפֿילו פֿונעם מאַכטיקסטן טעלעסקאָפּ...!

„ער וועט אויסוואַקסן בײַ אײַך אַ שטערנזעער!" — פֿלעגט גוטמוטיק חוזקן דער פֿראָסטער „נאַראָד". „ער וואָקסט אַן אַסטראָנאָם!" — האָבן פֿאַרויסגעזאָגט די מער אינטעליגענטע שכנים.

מײַן משהלע איז שוין אין „פֿאָבליק־סקול" געווען אַרײַנגעטאָן מיט ליבֿ און נשמה אין ביכלעך וועגן אַסטראָנאָמיע. אין הויז האָבן זיך אומ־געטראָגן די נעמען פֿון גאָלילעאָ און קאָפּערניק, גלײַך זיי וואָלטן געווען זײַנע שוועסטערקינדער. שוין גאָר יונג האָט ער דערקענט „יופּיטער" און „וועגוס", און אין „מילכוועג" איז ער געווען בקי ווי אַ יִיד אין אַשרי. וואָס דאַרפֿט איר חכמות? דאָס יינגל האָט זיך געפֿונען, אין דער מחשבֿה, מער אין די הויכן ווי אויף דער ערד.

אים האָט איר נישט געקענט אײַנרעדן, ווי אַנדערע קינדער, אַז אויף דעם בלאַסן פּנים פֿון דער לבֿנה איז אָפּגעשפּיגלט משה רבינוס געשטאַלט. ווי קליין ער איז געווען, וואָלט ער אײַך דערוויזן, אַז די טונקעלע קאָנטורן אויף דער לבֿנה זײַנען ריזיקע קראַטערס, בערגקייטן, און אַז מען קען דאָרטן נישט לעבן, ווײַל דאָרטן איז נישטא קיין לופֿט, אַז בײַ טאָג איז דאָרטן משוגע הייס און בײַ נאַכט — ווילד קאַלט...

אט דאס פארשוינדל האט איז די נאכמיטאגז אויך באזוכט די יידישע שול, ווי שוין דערמאנט אין א פריערדיקן קאפיטל. דעמאלט, רבותי, איז נאך ניט געווען אזינגעפירט, אז די ארעמע יידישע שול זאל באזארגן די קינדער מיט טראנספארטאציע. ער האט געדארפט א שפאן טאן א מהלך פון א צוואנציק מינוט גאנג, שיין — צי מיאוס — דער טאג הייסט עס, ער איז אין שול געווען! די מאמע זינגט איז געשטאנען אויף דער וואך און געהאלטן אן אויג אויף אים. צוריקגעשמועסט האט אים די שול געצויגן צו זיך. דארטן איז ער נישט געלעגן, ווי אין א „סדום־בעטל", ער האט געקאנט ארויסזאגן זינגע געדאנקען פרי און אפן. דער לערער איז אויך געווען חבר און פרינד. די פרינדשאפט און חברשאפט איז בי אים פארבליבן ביז אויף הינטיקן טאג. בי זין זיבן־יאריקן עלטער האבן מיר אים געשיקט אין שלום־עליכם־קעמפ ני־בויבערייק. מיר זינגען מיטגעפארן מיט אים, מיט דער ערשטער גרופע קינדער. דער פון אלעמען באליבטער, י. ד. בערקאוויטש און זין פרוי האבן דעמאלט אנגעפירט מיט דעם קעמפ. אויך די קאמינסקיס זינגע דעמאלט אויך געווען דארטן. מיר זינגען געווען ממש אין זיבעטן הימל וואס מיר זינגען מיטגעפארן.

צום סאמע ערשטן קאנצערט זינגען אויפגעטראטן קינדער, וואס האבן שוין געהאט באזוכט שולן, מ'האט אויפגערופן משהן און אים געהייסן זינגען. ער האט שוין געהאט אויסגעלערנט: „איך בין א גוטער מוזיקאנט, איך קום פון פרייליך לאנד, ער איז א גוטער מוזיקאנט, ער קומט פון פרי־ילעך לאנד; איך שפיל זיסע לידער וועדליק נאך מין פייפל, פייפל פיו פיו... אא"וו". אין קעמפ איז פאר דער חברה חי געלעבט, מע פארברענגט, מע הוליעט, מע לערנט און מען עסט. אט דא ביים עסן מוז איך אריך עפעס דערציילן, משה האט געהאט אפצוהיטן א דיעטע, א וועגעטארישע, געווען אין קעמפ, דאכט זיך, צווישן הונדערט און פופציק קינדער און ער איז געווען, דאכט זיך, דער איינציקער וועגעטאריער, אבער ער האט אלץ אריבערגעטראגן. פארשידענע באמערקונגען ארום אים, אבער ער — ס ט א י ש. דאס עפעלע פאלט נישט ווייט פון ביימעלע.

איידער איך פארענדיק וועגן זין יידיש לערנען, וויל איך אויך דערציילן עפעס פון זין ענגלישער שול, אין דער „טאמאס זשעפערסאן־הייסקול", וווּ דער בארימטער דיכטער ליבערמאן איז געווען פרינציפאל איז ער אויס־געקליבן געווארן צו זין דער „באי־לידער". איינע פון זינגע עובדות איז געווען צו עפענען דאס טעגלעכע לערנען אינם הויפטזאל מיט א פמוּ פון

תנ"ך, ער האָט געהאַט די פריוווילעגיע אויסצוקלײַבן וועלכן פסוק אים איז געפֿעלן.

און אָט קום איך איצט צוריק צו זײַן פֿאַרענדיקן דאָס יידיש לערנען. ער הייבט אָן גיין אין מיטלשול: אָפּט, זייער אָפּט פֿאָר איך מיט אים מיט. כ'האָב געוואַלטיק הנאה צו זיצן אין די קלאַסן און זיך אײַנהערן ווי ה. לייווויק דערציילט וועגן זײַנע סיביר־יאָרן. אין י. לעווינס קלאַס הער ווי ער דערציילט, אַז אין די יונגע יאָרן האָט ער שטודירט אויף אַגראָנאָם. ער האָט אויך פּראַקטיצירט וועגעטאַריזם אַ שטיק צײַט. (די לעצטע צען, אָדער מער יאָרן איז ער צוריק געקומען צו וועגעטאַריזם).

משה האָט גראַדויִרט די מיטלשול אין עלטער פֿון פֿערצן אַ האַלב יאָר, דאָס איז אַ צו פֿרי־ער עלטער. די לערערס האָבן זיך באַראָטן און באַשלאָסן זאָל מאָכן נאָך אַ צוגאָב־יאָר. ס'איז פֿאָר אים ניט גרינג געווען, ווײַל ער האָט באַדאַרפֿט פֿאָרן פֿון בראָנזוויל אַוועק קיין האַרלעם צוויי טעג אַ וואָך. ער האָט אויסגעפֿאַלגט די לערערס, — און אויך מיך — און געמאַכט דאָס עקסטרע צוגאָב־יאָר און איז באַרײַכערט געוואָרן מיט אַ צ ו ג אַ ב־דיפּלאָם.

און אָט זיצן מיר אַ גרופּע עלטערן בײַ דער גראַדויִר־צערעמאָניע. באַקאַנטע יידישע שריפֿטשטעלער גיבן איבער די דיפּלאָמען צו די תּל־מידים. מײַן משהן דערלאַנגט דעם דיפּלאָם דער הויכגעלערנטער לינגוויסט, אַלעקסאַנדער האַרקאַווי. עס קאַלופּעט דעם מוח אַ פֿינצטער שדל: וועלן די חבֿרה געדענקען, וואָס מ'האָט געלערנט? וועט בײַ מײַן בחורל בליבן אײַנגע־קריצט דער הײַנטיקער יום־טובֿ? האָט זיך געלוינט די מי און די אַרבעט? וועט אויסוואַקסן אַ בעסערער יידישער דור?

קוקנדיק אויף צוריק, אָדער ווי עס הייסט אויפֿן הויכן לשון, רעטראָס־פּעקטיוו — קאָן מען מיט זיכערקייט זאָגן: יאָ, ס'האָט זיך געלוינט! ס'איז בײַ דער יונגוואַרג געבליבן די עסענץ, דער תּמצית פֿון די לימודים, דער קלימאַט פֿון די לימודים. ס'איז שווער, למשל, זיך פֿאַרצושטעלן אַ סטו־דענט, וואָס האָט געענדיקט די מיטלשול, ער זאָל נישט שטיצן און סימפּא־טיזירן מיט דער מאָדערנער יידישער קולטור, ער זאָל זײַן פֿײַנדלעך, חלילה, צו דער יידישער שפּראַך, אָדער זאָל ווערן רחמנא־לצלן, אַ סטרײַקברעכער — אָדער נישט אַרויסווײַזן אַ פֿאַרשטענדעניש פֿאָר די נויטן און אינטע־רעסן פֿון די אַרבעטער...

איך האָב זיך צוגעקוקט צו אים, ווען ער האָט געאַרבעט מיט מיר אין שאָפּ, און אין די אָוונטן שטודירט אין „סיטי קאָלעדזש". אָט דער

ווונדערלעכער בחור האָט אויף שריט און טריט אַרויסבאַווויזן, אַז ער איז מ יַ ן זון, אַז ער איז אַ פּראָדוקט פֿון דער יידישער שול. זײַן אייִדעלע באַגעמונג צום מיטאַרבעטער, זײַן מיטגעפֿיל, זײַן וועלן אַרויסהעלפֿן אין די הויז־הוצאות און זײַן שטרעבונג צו לערנען, צו שטודירן, צו דערגרייכן דעם הימל.

איך בין געפֿאָרן צו דער סטאַנציע אים אָפּנעמען; ס'איז געווען פֿאַר מיר אַ נחת־רוח מיט אים צו רעדן. ער האָט דעמאָלט באַלאַנגט צו אַ ספּע־ציעלן יוגנטלעכן, אַמאַטאָריש אַסטראָנאָמישן קלוב, וואָס איז געווען טעטיק אין „מיוזעום אַף נעטשורעל היסטאָרי". ער איז אויף ס'נײַ געווען „פֿאַר־שטעקט" אין די הימלען. ער האָט געאָטעמט מיט די פֿלאַנעטן און אַנדערע הימלשע קערפּערס...

נישט איין מאָל האָט געטראָפֿן, אַז ס'האָט זיך געוואָלט פֿאַרשפּאָרן מײַן זון דאָס שלעפּעניש מיטן „סאָבווויי" אָדער „על", און איך בין פֿאַרפֿאָרן נאָך אים טאַקע צום „סיטי־קאָלעדזש". ס'איז געווען אָנגענעם אויסצו־מישן זיך מיטן סטודענטישן יונגוואַרג. איר מוזט געדענקען, רבותי, אַז דאָס „נאָכטיקע" יונגוואַרג איז פֿון גאָר אַן אַנדער קאַטעגאָריע. ס'איז אַ האַרעפֿאַשנע יוגנט, בײַ טאָג איז עס, נעבעך, פֿאַרטאָן אין פֿאַרשיידענע טוונגען, ס'רוב שוועָרע און שלעכט באַצאָלטע און עס דאַרף נאָך אַרײַנכאַפּן אַ פּאָר שעה אויף צוזוגרייטן זיך מיט די לעקציעס פֿאַרן אָוונט. עס איז זעלטן אויסגעשלאָפֿן, און מחמת יעדע פּעני איז בײַ איר אויסגערעכנט, פֿאַרברענגט זי איר „געזעלשאַפֿטלעכע" צייט אינעם „לאָנטשענעט", צי „קענדי־סטאָרקע" אָרום קאָלעדזש. אָבער דער רעש און געפּילדער, דאָס האָוועז און שמײַען פֿון אָט די אָוונטדיקע סטודענטן האָבן מיך שטענדיק געריבט. וויפֿל וווּנדערלעכע פּראָפֿעסיאָנאַלן זײַנען שפּעטער אַרויס פֿון זיי! בײַ אַ סך פֿון זיי איז געבליבן אין זיכרון יענע יאָרן פֿון אַרבעט און לערנען, יאָרן פֿון שוועָרע נסיונות.

און מיט אַ מאָל, דאָכט זיך, נייטיקט זיך שוין משהלע מער ניט אין מײַן קומען אים אָפּצונעמען. ער איז „אויסגעוואַקסן"! ער קאָן שוין זײַן שטעטל אַליין באַשטײַן! ער געפֿינט צײַט זיך צו פֿאַרווײַלן מיט מיידלעך, אַ גאַנץ נאַטירלעכע דערשײַנונג! אָבער מיר, די עלטערן, זיצן און וואַרטן מיט אומגעדולד אויף אים, וואָרעם ער מוז עס דאָך טאָן אויף זײַן „שלאָפֿ־צײַט", און ביז מיר דערלעבן אים צו זען אין הויז, קריכן אונדז די אויגן אַרויס...

בקיצור, משהלע האָט געענדיקט, גאָט צו דאַנקען, „סיטי־קאָלעדזש" מיט אויסצייכענונגען. און אויב מיר איז באַשערט געווען צו האָבן נחת פֿון אים, האָב איך עס דעמאָלט געהאָט מיטן פֿולן מויל. וואָרעם איז זײַן „טעזיס" האָט ער אויסגעדריקט זײַן גאַנצן „אַני מאַמין", וואָס איז פֿאַקטיש דאָך אויך מײַנער. ס'איז געווען פֿאַר אַלעמען אַ גוואַלדיקע איבערראַשונג, ווען ער האָט, אַ שטייגער, אַ שריַב געטאָן: „מ'האָט מיך באַטראַכט פֿאַר גאָר אַ טשיקאַווע באַשעפֿענישׂ, ווען מ'האָט זיך דערוווּסט, אַז איך בין אַ וועגעטאַריער... אָבער איך געפֿין זיך אין גוטער געזעלשאַפֿט, נישט ווײַל איך דאַרף זיך פֿאַרענטפֿערן... נאָך אַכט הונדערט יאָר פֿאַר דער איצטיקער צײַטרעכענונג, האָבן זיך מיט דער אידעע פֿון וועגעטאַריזם אָפּגעגעבן גריכישע פֿילאָסאָפֿן און פּאָעטן..." און ער רעכנט אויס נעמען, וואָס באַשטענען דאָס אַלטערטום. און ער ברענגט אַרויס דעם געדאַנק אומגעפֿער אַזוי: „איז דאָס נישט מערקווירדיק, די ווילדע חיות, די בלוטדאָרשטיקע, פֿאַר וועלכע מיר האָבן מורא און וועלכע זײַנען אונדזערע — ווען הונגעריק — ממש דם־שׂונאים, זיי לעבן, און די שוואָכע, די הילפֿסלאָזע, אונדזערע קלייַנע פֿרײַנד, וואָס גיבן אונדז זייער מילך און אייער, שפּײַזן פֿאַר אונדזער עקסיסטענץ, גראָד זיי ברענגען מיר אום..." ווי איר זעט, רבותי, געראָטן טענות! ער שטעלט אַרויס דעם קאַטעגאָרישן פֿאַרבאָט: „ס'איז אוממאָראַליש און אומעטיש אומצוברענגען באַשעפֿענישן פֿאַר שפּײַז, אַדער פֿאַר ספּאָרט".

„ווי קאָן מען שטרעבן צו אַ שענערער און בעסערער געזעלשאַפֿט, אויב מיר באַגייַען טאָג־טעגלעך רציחות קעגן די שוואָכע באַשעפֿענישן?" ער ברענגט אָן אַ שיעור ראַיות פֿון דאָקטוירים, אַז עסן פֿלייש איז אומגעזונט, בקיצור, זײַן „טעזיס" האָט "אָנגעריסן", ווי מען זאָגט אויף טעאָטער־לשון, און האָט געלאָזן אַ שטאַרקן רושם.

און שטעלט אײַך פֿאָר, רבותי, אַז מ'גיט אַ רוף אַזאַ יונג פֿלוצעם אין מיליטער. אַ יונג, וואָס גיט זיך אָפּ דין און חשבון פֿאַר זײַנע מעשׂים, און איז פֿרינציפּיעל אַ פּאַסיפֿיסט! ער איז, הייסט עס, פֿון די „קאָנשיענשיוס אָבדזשעקטאָרס". פֿאַרשטייט מען דאָך, אַז פֿאַר אַזאַ איינעם האָבן די ביוראָקראַטן טויבע אויערן. דאַרף מען אָנגעבן אַנדערע סיבות, וואָס זאָלן זײַן מער פֿאַרשטענדלעך פֿאַר זיי. וויס איך נישט, צי ס'איז געווען קלוג אָדער נאָריש, נאָר ער האָט געוואָלט דערווײַזן, אַז ער פֿאַרנעמט זייער אַ וויכטיק אָרט אין מײַן געשעפֿט. איך האָב צו יענער צײַט געהאָט. לאָעליכם, אָן אייגענעם שאָפּ פֿון קראָוואָטן, און ווען נישט מײַן משה וואָלט

איך אים לאַנג נית געקענט אַנהאַלטן, וואָרעם ער איז בײַ מיר געווען בשעתו אַ כל־וכל. ער האָט געפֿירט די ביכער, געפֿאַקט די סחורה, געאַרבעט בײַ דער מאַשין און איז אויך געווען אַ פֿאַרקויפֿער. הײַנט, וען מען נעמט אים אַוועק, וואָלט איך דאָך געדאַרפֿט אַנשטעלן אַנדערע מינטשן, און אויף דעם האָט שוין מײַן געשעפֿט נישט געטראָגן.

צווישן אונדז געראַדט, וואָלט איך זיך שוין ווי ס׳איז אַן עצה געגעבן, אַבי מײַן קינד נישט צו שטעלן פֿאַר אַ ניסיון. קורץ און שלעכט, ווי מײַן ווערטל גייט, ס׳האָבן נישט געהאָלפֿן קיין טענות־ומענות. דעם דרײַסיקסטן אַקטאָבער, נײַנצן איין און פֿערציק, באַקומט ער אַן אָפּיציעלע פֿאַראַרדע־נונג פֿון דער לאָקאַלער „דרעפּט־באַרד" בזה הלשון: „איר דאַרפֿט דערשײַ־נען פֿאַר דער „באַרד" דעם זעקסטן טאָג אין נאָוועמבער, דאָנערשטיק, אַכט אַ זייגער אין אָוונט, צו אַ פֿאַרהער..."

די צײַט איז דעמאָלט געווען, כידוע, אַן אומרויקע. דער מלחמה־פֿיבער האָט אַרומגעכאַפּט דאָס גאַנצע לאַנד. אַמעריקע האָט זיך געגרייט צו געבן דעם אַרצי־שׂונא פֿון דער וועלט אַ טויטקלאַפּ. אין דער ערשטער וועלט־מלחמה זײַנען אויך געווען אַ סך קעגנער פֿון קריג, צווישן זיי דער באַ־רימטער עטישער מענטש און סאָציאַליסט, י ו ד ז ש י ן ו ו י ק ט א ר ד ע ב ס. מיר געדענקען אַלע ווי מען האָט זיי אַרײַנגעוואָרפֿן אין גע־פֿענקעניש. דער ערשטער וועלטקריג איז באַטראַכט געוואָרן פֿאַר אַן אימ־פּעריאַליסטיש, און מ׳האָט געקאָנט פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס לייט פֿונעם רא־דיקאַלן לאַגער האָבן בעסער אויסגעקליבן תפֿיסה, איידער וועלן סאָלדאָטן. אַצינד איז די לאַגע געווען אַן אַנדערע. היטלער האָט אויפֿגעהויבן די ה א ק קעגן דער גאַנצער אַרבעטער באַוועגונג, קעגן אַלע ליבעראַלע און ראַדיקאַלע ריכטונגען און ועל פֿולם — קעגן דעם יידישן פֿאָלק. ס׳איז געווען אַ געפֿאַר ער זאָל פֿאַרכאַפּן נישט בלויז אייראָפּע, נײַערט די גאַנצע וועלט. אויף זײַן זײַט איז געשטאַנען דער איטאַליענישער פֿאַשיזם און דער יאַפּאַנעזישער מיליטאַריזם. ס׳האָט זיך דעמאָלט געדאַכט, אַז ס׳איז געקו־מען דער סוף פֿון אונדזער פֿלאַנעט...

אָט אין יענע שווערע און פֿאַרפֿלאָנטערטע טעג, איז מיר אָפּט געקו־מען אויפֿן געדאַנק די סצענע מיט י ר מ י ה ו ה נ ב י א, ווי ער ליגט אַן אַרעסטירטער אין אַ גרוב, ווײַל ער איז אַרויסגעטראָטן קעגן דעם קריג מיט בבל. אַלע האָבן אים באַטראַכט פֿאַר אַ פֿאַררעטער: ווי טרעט עס אַרויס אַ יידישער נביא קעגן זײַן אייגענעם לאַנד? ווי אַזוי דערלויבט ער זיך צו אַנטמוטיקן די יידישע זעלנער צו גיין אין קאַמף קעגן דעם

ערגסטן יידישן שונא? ווי קאָן ער פועלן בײַ זיך פֿאַרוויסצוזאָגן אַ מפּלה פֿאַרן יידישן חיילי? יאָ, ירמיהו האָט איבערגעלעבט דעם ערשטן יידישן חורבן. ער האָט אים באַקלאָגט אין זײַן „איכה". אָבער מען מערקט נישט קיין חרטה בײַ אים אויף דעם געזאָגטן און אויף זײַן שוואַרצער נבֿואה...

ירמיהו ווערט באַטראַכט פֿאַרן ערשטן פּאַסיפֿיסט אין דער יידישער געשיכטע. מעג ער זײַן אַ בײַשפּיל פֿאַר אונדז? קאָן מען דען פֿאַרגלײַכן יענע צײַט מיט דעם היטלעריזם פֿעריאָד? איז דען נישט מער באַרעכטיקט יענער ביבלישער זאָג: „ובערת הרע מקרבך" און דו זאָלסט אויסראָטן דאָס שלעכטס פֿון צווישן דיר...?" אָדער דער תלמודישער אָנזאָג: „הבא להרגך, השכם והרגו" — דער וואָס קומט דיך טייטן, כאַפּ זיך באַצייטנס און טייט אים"!

איז דען נישט היטלער דער ערשטער אויפֿגעשטאַנען אויף אונדז צו פֿאַרלעגדן? זאָלן מיר זיצן מיט פֿאַרלייגטע הענט און זיך אונטערגעבן? צי אפֿשר זאָלן מיר פּראַקטיצירן יענעם קריסטלעכן פּזמון פֿון אונטערשטעלן די „צווייטע באַק?"

רבותי, אָט די אַלע אָנגעוואַרפֿענע קשיות האָבן מיר נישט געגעבן קיין מנוחה. ס'זײַנען געווען שלאָפֿלאָזע נעכט און רוליאָזע טעג. איך האָב געזוכט אַן ענטפֿער, און נישט געקענט געפֿינען אויפֿן אָרט. מיך האָט שטאַרק אינטערעסירט, ווי וועט זיך ספּראָווען מיט אָט די אָנגעוויטיקטע ענינים מײַן משהׂ? איך האָב געדולדיק געוואַרט, וואָרעם ער איז דאָך געגאָנגען, ווי ערשט דערמאָנט, צו אַ פֿאַרהער, איז וואָס וועט טאָקע זײַן זײַן ענטפֿער?"

ב.

אין אַ שיינעם אָדער מיאוסן טאָג זײַנען מיר אַלע, ד"ה איך, מײַן פֿרוי און משה, אַוועק צום פֿאַרהער פֿון דער „דרעפֿט באָארד". אַלע פֿראָגעס האָבן זיך געדרייט אַרום דעם פֿונקט, וואָס טײַטשט אויס די „פֿאַרשריפֿט" פֿונעם „סעלעקטיוו סוירוויס עקט" — צי מײַן זון האָט געהאַט אַ רעליגיעזן אונטערריכט, און בלויז אויף דעם סמך קאָן מען אים באַפֿרײַען פֿון מיליטער־דינסט ווי אַ געוויסנס־מלחמה־קעגנער. היות, אָבער, ווי די מענטשן, וואָס שטעלן צונויף די „באָארד" זײַנען געווען איינפֿאַכע געשעפֿטסלײַט, און האָבן נישט געקענט זיך פֿונאַנדערקלײַבן אין אַזאָ איידעלער מאַטעריע, האָבן זיי געשטעלט קלאָץ־קשיות, אַ שטייגער: צי ער דאָוונט יעדן טאָג? צי ער האָט געפֿראָווען אַ בר־מצווה? צי ער גלייבט אין גאָט?

אין זײַן ענטפֿער האָט משה געפֿרווט זיי צו דערוויזן, אַז זײַן קאָנ־צעפּציע וועגן רעליגיע איז אַן אַנדערע. ער ברענגט זיי, קודם כל, די אויס־

טײַטשונגען פֿון דעם באַגריף פֿון וועבסטערס וועלטערבוך און פֿון דער „סענטשורי ענציקלאָפּעדיע", און ער קאָנסטאַטירט, אַז רעליגיע איז נישט דווקא פֿאַרבונדן מיט גלויבן אין גאָט, אָט זײַנען בודיזם און הינדואיזם ניט טעיִסטיש. קורץ און שאַרף, ער איז נישט קיין אָנהענגער פֿון אַ קירכלער כער אָדער שול־רעליגיע. ער מוז נישט זוכן יענע אוניווערסאַלע מיסטעריע, וואָס מענטשן רופֿן „גאָט" גראָד אין אַ טעמפּל, צי אין אַ קלויסטער. מיט אַנדערע ווערטער, אַ מענטש קאָן זײַן טיף רעליגיעז, זײַענדיק אָפֿילו אַ קעגנער פֿון דער אָרגאַניזירטער רעליגיע. ער איז קעגן יעדער דאָגמע און יעדן עטאַבלירטן ריטואַל.

איר פֿאַרשטייט שוין אַליין, רבותי, אַז די דזשענטלמעט פֿון דער „באָארד" האָבן נישט געקענט צעקנייען אַזוינע געדאַנקען און זיי האָבן אים „אויסגעלאָדן", ער זאָל זיך שטעלן פֿאַר אַ פֿיזישער אונטערזוכונג פֿאַר אינדוקציע. אָבער משה האָט זיך אָפּגעזאָגט פֿרײַוויליק דאָס צו טאָן. ער האָט זיי געענטפֿערט:

„מײַן גאַנץ באַווּסטזיניק לעבן בין איך געווען קעגן בלוט־פֿאַרגיסונג. איך האָב קיין מאָל ניט פֿאַרזוכט קיין פֿלייש. פֿון קינדווײַז אָן בין איך דערצויגן געוואָרן אין אָט דעם גײַסט. ס'איז בײַ מיר געוואָרן אַ ט י י ל פֿון מ י ן גלויבן. מײַן גאַנצער גײַסטיקער צוזאַמענשטעל רעבעלירט צו נעמען אַ ביקס אָדער אַ שוועבל אין האַנט. איך בין אויפֿאַך נישט געקנאָטן פֿון אַזאַ טייג. געראָטן צי אומגעראָטן — פֿאַר מיר מיינט יעדע מלחמה — אַ פֿאַרברעכן. איך בין קעגן יעדן צוואַנג פֿון אַ רעגירונג, צי פֿון אַ יחיד. איך אָנערקען, אַז עס זײַנען פֿאַראַן איבלעז און פֿאַרברעכנס, וואָס מען דאַרף אויסראָטן, אָבער די מעטאָדן דאַרפֿן זײַן אין אַינקלאַנג מיטן עטישן באַגעם. איך גלייב אין בײַקומען שלעכטס מיט גוטס. איך גלייב אין גוואַלטלאָזער אָקציע..." „אַוודאי פֿאַרשטיי איך, אז די הײַנטיקע מלחמה איז אָנדערש ווי די פֿריִערדיקע. און הגם איך קען ניט אָנטייל נעמען אין איר, צוליב די אויבן־דערמאָנטע אורזאַכן, וועל איך נישט פֿאַרדאַמען יענע, וואָס טוען עס יאָ..."

„מיינע גלויבונגען און דעקלאַראַציעס זײַנען געמומען געוואָרן זייער ערנסט מצד די „עף.בי.איי."־אָגענטן, בעת זיי האָבן מיך עקזאַמינירט. צו מײַן וועגעטאַרישער דערציונג און צו מיינע פּאַסיפֿיסטישע איבערצײַגונגען האָבן זיי זיך באַצויגן מיט פֿאַרשטענדניש און אָפֿילו מיט סימפּאַטיע. פֿונדעסטוועגן האָט מען מיך נישט אָנגענומען פֿאַר דעם וואָס איך בין, מיט אַנדערע ווערטער, מ'האָט מיך ניט קלאַסיפֿיצירט פֿאַר אַ „קאָנשיענשיעס

אַבזשעקטאָר", מחמת מיין „אמונה" איז נישט אַקצעפּטירט פֿון די רעגי־
רונגס־אַרגאַנען. מ'האָט מיך פֿאַררעכנט, פֿשוט און פּראָסט, פֿאַר אַן „אַטעיִסט",
הגם, ווי שוין אויבן באַמערקט, איך באַטראַכט זיך פֿאַר אַ רעליגיעזן מענטשן..."
„ווי איך בין זיך משער וועט מיר די רעגירונג באַשטראָפֿן מיט געפֿענקע־
ניש, און אפֿילו איך זאָל נישט אויסזיצן מיין טערמין, וועט דער „פֿלעק"
בלייבן אויף מיר, און דער שוואַרצער צייכן פֿון אַ תּפֿיסה־רעקאָרד וועט מיר
נאָכגיין אין ווייטערדיקן לעבן. בעט איך אייך דעריבער, איר זאָלט פֿאַר־
זיכטיק באַטראַכטן מיין „קייס" און שאָפֿן אין אָט דער שפּעטער שעה אַ
געזעץ, וואָס זאָל באַפֿרייען אַזוינע ווי איך פֿון אַקטיוון דינסט, וואָרעם ניט
נאָר שרעקט מיך נישט די געפֿענקעניש, נאָר אין בין גרייט מקריב צו
זיין מיין לעבן פֿאַר מיינע איבערצייגונגען".

מאָרים דייוויס"

„נ"ב: אַ קאָפּיע פֿון אָט דעם בריוו שיק איך צום געזעראַל הוירש..."

די דעקלאַראַציע האָט די „באָארד" נישט איבערצייגט אין מיין משהס
„אַני מאַמין" און ער האָט באַקומען דעם נייַנצנטן נאָוועמבער נייַנצן איין
פֿערציק אַ קאָמוניקאַציע פֿון איר, אַז ער ווערט קלאַסיפֿיצירט אין דער
קאַטעגאָריע פֿון א־1, וואָס מיינט, ער ווערט אַ פּשוטער זעלנער אין דער
אַרמיי...

משה האָט ווידער אַפּעלירט און אַצינד אָנגעוויזן אויף דער ווייכטיקייט
פֿון זיין אָמט אין מיין געשעפֿט, און ער האָט אויף אָזאָ שטייגער געזוכט
צו קריגן אַ דעדוקציע פֿון מיליטער־דינסט. ס'האָט זיך נישט איינגעגעבן.
די רעגירונגס־אַגענטורן האָבן זיך דערווייל אַ נעם געטאָן צו אונטערזוכן
און אויסצוגעפֿינען אויף ווי ווייט אמת זיינען די פֿאַקטן, וואָס מיין משה
האָט אָנגעגעבן.

אין אַ געוויסן טאָג האָבן אונדז די שכנים מיטגעטיילט, אַז אַגענטן פֿון
דער „עף.בי.איי." האָבן זיי באַזוכט און זיך נאָכגעפֿרעגט אויף משהן, צי
ער איז טאַקע אַ פּאַס־פֿיסט, צי ער איז אַ וועגעטאַריער. זיי האָבן נאָכגע־
פֿאָרשט אַפֿילו בייַ דער אָנפֿירונג פֿון דער „הי־סקול", וווּ מיין זון האָט
געלערנט, וועגן זיינע אַקטיוויטעטן דאָרטן, זיי האָבן אויך אַרײַנגעשטופּט
זייערע נעזער אין די יוגנטקלובן, וווּ ער איז געווען טעטיק. בקיצור, פֿיר
חדשים האָט אָנגעהאַלטן די אונטערזוכונג. דער רעזולטאַט: — אַלץ, וואָס
משה האָט אָנגעגעבן איז זיינע דעקלאַראַציעס האָט זיך אַרויסגעוויזן פֿאַר
אמת ויציב...

איז דאָכט זיך גוט? טויג עס ערשט ניט! מיר האָבן אײַנגעריסן וועלטן. מיר האָבן געשיקט ביטעס, וועגדונגען צו נידעריקע און העכערע אינסטאַנצן. אַפילו צום פּרעזידענט אַליין, מ'זאָל אַנערקענען משהן פֿאַר א „געוויסנס־קעגנער". דער אָרעמער יונג איז גרייט געווען צו אַרבעטן אין א שפּיטאָל, אַדער וועלכע ס'איז אַנדער טוונג פֿון א ציווילן כאַראַקטער. יעדער ענט־פֿער, וואָס איז אַנגעקומען אין יענער צײַט האָט אַרויסגערופֿן שפּאַנונג, האַרץ־ציטערניש, האָפֿענונג. ליידער, האָבן ס'רוב תשובֿות גאָרנישט צוגע־זאָגט חוץ — געפֿענקעניש...

איר מיינט אַוודאי, רבותי, אַז מײַן זון איז געווען דער איינציקער אויפֿן יאָריד, האָט איר א טעות! ס'איז געווען א מחנה פֿון עלף טויזנט יונגע־לײַט, א גרויסע צאָל פֿון איר — „קווייקערס". אָט די מענטשן זײַנען גיך באַ־פֿרײַט געוואָרן פֿון תּפֿיסה און זײַנען אַוועק אין די זעכציק קעמפּס (לאַ־גערן), וואָס זייערע גלויבנס־חבֿרים האָבן אויפֿגעשטעלט, צו אַרבעטן בײַ ציווילע אָביעקטן...

אין מײַנע שמועסן מיט די יונגע חברה־לייט וועגן זייער עקשנותדיקער שטעלונג קעגן מלחמה, האָט זיך אַרויסקריסטאַליזירט איין הויפּט־סיבה: „אַרגאַניזירטער קריג שאַנעוועט קיינעם ניט. בעת מען באַמבאַרדירט שטעט פֿאַלן צום מערסטנס אומשולדיקע מענטשן, און זיי ווילן ניט ג ו ר ם זײַן אָ פֿאַרברעכן:..."

יאָ, ס'האָבן זיך אַוועקגעצויגן פֿאַר אונדז טעג, וואָכן און חדשים, וואָס זײַנען געווען אָנגעפֿילט מיט יאוש און פּיצלעך האָפֿענונגען, האָפֿענונגען אויף א נס. ווי קליין די פֿאַסיפֿיסטישע באַוועגונג איז געווען, האָט זי אָנ־געפֿירט מיט פּראָטעסטן, מיט פּראָצעסן קעגן דער רעגירונג און פֿאַרצויגן דעם טאָג פֿון יענע, וואָס האָבן געדאַרפֿט גיין אין תּפֿיסה. אויך מײַן משה איז געווען צווישן די מזלדיקע. דעם ניינטן דעצעמבער, נײַנצן הונדערט צוויי און פֿערציק איז ענדלעך אָנגעקומען פֿונעם ברוקלינער דיסטריקט־גערישט א באַפֿעל, ער זאָל דאָרטן אויפֿטרעטן. דער ריכטער איז געווען ב א י ע ר ס. דער דיסטריקט־אַטוירני האָט געוואָלט דערווײַזן, אַז משה זויל זיך פּראָסט און פֿשוט אַרויסדרייען פֿון מיליטער־דינסט, דער ריכטער, ווידער, האָט יאָ געכאַפּט מײַן זונס געדאַנקען־גאַנג. אָבער ער האָט אים נישט געוואָלט פֿאַרעכענען פֿאַר א „געוויסנס־קעגנער", ווײַל, ווי שוין דערמאָנט בײַ א פֿרײַערדיקער געלעגנהייט, איז משה ניט געווען קיין אָנהענגער פֿון אָר־גאַניזירטער רעליגיע. נאָר לאַנגע טעגן ומעגן איז ער פֿאַראורטיילט געוואָרן צו צוויי יאָר תּפֿיסה...

אַרויסצוברענגען וואָס מיר, זײַנע עלטערן, האָבן דעמאָלט איבערגע־
לעבט איז דאָך נישט שײַך. מיר זײַנען אַרויס פֿון גערויכט דערדריקטע,
דערשלאָגענע. די לעצטע האָפֿענונג האָט זיך אויסגעלאָשן. נאָר ערגעץ וווּ
אין מיר האָט מיך פֿאַרט געוואַרעמט אַ מאָדנער געפֿיל, וואָס איז שוועך
אויסצודריקן מיט ווערטער. אין די אויערן האָבן נאָך געקלונגען משהס
אַרגומענטן אינעם גערויכטזאָל. זײַן שטאָלצע האַלטונג, זײַנע קלאָרע גע־
דאַנקען אַרויסגעזאָגט אין אַ ראָפֿיניירטער שפּראַך. אָט האָב איך דערצויגן
אַ זון — אַן אידעאַליסט, אַ מענטש מיט פּרינציפּן, וואָס איז גרייט צו גיין
אין געפֿענקעניש פֿאַר זיי. און ניט ווילנדיק האָט זיך מײַן פֿלייצע אויס־
געגליטשט. איך בין שטאָלץ געווען אויף מײַן זון! וויפֿל עלטערן קאָנען זיך
באַרימען, האָט זיך מיר געטראָכט, אַז זייערע קינדער גייען אין זייערע פֿוס־
טריט? וויפֿל עלטערן, וואָס האָבן קינדער זײַנען אידעיש קינדערלאָז? איך בין
נישט קיין עקר! האָט זיך מיר אַזש געוואָלט אויסשרײַען...

יאָ, דאָס לעבן איז שטאַרקער, ווי דאָס ווערטל גייט, פֿון אײַזן. משה,
מײַן זון, איז געווען אין תּפֿיסה און מיר האָבן געמוסען אים באַזוכן און
זיך באַקאָנען מיט די אומשטאַנדן, מיט וועלכע ער איז אַרומגערינגלט. ער־
איז אָבער דאָרטן לאַנג נישט געווען, דאָס הייסט, אין יענעם אָרט. איין
טאָג האָבן מיר באַקומען פֿון אים אַ בריוו, אין וועלכן ער שרײַבט:

„טײַערע עלטערן:

מע פֿירט מיך אַרויס פֿון ברוקלין. מע שיקט מיך קיין דענבורי. מיר
פֿאָרן מיטן זעלביקן וועג, מיט וועלכן מיר פֿלעגן פֿאָרן קיין בוירקשײַער.
בלויז דו קאָנסט זיך פֿאָרשטעלן וואָס פֿאַר אַ וווּנדערלעכער וועג ס'איז!
וואָס פֿאַר אַ שיינקייט! די בערגלעך און די וועלדער זײַנען פֿאַרוואָרפֿן מיט
שניי. יעדער קער אויפֿן וועג האָט מיך דערמאָנט אינעם אַמאָל. די ערשטע
דרײַסיק טעג וועל איך דאַרפֿן זײַן אין קאַראַנטין. ס'וועט מיר זײַן דערלויבט
צו שרײַבן בלויז צו דער פֿאַמיליע און צו באַקומען בריוו בלויז פֿון איר...
איך וועל מסתּמא אַרבעטן אין קיך... אין אַ וואָך, צי צוויי וועט איר באַקומען
מײַנע קליידער...

„אָט בין איך שוין אויף אַן אָרט... אין אַ פֿאַר טעג אַרום האָבן מיר
געזען אַ פֿילם אין אַ פֿראַכטיקן אוידיטאָריום. ס'האָבן געשפּילט פֿ ר ע ד
אַ ס ט א ר און ר י ט א ו ו ו ד. אײַנע פֿון יענע שמאָטעוואָטע
בילדער... ס'איז מיר געווען פֿריקרע... פֿונעם גאַנצן בילד איז בײַ מיר
גאָרנישט געבליבן... ווען מען גיט אַ טראַכט, וואָס עס טוט זיך אויף דער
וועלט... וויפֿל צער און יסורים... און איך דאַרף זיצן און צוקוקן... אַ פֿאַר־
לוסט פֿון צײַט...

„מע באַזאָרגט אונדז אויך מיט „דזשים"... מיר זאָלן, חלילה, נישט לייגן פֿון פֿיזישער אומבאַקוועמלעכקייט... איך האָב אַ רעכט אויסצוגעבן אַ צען דאָלאָר אַ חודש, נאָר איך נייטיק זיך באמת ניט אין אַזוי פֿיל... אַ דריי־פֿיר דאָלאָר איז פֿאַר מיר געגנוג... איר קענט מיר שיקן אַ „מאַני־אָרדער" פֿאַר דרײַ חדשים און איך וועל אײַך נישט דאַרפֿן באַלעסטיקן... אָפּט באַפֿאַלט מיך אַ טרויער... בעת איך געפֿין זיך אין פֿאַרווילונגס־זאַל ביסטו, פֿאָטער, פֿאַרהאָרעוועט אין שאָפּ און אַרבעטסט אויף די באַשטעלונגען לאַנגע שעהען, ספּעציעל אַצינד, פֿאַר קריסמעס... געדענקט, איר זאָלט זיך אָפּ־רוען נאָך קריסמעס... ווען געפֿינסטו צײַט מיר צו שרײַבן און פֿאַר דײַנע אַק־טיוויטעטן?... איך בעט דיך, זאָרג זיך נישט וועגן מיר און טראַכט נישט איבער... זײַ געזונט, זײַט אַלע געזונט... דײַן זון מיט ליבשאַפֿט... מאָריס דיי־ויס נומער 2094".

דער בריוו האָט מיך שטאַרק גערירט. הערט אַ מעשה. דער מענטש זיצט אין געפֿענקעניש, אָפּגעריסן פֿון עלטערן, ברידער, שוועסטער, פֿון פֿרײַנד און באַקאַנטע, און איז באַזאָרגט וועגן אונדז אַלעמען אויף דער פֿרײַ... מײַן זון, מײַן וווּנדערלעכער זון! נישט אומזיסט האָב איך אַרײַנגע־לייגט מײַן לײַב און לעבן אין אים. מײַנע געדאַנקען, מײַנע אידעען און שטרעבונגען האָט ער איבערגענומען. זיי זײַנען געוואָרן אַ טייל פֿון זײַן פּערזאָן. איך האָב דערפֿילט אַ ליכט אויפֿגיין אין מײַן האַרצן. ניין, ברודער, נישט אומזיסט האָסטו געלעבט אויף דער דאָזיקער האַרבער ערד! טראַכט איך. האָסט געלאָזן אַ יורש, אַ חשובֿן יורש אינעם געשטאַלט פֿון דײַן זון. מיר זײַנען געפֿאָרן יעדן חודש זיך זען מיט משהן. ווי שוין פֿריִער באַ־מערקט, האָט מען מער נישט דערלויבט. מיר האָבן דאָרטן געטראָפֿן, פֿאַר־שטייט זיך, אַ סך עלטערן און קרובֿים, ווי אויך פֿרײַנד און באַקאַנטע. דאָרטן איז געבאָרן געוואָרן דער געדאַנק צו שאַפֿן אַן אַסאָציאַציע פֿון על־טערן לטובֿת זייערע זין, די „קאַנטשיים", ווי מ׳האָט אָזאַ סאָרט אַרעס־טאַנטן גערופֿן. בײַ די פֿאַרזאַמלונגען פֿלעגן אויפֿטרעטן פֿאַרשטייער פֿון דער פֿאַסיפֿיסטישער באַוועגונג, און אויך אַזוינע, וואָס זײַנען שוין באַפֿרײַט געוואָרן פֿון תפֿיסה. די לעצטע האָבן איבערגעגעבן גרוסן פֿון דאָרטן, וואָס האָבן געדאַרפֿט באַרויקן די אייגענע.

אין משהס פֿאַל איז אויפֿגעקומען די פֿראַבלעם — מה נאכל? ווי קאָן ער, אַ וועגעטאַריער, זיך שפּײַזן מיט די אַלגעמיינע שפּײַזן פֿון דער גע־פֿענקעניש־קיך? איז ער געפֿאָלן אויף אַ המצאה, נעמלעך, אויסבײַטן זײַנע פֿליישיקע, צי פֿישיקע געריכטן אויף גרינס, אויף מילכיקס. מאָלט אײַך,

רבותי, אַז צו זאָט איז ער נישט געבליבן. ער האָט זיך געגוג אָנגעליטן. בין איך זיך מיישבֿ און שרייב אַן אַ בריוו צום וואַרדן, טאָמסאָן, ער זאָל געבן מײַן זון וועגטאַרישע מאַכלים. איך האָב געצווייפֿלט, צי ער וועט אַפֿילו ענטפֿערן. און אָט באַקום איך אַ תשובה, וואָס איז כּדאַי צו ברענגען וואָרט אין וואָרט:

„טײַערער הער, מיר ווילן אײַך אָנווײַזן, אַז מיר ווילן נישט בײַטן זײַנע עס־געווויינהייטן, היות אָבער, ווי מיר האָבן אים באַשטימט פֿאַר קיכאַר־בעט, וועט ער זיך שוין דאָרטן אַן עצה געבן. ער וועט דאָרטן זיכער געפֿינען אַזאָ סאָרט שפּײַז, וואָס אים וועט זײַן ליב צום גומען. איבעריקנס איז גוט וואָס איר האָט אונדז באַקאַנט מיט אײַער זונס פֿראָבלעם. מיר ווילן שוין זען, אַז זײַן געזונט זאָל צוליב דעם נישט געמינערט ווערן".

איר וועט שמייכלען, רבותי, און וועט זאָגן, פֿאָרט אַמעריקע; פֿאָרט אַ פֿרײַע, דעמאָקראַטישע מדינה! איר זײַט געראַטן! הגם די „קאַנטשייס" זײַנען אָפֿט געווען שכנים פֿון די אמתע „פֿויגלען", האָט מען אָבער געווויסט ווער איז ווער, און מ'האָט טיף אין האַרצן דרך־ארץ געהאַט פֿאַר זיי, כאָטש אָפֿן האָט מען זיך געהיט דאָס צו טאָן. שאַ, נעמט אַן אָנדער בײַשפּיל:

קראַנקע אַרעסטאַנטן האָבן זיך געגייטיקט אין אַ ספּעציעלער דיעטע, נו, האָט מען אַרויפֿגעשטעלט אויף דער ליסטע פֿון די „חולאים" אויך מײַן משהן און אַזוינע פֿאַרשוינען ווי ער און זיי האָבן געגאָסן בשתיקה פֿון אָט דער פֿריווילעגיע.

אַ צווייטע פֿראָבלעם איז אויפֿגעשוומען פֿאַר משהן דאָרטן, וואָס טוט מען מיט דער פֿרײַער צייט? ווי פֿילט מען אויס די לאַנגע שעהען, וועט מען איז נישט באַשעפֿטיקט? ער האָט צונויפֿגעשטעלט אַ גרופּע פון זייגע תפיסה־קאָלעגן און זיי געלערנט מאַטעמאַטיק. דאָס איז געווען זײַן ערשטע דערפֿאָרונג ווי אַ לערער, און ס'איז אים שפּעטער גוט צו נוץ געקומען. אָט וואָס ער שרייבט מיר וועגן דעם... „איך לערן שאַפֿ־מאַטעמאַטיק אין דער אָוונטשול פֿינף מאָל אַ וואָך. מיר געפֿעלט די אַר־בעט... איך האָב שוין געלערנט מיט צוויי קלאַסן... הגם ס'איז בלויז עלע־מענטאַרע „מעטה", איז גוט צו פֿילן, אַז מען איז אַ נוצלעכער מענטש.. איך טו אויך קלעריקאַלע אַרבעט אין שפּיטאָל..."

מיר, אין דער היים, האָבן זיך געמומען צוגעווויינען צום געדאַנק, אַז אונדזער משה איז אין געפֿענקעניש. איך זאָג נישט, מיר האָבן שלום גע־מאַכט מיטן געדאַנק. מיר האָבן ווײַטער געאַרבעט פֿאַר זײַן באַפֿרײַונג. מיר האָבן זיך געוועגדט צו דער „פֿאַראָל־באָארד" וועגן דעם ענין. געווייגטלעך

נעמט ניט לאַנג, ביז מען ענטפֿערט פֿון דאָרטן, אָבער עפּעס האָט געטראָפֿן א מיספֿאַרשטענדעניש. ס׳האָבן געפֿעלט געוויסע פּאַפּירן, און די זאַך האָט זיך פֿאַרשלעפּט אויף גוטע זעקס חדשים. וועמ מיר האָבן ענדלעך באַקומען פֿון דאָרטן א „רוף״, האָבן מיר אינצייטיק געדאַרפֿט צושטעלן עטלעכע בריוו פֿון מענטשן, וואָס זיינען באַקאַנט מיט זיין פֿערזאָן און כאַראַקטער. אַזוינע צושריפֿטן האָבן מיר געקראָגן מיט די העכסטע רעקאָמענדאַציעס פֿאַר משהען.

וועמ די נייעס האָבן אונדז דערגרייכט, אַז זיין באַפֿרייונג ווערט באַטראַכט פֿון דער „פֿאַראָל־באַאַרד״, האָבן מיר זיך געוועדט צו א צאָל שפּיטאָלן, וווּ ער זאָל באַאַרגט ווערן מיט א שטעלע, וואָרעם געדענקען דאַרף מען, אין מלחמה־צייט מיינט ניט „באַפֿרייונג״ — אַהיים פֿאָרן...

בקיצור, מיר האָבן געקראָגן א צוזאָג פֿון א ניו־הייוועגער שפּיטאָל, אַז זיי האָבן א „דזשאָב״ פֿאָר מיין זון אין זייער וועשערייַ. און אַזוי איז טאַקע געשען. משה איז אָפּגעזעסן א קיילעכיק יאָר אין געפֿענקעניש און איז אָנגעקומען אַרבעטן אַהין. מען האָט זיך גיך אָנגעשטויסן מיט וועמען מען האָט דאָ צו טאָן, און מ׳האָט אַרײַנגעגנומען מיין זון אין דער „עקס־רייַ״־לאָבאָראַטאָריע...

נאָך זיַעדיק אין טורמע האָט משה שוין געגומען זאָרגן וועגן זיין ווייַטער־דיקן שטודיום. ער האָט געשריבן צום שיקאָגער אוניווערסיטעט זיך אָנ־פֿרעגנדיק, צי מען וועט אָננעמען זיין דיפּלאָם פֿון ברוקלין־קאָלעדזש, כּדי דאָרטן צו קריגן זיין „בעטשלאָר אָף סײַענס״. מיט אָנדערע ווערטער, זיין פּלאָן איז געווען ממשיך צו זיין דאָס לערנען דאָרטן. אָבער ווי גייט דאָס ווערטל? דער מענטש טראַכט און גאָט...

היות משה איז געווען באַקאַנט אין די „קווייקער״־קרייזן, האָבן די לעצ־טע געפֿונען בײַ דער אַדמיניסטראַציע, מען זאָל אים לאָזן אַרבעטן אין פֿילאָדעלפֿיע, וווּ יענע האָבן זייער הויפּטאָפּיס. די דערלויבעניש איז אים געגעבן געוואָרן, און ער האָט זיך אַריבערגעקליבן אין דער שטאָט פֿון „ברו־דער־ליבע״ און א נײַ לעבן האָט זיך אָנגעהויבן פֿאַר מיין זון.

כידוע, זיַנען די „קווייקערס״ אויסן אַרײַנצוברענגען בעסערע באַציונגען צווישן מינאָריטעטן־גרופּן, צווישן דער ווײַסער און שוואַרצער באַפֿעלקערונג. זיי זיַנען אַקטיוו אין די „סלאָמס״ מען געפֿינט זיי דאָרטן, וווּ אָרעמקייט, נויט און דלות הערשן. זייער „קווייקער־גילד״ באַזאָרגט די אָרעמע קינדער מיט שפּילפּלעצער, מיט פֿאַרווײַלונגס־ערטער. זיי קעמפֿן נישט נאָר קעגן מלחמה, נײַערט קעגן דיסקרימינאַציע... קורץ און גוט — זיי שטעלן מיט

זיך פֿאַר אַ הומאַניטאַרע געזעלשאַפֿט מיט הויכע נאָבעלע צילן. דאָס איז אין שׂכות בין אָדם לחברו.

וואָס שטעלט מיט זיך פֿאַר זייער רעליגיעזער „ריטואַל?". זיי קלײַבן זיך צונויף יעדן זונטיק אין קליינע גרופּעס, פֿון פֿופֿצן ביז דרײַסיק פּערזאָן, אין געווײַנלעכע זאַלן. דאָרט געפֿינט זיך נישט קיין אַלטאַר, נישט קיין אַרגאַן, נישט קיין כאָר. די מסיבה ווערט פֿאַרטאָן אין שטילער תּפֿילה. די תּפֿילות זײַנען נישט קאַנאָניזירט, נאָר יעדער בעט לויט זײַן וווּנטש און פֿאַרלאַנג, די תּפֿילה, הייסט עס, איז אַ יחידישע. זי באַציט זיך אויף דער אייגענער פּערזאָן, אויף דער משפּחה, אויף מענטשן בכלל. ס'איז די פֿליכט פֿון אַ „קווייקער" צו עלימינירן אין זיך יעדן שׂנאה־געפֿיל, צו אַנטוויקלען אין זיך אַ פֿאַרשטענדעניש און אַפֿילו ליבע, אויב מעגליך, צום מענטשן... בײַ זיי איז דער באַגריף גאָט פֿאַרבונדן מיטן „גרויסן פֿרײַנד" דאָס הייסט, דער פֿרײַנד פֿון יעדן בר־נש. ס'איז אָפּגערעדט, אַז די ביבל האָט געהאַט אַ גוואַלדיקן אײַנפֿלוס אויף דער סעקטע. זיי האַלטן נישט פֿון קיין פּריס־טער און פֿון קיין גלחים.

אָט אין דער סבֿיבֿה איז אַרײַנגעפֿאַלן מײַן זון, משה. ס'איז ניט גע־ווען, דאָכט זיך, קיין איין עלעמענט אין יענע קרײַזן, וואָס זאָל אים אָפּ־שטויסן, אַדער זײַן דערווידער. פֿאַרקערט! דער הומאַניטאַרער צוגאַנג, זייער פֿאַסיפֿיזם, די פּשוטע טאָג־טעגלעכע מענטשלעכקייט האָט געירט, האָט געוווּנען באַוווּנדערער און אָנהענגער. האָט דען נישט משה געזען און גע־הערט בײַ זיך אין דער היים געדאַנקען און טוונגען ענלעך צו זייערע? האָט דען נישט זײַן פֿאָטער אײַנגעפֿלאָנצט אין אים ליבע און פֿאַרשטענדעניש צום מענטשלעכן מין, צום געפֿלאָגטן און צום גערודפֿטן? האָט נישט שפּע־טער געלערנט מיט אים די י ו ד י ש ע שול דאָס זעלביקע?

פֿונדעסטוועגן, ווען איך האָב זיך דערווּסט, אַז משה האָט זיך פֿאַר־אינטערעסירט אין אַ „קווייקער" מיידל, האָט מיר אַ טיאַכקע געטאָן אין האַרצן. וויפֿל איך בין נישט אַרײַנגעגאַנגען אין זײַן „פֿאַלאָזשעניע" נעמלעך: אַ יונגערמאַן אַרבעט און איז, ס'רוב אַרומגערינגלט, פֿון אָט דעם עלעמענט מענטשן, איז דען אַ חידוש, אַז אַזאַ זאַך געשעט? איך האָב זיך, אַגבֿ, גע־טרייסט; פֿון באַקאַנטשאַפֿט ביז הייראָט איז נאָך אַ ווײַטער מהלך. איך האָב אָבער געמאַכט אַ טעות אין חשבון. דאָס מיידל, העכסט אינטעליגענט, אַ קאַלעדזש־גראַדויִרטע, האָט מיט איר חן, אידלקייט און ראָפֿינירטקייט שנעל געווּנען ס'האַרץ פֿון מײַן זון. ער איז, נעבעך, געווען אויסגעהונגערט במשך פֿונעם יאָר־תּפֿיסה, אין מיידלשער געזעלשאַפֿט, אין ראָמאַנטישע אי־

בערלעבונגען. זי איז געקומען צו אים, ווי אַ טרייסט, ווי אַ וווּנדערלעכע טרייסט אין זײַן שווערער לאַגע. ער האָט נישט געזען אין איר קיין פֿרעמדקייט. זיי האָבן ביידע געהערט צו אַ קליינער מחנה, וואָס האָט געוואָלט מיט גוטסקייט און שלווה איבערבויען די וועלט...

זײַן מאַמע און איך האָבן, סוף־כל־סוף, שלום געמאַכט מיטן גרויסן, און די צוויי יונגע מענטשן האָבן חתונה געהאַט אין נייַנצן הונדערט פֿינף און פֿערציק. אַוודאי איז די צערעמאָניע געווען אַנדערש ווי בײַ יידן. ס'וואָלט אפֿשר נישט געשאַט זי צו באַשרײַבן פֿאַר די לייענער. עס האָט זיך פֿאַר־זאַמלט אַן עולם פֿון אומגעפֿער אַ זעכציק פּאַרשוין. חתן־כלה זײַנען (דער־וויַיל) ניט געווען. דער אָנפֿירער וועגדט זיך צו די געסט מיט עטלעכע פּאַסיקע ווערטער. דערנאָך באַווײַזט זיך פֿון אײַן טיר דער חתן, פֿון דער צווייטער — די כלה: דאָס פּאָרל זאָגט נאָך דעם אָנפֿירער, אַז זיי וועלן זיך זײַן געטרײַ און איבערגעגעבן. און ווי בײַ אַלע חתונות באַשטעטיקן זיי זייערע צוזאָגן מיט אַ קוש... (אַוודאי דער בעסטער און וויכטיקסטער מאָ־מענט פֿונעם גאַנצן צערעמאָניאַל...!) עס טרעט אַרויס דער כלהס פֿאָטער, אַ פּראָפֿעסאָר אין אַ קליינעם קאַלעדזש אין מישיגן. ער רעדט אַן ציטירט דעם נבֿיא ירמיהו. דער זין פֿון זײַן רעדע איז, אַז דאָס קומענדיקע צוזאַ־מענלעבן פֿונעם יונגן פּאָר זאָל זײַן שטאַרק ווי אַ פֿעסטונג און קיין שלעכטס זאָל קיין שליטה נישט האָבן. אויך איך נעם אַ וואָרט און ברענג אַרויס אַן ענלעכן געדאַנק. מען הערט נאָך אַ פּאָר רעדעס פֿון אַנדערע קרובֿים. פּטור געווארן פֿון די רייד, האָט מען אונדז מהנה געווען מיט לעקעך און בראנפֿן... און שוין...

משה איז אַריין אין יעיל־אוניווערסיטעט, אין ניו־הייוון. זײַן באַליבס־טער לימוד ווערט אַסטראָנאָמיע, ער איז געווען אייַנער אין אַ קלאַס. אַרי־גינעל זײַנען געווען צוויי סטודענטן, איז דער אַנדערער, צוליב עפּעס אַ סיבה, אַרויסגעפֿאַלן. ער האָט געהאָט דעם כּבֿוד צו האָבן פֿאַר זײַן לערער דעם באַרימטן וויסנשאַפֿטסמאַן, ד " ר ב ר א ו ע ר . ער האָט זיך אַרײַנגעוואָרפֿן מיט זײַן גאַנצער התמדה אין לערנען. דאָס זײַנען געווען יאָרן פֿון שווערער אָבער אָנגענעמער אָנשטרענגונג. מײַן משה האָט זיך געריסן צום הימל און צו זײַנע אייביקע סודות. וועג מײַן זון האָט ענדלעך באַקומען זײַן דיפּלאָם, איז ער געווען אייַנער צווישן פֿיר און צוואַנציק הונדערט סטו־דענטן. ס'איז געווען אַן אויסערגעווייַנטלעך בילד בייצווויינען דעם מאַרש פֿון אָט דער מחנה איבער די גאַסן פֿון שטאָט. איבער איר האָט געפֿלאַ־טערט אַ פֿאָן מיט צוויי אויסגעזייטע העברעישע ווערטער: א ו ר י ם

ו ת ו מ י ם. דער מאַרש פֿון די גראַדואַנטן מיט זייער פֿאָן האָבן געלאָזן אַן אומפֿאַרגעסלעכן אײַנדרוק...

וועָן ער האָט גראַדוירט פֿון „יעיל" האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטעלע־זוכעניש. ס'איז נישט געווען קיין גרינגער ענין. הגם ער האָט דאָרטן שטו־דירט אויף אַ רעגירונגס־סובסידיע. (פֿאָרט אַמעריקע!) האָט על פּי שכל נישט געדאַרפֿט זײַן שווער צו קריגן אַ פּאָסטן. לאָזט זיך אויס, אַז אין יעדן שטאַט זײַנען די באַצירונגען צום „מלחמה־קעגנער" געווען אַן אַנדערע. אין ניו־יאָרק, למשל, האָט מען גיך פֿאַרגעסן דעם גרויסן „חטא". אין אַנדערע ער־טער האָט מען שטרענג געפֿאָרשט און נאָכגעזוכט און באַשולדיקט אַזוינע לײַט אַפֿילו אין קאָמוניזם. ער האָט זיך, צום בײַשפּיל, געוועדט מיט אַן אַפּליקאַציע קיין „מאָונט ווילסאָן", קאַליפֿאָרניע, וואָס ווערט קאָנטראָלירט פֿון דער פֿעדעראַלער רעגירונג. ער איז אונטערזוכט געוואָרן, און הגם מ'האָט אויף אים נישט געפֿונען קיין זינד, איז ער נישט אָנגענומען געוואָרן, מחמת דעם פּשוטן טעם, עס זײַנען געווען בילכערע פֿאָר אים אַן שום „פֿלעקן". מילא, בקיצור. ער האָט, לסוף, געהאָט שטעלעס ווי אַ לערער אין קאָלאָמ־ביאַ־יו.־מיזורי, אין לעקסינגטאָן, קענטאָקי, אין טשאַפּל היל, נ. ק. דאָרט טאָקע האָט ער באַקומען די איבערראַשנדיקע נײַעס, אַז ער ווערט איינגע־לאָדן פֿון זײַן אַמאָליקן פּראָפֿעסאָר, ד"ר בראָוער...

היינט צו טאָג איז מײַן משה אָנגעשטעלט ווי אַ געהילפֿס־פּראָפֿעסאָר פֿון אָסטראָנאָמיע און דירעקטאָר פֿון יעיל קאָמפּוטינג־צענטער, אין ניו־היוון...

פֿון משהס קינדער, איז געווען פֿאַר מיר אַן אָנגענעמע איבערראַשונג זײַן טאָכטער בעטי־העלען, זי איז איצט אין גאָנצן זעכצן יאָר און ווײַזט אַרויס אַזאַ פֿײַנעם פּאָעטישן חוש צו באַנעמען די וועלט און אירע דערשײַ־נונגען. איינס פֿון אירע לידער „אומשטערבלעכקייט" איז געווען געדרוקט אין דער פֿרײַע אַרבעטער שטימע פֿון 1טן דעצעמבער 1962. אָט זײַנען אַ טייל פֿון אירע לידער.

בעטי העלען דייוויס

שרעק איך זיך פֿאַרן טויט!

האָב איך מורא פֿאַרן טויט? וועז כ׳בין געבאָרן
האָב איך זיך נישט געשראָקן פֿאַרן לעבן.
כ׳האָב נישט געבעטן צו זען דעם פֿרימאָרגן
הגם ער האָט דויערנדיקע שיינקייט,
אַ שיינקייט, וואָס איז ווערט דאָס געבעט.
ס׳פֿאַרמאָגט ליבלעכקייט, שטאַלץ און ליבע,
און ע ר , וואָס האָט געבענטשט דעם פֿרימאָרגן
דאַרף אויך בענטשן די אָנקומענדיקע נאַכט.

•

האָב איך מורא פֿאַרן טויט? דער שׂר פֿון ליכט
האָט געמאַכט מיך בליען, האָט געמאַכט מיך געבערן
אַ טויזנט פֿירות אין קלאָרן מיטן טאָג.
וואָס זאָל איך זיך שרעקן, וואָס איך וואָג
אין מיטן טאָג צו פֿילן די גאָלדענע שטראָלן,
וואָס די זון שיקט אַראָפּ צו וואַרעמען און בענטשן?
און איך, פֿאַרטאָן אין לויב צו א י ם ,
וואָלט דערפֿון אַ רגע נישט געמינערט.

האָב איך מורא פֿאַרן טויט? דער וואַרעמער נאַכמיטאָג
האָט געווארפֿן פֿירות אַזוי נאַכלעסיק און געדיכט,
אַז די גאַנצע פֿרוכטבאַרע ערד איז מיט זיי באַדעקט.
וואַרעם בלוט רינט נישט אַזוי געשווינד,
נאָר האָט ליב צו ליגן, צו רוען און צו טראַכטן,
אפֿשר אויפֿן גאָלדענעם פֿרימאָרגן,

צי וועָן דער אָוונט הויערט אויפֿן ברעג,
און דער בין־השמשות זאָגט אָן זײַן אָנקום.

האָב איך מורא פֿאַרן טויט? די וועלט אין בליִונג
לערנט נישט קיין שרעק, צי פֿחד, אָדער האַס,
און לעבן איז בלויז אַן אײַנצל־קאַמער
אינעם צײַטלאָזן הויז פֿון שיקזאָל.
דער אײַביקער גאָט, וואָס האָט מיר לעבן געגעבן,
צו אָטעמען די זיס פֿרישע לופֿט — אַצינד אַזוי טײַער —
איז דען אויך דער טויט נישט זײַנער?

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

ג י ס א פ ע ר

איר צײַטלאָזע געטער, גיט מיר אײַער אויער
פֿאַר יעדער האָפֿענונג, וואָס וועט וועלן מקויים.
איך בין ע ר ב מיט מײַן לעבן, מיט מײַן ליבע
בײַם זומער־רעגן, בײַם שניי פֿון אויבן,
בײַ די פֿאַרבן פֿון רעגנבויגן, בײַ די פֿינקלדיקע הימלען,
בײַם לוסטיקן גאָט באַקכוס, גאָט פֿון ליגן.
האַלט אָפֿן דעם אויער, איר געטער! לאָזט הערן אײַער קול, איר לענדער,
פֿון די שנייִקע סטעפּעס ביז די מדבר־זאַמדן,
שרײַט אויס מיט אײַערע קלאָרע פֿיל־שטימען.
מירן טרינקען אַ טאָסט! איר געטער, קומט נעענטער
און טרינקט דעם טראָפֿן, וואָס מיר גיסן אַרויס,
אײדער דער פֿורפֿורטרויב וועט מער נישט זײַן...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

דאָס לאַנד פֿון פֿורפֿורנעם אָוונט

ס׳איז דאָ אַ לאַנד פֿון אַ פֿורפֿורנער אָוונט,
אַ לאַנד, וווּ דער הימל איז סאַפֿיר.
אַ לאַנד, וווּ די בערג און די טאָלן זײַנען
אין אַ פֿאַרמעסט פֿון שיינקייט און מאַכט.

ס׳איז דאָ א לאַנד פֿוןווינט שפּרייטנדיקער רחבֿות,
וווּ בערגשפּיצן טורעמען איבערן פּליין,
וווּ די געבענשטע וועלט טרייסלט אירע האָר צום הימל —
צו לאַכן איבער זיך, וועָן עס רעגנט.

ס׳איז דאָ א לאַנד פֿון מיראַזשן אוּן פֿון וווּנדער,
א לאַנד פֿון ליידנשאַפֿט פֿרידן, אוּן רו.
א לאַנד, וואָס וועט שטענדיק לעבן אין מײַן זיכרון,
וווּ ווילדקייט אוּן פֿרײַהייט הערשן בײַנאַנד.

ס׳איז דאָ א לאַנד — איר געשיכטע איז פֿאַרביק,
נאָר די קעגנוואַרט איבערשטײגט דאָך אַלץ.
פֿאַר די לײַט, וואָס לעבן אויף בערג, אין טאָלן,
צי אין קעניאָנען פֿון גאָלדענער „וועסט".

ס׳איז דאָ א לאַנד, וווּ די מאַכט אוּן די שטילקייט,
אוּן די בריטקייט איז איר ענדלעכער ציל.
געפֿין אייביקייט אין אַלע דײַנע חידושים,
אוּן א האָרץ אוּן א היים אין דײַן — זעל...!

— — — — — — — — — — — — — — — —

דאָס ליד פֿון טרוימער *)

דאָס איז מײַן טריומף,
זעלנער!
קיין פֿאָנען פֿלאַטערן נישט פֿאַר מיר,
אוּן קיין טראָמפּייט פֿילט נישט אָן די לופֿט
מיט מאַרשירנדיקע טענער.
א לעבן פֿון פֿלאַמען אוּן דונער
איז נישט מײַנס,
אָבער איך האָב אויך געזיגט.

*) (פֿון מהבר) דאָס ליד דערמאָנט מיך אין איר פֿאַטערס קעגנערשאַפֿט צו מלחמה, זײַענדיק א גענויסנס מלחמה־קעגנער:

וועז אַ סך צונגעז
טוען דיך לויבן,
אוז פֿיל אויגן
זוכן דײַן שטאָלץ —
באַשטראַלטן פּנים,
געדענק!
אַז אויך איך לאָז אַ ירושה
צו מיינע קינדס־קינדער
פֿון פֿרײַהייט:

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

אומשטערבלעכקייט

וועז איך וועל שטאַרבן אוז זיך אומקערן צו שטויב
מיט די געצייטלטע, וואָס האָבן מיך געקאָנט,
וועלן מײַנע טרוימען דאָך — ווי אַלע טרוימען מוזן
אויך דעמאָלט לעבן, וועז קעניגן אוז רום וועט אָפּמעקן די ערד.
וועז גלאָריע שטאַרבט אוז די פֿרייהייט איז צעטראָטן
אונטער פֿיס צוגלייך — פֿון חיות אוז פֿון מענטש.
דאָז וועט אייגער טרוימען, ווי איך, פֿון ג א ט ,
אוז די פֿרײַהייט וועט מען ווידער זוכן...

וועז אין דער צוקונפֿט וועלן וועט דאָס לאַנד
אומפֿרוכטבאַר אונטערן טיראַנס יאָך,
וועלן מײַנע טרוימען פֿורעמען אויף ס'נײַ דאָס זאַמד,
אוז מאַכן שטאַרקע הערצער פֿון ערד אוז ליים;
אוז מענטשן וועלן נאָך אַ מאָל דערהייבן —
זייער פֿאַקל — אַ טרוים, וועמעס פֿײַערדיקער שם
איז פֿאַרשריבן אויף הערצער פֿון פֿאַרלאָפֿענע טעג
פֿון אַ סך באַזיגטע טיראַנען.

זיי זאָגן, וועז די שטערן וועלן אויסגעלאָשן וועלן,
וועט אײַז באַדעקן דער ערדס האַרטער הויט,
אָדער דאָס לאַנד וועט שטאַרבן פֿון טריקענים אוז צער:

פעלדזן וועלן זיך וואַרפֿן און ימים — שלײדערן.
זיי זאָגן אַזוי, אָבער אין מיטן האַרצן ווייס איך
דער מענטש וועט נישט שטאַרבן, נאָר גיכער בליבן
אויף אָט דער ערד, ביז דער שטראָם
פֿון טרוימען איז אויסגעשעפּט,
ערשט אין יענעם טאָג איז זײַן אומקום זיכער...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

ווילקאָמט מיך אַהיים

אָ, שלאָפֿלאָזע פֿלייגען פֿון אומבאַהערשטער קראַפֿט
אומאַרעמט מיך נאָך אַ מאָל. זאָל דאָס ליכט
פֿון אײַער הייסער זון שײַנען דאָ מילד,
אײַערע לאָכעדיקע וואַסערלעך פֿינקלדיק קלאָר
טאַנצן גיך פֿאַרבײַ. איר, רויע היגלען,
וועמעס גרויסע רחבות פֿילט אויס אין שטילקייט
דעם ענדלאָזן הימל: ווילקאָמט מיך צוריק!
כ'האָב אײַך אײַבערגעלאָזן אַ מאָל, צו פֿילן דעם דוחק
פֿון ליבע און לעבן אין גרויסע שטעט
אָבער כ'האָב זיך ענדלעך אומגעקערט אַהיים...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

רבותי, אָט די זעקס פּאָעמעס, וואָס איך ברענג דאָ פֿאָר אײַך אין דער ייִדישער איבערזעצונג זײַנען געשריבן פֿון מײַן אייניקל בעטי. דאָס מיידל איז בסך־הכל אַלט זעכצן יאָר. ווי מען זעט, ווײַזט זי אַרויס נישט נאָר אַ פּעיִקייט צו אָבסערווירן, נאָר דער עיקר — זי צו פֿאַרטיפֿן אינעם גורל פֿונעם מענטשלעכן לעבן. זי איז אָן ספֿק אַ דיכטערין. און הגם זי זעט אַ סך טרויער, איז איר גרונטמאָטיוו — אַן אָפּטימיסטישער. ס'ווילט זיך האָפֿן, אַז זי וועט נישט אַרויסלאָזן די פּען פֿון האַנט און ווײַטער אַנטוויק־לען איר טאַלאַנט.

זיבעטער קאַפּיטל

מרדכי דער „פּראָלעטאַריער"

מײַן צווייטער זון, מרדכי, איז מיט אַ פּאָר יאָר יינגער פֿאַר זײַן ברו־דער. ער האָט נאָך קיינדווײַז אַרויסגעווויזן סימנים פֿון אַ שטאַרקן כאַראַק־טער. ער איז, פֿאַרשטייט זיך, דורכגעאַנגען זײַענדיק אַן עופֿהלע די פֿאַר־שיידענע קינדערשע חילאָתן. אויב דאָס איז געווען ווינציק, האָט ער צו דרײַ מיט אַ האַלבן יאָר געדאַרפֿט דורכמאַכן אַן אָפּעראַציע. ווען די „נוירס" האָט אים אין שפּיטאָל, דערלאַנגט אַ טעלער זופּ, האָט זיך דער קליינער וועווריקל אָפּגעזאָגט פֿונעם עסן. באַשר, בכן, ער ווייסט נישט פֿון וואָס די זופּ איז געמאַכט. ער ווייל דעריבער עפּעס אַן עסן, ווו ער זאָל זיכער זײַן, אז ס'איז נישט געקאָכט פֿון פֿלייש צי פֿון פֿיש. נו, ווי געפֿעלט אײַך, רבותי, אַזאַ פּאַרשוינדל?

בײַ אַן אַנדער געלעגנהייט האָט ער שוין, אַ געזונטער, אוועקגעשאַרט אַ סאַלאָט, אין וועלכער עס האָבן זיך געפֿונען שטיקלעך הערינג. ווען די מכניס־אורחטע שטייט צו אים צו, גיט ער איר אַ זאָג:

איך האָב נישט געגעסן קיין פֿלייש ווען איך בין געווען אַ קליין קינד וועל איך זיך אַצינד צורירן צו הערינג? ער איז דעמאָלט אַלט געווען גאַנצע פֿינף יאָר...!

אָט דער קינדערשער „זאָג" האָט בשעתו באַקומען אַ באַלוינונג אינעם געשטאַלט פֿון אַ קינדערשער באַן, און פֿון וועמען? פֿונעם סאַמע „מאָרגן־זשורנאַל", וואָס האָט דעמאָלט אָנגעפֿירט אַ „פּיטשור" פֿון קינדערשע חכמות... דער אָנפֿירער פֿון דער קינדער חכמות־אָפּטיילונג איז געווען י. באַנק.

קורץ און גוט. אָט דאָס יאָטל האָט געקענט זאָגן אויף זיך, אַז פֿון זײַן געבוירן האָט ער נישט פֿאַרזוכט קיין בעל־חי. ער האָט אויך אויסגע־האַלטן דעם עקזאַמען אין די שפּעטערדיקע יאָרן. מיט אַנדערע ווערטער,

מרדכי, ווי זײַן ברודער, האָבן אַרײַנגעצויגן נאָך יינגלווײז אָט די אַלע אידעען און אידעאַלן, וואָס זײַנען מיר געווען נאָענט און ליב. זייער דער־ציונג, סײַ אין דער היים, סײַ אין דער יידישער שול, האָבן זיך איינס ס'אַנדערע דערגאַנצט. זײַ זײַנען געווען אַנדערש ווי די אַנדערע קינדער. און דאָס איז געפֿאַלן אויף זיי שווער. מיינט נישט, רבותי, אַז איך האָב זיך געפֿילט אַלע מאָל פֿויגלדיק. ס'זיינען מיר אָפֿט באַפֿאַלן ספֿקות, צי האָב איך אַ מאָראַליש רעכט צו איזאָלירן מײַנע קינדער פֿון זייערע חבֿרים און פֿון זייער סבֿיבֿה. צי שטעלן איך זיי נישט אַרײַן אין אַ באַזונדערער קאַטע־גאָריע, מ'זאָל אויף זיי קוקן און טײַטלען מיט די פֿינגער. נאָר דער גע־דאַנק, אַז מײַן דרך אין לעבן איז אַ שענערער, אַ מענטשלעכער, האָט מיך געוואָרעמט און געשטאַרקט. ווען איך קוק הײַנט דורך די קאָמפּאָזיציעס וואָס מרדכי האָט געשריבן אין מיטלשול בין איך באמת שטאָלץ אויף זיי, וואָס פֿאַר אַ טיפּע פֿאַרצווײגטע באַקאַנטשאַפֿט מיטן יידישן לעבן, וויפֿל ליבע און אײַנזעעניש צום שוואָכן, צום אונטערדריקטן, צום „פֿאַרגעסענעם מענטשן", וויפֿל רחמנות און פֿאַרשטענדניש פֿאַר יעדן בעל־חי...

ניין, מרדכי האָט נישט געקלעטערט אויפֿן לייטער פֿון וויסנשאַפֿט, ווי זײַן ברודער. אים האָט געצויגן צו צייכענען, מאָלן און קלעפּן. ער האָט שטו־דירט אַ פּאָר יאָר אין „קופּער יוניאָן".

נאָר קיין באַרוף האָט ער דערפֿון נישט געמאַכט, פֿאַר וואָס? לפֿי דעתי האָט אים אין דעם געשטערט דאָס חתונה־האָבן און דאָס זײַן פֿאַרנומען מיט אַ משפּחה, און אויך דאָס „אַ לעבן־מאַכן". איך וועל אײַך דערציילן אַ סוד: פּונקט ווי איך היט אָפּ זײַנע קאָמפּאָזיציעס, אַזוי היט איך אָפּ זײַנע צייכע־נונגען. יאָ, נאָך עפּעס, אין די פֿאַרשידענע שולן וואָס ער האָט געלערנט מאָלן איז ער געשטאַנען אונטערן אײַנפֿלוס פֿון פּיקאַסאָן.

אויך סאָציאַל האָט ער זיך אונטערגעשיידט פֿון משהן. בעת דער לעצ־טיר איז כל־ימיו געווען און איז פֿאַרבליבן אַ דעמאָקראַטישער סאָציאַליסט, האָט דער יינגערער זיך אידענטיפֿיצירט מיט זײַן טאַטנס פֿילאָסאָפֿיע. נעמ־לעך ער איז און איז פֿאַרבליבן אונטער דעם אַנאַרכיסטישן אײַנפֿלוס. דער אונטערשיד האָט זיי נישט דערוויטערט, חלילה, איינעם פֿונעם אַנדערן. ס'האָט זיך אויך נישט געפֿילט קיין קינאה בײַ מרדכין צו זײַן וויסנשאַפֿטלעכן ברודער. זיי האָבן זיך ליב געהאַט און רעספּעקטירט.

ווען אַמעריקע איז אַרײַן אין דעם צווייטן וועלטקריג, און מען האָט „געדרעפֿטעט" משהן, איז — ווי שוין באַשריבן — אָנגעפֿאַלן אויף אונדז ענוג שווערי־קייטן און עגמת־נפֿשן. דורך דעם גאַנצן פּראָצעס האָבן מיר

כאָטש געהאָט די שטילע טרייסט, אַז דער יינגערער זון איז מיט אונדז, נאָר צו דעם איז אויך געקומען אַ סוף. פּונקט ווי דער עלטערער האָט אויך מרדכי דורכגעמאַכט די זעלביקע פּראָצעדור, און אויך ער האָט געענטפֿערט אויף יענעמס שטייגער און אפֿשר נאָך אַ ביסעלע האַרבער מיט אַ לאַנגער דעקלאַראַציע, פֿאַר וואָס ער זאָגט זיך אָפּ אַנטייל צו נעמען אין דירעקטער מלחמה־אַקציע. ס'איז נישט שוין איבערצוחזרן אַלע געדאַנקען און אַרויס־געזאָגטע מיינונגען. זיי זײַנען מער־ווייניקער ענלעך אויף זײַן ברודערס: פֿונדעסטוועגן איז פֿדאי צו באַמערקן, אַז די דעקלאַראַציע איז שפּעטער אַרויס אין אַ געדרוקטער בראָשור אונטערן טשיקאַוון קעפּל: „טהי קייס פֿאָר טהי וועזדשעטעריען קאַנשיענשיאוס אַבדזשעקטאָר" מיט אַ פֿאָרוואָרט פֿון סקאָט נירינג, וואָס פֿאַרענדיקט זיך בזה הלשון: „אָט די פּאַסיפֿיסטיש וועגעטאַריש קאָנצעפּציע נעמט אַרום אַ ברייטערן שטח פֿון לעבן, ווי ס'קאָן דערגרייכן דער פּאַסיפֿיזם, צי דער וועגעטאַריזם אַליין..." אויך מײַן ווייניקייט האָט אין דער בראָשור אַן אינטראָדוקציע, אַ מין געשיכטלעכער איבערבליק איבערן וועגעטאַריזם. אָבער דאָס סאָמע וויכטיקסטע אין דער בראָשור איז, וואָס מרדכי ז א ג ט אַליין. ס'איז דערפֿאַר נייטיק צו ברענגען כאָטש עטלעכע געדאַנקען פֿון זײַן אייגענעם מויל: „...וועז איך בין געווען נאָך אַ קינד האָט מײַן פֿאָטער מיר קיין מאָל נישט געגעבן קיין שפּיל־צײַג פֿון אַ געוועהר־כאַראַקטער, ווי למשל: אַ רעוואָלווער, אַ ביקסל, אַ שוועדל, מיט וועלכע ס'רובֿ קינדער שפּילן זיך. ער האָט מיר דערציילט וועגן מענטשן, וואָס זײַנען געזעסן יאָרן־לאַנג אין געפֿענקעניש, ווײַל זיי זײַנען אַרויסגע־טראָטן קעגן דעם ערשטן וועלטקריג, ווי יודזשין וויקטאָר דעבס... אָט אַזוי בין איך דערצויגן געוואָרן... און איר פֿאַדערט פֿון מיר, איך זאָל אַצינד, אַ דערוואָקסענער מענטש פֿון איין און צוואַנציק יאָר, אויפֿגעבן מײַנע גלויבונגען, מײַן גאַנצן קוק אויפֿן לעבן? וועז מײַנע פֿרײַנד זײַנען געגאַנגען אויף יאָגד, האָב איך זיך אָפּגעזאָגט דערפֿון... ווילט איר איך זאָל גיין אויף מענטשן? וועז מ'האָט געפֿרעגט דעם באַרימטן סקולפּטאָר, אָוגוסט ראָדין, אויב ער איז אַ רעליגיעזער מענטש, האָט ער געענטפֿערט: ס'איז אַ פֿראָגע, וואָס פֿאָר אַ מיין איר לייגט אַרײַן אין אָט דעם וואָרט. אויב איר מיינט מיט רעליגיע, וואָס דער מענטש פֿראַק־טיצירט געוויסע דאָגמעס און האַלט טײַער געוויסע אומפֿאַרשטענדלעכע גע־וויינהייטן, בין איך נישט רעליגיעז. פֿאָר מיר, האָט דער סקולפּטאָר געזאָגט, איז רעליגיע אַ סך מער; דאָס איז די גרויסע מיסטעריע, וואָס רינגלט אונדז אַרום. יענע אייביקע כוחות פֿון אין־סוף, וואָס גיט דעם מענטשן פֿליגל פֿאָר זײַנע געדאַנקען. אין דעם זין בין איך רעליגיעז! אויב אַזאַ רעליגיע וואָלט

נישט געווען, וואלט מען זי געדארפט דערפינדן. קורץ, אמתע ארטיסטן זיי־נען זייער רעליגיעזע מענטשן..."

פון דער גאנצער בראשור שטראלט ארויס א ווונדערלעך עטישע און ריין זויבערע געשטאלט, וואס יעדער פאטער קאן זיך איבערנעמען. שטעלט אײַך פאר, רבותי, ווי שענער און לײַטישער אונדזער וועלטל וואלט געווען, ווען אלע אונדזערע קינדער וואלטן דורכגעמאכט אזא דערציונג.

אבער אנדערש האט אויף דעם ענין געקוקט, כידוע, די רעגירונג. ס'האבן נישט געהאלפן קיין טענות ומענות. מרדכי איז געגאנגען מיטן זעלביקן וועג פון זיין עלטערן ברודער, דאס הייסט, ער איז געווארן א קאנדידאט פאר אנקל סעמס ארמיי. היות, ווי ער האט זיך אפגעזאגט צו פאלגן, האט מען אים אוועקגעשיקט אין תפיסה. מאלט אײַך, ער איז נישט געווען דער איינ־ציקער, ווי שוין דערמאנט אין א פריערדיקן קאפיטל. עס זיינען געווען צענדל־ליקער און הונדערטער יונגע־לײַט דארטן וואס האבן זיך אפגעזאגט פון צו גיין.

נאך דעם ווי אלע אפעלאציעס, סיי צו דער „לאקאל־באארד", סיי צו אנדערע אינסטאנצן, זיינען דורכגעפאלן, איז מרדכי אויסגעהערט געווארן פון „דעפארטמענט אף דזשאסטיס", אונטערן פארזיץ פון דזשעקסאן דאיק־מען. נאך דעם לעצטן פארהער איז שוין די „קייס" געגאנגען אין גריכט. דער פארהער איז פארגעקומען אין חודש מארץ, ניינצן דריי און פערציק. מיין זון האט אויך געהאט א רעכט צו ברענגען עדות. חוץ מיר איז מיט־געגאנגען, גלען קעריגטאן, א פרײַנד פון מײַנע זין און א מיטגליד פון דער וועגעטאריישער באווועגונג.

איך גלייב, אז עס וועט זיין אינטערעסאנט איבערצוגעבן דעם כארא־טער פון די פראגעס און ענטפערס. נאר אידער דער „הירינג־אפיסער" האט אונדז געשטעלט די שאלות, האט ער געפונען פאר נייטיק פארצולייענען די פאלגנדיקע שורות:

„אין זיין פארעם זיבן און פערציק גיט אן דער רעגיסטראנט, אז ער געהערט צו דער „וואר רעזיסטערס ליג" זײַט בײַן הונדערט און פערציק. דאס איז זיין געמיינדע, און די טאלסטוי־פיס־גרופע — זיין קאנגרעגאציע".

בײַם פארהער האט דער רעגיסטראנט דערקלערט, אז ער האט געקראגן א יידישע דערציונג אין די ארבעטער־רינג־שולן. אז ער האט קיין מאל נישט באזוכט קיין סינאגאגע, און גלייבט ניט אין דעם „גאט" פון אברהמען, ד"ה, אין א פערזענלעכן גאט. ער גלייבט יא, אז ס'איז פארן א העכערע קראפט, וואס דער מענטשלעכער שכל קען זי נישט באנעמען...

אויף דער פֿראַגע, צי מרדכי גלייבט אין דער אומשטערבלעכקייט פֿון דער מענטשלעכער נשמה, האָט ער געענטפֿערט, אַז ער „זעט" די „אומ־שטערבלעכקייט" בלויז אין איין פֿאַרמע, נעמלעך, אין די מעלות, ריכטיקער, אין די מעשׂים־טובֿים און אידעאַלן, וואָס קינדער נעמען איבער בײַ זייערע עלטערן. מיט אַנדערע ווערטער — דער יונגער דור איז ממשיך דאָס גוטס־טיקע לעבן פֿונעם עלטערן, אויב ער איז צוגעגרייט דערצו...

צו זאָגן, אַז מײַן זון „פֿילאָסאָפֿיע" האָט אויסגענומען בײַ זײַנע ריכ־טער, וואָלט געווען שטאַרק איבערגעטריבן. זיי האָבן זיך אָבער באַצויגן מיט רעספּעקט צו אים. זיי האָבן דערפֿילט, אַז עס שטייט פֿאַר זיי אַן אידעאַליס־טישער יונגערמאַן, וואָס איז זייער שטאָלץ אויף זײַנע איבערצײגונגען, און איז זיי איבערגעגעבן בלבֿ ונפֿש, און אַז גאָרנישט וועט אים צוריקהאַלטן, כּדי זיי דורכצופֿירן אין לעבן, אויב ער זאָל אַפֿילו דאַרפֿן מקריבֿ זײַן זײַן לעבן...

געראַטן צי אומגעראָטן, זיי זײַנען געווען „געוויסן־קעגנער פֿון מלחמה". מרדכי איז געזעסן אין געפֿענקעניש אַ חדשים זיבן. אין דער צווישנצײַט איז משה באַפֿרײַט געוואָרן. טרויער און פֿרייד האָבן זיך געביטן. אויך אים האָבן מיר באַזוכט אײַן מאָל אַ חודש. מיר האָבן זיך קוים דערוואַרט אויף דער שעה צו פֿאָרן אים זען.

פֿאָר אונדז איז געוואָרן וואָס אַ מאָל שווערער אָנצוגיין מיט דער שאַפֿ־אַרבעט. מיט דער עסן־פֿראָבלעם האָבן מיר געהאַט די זעלביקע פֿראָבלעמ, נעמלעך, צו פֿועלן בײַם וואָרדן, אַז ער זאָל אויך מרדכין שטעלן אויף דער „דייעט־לאַין" כּדי ער זאָל קאָנען באַקומען וועגעטאַרישע עסנס, און נאָך דעם וועג עס איז געקומען די צײַט פֿון זײַן באַפֿרײַונג האָט זיך פֿאָר מיר און משהן אָנגעהויבן אַ שרעקבענישׂ צו שפּיטעלער כּדי אים אָנצושטעלן. מיר האָבן געוואָלט, אַז מען זאָל אים לאָזן אַרבעטן אין אַ ניו־הייוועגער שפּיטאָל, דאָס האָט מען אים נישט דערלויבט, ענדלעך, האָט אים דער זשעפֿערסאָן־שפּיטאָל אין פֿילאַדעלפֿיע אָנגעשטעלט. ס'האָט זיך פֿאָר אים אָנגעהויבן אַ טרויעריק שטיקל צײַט. אָבער ער האָט אַלץ אָנגענומען פֿאָר ליב. אָט דאָס האָט אים געגעבן די שטאָט פֿון „ברודער־ליבע" פֿילאַדעלפֿיע. אַלץ איז בײַ אים רעכט גע־וען, אַבי נוצלעכע און קאָנסטרוקטיוו אַרבעט. גיין אַרום קראַנקע, באַזאָרגן זיי מיט פֿאַרשידענע באַקוועמלעכקייטן, און די סאַטיספֿאַקציע צו ווערן אָפּיציעל אָנערקענט פֿון דער רעגירונג, פֿאָר אַ געוויסן־מלחמה־קעגנער. דער־וײַל האָט זיך די צײַט געראָקט, דער קריג האָט זיך געענדיקט, נאָר מרדכי איז געבליבן אין דער שטאָט פֿון „ברודער־ליבע". אמת, ער האָט דאָרטן

געפֿונען אַן אַנדער ליבע, ראָמאַנטיש געראָטן, ער האָט דאָרט געפֿונען זײַן זיווג. דאָס מיידל, אַ טאָכטער פֿון יידיש עסטרײַכישע עלטערן, האָט זיך אויסגעצייכענט מיט מעלות וואָס האָט צוגעציגן מײַן זון. וווּ זיי האָבן זיך באַגעגנט, וועט זײַן אינטערעסאַנט צו דערציילן. פֿאַראַן אין פֿילאַדעלפֿיע אַ „קווייקער־גילד" וווּ יונגע בחורים און מיידלעך קומען אַהין צו העלפֿן אין דער קווייקערישער אַרבעט, פֿון אויסצוהיטן די אָרעמע באַפֿעלקערונג וואָס ווויינען אין „סלאַמס" פֿון ראָסנהאָס. זיי האָלטן אויס אַ שפּילפֿלאַץ וווּ שוואַרצע און ווײַסע קינדער שפּילן זיך צוזאַמען און לערנען לערנען זיי ווי אַזוי צו לעבן בשלום. מרדכי האָט אין דער „גילד" אויך געלערנט מיט די יוגנט־לעכע מאָלן. זיי האָבן חתונה געהאַט און לסוף זיך אומגעקערט קיין ניו־יאָרק. ער האָט זיך געשטעלט צוריק צו דער אַרבעט אין מײַן קראָוואַטן־שניפּסן פֿאַבריק.

ס׳איז אונדז געווען לײַכטער אופֿן געמיט נאָך 19 חדשים וויזיטירן זיי אין תּפֿיסה, דאָס לעבן איז פֿאַר אונדז געווען אינטערעסאַנטער.

מרדכי האָט אַזוי פֿאַוואָליינקט אָפּגעאַרבעט אין מײַן שאָפּקע אַ דרײַ יאָר. ער האָט זיך ניט געפֿילט גליקלעך אין די ד אַמות פֿון וועלט. ער האָט שטענ־דיק ליב געהאַט דעם ברייטן דרויסן, די אומענדלעכע רחבות און דעם ווײַטן האָריזאָנט. איז ער זיך מיישב און קויפֿט אָפּ מיט אַ שותף אַ פֿאַרם פֿון צען אַקער לאַנד בײַם גרענעץ פֿון ווערמאָנט סטייט. איר האָט אים דעמאָלט געדאַרפֿט אָנקוקן! ס׳איז געווען אַ געביטענער מענטש! נאָך די שווערע אי־בערלעבונגען פֿון זיבן חדשים תּפֿיסה, האָט דער יונג פּשוט אָפּגעלעבט אין דער סביבֿה פֿון פֿעלדער, וועלדער און גערטנער. און שעהען פֿון רו, האָט ער געקענט ליגן אויפֿן פֿעלד און רויק נאָכטראָכטן וועגן דער געזעלשאַפֿט און אירע צילן, וועגן דעם בן־אָדם, וועגן דער נאַטור און וועגן יענעם גע היימניספֿולן כּוח, וואָס מיר רופֿן ג אָ ט! דאָס זײַנען אפֿשר געווען זײַנע אָנגענעמסטע יאָרן. דרײַ אומפֿאַרגעסלעכע יאָרן פֿון רו און שלווה. אָבער ערגעץ איז שוין, אַ פּנים, אָנגעצייכנט, אַז דער מענטש זאָל לאַנג נישט האָבן קיין נחת. פֿאַרגלומט זיך פּלוצעם דעם שותף זײַנעם אויפֿגעבן די שותפֿות. נו, אַליין אַרומגיין מיט אַזאַ שטיק לאַנד האָט ער זיך נישט געפֿילט בכּוח. מ׳האָט אויך געדאַרפֿט זאָרגן פֿאַר דער דערציונג פֿון די קינדער. בקיצור, ער האָט פֿאַרקויפֿט די נחלה און איז צוריקגעקומען אין שטאָט אַרײַן און זיך געמומען צוריק צו מאַכן שניפּסן. אָבער אַ מענטש ווי מרדכי האָט אויך בײַ דעם פֿאַך לאַנג נישט געקענט בלײַבן, איז ער אַוועקגעפֿאָרן קיין שיקאָגע און איז דאָרטן אָנגעקומען אַרבעטן אין אוניווערסיטעט. איר וועט

פֿרעגן וואָס פֿאַראַ סאָרט אַרבעט ער האָט דאָרטן געטאָן? וועל איך אײַך, יידישלעך, ענטפֿערן, וואָס האָט ער דאָרטן נ י ש ט געטאָן? וועל איך וואָלט געווען אַ מיסטיקער, וואָלט איך געזאָגט, אַז ס'איז געווען אַן „אצבע אלהים". וואָרעם דער יונג האָט נאָך געהאָפֿט אויף באַזוכן קאָלעדזש, און די כוונה בײַ אים איז געווען, נאַטירלעך, ווײַטער צו שטודירן. נו, האָט זיך אַראָפּגע־לאָזן דער קריג אויפֿן לאַנד און האָט אים צעשטערט די פּלענער... ער האָט געהאָט אַ נחת־רוח כאָטש צו אַרבעטן אין און אַרום דעם אָנגעזעענעם און הויך אַקאַדעמישן היכל, אויב ער האָט דאָרטן נישט געקענט שטודירן. היות, ווי זײַנע פֿאַרדינסטן האָבן נישט געקלעקט אויף אויסצוהאַלטן די משפּחה, האָט זײַן פֿרוי, פֿעליס, אָנגענומען אַ שטעלע ווי אַ לערערין אין אַ „פֿאָבליק־סקול", מחמת דאָס איז געווען איר באַרוף און פֿראָפֿעסיע. און ווען פֿעליס איז געווען אין קלאָס, האָט ער שוין געפֿונען צײַט אויך אַכטונג צו געבן אויף די קלענערע קינדער...

איר זײַט אַוודאי נייגעריק צו וויסן, רבותי, צי ז ײַ נ ע קינדער האָט ער דערצויגן אינעם זעלביקן גײַסט. יאָ! איך וועל אייך ברענגען אַ בײַשפּיל פֿון זײַן פֿופֿצן־יאָריקער טאָכטער נאָרי. איך וויל זיך דערלויבן ווי אַ זיידע צוערשט אַ באָרים טאָן מיט אָט דעם אייניקל מײַנעם. נאָרי האָט געווינען אַ פּרײַז אין דער קונסטשול פֿאַר אַ צייכענונג. זי איז בכלל אַ באַגאַבט קינד, און מ'האָט פֿון איר אַ סך נחת. אָבער דער סאָמע עיקר — זי האָט זיך אָנגעשלאָסן אין אַ גרופּע און איז אָפּגעפֿאָרן קיין וואַשינגטאָן צו „פּיקעטן" דאָס „ווײַסע הויז" קעגן נוקלעאַרע וואָפֿן. ווי איר זעט, רבותי, אַז מען ז י י ט — וואָקסט; ס'האָט זיך נישט געענדיקט מיט מרדכין... די קערנדלעך האָבן זיך אָנגענומען בײַ זײַנע קינדער...

ס'ליגט פֿאַר מיר אַן אַרטיקל פֿון ש מ ו א ל נ י ג ע ר, ע"ה, וווּ ער רעאַגירט אויף דער פֿרײַער דערמאָנטער בראָשור. דער אַרטיקל איז דער־שינען אין „טאָג" דעם זעכצנטן מאַרץ, ניינצן זעקס און פֿערציק אונטערן קעפּל „ פּ פֿ א ס י פֿ י ז ם ו ו י א ר ע ל י ג י ע ". ער שרײַבט:

„אַ שרײַבער איז נײַגעריק צו קריגן בריוו פֿון לייענער. אים דוכט זיך אַזוי אָפֿט, אַז זײַן שטים איז אַ שטים אין דער ווייסטעניש. מיט אַ מאָל — אַן עכא. עמיצער האָט ערגעץ־וווּ דערהערט, זיך אָפּגערופֿן. דאָס, וואָס דו שרײַבסט איז, הייסט עס, נישט קיין מאָנאָלאָג, וואָס קיינער רײַסט דיר ניט איבער אין מיטן און קיינער דערמוטיקט אים ניט. אָט איז אַ לייענער ברוגז געוואָרן, און אָט איז אַ לייענער, וואָס סימפּאָטיזירט מיט דײַנע מיינונגען. איז דאָך אַוודאי גוט. כ'קאָן דעריבער פֿאַרשטיין אַ קאָלעגע, ווען ער איז

דאנקבאר זײַנע קאָרעספּאָנדענטן און פּאָרעפּנטלעכט זייערע בריוו. איך טו עס זעלטן. כ׳האָב, פּשוט, ניט קיין אָרט אין מײַן וועכנטלעכן אַרטיקל. דאָך טרעפּט, אַז דו זאָלסט שטאַרק וועלן אָפּטרעטן אויף אַ ווײַלע דעם „עמוד״ איינעם פֿון דײַנע לייענער.

„אַזאַ געפֿיל האָב איך געהאַט דאָ נישט לאַנג, ווען איך האָב געקראָגן אַ בריוו פֿון אַ לייענער אין ברוקלין, נייטן ס. דיוווים, אין איינעם מיטן יידישן בריוו האָט פֿרײַנד דיוווים מיר צוגעשיקט אַן ענגלישע בראָשור, געשריבן פֿון זײַן זון, מעקס דיוווים, דעם יינגערן פֿון זײַנע צוויי: ביידע זײַנען, ווי דער פֿאָטער, וועגעטאַריער און פֿאָסיפֿיסטן. די בראָשור האָט אַ פֿאָרוואָרט פֿון סקאָט ניריינג און אַן אינטראָדוקציע פֿונעם יונגן פֿאָרפֿאָסערט פֿאָטער, נייטן דיוווים, מײַן קאָרעספּאָנדענט.

„דאָס ביכעלע פֿונעם ווויליַן ברוקלינער בחור, אין איינעם מיט זײַן פֿאָטערס אַרײַנפֿיר, האָט מיך פּונקט אַזוי שטאַרק פֿאַראינטערעסירט, ווי דער בריוו. און ס׳איז דערפֿאַר, וואָס דער זון און דער פֿאָטער שרײַבן, ווי געזאָגט, אין איין גײַסט, מער נאָך — זיי לעבן איין גײַסטיק לעבן. זיי זײַנען ביידע וועגעטאַריער און אויסגעהאַלטענע קעגנער פֿון קריג. דער זון, הייסט עס, גייט אינעם פֿאָטערס דרכים. ער זאָגט אים נישט נאָך סתּם אַזוי אין דער וועלט אַרײַן, ער דענקט זעלבשטענדיק. אָבער מען זעט, אַז דער פֿאָטער האָט זיך ג ע מ י ט אים צו מאַכן פֿאַר זײַן גייסטיקן יורש. און אים איז עס געלונגען דערפֿאַר, ווײַל ער האָט אים דערצויגן ניט אַזוי מיט ווערטער, ווי מיט מ ע ש י ם, מיט שאָפֿן בײַם קינד געווויינהייטן, מיט לערנען אים לעבן, ניט נאָר טראַכטן, אויף אַ געהעריקן אופֿן״.

„ס׳איז אויך אין אַמעריקע, הייסט עס, מעגלעך צו דערציען קינדער. און עס מאַכט נישט אויס, וואָס דער פֿאָטער איז אַן אימיגראַנט. עס איז נאָר נייטיק, אַז ער זאָל וויסן, אַז קינדער־דערציונג הייבט זיך אָן פֿון זעלבסטדערציונג״.

„ניט איינער פֿון אונדז, האָט באַשולדיקט „אַמעריקע״ איז דעם, וואָס אונדזערע זין און טעכטער זײַנען קנאַפּע יידן, האָט געמעגט האָבן טענות צו זיך אַליין. וועלן אין טאָטע־מאַמעס לעבן, אין דער לופֿט פֿון זייער היים, זאָלן זײַן מער יידישקייט, וואָלט עפּעס זיך צוגעקלעפּט אויך צו די קינדער; אויב נישט מער ווי עפּעס... אויב אונדזער יוגנט איז אָפֿט אָן אַ פֿאָלק איז עס, ווייל... פּוקד עוון אָבות על בנים — קינדער צאָלן פֿאַר די זינד פֿון די עלטערן. און קיין מאָל איז עס נישט אַזוי ריכטיק, ווי אינעם פֿאַל פֿון יידישע קינדער־דערציונג אין אַמעריקע. מער ווי די „סקול״ און אַפֿילו מער ווי

די גאַס, פֿרעמדט אַפֿ יידישע קינדער פֿון יידן און פֿון יידישקייט — די היים. זי דערוויטערט זיי פֿון יידן און יידישקייט דערמיט, וואָס זי אַליין דערווויטערט זיך פֿון זיי".

„אין יידישן זין זיינען יידישע היימען אין אַמעריקע זייער אָפֿט נישט קיין היימען, נאָר פּוסטקעס..."

„נתן דייוויסעס היים איז, ווי עס ווייזט, געווען אַ היים פֿאַר זיינע קינ־דער, נישט קיין פּוסטקע. ווי ער אַליין גלייבט, איז זי געווען פֿאַר זיי — אַ יידישע היים... „זעט איר", שליסט ער זיין זייער א י נ ט ע ר ע ס א נ ט ן בריוו: „איך און מיינע צוויי זין האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו פֿאָלגן די ענגעראַלן און מיליטאַריסטן, זיי זיינען דורכגעגאַנגען תּפיסה, און שפּעטער געווארן אַנערקענט פֿון דער רעגירונג ווי געוויסנס־מלחמה־קעגנער... זייער קעגנער־שאַפֿט שטאַמט אויך דערפֿון, וואָס זיי זיינען דערציגן געווארן ווי וועגעטא־ריער..."

„נישט א ו י ך, וואָלט איך געזאָגט, נאָר ד ע ר ה ו י פ ט דער־פֿון, וואָס זיי זיינען דערציגן געווארן ווי וועגעטאַריער. זיי האָבן יאָרן־לאַנג נישט געהאַט, נישט געוואָלט האָבן קיין שייכות צו טייטן לעבעדיקע באַשעפֿענישן, זיינען זיי געווארן אויך קעגנער פֿון מלחמה. איינס מיטן אַנ־דערן איז ענג געבונדן... „איך בין דערציגן געווארן פֿון מיין געבורט אָן". — שרייבט מעקס דייוויס — „ווי אַ וועגעטאַריער. צוליב עטישע מאָטיוון עס איך נישט קיין פֿלייש, קיין פֿיש אָדער פֿייגלפֿאַנג. אַזוי ווי אָן אַרטאַדאָק־סישער יידּ היט אָפֿ זיין אמונה, אַזוי פֿיר איך זיך אויף, לויט דער פֿאָדע־רונג פֿון מיין געוויסן. אין פֿולן הספּם מיט מיינע איבערצייגונגען. איך גלייב אין „לא תרצח", איך גלייב, אַז דאָס איז שייך אי צו מענטשן, אי צו חיות..." און ווייטער: „אַ וועגעטאַריער איז, אין תּוך געמומען, אַ מענטש פֿון פֿרידן. ווי נאָר מען הייבט אָן צו ניצן פֿאַר אַ וואָסער עס איז ציל צעשטערונגס־מיטלען, ווערט מען גרויזאַם, פֿאַרעקשנט, ניט פֿעיק אײַנצוגיין אויף הנחות, אומטאַלעראַנט..."

„ס'איז נישט גענוג צו זיין קעגן מלחמות, כדי זיי זאָלן אויפֿהערן, — האָלט מעקס דייוויס. מע מוז זיין קעגן אַכזריות בכלל. און מען מוז עס זיין שטענדיק, נישט נאָר אין קריגסצייט..." „צוויי תּנאים זיינען נייטיק, כדי עס זאָלן נישט זיין קיין מלחמות אויף דער וועלט: ערשטנס, מענטשן זאָלן באמת וועלן לעבן אַ פֿרידלעך לעבן, און צווייטנס, אַז זייערע געפֿילן זאָלן הומאַניזירט ווערן נישט בלויז בנוגע קריג, נאָר אויך בנוגע צו אַלע אַנ־דערע לעבנס־תּנאים": „אויב מיר אַליין...", — שרייבט מעקס דייוויסעס

פֿאָטער און דערציִער אין זײַן בריוו צו מיר, — „אויב מיר אַליין זאָלן נישט באַשליסן, צי מיר ווילן מלחמה, צי ניט, וועט זיכער קומען אין גיכן צו אַ נײַער מלחמה, אַ מלחמה, וואָס בלויז דער טײַוול קאָן מאָלן, ווײַל פונקט ווי שרײַבער זײַנען געשטאַנען אין דינסט פֿון דער עבֿודה־זרה (קאַפּיטאַל, די רײַכע בענק), שטייען די ווײַסנשאַפֿטלעכע אַקראָבאַטן, וואָס שפּילן זיך מיט נאַטור־כּוחות, נאַטור־ענערגיע אויך. זיי האָבן פֿאַרמאַכט די אויגן אויפֿן אינטערנאַציאָנאַליזם, אויף רחמנות. אויף ברידערלעכער סאָלידאַרי־טעט, אויף קעגנזײַטיקע געפֿילן פֿון מענטש צו מענטש... אַלע האָבן געטראָטן מיט די פֿיס זייערע רעליגיעס, פֿונעם רעליגיעזן מענטש ביזן פֿרײַ־דענקער, דער ייִד און דער קריסט". נו, „אַלע", איז אַ שטיקל גוזמא. ניט אַלע וויסנשאַפֿטלײַט זײַנען גלײַכגילטיק צו די געפֿילן פֿון רחמנות און מענטשלעכקייט, אַזוי ווי ניט אַלע שרײַבערס דינען די עבֿודה־זרה פֿון קאַפּיטאַל. פֿרײַנד דייוויס איז אַ ביסעלע אַ פּראָפֿאַגאַנדיסט, ניט נאָר אַ דער־ציִער, און די טבֿע פֿון פּראָפֿאַגאַנדיסטן איז איבערצוכאַפּן די מאָס. בכלל אָבער זײַנען די דייוויסעס, פֿאָטער און זין, גערעכט. די פֿראַגע פֿון קריג און פֿריִדן איז די פֿראַגע פֿון אַלע פֿראַגעס, דאָס איז ניט אַן ענין פֿון פּאָליטיק און דיפּלאָמאַטיע, ניט בלויז אַ פּראָבלעם פֿון רויע מאַטעריאַלן, האַנדלס־מערק, קאָנקורענץ, פּראָפֿיטן. ס'איז אַ פֿראַגע פֿון מענטשלעכן פֿילן און דענקען, אַ פֿראַגע פֿון דערציִונג און זעלבסטדערציִונג".

„איז דעריבער נישט גענוג צו האָבן אין דער פּראָגראַם אַ פונקט קעגן מיליטאַריזם, קעגן אימפּעריאַליזם. די שטרעבונג צו פֿריִדן מוז זײַן אַ פּראָגראַם פֿאַר זיך אַליין, און ניט קיין טעאָרעטישע פּראָגראַם, נאָר אַ לעבנס־פּראָגראַם, אַ לעבנס־פּ ר א ק ט י ק..."

„פֿריִער ווי אַלץ מוז דער יחיד אויפֿהערן צו זײַן קריגעריש. די פּראָ־בלעם פֿון קריג און פֿריִדן איז אַ צווישן־מענטשלעכע, ניט נאָר אַ צווישן־פֿעלקערלעכע פּראָבלעם. כּל־זמן יחידים רײַסן זיך צווישן זיך און קענען זיך נישט אויסגלײַכן, וועלן זײַן רײַסערײַען און מלחמות צווישן פֿעלקער. כּל זמן מענטשן האָבן זיך ניט אויסגעלערנט דורכצוקומען וועגן זייערע קליינע סכסוכים אויף אַ פֿרידלעכן אופֿן, וועלן ניט זײַן קיין פֿשרות און קיין אמתע פֿרידנס־אָפּמאַכן צווישן לענדער אָדער גרופּעס לענדער; כּל זמן דער מענטש איז דעם מענטשן אַ וואָלף, וועלן אויך די אינטערנאַציאָנאַלע באַ־ציונגען זײַנען ו ו ע ל פֿ י ש...!

„פֿריִדן, פֿרײַנדלעכקייט, ווי יעדע גוטע זאַך מוז זיך אָנהייבן אין דער

היים. „נידער מיט מלחמה!" מוז מיינען נידער מיט אַלע מלחמות, ווו דער פּיזיש שטאַרקערער געווינט".

„מע קען נישט פֿאַרוועלן קיין אַטאָמישע באָמבעס, אויב מען גיט אַ הכשר אויף א ז ו י באָמבעס. מען קאָן זאָגן: בלוט פֿאַרגיסן מעג מען, נאָר נישט צו פֿיל. וועלכע קאָן באַשטימען: וויפֿל? עס איז פֿאַר די, וואָס באַ־גייען אַליין אַכזריותן, אומזיניק צו פּראָטעסטירן קעגן צו גרויסער אַכזריות. וואָס מיינט — צו ג ר ו י ס ? ווו איז די מאָס?"

„און דער עיקר: ווי קאָן מען פֿאַרהיטן, אַז פֿון די קלייַנע ריטשקעלעך בלוט זאָלן ניט ווערן קיין ש ט ר א מ ע ן בלוט, אַז פֿון איינצלנע מאָרדן זאָל? ניט ווערן קיין מאַסנמאָרד? מען דאַרף געווינען זאָגן הונדערט מאָל להבדיל, ווען מע פֿאַרגלייכט די „געווינטלעכע" פֿאַרברעכנס מיט די רציחות. וואָס די דיפּטשן האָבן מיט אַזאַ סיסטעמאַטישקייט „ארגאַניזירט" אין די מיידאַנעקס די טרעבלינקעס, אין די דאַכאָוס. דאָס אומגליק איז אַבער, וואָס דער אונטערשייד ווי גוואַלדיק גרויס ער איז, איז ער דאָך בלויז קוואַנטי־טאַטיוו".

אומעטום טוט מען אַן צרות די אַדער יענע יידן. איז געקומען היטלער און געזאָגט: איך וועל אַלעמען איבעריאָגן — איך וועל אויסהרגענען, פֿאַר־טיליקן, פֿאַרניכטן און פֿאַרפּיניקן אַלע יידן, פֿון קליין ביז גרויס. אומעטום זיצנען דאָ תּפֿיסות, קאָנצענטראַציע־לאַגערן, העסלעכע אינקוויזיציע־אַנ־שטאַלטן. זיצנען געקומען די דיפּטשן און האָבן באַווייזן, אַז זיי קאָנען עס מאַכן גרינטלעכער, און זיי האָבן „אינגעאַרדנט" גאַזקאַמערן און קרעמאַטאַ־ריעס. נעמט דאָס פֿון זיי אַראָפּ די שולד? פֿאַרקלענערט דאָס זייער פֿאַר־ברעכן? פֿאַרשטייט זיך, אַז ניט. אָבער אויב מע וויל, אַז דאָס זאָל זיך ניט איבערחזרן, איז נישט גענוג צו באַשטראָפֿן דעם גולם, פֿאַר וואָס ער האָט אין מיטן העלן טאָג פֿאַרמאַכט אַלע לאָדן, וועט מען האָט אים געהייסן פֿאַר־מאַכן די לאָדן נאָר פֿון אייַן פֿענצטער. מע דאַרף אויפֿהערן זיך צו שאָפֿן מיט גולמס בכלל. הינטער יעדער מענטשלעכער האַנדלונג מוז זיצן באַ־וווסטזיַן. און דאָס קאָן דערגרייכט ווערן נאָר וועט מענטשן און פֿעלקער, וואָס אַסרן הונדערט־פּראָצענטיקן נאַציזם, זאָלן זיך ביסלעכווײַז אָנהייבן אָפּצוגעווויגען פֿון זיצן אַפֿילו נאָר פֿופּציק אַדער דרייסיק פּראָצענט אום־מענטשלעך".

„די דייוויסעס, פֿאַטער און זון, זיצנען גערעכט, וועט זיי זאָגן, אַז אויב מען וויל מיט אַן אמת נישט קיין מלחמות אין קיין בלוט־פֿאַרגיסונג און קיין מעשׂים־תּעתּועים, דאַרף אָט די שטרעבונג אויפֿהערן צו זיצן פֿאַליטיק און

אַנהייבן צו ווערן דאָס וואָס בײַ אמת פֿרומע יידן איז פֿרומקייט, דאָס, וואָס בײַ טאָלסטאָיען אַדער בײַ גאַנדין איז דער געבאָט פֿון ניט באַנוצן קיין שלעכטע מיטלען פֿאַר גוטע צילן: פֿאַסיפֿיזם מוז אויפֿהערן צו זײַן אַ פֿאַליטישע פֿאָדערונג און ווערן אַ שיטה פֿון טאָג־טעגלעכע מצוות און מעשׂים־טובֿים, אַ לעבנס־שיטה, אַ לעבנס־גלויבן..."

דער אָפֿרוף פֿונעם השובֿן שריפֿטשטעלער האָט מיך געשטאַרקט און געמוטיקט. איך האָב געפֿילט, אַז איך גיי אויפֿן ריכטיקן וועג. וויפֿל שטרויכלונגען איך האָב אָנגעטראָפֿן אין מײַן שפּעטערדיקן לעבן האָבן מיר מער ניט געאַרט. איך האָב זיך נישט געדאַרפֿט קלאָגן, ווי דער פֿאַרצווייפֿלטער נביא: „בנים גידלתי ורוממתי והם פּשעו בי"... נייערט, מײַנע קינדער זײַנען יאָ געגאַנגען אין מײַנע דרכים.

איך האָב באַזוכט מרדכין אין שיקאָגע. ס'איז געווען אַ פּאָר טעג פֿאַר פּסח. איך האָב דעמאָלט גלײַך דערשפּירט אין דער לופֿט, אַז מײַן חבֿרה קלײַבט זיך צו פֿראַווען אַ סדר. ס'האָט מיר שטאַרק הנאה געטאָן די האַוועניש. מײַן זון און שנור האָבן פֿאַרבעטן נאָך אַ פּאָרל, אַ יונגן סטודענט און אַ פֿרוי, וואָס האָבן לאָזשירט בײַ זיי. פֿאַרשטייט זיך, אַז געפֿראַווען דעם סדר האָב איך. איך וועל זיך אײַך מודה זײַן, רבותי, איך האָב הנאה געהאַט פֿון מײַן עובֿדה. ווי איר ווייסט שוין, באַלאַנג איך נישט צום טראַדיציאָנעלן חדר, אָבער איך האָב ליב טראַדיציעס. דער סטודענט שטעלט פֿלוצים אַ קלאַץ־קשיה וועגן דעם עצם סדר, און וואָס פֿאַר אַן ענטפֿער מען גיט אים, בלײַבט ער אומצופֿרידן. ער „לאָזט" נישט ווײַטער אָנגיין. ס'קאָן נאָך חלילה, ווערן פֿונעם סדר אַן א ו מ ס ד ר. מאַך איך אַ שפּאַס און לייג אים פֿאַר אָפּצורופֿן „זײַן" ראַבאַי, אפֿשר וועט אים יענער געבן די ריכטיקע תשובֿה: פֿוילט זיך נישט דער יונגערמאַן און פֿאַרבינדט זיך טעלעפֿאָניש מיט עמיצן. איך בין דערשטוינט! ניט שוין זשע וועט אַ ראַבאַי, מעג ער זײַן אַפֿילו פֿון די רעפֿאָרמער, זיך פֿאַרנעמען מיט אַזאַ עסק און אין אַזאַ צײַט? איך ווער נאָך מער דערשטוינט, ווען דער פֿאַרשוין קערט זיך אום צום טיש מיט אַ גליקלעכן שמייכל. בעת־מעשה איז מרדכי מיר מודיע, אַז זײַן פֿרײַנד איז אַ פּראָטעסטאַנט, און איז שטאַרק פֿאַראינטערעסירט אין יידישע ענינים, און אַז געוועדט האָט ער מיט אַ רעוורענד פֿון זײַן גלויבן...

קורץ און גוט. דאָס יינגסטע קינד האָט געפֿרעגט די פֿיר קשיות. מען האָט געזונגען דאָס „פּיראַמידן־ליד". איך האָב זיי דערציילט די מעשׂה פֿון

יציאת־מצרים. מ'האָט „געגנבעט" דעם אַפּיקומן. איך ווייס ניט צי דער „חזון־איש" וואָלט געגעבן זײַן הכשר אויף אַזאַ סדר. אָבער דער עולם בײַם טיש האָט געשעפּט נחת אוֹן געפֿילט, דאַכט זיך, אַז ער פֿאַרבינדט זיך, אין אָט דער סדר־נאַכט מיט כלל־ישׂראל.

יאָ, עס דאַרף דערמאָנט ווערן בקול רם — ס'איז נישט געווען קיין געדעכטניש פֿון פֿלייש אָדער פֿיש. ס'איז געווען אַ וועגעטאַריאנער סדר. אויב מיר האָבן „געזונדיקט" קעגן עפּעס אַ טראַדיציע, אַ מנהג צי אַ חוק. וועט דער אייבערשטער אונדז דערפֿאַר פֿאַרגיטיקן, וואָס מיר האָבן זיך נישט באַנוצט מיט שפּײַז פֿון לעבעדיקע באַשעפֿענישן...

איך געדענק אין יענער פּסח־וואָך האָב איך אויסגעלערנט מײַנע אייניקלעך אַ צאָל יידישע קינדערלידער און זיי אויסדערציילט פּסח־מעשׂהלעך און — סתּם יידישע מעשׂהלעך. און פּדי זיי זאָלן זיי פֿאַרגעדענקען האָב איך אַרײַנגעזונגען און אַרײַנגעערעדט אין אַ רעקאָרדיר־מאַשין. מײַן שנור פֿעליס האָב איך באַזאָרגט מיט אַ יידישן „אַלף־בית" און אָנגעגעבן די קלאָנגען מיט לאַטײַנישן בוכשטאָבן. און גלייבט מיר, רבותי, ס'האָט זיך „צוגעקלעפּט" — זיי זינגען די לידער און געדענקען מײַנע מעשׂהלעך.

איך בין אַוועקגעפֿאָרן פֿון שיקאָגע דאָס מאָל אין אַ געהויבענער שטימונג. די פּסח־וואָך בײַ מרדכין האָט מיך שטאַרק דערוואַרעמט און אינפּירירט. איך בין נישט געווען געמאַרט בײַ זיך. איך האָב גאָנץ גוט געווּסט, אַז ער, ווי זײַן משפּחה איז נאָך גאָנץ ווײַט פֿון דער יידישקייט, וואָס איז מיר נאָענט און ליב. אָבער אַ התּחלה האָב איך פֿאַרט געזען. דער עיקר האָט מיר הנאה געטאָן, וואָס יעדער פֿון זיי איז געזעלשאַפֿטלעך פֿאַרטאָן. מאָן און ווײַב זײַנען אַנגעשלאָסן אין דער קאָאָפּעראַטיווער און פֿאָסיפֿיס־טישער באַוועגונג. די קינדער — אין דער פֿרידנס־ליג. מע גייט צו פֿאַר־זאַמלונגען, מע לייענט און מע דיסקוטירט. מען הערט זיך צו צום פֿולס פֿון אונדזער וועלט...

אָט אַזוי האָב איך דערצויגן מײַנע קינדער, אַזוי דערציען זיי זייערע!

איר הערט, רבותי? איך האָב באַקומען אַ פֿאַמיליע־בילד פֿון זיי. מײַן האַרץ איז געשפּרונגען פֿון נחת. אויף דער פֿאָטאָגראַפֿיע זעט מען אַ דע־מאָנסטראַציע, אין וועלכער מײַן שנור פֿעליס נעמט אָנטייל. לעבן איר שטייט אִיר פֿינפֿיאָריק יינגעלע, אַבֿרהם. ער קוקט אויס אַ ביסעלע צעשׂראָקן. ער ווייסט, נעבעך ניט וואָס ס'קומט פֿאַר אַרום אים. (אוי סאַראַ רירנדיקע גע־שעניש. דאָס גרייט דאָך צו זײַן מאָמע פֿאַר אים אַ פּ ר י ד ל ע כ ע וועלט!). די עלטערע טאָכטער, קאָני, טיילט אויס דאָרטן „ליפֿלעטס", די

יונגערע, נאָרי, געפֿינט זיך אַצינד, ווי שוין פֿריִער דערמאָנט, אויף אַ דע־מאָנסטראַציע אין וואַשינגטאָן...

איך האָב אַ חשד, רבותי, אַז איר שמייכלט זיך אין די וואָנצעס. זעט נאָר פֿון וואָס אַ יִיד ווערט עס נתפּעל. וועָר גיט זיך אָפּ מיט אַזוינע זאַכן? אַ זשמענקעלע מענטשן? פֿאַרגעסט נישט אַלע גרויסע זאַכן הייבן זיך אָן קליין. יאָ, איך און מײַנע בני־בית געהערן צו אָט דעם מיעוט. איך ווי זיי, זײַנען אַזוי פֿאַרכאַפּט פֿון אָט די געדאַנקען, אַז איך קען מיר גאָרנישט פֿאָרשטעלן אַן אַנדער לעבן. און ווען איך דאַרף נאָך אַ מאָל דורכגיין אונ־דזער וועלטל, מעגט איר זיכער זײַן, כ'וואָלט קיין אַנדערן וועג נישט אויס־געקליבן...

איך קאָן אײַך ערב זײַן, אַז אַזוי טראַכטן אויך מײַנע קינדער.

און בײַם סוף פֿונעם קאַפּיטל, לאָמיר ציטירן עפּעס פֿון מײַן זון מרדכיס בריוו, זיי וועלן עפּעס צוגעבן צום אַלגעמיינעם בילד פֿון מײַן מישפּחה.

פון תפיסה־לעבן

פֿון מרדכיס בריוו (צענזורירט)

אַפּריל, דעם 2טן, 1944

פֿון מעקס דייוויס 3146

צו ריני דייוויס.

טײַערע האָדל און משפּחה: —

איך האָב דערהאַלטן דעם בריוו פֿון דיר, דערפֿאַר אַדרעסיר איך מײַן ענטפֿער צו אײַך אַלעמען. איך קאָן זיך פֿאָרשטעלן ווי פֿאַרנומען איר זײַט צוליב דעם יום־טובֿ פּסח. איך שטעל מיך פֿאָר, ווי דו און מאַ וואָשן, רייִ־ניקן און איבערציען פֿאָרשיידענע זאַכן.

איך בין פֿרײַ פֿון אָט דער אַרבעט. וואָלט איך געווען אין דער היים, וואָלט א י ך געדאַרפֿט אויפֿהענגען די פֿאָרהענגלעך און אַ האַלבן טוץ אַנדערע זאַכן לכבֿוד פּסח.

ווי איר ווייסט מסתּמא, זײַנען די באָזוכן צו מיר דערלויבט יעדן טאָג פֿון איינס ביז פֿיר. עס וועט מיר שטאַרק פֿרייען, מײַנע טײַערע, זיך צו זען מיט אײַך קומעדיקן שבת אָדער זונטיק. לאָזט מיר וויסן די פּינקטלעכע צײַט.

דעם פּופּצטן מיַי שריַיבט ווידער מרדכי:

„טייערער פּאַפּ, מאַם און ריני (האַדל): —

הינט איז „מוטערסטאָג". דאָס בעסטע וואָס איך קאָן טאָן בײַ אַזאַ געלעגנהייט — איז צו ווידמענען אָט דעם בריוו צו דער מאַמען, און די גלײַכסטע מתּנה איז צו מאַכן פּאַר איר אַ האַנטבײַטל (פּאַקעטבוק). כ'האָב זיך שוין אײַנגעשאַפֿט די סחורה און אויך דעם לעדער. איך וועל אים צו־שניַידן און אויפֿנייען. ס'וועט אפֿשר זײַן אַ ביסל שווער אים צו עפֿענען. נו, קיין צופֿיל דערפֿאַרונג האָב איך נישט אין אָט דעם פּאַך. מיר האָבן דאָ, אין דער געפֿענקעניש, אַ „קרעפּט־שאָפּ", וווּ איך אַרבעט. דערווײַל בין איך נאָך נישט קיין „פּאָלנער בעל־מלאָכה", ווי די מאַמע וואָלט עס גערופֿן. איך וועל אויך מאַכן אַ האַנטבײַטל פּאַר דיר, ריני, כ'האָב קאָפּירט אַ פּאַ־סאָן פֿון אַ צײַטונג און ס'וועט גיין אַ גאַנג! איך וויל האָפֿן, אַז מײַנע מתּנות וועלן אײַך ביידן געפֿעלן זײַן".

אַן אויסצוג פֿון מרדכיס אַ שפּעטערדיקן בריוו:

„איך לייען אַצינד בערנאַרד שאָוס אויטאָביאָגראַפֿיע. איך באַגעגן אין בוך אַ סך אינטערעסאַנטע פּאַרשוינען. אויך שאַרפּע באַמערקונגען וועגן וועגעטאַריזם. ער דערציילט, ווי ער איז מאָל קראַנק געוואָרן, האָבן אים די דאָקטוירים געוואָרנט, אויב ער וועט נישט אַרײַננעמען אין זײַן דיעטע פּלייש, וועט ער זיך אָפּטראָגן אויף יענער וועלט, אויף דעם האָט דער גרוי־סער שריפֿטשטעלער און סאָטיריקער געענטפֿערט: „דאָס לעבן, הייסט עס, זוערט מיר אָנגעבאָטן מיטן באַדינג איך זאָל פֿרעסן ביפֿסטייק. מײַן משפּחה פֿאָדערט פֿון מיר אַ קלענערן קרבן, נעמלעך, איך זאָל כאָטש אײַנגיין אויף אַ ביף־עקסטראַקט... מײַן צוואה וויזט ווי זיך צו באַגיין בײַ מײַן לוויה. אַנשטאָט שוואַרצע אויטאָס מיט שווארץ געקלײדטע דושענטלעך און לייַ־דיס, זאָלן נאָכגיין מײַן לוויה סטאַדעס אָקסן, לעמער, שעפּסן און חזירים, עס זאָלן דאָרטן אויך נישט פֿעלן כאָפּטעס הינער, קאָטשקעס און געגדז און אַ קליינער אַקוואַריום מיט אַרומשווימנדיקע פֿיש...

אָלע אָט די באַשעפֿענישן זאָלן טראָגן ווײַסע בענדער לכּבוד דעם אויס־טערלישן מענטשן, וואָס האָט אויסגעקליבן בעסער צו שטאַרבן אײַדער זיך אָנצופֿרעסן מיט אָט די אומשולדיקע בעלי־חיים. מען וועט לויפֿן אָנקוקן דעם בייזן ווונדער, און ס'וועט זײַן נאָך אפֿשר אַ גרעסערע סענסאַציע ווי בוחס תּיבּה מיט זײַנען טשיקאָווע מיטפֿאָרער..."

מיט אַן אוונט פֿריִער האָב איך געזען אַ רוסישן פֿילם אונטערן נאָמען: „דאָס געזאַנג פֿון רוסלאַנד". עס האַנדלט זיך דאָרטן וועגן אַמעריקאַנער מחזיק־קאָנדוקטאָר, וואָס האָט באַזוכט די רויטע רוסלאַנד. ער פֿאַרליבט זיך אין אַ דאָרטיק מיידל. זי איז אַ פּיאַניסטין. און ער האָט מיט איר חתונה. היות, דער ראָמאַנס קומט פֿאָר בעת די רוסן פֿירן אַן די מלחמה מיט די נאַצישע האָרדעס, ווערט דער אַמעריקאַנער באַאײַנפֿלוסט און פֿאַרכאַפּט פֿון־נעם קאַמף. ער שליסט זיך אָן מיט זײַן פֿרוי אין דער אַרמיי און גייט אַוועק אין שלאַכט. ווען ער קערט זיך אום מיט זײַן פֿרוי קיין אַמעריקע, טרעט ער אַרויס אויף זײַנע עפֿנטלעכע קאָנצערטן און אַגיטירט פֿאַר רוסלאַנד און זוכט פֿינאַנציעלע שטיצע בײַם עולם...

איך וויס, איר וועט זיך וווּנדערן, וואָס איך דערצייל אײַך וועגן אַלץ וואָס איך טו. עס איז מיר אָנגענעם דאָס צו טאָן, נישט דערפֿאַר, ווײַל ס'איז אָן אויסערגעווײנטלעכע זאַך, נאָר פּשוט, איך האָב ס'געפֿיל, אַז איר גע־פֿינט זיך מיט מיר, און איך רעד זיך דורך מיט אײַך פּנים אל פּנים. אַזוי דאָרף פֿילן אפֿשר יעדער געפֿאַנגענער (פּריזאָנער). איך שטעל מיר פֿאָר, אַז אויך איר ווילט וויסן וואָס איך טראַכט און חלום. ס'וואָלט געווען כּדאַי איר זאָלט זיך באַקאָנען מיט אַנדערע געפֿאַנגענע, וואָס געפֿינען זיך דאָ צוליב די זעלביקע זינד, נאָר אויף דעם דאָרף מען שוין האָבן מער צײַט און טאָקע מער געדולד...

נו, פֿאַר הײַנט וועט זײַן גענוג.

(אַרויסגענומען פֿון מרדכים בריוו)

זונטיק, דעם 11טן יאַנואַר, 1952.

טײַערע עלטערן,

לאָזט מיר אײַך באַגריסן צו אײַער 35 יאָר פֿאַרהיראָט זײַן! מײַן האָרץ איז אָנגעפֿילט מיט פֿרייד און גליק. מיט צען יאָר צוריק האָט איר גע־פֿראָווען אייער 25־יאָריקן חתונה־יובילייַ. צו יענער סורפֿריז־שׂמחה זײַנען געקומען אונדזער גאַנצע משפּחה און קרובֿים. משׂה האָט דעמאָלט געפֿעלט, ווײַל ער איז געזעסן אין תּפֿיסה. ס'איז אינטערעסאַנט, איך האָב זיך גע־גריבלט אין פֿאַפּירן און דאָרטן געפֿונען אַ בריוו פֿון אים...

(אַ באַמערקונג פֿון מחבר: לייענענדיק מרדכיס בריוו מיט זײַנע זכרו־נות, האָב איך זיך אַליין דערמאָנט אַ טשיקאַווע זאַך. נעמלעך, בעת דער פֿײַערונג האָט אַוודאי ווייַ געטאָן ס'האַרץ, וואָס אונדזער זון פֿעלט אויס. מרדכי האָט עס, אַ פּנים, באַמערקט, און ווען מ'האָט געזומען „מוויס" פֿון

אונדז אַלעמען, האָט ער אַוועקגעשטעלט משהס פּאָטאָגראַפּיש בילד צווישן מיר און מײַן פּרוי, און האָט דערבײַ אונדז געווינטשן, אַז משה זאָל זיך אין גיכן אומקערן צו אונדז...)

אָ, פֿיל זאָכן זײַנען געשען אין אָט די צען יאָר! ווי די צײַט לויפֿט. איך ווייל האָפֿן, אַז אָט די פֿאַרגאַנגענע יאָרן טראָגן אין זיך שייַנע און אָנגענעמע זכרונות. ס'איז אַ שאָד, וואָס איך און מײַן פֿאַמיליע קענען נישט בײַ זײַן אײַער שׂמחה. מיר דערוואַרטן צו קומען אײַך באַזוכן אין האַרבסט. דאַרף איך אײַך דען זאָגן ווי מיר אַלע בענקען נאָך אײַך? מײַן זון מאַרק איז גע־ווָארן אַ יאָר, און מײַן טעכטערל, קאַני, וועט אָנהייבן גיין אין „קינדער־גאָרטן".

מע קאָן זיך משער זײַן, אַז אויך איר, ליבע עלטערן, טראַכט וועגן יענער צײַט, וען מיר זײַנען נאָך געווען פּיצלעך קינדער. און בײַ דער פֿײַערלעכער געלעגנהײַט גייט איר איבער אין געדאַנק, ווי איר האָט אונדז דערצויגן, די אַלע שוועריקײַטן, וועלן מיר, קינדער, זײַנען קראַנק געווען, ביז מיר האָבן זיך געשטעלט אויף די פֿיסלעך, ווי מיר האָבן געזומען גיין אין „סקול" און אין דער ירידישער שול, ביז... ביז איר האָט שוין געקאָנט האָבן נחת פֿון אונדז. אַצינד דרייט זיך די זעלביקע ראָד בײַ אונדז...

אָט אַזוי לויפֿן די יאָרן! נו, זײַט אַלע געזונט, מיט די בעסטע ברכות.

חנקס, פֿעליס און די קינדער.

דעם מחברס טאָכטער — האָדל׳

אַכטער קאַפּיטל

מיין טאָכטער האָדל — אַ דערציערין

ס׳איז אונדז נישט אָנגעקומען שווער צו פּועלן בײַ דער קליינער האָדלען צו באַזוכן די ייִדישע שול, ווײַל מע־נע צוויי בנים, זאָלן געזונט זײַן, האָבן דאָך שוין אויסגעטראָטן דעם וועג פֿאַר אירע. דערצו האָט זי געהאָט אַ מאַניע איבערצונעמען, סײַ אין דער „פּאָבליק סקול", סײַ אין דער ייִדישער שול. די האַנדלונג און פֿירונג פֿון דער לערערין, איר אופֿן פֿון רעדן און פֿון — זיך בייזערן אַפֿילו. זי האָט שוין, קליינערהייט, געהאָט אין זיך אַ לערערישן אָדער. די לערערס פֿלעגן אויסשטיין פֿון איר אַ היפּש ביסל צרות, דער עיקר אין די זונטיקן. זי האָט דאָך געדאַרפֿט ווײַזן פֿאַר די זונטיקדיקע געסט, שולטויער וואָס זי קאָן!...

איך בין, בשעתו, געווען פֿאַרטאָן אין וועלט קינדער, אין העלפֿן שאַפֿן די שולפֿאָנדן. פֿאַר מיר זײַנען יענע שעהען אין קלאַס געווען אַ נחת־רוח. איך האָב געזען (צום וויפֿלטן מאָל) ווי די ברעקלעך קינדער נעמען תּופֿס זײַן אונדזער טײַער לשון, ווי זיי דערקאָנען אַ ייִדיש וואָרט, ווי זיי נעמען אויף אַ ייִדיש לידעלע...

איך האָב געוואָרפֿן שטרענגע בליקן אויף מײַן מיידעלע, זי זאָל זיך קאָנ־טראָלירן. גיי שטיל אײַן דעםווינט אין פֿעלד!... אַז דאָס גאַנצע נפֿשל איז דעמאָלט אַלט געווען זעקס מיט אַ סמיטשיק. איך דערמאָן זיך, וועז איך האָב זי איבערגעלאָזן ס׳ערשטע מאָל אין שול, כאָפּט מיך נאָך הײַנט אָן אַ רחמנות אויף איר, אַזוי אומבאַהאָלפֿן האָט זי אויסגעזען. האָב איך זיך דעמאָלט גע־קאָנט פֿאַרשטעלן, אַז מײַן האָדעלע וועט ווערן אַזאַ „מזיק"?

איר מיינט אַוודאַי, רבותי, אַז די שול איז געווען לעבן מײַן הויז? אויב אַזוי האָט איר אַ טעות. ס׳איז געווען אַ מהלך גאַנג פֿון אַ נײַן בלאָק, און ס׳האָט איר געמוטעט אַ פֿופֿצן מינוט געווויס. געווען צײַטן! ווער האָט זיך געריכטעט מיט אַזוינע זאַכן. דאָס קינד אַוודאי נישט!

האָדל איז מיט דער צײַט געוואָרן איינע פֿון די בעסטע שילערינס אין שול, האָט זיך באַטייליקט אין די שול־קאָנצערטן, אין אַרויסטרעטונגען, האָט אַנטייל גענומען מיט קאָמפּאָזיציעס אינעם שולזשורנאַל, וואָס מ׳האָט אַרויס־געגעבן מימאָגראַפֿירט. אָט איז איינע פֿון אירע אַרבעטן, וואָס איז כּדאי, לפּי דעתי, צו ברענגען פֿאַרן לייענער. מען זעט שוין דאָרטן, אַז זי גייט אין די פֿוסטריט פֿון די עלטערן און פֿון אירע ברידער, אַז איר יונג מוחל פֿאַרנעמט זיך מיט הויכע ענינים:

„א סך מענטשן שטעלן זיך פֿאָר וועגעטאַריזם פֿיל אַנדערש, ווי ס׳איז אין דער אמתן״, — שרייבט דאָרטן מײַן צעניאָריק טעכטערל, — „ערשטנס לאָמיר זען, וואָס מיינט אַ וועגעטאַריער? אַ וועגעטאַריער איז אַ מענטש, וואָס עסט נישט קיין פֿלייש, נישט ווײַל ער איז קראַנק, נאָר ווײַל ער גלייבט, אַז מען טאָר נישט הרגענען קיין לעבעדיקע באַשעפֿענישן פֿאַר אַזאַ צוועק. ער גלייבט, אַז אויך זיי האָבן אַ רעכט צו לעבן. דאָס איז דער עטישער וועגעטאַריזם״.

און נאָך דעם ווי זי דערציילט וועגן ענלעכע גיזעלשאַפֿטן אין אַנדערע לענדער, פֿאָרענדיקט זי איר קליינע קאָמפּאָזיציע מיט אָט דער באַמערקונג.

„ס׳איז געווען אַ קלאַנג, אַז היטלער האָלט פֿון וועגעטאַריזם. איך גלייב, ס׳איז אַ פֿאַלשער קלאַנג. אַ וועגעטאַריער וועט פֿאָרעכטן פֿאַר אַ מאָרא־לישן מענטשן, פֿאָר אַ מענטשן פֿון רחמנות. היטלער האָט נישט קיין רחמנות אויף מענטשן און אויף חיות אַוודאי נישט!...״

מע קען, פֿאָרשטייט זיך, נישט לייקענען, אַז די סבֿיבֿה, די „פּאָבליק־סקול״, די חבֿרטעס, האָבן געזוכט אַריבערצוגעווינען האָדלען אויף דער „אַנדערער״ זײַט. געוויס האָט זי נאָכגעטאָן די מיידלעך פֿון איר עלטער אין זיך גענומען שמירן די ליפּן, נוצן בכלל קאָסמעטישע שמאָלטעס. ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן רײַבונגען און „מיספֿאַרשטענדענישן״ צווישן דער איינפֿאַך־געקליידטער און נאַטירלעך אויסזעענדיקער מאָמען מיט דער אונטערוואָסנ־דיקער טאָכטער. און הגם זי האָט זיך אין גרונט, אין עצם, נישט געביטן, האָבן פֿאָרט געוויסע שטריכן, איבערגענומענע פֿון דרויסן, שאָקירט און געערגערט...

אָט דער „קידער־וויידער״ צווישן היים און גאַס האָבן גענומען לאָזן שפּורן בײַם יונגן מיידל. ס׳האָט זיך בײַ איר געשאָפֿן אַ מין פּראָטעסט, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ מין וועלן אָנטלויפֿן פֿון דעם אײַנגעשטעלטן גײַסט וואָס האָט געהערשט אין אונדזער הויז. הײַנט, זע איך די זאַך אַנדערש. איך זע אײַן, אַז דער „משונהדיקער אײַנשטעל״ און דאָס אָנטלויפֿן „גײַסטיק״ איז אַ

גאַנץ נאָרמאַלע דערשיינונג פֿון מיידלעך אינעם דאָזיקן עלטער, פֿון די אומ־שטאַנדן, פֿון קומען אין קאָנטאַקט מיט „פּאָבליק־סקול"־חבֿרטעס. און מיר זעען דאָך, כאָטש אירע חבֿרטעס זײַנען ניט אַלע מאָל געווען לויט אונדזער געשמאַק, פֿונדעסטוועגן האָט זי פֿיל באַוויזן אין לערנען סײַ אין ענגליש סײַ אין די ייִדישע שולן, אין ביידע, אין עלעמענטאַר־און מיטל־שול. מיר געדענקט זיך זייער גוט מײַנע שמועסן וועגן איר מיט ייִדישע לערער, באַ־זונדער מיט ש. גוטמאַנען. ער האָט געהאַט גאָר אַ הויכע מיינונג וועגן איר לערנען.

מען קען נישט זאָגן, אַז איך האָב שטענדיק געהאַט נחת פֿון דער שול. איך רעד דאָ פֿון אַ ריין פּערזענלעכן שטאַנדפּונקט. ס'האָט זיך אַראָפּגעלאָזן די צווייטע וועלט־מלחמה. דער דרך־הלימוד האָט געמוען אַן אַנדער וועג־דונג. אַוודאי האָט מען וויטער געלערנט ייִדיש, ייִדישע ליטעראַטור און געשיכטע. אָבער דעם סאָציאַלן מאָמענט האָט מען, לפּי־דעתי, פֿאַרנאַכלע־סיקט. דאָס ערגסטע איז געווען, אוןווידער אַ מאָל פֿון מיין קוקווינקל, וואָס אויף אַ שול־שׂמחה, האָבן די שול־אָנפֿירער, מענטשן מיט נעמען אין דעם ייִדיש פּעדאַגאָגישן וועלטל, געוויסע אין אַ שפּראַך, וואָס איז מיר נישט געווען צום הָאַרצן. מען האָט מער ציטירט טשוירטשילן און רוזוועלטן, ווי די קאָרי־פֿייען פֿונעם סאָציאַליסטישן געדאַנק. ס'איז געווען אַ נעגאַציע פֿון די פּרינציפּן פֿון אונדזער פּרײַהײַטלעכער באַוועגונג...

וועג איך האָב איבערגעקוקט האַלס שריפֿטלעכע אַרבעטן און קאָמפּא־זיציעס פֿון יענעם פּעריאָד — זי האָט שוין דעמאָלט געלערנט אין דער מיטלשול — האָב איך דאָרטן געפֿונען אַזוינע טעמעס: „וועגן בעש"ט", „אליהו בחור", וועגן געוויסע שטעלן אין תנ"ך, וועגן אונדזערע קלאַסיקער און נײַע שריפֿטשטעלער, אָבער אַ וואָרט נישט וועגן דער אַרבעטער־באַוועג־גונג, און סאָציאַלע פּראָבלעמען...

און אָט האָט מײַן טעכטערל פֿאַרענדיקט די מיטלשול, און צו די צוויי דיפּלאָמען פֿון אירע ברידער, איז צוגעקומען אַ דריטער. איר מעגט מיר גלייבן אויפֿן וואָרט, אַז איך האַלט טײַער אָט די ייִדישע דאָקומענטן. זייערע ייִדישע שריפֿטלעכע אַרבעטן, ווי די טעקסטביכלעך, שטעלן צונויף דעם אמתן אוצר, וואָס איך האָב אָפּגעשפּאָרט אין אַמעריקע...

האָדל האָט איינצײַטיק געקראָגן איר דיפּלאָם פֿון דער „הי־סקול". זי האָט זיך געפֿונען אין אַ מאָדנעם צושטאַנד, הן פֿיזיש, הן גײַסטיק. זי האָט נישט געוווסט צו וואָס זיך צו נעמען. זי האָט דעמאָלט געמיינט, אַז זי דאַרף שטודירן אין אַ „האָם מייקינג סקול", האָט זי אויפֿגענומען אַזאַ קורס. אָבער

אויך דאָרטן האָט זיך געלאָזט אַנטפּלעקן איר רעבעלירנדיקע נאַטור. ס׳איז אַוועק אַ קורצע צייט און זי האָט, מיט דער הילף פֿון די אַנדערע מיידלעך, אַרויסגערופֿן אַ סטרייק. אָסור צי איך ווייס די אמתע סיבה. איר פֿאָדערונג איז געווען — הערט און שטוינט! מען זאָל אײַנפֿירן אין שול אויך אַ טאַנצקלאַס.

גיי און ריכט זיך, אַז פֿון אַזאַ „אויך־מיר־סטרייק" וועט ווערן אַן ערנסטער ענין. די „סקול" האָט געסטראָשעט מיט פֿאָליציי. די פֿאָרוואָלטונג האָט מיך געפֿרופֿן און געווארנט, מען וועט די סטרייקנדיקע מיידלעך נישט באַ־וויליקן קיין דיפּלאָמען. וואָס דאָרפֿט איר חכמות — די יונגע חבֿרה האָט במחילה פֿאַרלאָרן. איך דערצייל עס, דרך־אגב, כדי צו ווייזן נאָך אַ מאָל, אַז נישט נאָר די בנים מײַנע, נאָר אויך די טאָכטער איז געמאַכט פֿונעם זעלביקן שטאָף: אומצופֿרידנקייט מיט דער היינטיקער געזעלשאַפֿט, מיט אירע פֿירונגען און מיט אירע פּלומרשטדיקע מאָראַלישע געבאָטן...

האָדל האָט אָבער פֿאַרשטאַנען, אַז בונטאַרישקייט אַליין איז נישט גענוג. מען דאַרף זײַן באַוואָפֿנט מיט וויסן, מיט בילדונג, כדי צו קאָנען קעמפֿן פֿאַר אַ שענערן און גערעכטן לעבן. און אָנהייבן דאַרף מען פֿון די וואָרצלען, ד״ה פֿונעם קליינוואַרג. היות ווי זי האָט אַלע מאָל געהאָט ווי ערשט דערמאָנט לערערישע נטיות, האָט זי באַשלאָסן צו שטודירן ווײַטער. זי איז אַוועקגע־פֿאָרן קיין נאָרטה קאָראָליינאַ, און איז דאָרט אָנגעקומען אינעם „קווייקער גילפֿאָרד קאָלעדזש", אַ הויכשול מיט אַ הויכער רעפּוטאַציע. און האָט אויפֿ־געמומען אַ קורס צו ווערן אַ קינדערגאָרטן לערערין...

(מחשבותן, נאָך זײַענדיק אַ יונג קינד, פֿלעגט זי צונויפֿקלײַבן דאָס קליי־ווַאַרג פֿון דער גאַס און זיי דערציילן מעשׂיות. מ׳האָט אַרויפֿגעקוקט צו איר, הגם זי איז געווען אינעם זעלביקן עלטער. מ׳האָט זי ליב געהאָט און זיך שטאַרק צוגעהערט צו איר...).

ס׳איז אַוודאי אונדז געווארן אומעטיקלעך אויפֿן האַרצן, ווען אונדזער אייניציקע טאָכטער האָט זיך געמומען קלײַבן אין ווײַטן וועג אַרײַן. משה און מרדכי זײַנען דעמאָלט אויך נישט געווען אין דער היים. די אייניציקע טרייסט אונדזערע איז געווען, וואָס דער קאָלעדזש האָלט אַ שטרענג אויג אויף די סטודענטן, אַז דער מאָראַליש עטישער סטאַנדאַרד שטייט דאָרטן אויף אַ הויכער ניוואָ. געווייס האָט דעם יונגן מיידל געלאָקט די לאַנגע נסיעה, דאָס פֿאַרשטייענדיקע זעלבשטענדיקע לעבן אין אַ נייער שטאָט, דאָס טרעפֿן זיך מיט נייע מענטשן. דאָרטן האָט געזאָלט ווערן איר „היים". אויף גאַנצע פֿיר יאָר...

און אט פֿאַרלאָזט זי דאָס הויז, און מיר באַגלייטן זי צו דער באַן, און ס'קומען פֿאָר די געווײַנטלעכע אָפּשיידס־סצענעס: טערערן, טרייסטווערטער, אומאַרעמונגען און ווידער — טערערן. און הילדה איננה...

דאָס ערשטע יאָר איז, פֿאַרשטייט זיך, געווען דאָס שווערסטע סײַ פֿאָר איר, סײַ פֿאַר אונדז. מיר האָבן געבענקט און זיך אויסגעקוקט די אויגן אויף אַ בריוו. זי האָט גראָד געשריבן רעגולער. און אַז ס'איז אונטערגעקומען אַ „מוטערס"־צי אַ „פֿאָטערס"־טאָג, האָט זי אויסגעקליבן פֿאָר אונדז אַזוינע מתנות, וואָס האָבן אַ ייִדישן ווערט.

(איך האָב זיך דעמאָלט, ווי געווײַנטלעך אַ בעל־חלום, אומגעטראָגן מיט דער אילוזיע, אַז האָדל וועט אַ מאָל ווערן אַ לערערין אין אַ ייִדישן קינדער־גאָרטן).

אויפֿן צווייטן יאָר, האָבן מיר באַשלאָסן צו באַזוכן אונדזער טאָכטער. ס'איז אַוודאי געווען אויך די נײַגעריקײַט זיך צו באַקאָנען מיטן קאָלעדזש, אין וועלכן זי האָט געלערנט. ס'איז, מאָלט אײַך, געווען וואָס צו זען. סײַ די בנינים, סײַ דער גאַנצער אָרום, האָבן אויף אונדז געמאַכט אַ שטאַרקן רושם. שוין אָפּגערעדט פֿונעם גייסט, וואָס הערשט דאָרטן...

ס'איז פּדאי צו דערמאָנען, אַז די „קווייקערס" האָבן זיך צוערשט באַוויזן אין ענגלאַנד. אויף זייער פֿאָן זײַנען אויסגעהעפֿט די צען געבאָט. דער זעקסטער „לא תרצח" איז בײַ זיי דער סאָמע גלאָוונער. פֿאַסיפֿיזם איז אַ טייל פֿון זייער רעליגיע. זיי זײַנען זיך אויסגעשטאַנען אַ היפּש ביסל רדיפֿות און פֿאַרפֿאָלגונגען אָפֿילו דאָ אין אַמעריקע. זיי האָבן עקשנותדיק אויסגעהאַלטן דעם „עקזאַמען", זיי זײַנען בײַ הינטיקן טאָג אָנערקענט פֿאָר אַן עטישער געזעלשאַפֿט, מיט וועלכער מע רעכנט זיך זייער שטאַרק. זיי וועלן פֿאַרטרויט וויכטיקע פֿאַרהאַנדלונגען ווי אויסצוגלײַכן פֿאָליטישע און געזעל־שאַפֿטלעכע סכסוכים. אין שוערע וועלטקריזיסן באַווײַזן זיי צו ברענגען הילף צו נויטבאַדערפֿטיקע. זייער רעליף־טעטיקייט אין דער צײַט פֿון די צוויי וועלט־מלחמות זײַנען ממש אַ שם־דבר!

מיר האָבן פֿאַרבראַכט בײַ אונדזערע פֿרײַנד, די „קווייקערס", צען טעג. מען האָט אונדז אָפּגעגעבן אַ באַקוועמען צימער אין אַ בנין, וואָס אַ געוועזע־נע סטודענטין האָט זיי געשאַנקען. מיר האָבן גוואַלטיק הנאה געהאַט פֿונעם דעמאָקראַטישן גײַסט, וואָס עס הערשט דאָרטן, פֿון דער אײַדעלער און פֿרײַנדלעכער באַציונג פֿון די לערער צו די סטודענטן און פֿאַרקערט, פֿון דער אַדמיניסטראַציע צו די באַזוכער. איך וועל זיך פֿאָר אײַך מודה זײַן, רבותי, איך בין זיי מקנא געווען. איך האָב געהאַט און האָב אַ וווּנטש —

הלוואי וואלטן מיר, יידן, געהאט אזוינע ווילע און פּענע אינסטיטוציעס ווי זיי!

איך האב קיין מאל נישט געלערנט אין א קאלעדזש. און וואלט מיר יא צוגעשפּילט דאס מזל, וואלט איך מיר אויסגעקליבן דעם „גילפּארד". איך וויל נאך א מאל אויסדריקן מיין באוווּנדערונג פּאר אט דער אינסטיטוציע. מיר זענען געווען אין זיבעטן הימל, וואס האדל איז אנגעקומען אהין!

אט דערמאנט זיך מיר אזא פּאל: ס'איז דאס יאר נענצן הונדערט אכט און פּערציק... די פּרעסע איז אלארמירט מיטן אויפּשוווּנג פון אלקאהאליזם, באזונדערס צווישן די סטודענטן איבערן לאנד. „גילפּארד"־אדמיניסטראציע האט ארויסגעשיקט א ספּעציעלן בריוו צו אירע סטודענטן און זיי דערמאנט אין די פּארשריפּטן און רעגולאציעס פון דער הויכשול. האדל האט אויך באקומען אזא בריוו. עס שרייבט זיך דארטן:

„די קאלעדזש־פּארוואלטונג טרעט שארף אנטקעגן דעם נוצן פון „שטארק געטראנקען". די, וועלכע זענען נישט אינטשטימיק מיטן פּארבאט, ראטן מיר צו פּארלאזן די אינסטיטוציע. דער פּאקולטעט זאגט זיך ארויס קעגן רייכערן פון פּרויען־סטודענטן הן אויפן קעמפּוס, הן אין די בנינים פון קאלעדזש. די מענער־סטודענטן ווערן געבעטן צו רייכערן נאר אין זייערע צימערן. אויב עמיצער האלט, אז מיט די פּאדערונגען באשרענקען מיר די פּערזענלעכע פּריוואטן, זאל ער, אדער זי, זיך געפּינען אן אנדער לערן־אנשטאלט"...

איך האב אנגעקוואלן פון דער שטעלונג. איך האב געפּילט, אז האדל געפּינט זיך אין גוטע הענט. אמת, ס'ערשטע יאר האט זיך האדל „געראנגלט" מיט אירע נייע אויפּגאבעס. פּארגעסט ניט, זי איז נישט געווען קיין גרויסער דערפּאלג, ווי שוין אויבן דערמאנט, אין „הי־סקול" און אין דער „האם־מייקינג־סקול". איך האב אויך דערמאנט די סיבות, וואס האבן גורם געווען דערצו. זי האט זיך א נעם געטאן צו דער ארבעט. זי האט אויך ממשיך געווען איר לערנען אין די זומער־חדשים, און אוודאי האבן זיך ענטומען זען גוטע רעזולטאטן. איר שטרעבונג איז געווען צו ווערן א דערציערין בײם קליינוואַרג נישט אין די יארן פון שולעלטער, נאר פון די סאמע קנאספּן־יארן. זי האט נישט געוואלט האבן גרויסע קלאסן, נאר פּארקערט־זיך, דער עיקר, אפּגעבן מיט געציילטע קינדער, וועמען זי זאל קאנען נאענט אבסערווירן און העלפן אין זייער גייסטיקער אנטוויקלונג. ווי ס'וועט דערציילט ווערן ווייטער, און ווי ס'וועט באווייזן ווערן אין איר טעזיס, דערשיינט פּאר אונדז א פערזענלעכקייט פון א העכסט אידעאלן טיפּ לערערין.

אין חודש יולי נײַנצן הונדערט און פֿופֿציק האָט האָדל אַרײַנגעגעבן איר טעזיס פֿון איין און פֿופֿציק זײַטן. די אַרבעט רופֿט זיך „סאָציאַלע צופּאַסונג פֿון פֿאַרסקוול פּעריאָד". צו יענער צײַט האָבן מיר באַקומען פֿון איר אַ בריוו, וואָס איז, לפּי־דעתי, כאַראַקטעריסטיש פֿאַר איר דעמאָלדיקן טראַכטן און פֿילן:

„טײַערע עלטערן, ... איך האָב זייער שווער געאַרבעט אויף מײַן טעזיס, דערצו האָבן איך געהאַט פֿאַרשיידענע „טעסטס"... איך האָב הנאה פֿון אײַערע בריוו. איך פֿיל אָבער אַלע מאָל אַווילן זיי צו קאָמענטירן. איכ'ל פֿרוווון דאָס אויך אַצינד טאָן. ס'איז אמת, אַז די אומשטאַנדן אין וועלכע מיר גע־פֿינען זיך, זײַנען אַ רעזולטאַט פֿון אונדזער צײַט. אָוודאי זײַנען געווען וויכ־ציקער פֿראָבלעמען, אַ מאָל, ווען טעכנאָלאָגיש איז געווען די וועלט ייִנגער און אַנדערש. איך מיין אַנדערש אָבער נישט בעסער אָדער ערגער. צום בײַשפּיל — אין מיטלעלטער איז יעדע זאַך געווען קאָנטראָלירט פֿון דער קירך ... זיי האָבן נישט געהאַט קיין „מאַשינען", ווי מיר האָבן זיי הײַנט, אָבער זיי האָבן זיך געדאַרפֿט אונטערוואַרפֿן דער אויטאָריטעט פֿון דער קירך. ס'איז ניט געווען קיין פֿרײַער אויסטויש פֿון מיינונגען און נישט קיין שפּעריישקייט, ווי ס'איז אונדז הײַנט באַקאַנט. יעדער אײַנער — דער לערער, דער פּאָליטיקער, דער אַרטיסט, האָט געדאַרפֿט פֿאָלגן די טעסטאַ־מענטישע פֿאָרשריפֿטן. ס'איז אפֿשר דעמאָלט געווען מער זיכערקייט צוליב דעם. אָבער ווער ווייל עס דיקטירט ווערן וואָס צו טראַכטן און ווי צו האָנד־לען?... דו באַמערקסט אין דײַן בריוו, אַז מיר זײַנען שקלאַפֿן צו דער מאַשין. איך גיב צו. אין אַ געוויסן זין זײַנען מיר אָבער מאָל געווען „שקלאַפֿן". זײַנען מיר נישט קיין „שקלאַפֿן" פֿון אונדזער געוויסן? טוען מיר דען אָבער, וואָס מיר ווילן? מיר זײַנען „שקלאַפֿן" צו די נאַטור־געזעצן". מיר האָבן באַשרענקטע פֿרײַהייט ... פֿאַר וואָס דאָס נישט צוגעבן?... מען רעדט וועגן קאָאָפּעראַטיוווע קאָלאָניעס. מיינסטו נישט, אַז אויך דאָרט וועלן זײַן באַגרענעצונגען. מען דאַרף פֿאַרשטיין בריטער דעם ענין. וואָס איז דער צווועק און ציל פֿון אונדזער זײַן אויף דער ערד? דאַרפֿן מיר צופֿריידן שטעלן בלויז אונדזערע אייגענע גלוסטונגען און אימפּולסן, אָדער מיר גע־פֿינען זיך דאָ פֿאַר העכערע צוועקן?..."

איר זעט אינעם בריוו אַ געמישטן צוגאַנג צו מענטש און וועלט. אַ יוגנט־לעכער אַרויסטריט קעגן די צאָמען פֿון דער געזעלשאַפֿט, און אַן אונטער־וואַרפֿן זיך צו די אייביקע מיסטישע געזעצן פֿון דער מענטשלעכער נאַטור... איידער איך גיב אײַך איבער דעם תּמצית פֿונעם טעזיס, פֿיל איך זיך פֿאַר־

פֿליכטעט אײַך צו באַקאַנען כאָטש אויף איין פֿוס מיט נאָך עטלעכע פֿאַקטן וועגן גילפֿאַרד־קאָלעדזש, ווארעם איך שטעל מיך פֿאָר, אַז איר שמייכלט אין די וואָנצעס: — וואָס האָט מײַן טאָכטער געדאַרפֿט זיך פֿאַרקלײַבן אַזש קיין נ. קאַראָליינאַ, אן פֿאַר וואָס עפּעס גראָד אין דער אינסטיטוציע?

1. גילפֿאַרד קאָלעדזש איז דער עלטסטער אין דער „סאַוט", וואָס באַדינט סטודענטן פֿון ביידע געשלעכטער. ער האָט אַ פּראָגרעסיוו לערן־פּראָגראַם, און ער איז אָפֿן צו אַלע דענאָמינאַציעס.

2. דער קאָלעדזש האָט אַ קאָאָפּעראַטיוו הויזפֿירונג־פּלאַן. ער האָלט אַן אויג אויף נויטבאַדערפֿטיקע סטודענטן.

3. דער קאָלעדזש האָט צוגעשטעלט אַ היפּש ביסל לערערס און פֿירערס פֿון הויכער קוואַליטעט פֿאַר פֿאַרשיידענע לערן־אַנשטאַלטן און אָרגאַניזאַציעס.

אין אירע פֿיר און פֿופֿציק מאָשין־באַשריבענע זײַטלעך, באַמיט זיך האָדל נישט אַזוי צו זײַן אַ נאַוואַטאָרין, נאָר צו פֿאַרשטיין איר ראָליע ווי אַ לערערין. זי שטרײַכט אונטער דעם אָלטן אמת, אַז אין די ערשטע פֿינף יאָר פֿונעם קינדס לעבן וועלן פֿאָרמירט זײַן כאַראַקטער. יעדער מענטש טראָגט אין זיך שפֿורן פֿון זײַן פֿרי־עך קינדהייט און זיי זײַנען אָפֿט שטאַרק און מערקבאַר, די נאַטור פֿון די געשעענישן אין דער קינדהייט דעטערמינירן אָפֿט אויף וויפֿל דאָס קינד וועט זיך קאָנען שפּעטער אַרײַנפּאַסן אין דער וועלט פֿון דערוואַקסענע. צו פֿיל צערודערונג אין דער פֿרי־עך קינדהייט דערוועקט זאָרג און דאָגות און דערלאָזט ניט צו גאָרמאָלער גײַסטיקער רײַפֿקייט..

האָדל ברענגט אין איר שטודיום אַן אינטערעסאַנטן רעפֿאָרט פֿון דרי־באַווסטע דערציערס וועגן דרי־ טיפּן פֿירער, וואָס האָבן געוצט אין פֿיר קלובן פֿון עלפֿיאַריקע קינדער. די דעמאָקראַטישע, די אויטאָקראַטישע און „טו־ווי־דו־ווילסט"־מעטאָדן.

דער דעמאָקראַטישער פֿירער האָט דערלויבט דיסקוסיעס אויף אַ ברייטן אופֿן פֿון עקספּערימענטאַציע. ס'איז דערלויבט געווען מער פֿרײַהייט און דער אָנפֿירער איז געווען אַן אַקטיווער מיטגליד פֿון דער גרופּע. זײַן לויב און זײַן קריטיק זײַנען געווען אָביעקטיוו".

דער אויטאָקראַטישער אָנפֿירער האָט אַליין באַשלאָסן, וואָס עס דאַרף געטאָן ווערן אין דער גרופּע. ער איז געווען צו פֿערזענלעך אין זײַן קרי־טיציזם און לויב. ער איז געבליבן פֿון דער ווײַטנס און האָט קיין מאָל נישט אָנטייל גענומען אין די טעטיקייטן אָהוץ פֿאַר דעמאָנסטראַטיוו צוועקן.

דער דריטער טיפ, דער „טו־ווי־דו־ווילסט"־אַנפֿירער, האָט באַווילקט אַבסאָלוטע פֿרײַהייט. ער האָט זיך ניט באַטייליקט אין די דיסקוסיעס אָדער אין די פּלענער פֿון דער גרופּע. די חברה, ווָאס האָט געהאַט דעם אויטאָ־קראַטישן אַנפֿירער האָט אַרויסגעוויזן מער אַפּאַטיע אין דער אַרבעט, און ווען דער לעצטער איז אַרויס פֿון צימער, האָט די גרופּע אַרויסגעוויזן אַ העכערע מאַס אַגרעסיע.

האָדל פֿירט וויטער איר אינטערעסאַנטן אַנאַליז. זי וויזט אַרויס אַ טיפּע פֿאַרשטענדעניש פֿאַר קינדער־און יוגנט־דערציונג. זי זאָגט וויטער אין איר טעזיס: „דער אַנפֿירער שאַפֿט די סאָציאָלע אַטמאָספֿערע אין דער גרופּע און מיטן וויסן פֿונעם הינטערגרונט בײַם יוגנטלעכן קאָן ער „היילן" אַזוי צו זאָגן זײַן צערודערונג, זײַן „פֿרוסטראַציע" און צו באַשטעטיקן אירע אַבסערוואַ־ציעס, ברענגט זי ציטאַטן און מיינונגען פֿון זיגמונד פֿרויד און פוירסיוואָל סיימאָנדס. זי דערמאָנט אין איר אַרבעט וועגן די קאָנפֿליקטן, ווָאס קומען פֿאָר, וועָן אַ נײַ קינד קומט צו אין דער פֿאַמיליע. די עלטערע קינדער פֿילן זיך פֿאַרלאָזן צוליב דער גרויסער אויפֿמערקזאַמקייט צום נײַ געקומענעם.

מײַן טאָכטער באַגלייט דאָס קינד פֿון געבורט ביז עס שטעלט זיך אויף די פֿיס, ביז עס הייבט אָן צו גיין אין שול. זי צייכנט אָן די שווערִיקייטן, ווָאס עס באַגעגנט אויף שריט און טריט. קאָנפֿליקטן, ווָאס וואָקסן אַרויס אין די באַציִונגען צווישן קליינוואַרג, צווישן קינדער און עלטערן, צווישן קינדער און לערער. „אַגרעסיווקייט מצד דעם קינד", שרײַבט וויטער האָדל, „איז אַ נאָרמאַלער ענטפֿער אויף דער אייגענער צערודערונג, און ווי אַ רע־זולטאַט, קומט די שטראָף מצד די עלטערן, און ס'איז אַנגענומען פֿאַר אַ „ריכטיקן" מעטאָד אין דער פּרימיטיווער ווי אין דער ציווילִיזירטער געזעל־שאַפֿט. און הגם דאָס קינד „אַנערקענט" די סיבה פֿון דער שטראָף, בלײַבט אָפֿט בײַ דעם אַ האַס צו די עלטערן".

האָדל באַשולדיקט נישט די עלטערן. זי געפֿינט אַ זכות אויף זיי. נאָך אַלעמען זײַנען זיי מענטשן און קאָנען ווערן עמאָציאָנעל און פֿאַרכאַפּט פֿון אַ שטראָף־שיגעון... בכלל זעט זיך אין איר ווערק אַ טענדענץ צו אָביעק־טיוויטעט. פֿונדעסטוועגן שרײַבט זי מיט פֿאַרדראָס און אַפֿילו מיט ווייטיק, ווען עלטערן באַשטראָפֿן דאָס קינד דורך פֿאַרנאָכלעסיקן עס, מיט אַנדערע ווערטער, דעם קינדס אינטערעסן און וווּנטשן ווערן פֿאַרקוקט אָדער מיני־מיזירט. אין אַן אַנדער אָרט פֿון איר אַרבעט ברענגט זי אַרויס אַ וויכטיקע אַבסערוואַציע. זי זאָגט: „אַ יינגעלע, ווָאס איז באַשטראָפֿט פֿאַר אַ שלאָגן אַ צווייט יינגעלע". וועט באַווײַזן זײַן אומצופֿרידנקייט מיט אַ שלאָגן אַ צווייט יינגעלע".

און ווייטער: „קינדער קאָנען אונטערשיידן צווישן אַ שטראָף, וואָס ווערט זיי געגעבן פֿון כּעס, פֿײַנדשאַפֿט אָדער אַנטוישונג, און אַ שטראָף, וואָס זוכט זיי אויסצובעסערן. דאָס קינד וועט אַקצעפּטירן די שטראָף, אויב דער שטראָפֿער איז ערנסט און אויפֿריכטיק".

האָדל, ווי אַ קינדער־פּסיכאָלאָגין, פֿאַרטיפֿט זיך אין דער נשמה פֿונעם קלייַנוואַרג און פֿרווט זיך צו אַריינטירן אין אָט דעם וועלטל. מע זעט ממש, אַז אָט דאָס וועלטל איז איר טײַער. זי קוקט אַרײַן אין דעם נישט ווי אַ פֿרעמדע, נײַערט ווי אַ נוגע־בדבר. „דער שפֿלות־קאָמפּלעקס קאָן אַרויפֿגעצווונגען ווערן אויף קינדער". — זאָגט זי ערגעץ אַנדערש. „דאָס געפֿיל פֿון אויפֿטו בײַם קינד קאָן צעשטערט ווערט מיט אומפּאַסיקער באַצוונג מצד די דערוואַקסענע".

איבערהויפּט שרעקט איר דער אומשטאַנד, ווען אַ קינד שפּירט, אַז „אַלע" זײַנען קעגן אים. זייער פֿײַנלעך איז, ווען אַ פֿאָטער צי אַ מוטער, וואָס איז צעקריגט, צוליב עפּעס אַ סיבה מיט שכנים אָדער צווישן זיך, לאָזן אויס זייער אומצופֿרידנקייט און כּעס צום קינד. ס'טרעפֿט אָפֿט דאָס שלעכטע סעקסועלע לעבן צווישן עלטערן זאָל גורם זײַן צו קריגערײַ, און דער קרבן זאָל ווערן דאָס קינד, און אָט איז נאָך אַ ווערטפֿולע אָבסערוואַציע:

„... פֿיל עלטערן זײַנען געניגט צו זײַן גרויזאָם צו זייערע קינדער, און הגם אָט דער אימפּולס איז נאָך נישט אויפֿגעקלערט, קאָן מען עס אָבער דערקלערן מיט דער השערה, אַז זיי האָבן געליטן פֿון אַכזריות אין זייער אייגענער קינדהייט"...

האָדל, ווי יעדע אמתע דערציערין, איז זיכער, אַז עס זײַנען פֿאַראַן מער סיבות צו זײַן קעגן שטראָף ווי פֿאַר. זי ווייסט, אַז די שטראָף ווערט נישט באַפֿרײַען דאָס קינד פֿון זײַן צערודערונג אן פֿרוסטראַציעס. זי האַלט, אַז ס'איז שווער פֿאַר אַ קינד צו פֿאַרשטיין שטראָף, און אומבאַרעכטיקטע שטראָף דערוועקט שרעק אין קינדער. די קליינע חברה האָט ליב צו טאָן זאָכן, וואָס עס איז איר אָנגענעם. די יונגע מחברין שווימט אין „ים פֿון קינדער־פּסיכאָלאָגיע" מיט אַ סך געניטקייט, זי פֿאַרענדיקט איר טעזיס מיט אָט די ווערטער:

„אין אַלגעמיין דאַרף די אויפֿזיכט איבער קינדערישער אויפֿפֿירונג, זײַן באַזירט אויב מע ווייל זײַן געראָטן און עפֿעקטיוו, אויף סימפּאַטיע, שׂכל און פֿאַרשטענדעניש. דאָס קינד נייטיקט זיך אין זײַן אומבאַהאַלפֿנקייט אין אַ סך מיטגעפֿיל, וויבל זײַנע פֿראָבלעמען זײַנען אמתע און וויכטיק פֿאַר אים. אויב עלטערן טוען זייער פֿליכט און באַאָרגן דעם קינדס נויטן און גיבן

אים אַ געלעגנהייט אויפצוזאַמלען פּרינציפּן און אידעאַלן, וועט דאָס קינד (אין די שפּעטערדיקע יאָרן) פּרווון זיך דערהייבן צו זייער הויכן סטאַנדאַרד. קאָאָפּעראַציע צווישן קינדער און עלטערן איז וויכטיק פֿאַרן אַלגעמיינעם פּראָגרעס".

איך בין אַ בעלן געווען אַרײַנצוקוקן אין דער ביבליאָגראַפֿיע, פֿון וואַנען זי האָט געשעפּט אַזאַ רײַכע אינפֿאָרמאַציע. זי האָט זיך באַנוצט מיט די ווערק פֿון פֿינף און פֿערציק מחברים. דאָס מיידל האָט אַרײַנגעלייגט אַ שלל מיט מי און אַרבעט. ס'האָט זיך געלוינט, רבותי!

נאָך דער גראַדויִרונגס־צערעמאָניע זײַנען מיר געפֿאָרן אַהיים. איך האָב מער נישט געקענט און נישט געוואָלט רעכענען, אַז האָדל וועט זיך אומקערן צו מײַן שאַפֿקע. זי האָט אַצינד געמוסן זוכן אַ לערער־שטעלע, און עס געפֿונען אינעם געשטאַלט פֿון אַ „נוירסערי־סקול". איך האָב זיך אַ מאָל אַרײַנגעכאַפּט אַהין אַ שמעק טאָן, ווי אַזוי מײַן טאָכטער ספּראָווט זיך מיט איר נײַער עובֿדה. איך האָב פֿאַרבראַכט אַ פּאָר שעה אינעם קינדערוועלטל און בין געווען דערשטוינט און באַגײַסטערט. ס'קליינוואַרג זיצט בײַ קליינע צוגעפּאַסטע טישעלעך פֿאַרטאָן אין שערן, קלעפּן, מאָלן, אַנדערע שמײַען אום מיט אַנדערע „אינטערעסן". קיינער שטערט זיי ניט. דער טערמין „שטראָף" פֿעלט אין גאַנצן פֿונעם וואָקאַבולאַר... ס'קומען מאָמענט מיט פֿאַרשיידענע פֿראָגעס צו דער לערערין. מײַן טאָכטער, אַ געזונט אויף איר קאָפּ, גיט אַוועק שעהען צו דערקלערן, צו אינפֿאָרמירן, אָנצוווייזן ווי אַזוי זיך צו באַגיין מיטן קליינוואַרג. די מוטער אין דאָנקבאַר. זי גייט אַוועק אַ צופֿרידענע. זי האָט זיך אָנגעטראָפֿן אויף אַ מענטשן, וואָס פֿאַרשטייט פֿיל בעסער איר קינד...

מיין פֿאָטערלעכע פֿרייד און נחת איז געווען נאָך גרעסער, ווען האָדל האָט געאַרבעט אין אַ ייִדישער געגנט מיט ייִדישע קינדערלעך. דאָרטן האָט זי געהאָט אַ מעגלעכקייט אויסצונוצן אירע קענטעניש פֿון די ייִדישע יום־טובֿים. דערציילן זיי מעשׂהלעך פֿון ייִדישן מקור, און זינגען ייִדישע לידעלעך מיטן קליינוואַרג.

רבותי, מיר קומט אויס אַ סך איבערצולעבן בעת איך שרײַב אָט די שורות. מיר קומט אויס צום וויפֿלטן מאָל איבערצולייענען דעם מאָטעריאַל ווען איר שילדער דאָס לעבן און טוונגען פֿון מײַנע קינדער. ווי שוין דער־מאָנט האָב איך געשעפּט נחת בעת זי האָט געלערנט אין די ייִדישע „דיי נוירסעריס" זי האָט אויסגענוצט דאָס ייִדישע, וואָס זי האָט דערלערנט אין די ייִדישע קינדערשולן. איך פֿיל ווי זיך צו טיילן מיט אַ געדאַנק, וואָס האָט

אויף מיר געמאַכט אַ שטאַרקן רושם. איך בין זיכער אַז ניט נאָר איך בין אַזוי באַגײַסטערט פֿון טייל געדאַנקען פֿון טעזיס און דעם אופֿן ווי זי באַ־האַנדלט פּראָבלעמען פֿון דער קליינער קינדערוועלט, נאָר די לייענער וועלן אויך הנאה האָבן פֿון איר אופֿן ווי זי פֿאַרענטפֿערט פֿראַגעס וואָס זײַנען נוגע עלטערן וואָס האָבן קינדער. איך באַצי זיך צו יענעם טייל פֿון איר טעזיס, ווו זי זאָגט זיך אַרויס קעגן באַשטראָפֿן קינדער.

אַזוי ווי כ׳האָב געשילדערט דאָס לעבן פֿון מײַן טאָכטער, און האָב נישט איבערגעגעבן קיין ראָמאַנס, ווילט זיך שילדערן כאָטש איין ראָמאַנס אירן. זי האָט זיך באַקאַנט מיט אַן אינטערעסאַנטן יונגמאַן, אַ מעדיקער, אַ פּליט פֿון אונגאַרן. ער איז געווען אַן אומלעגאַלער אימיגראַנט און האָט נישט געקענט פּראַקטיצירן זײַן פֿאַך. ער האָט געמוזט אַרבעטן ווי אַן „אינטוירן" אין פֿאַרשיידענע שפּיטאָלן. וויפֿל אַזאַ איינער קריגט באַצאָלט איז אַ דבר־ידוע, דערצו האָט ער געדאַרפֿט אַרויסהעלפֿן זײַנע עלטערן, וואָס זײַנען געבליבן אין דער היים. ער האָט זיך אָפּט געטראָפֿן מיט האָדלען און פֿון די אַרעמע פֿאַרדינסטן פֿלעגט ער פֿונדעסטוועגן קויפֿן מתנות פֿאַר מײַן טאָכטער.

איך האָב אים איין מאָל געטראָפֿן און ער האָט אויף מיר געמאַכט אַ זוּנדערבאַרן אײַנדרוק. איך וועל אײַך זאָגן דעם אמת, איך האָב זיך נישט געווונטשן קיין בעסערן זיווג פֿאַר איר. כ׳האָב זיך געטראַכט: — אַ מענטש אין זײַנע אומשטענדן און האָט אין זינען צו העלפֿן זײַנע עלטערן, און נאָך אָפּצושפּאָרן פֿאַר האָדלען אַ געשאַנק, איז אַוודאי אַן אײַדעלער בר־נש. אַזוי האָט אויך געקלערט האָדל. אגב, איז ער געווען אַ הויכער און שלאַנקער יונגערמאַן מיט אַ סימפּאַטישן אויסזען און ער איז געווען אויך אַנגענעם בעת ער האָט גערעדט...

ס׳איז געווען זומער. מײַן טאָכטער האָט געאַרבעט אין אַ קעמפּ. אַהין פֿלעגט דער אונגאַרישער פּליט קומען זיך צו טרעפֿן מיט האָדלען. דאַרף איך דען אײַך לאָזן ניט בריבן, אַז אין אַזאַ אומגעבונג איז ניט שווער זיך צו פֿאַרליבן. יאָ, ס׳איז געשען! מײַן האָדל האָט זיך פֿאַרקאַכט אין אָט דעם, אין תּוך, אומ־באַקאַנטן מענטשן. דער ראָמאַן האָט אָנגעהאַלטן העכער אַ יאָר צײַט. וועגן חתונה האָבן ער ניט גערעדט, ביז ער וועט זיך לעגאַליזירן, דורכגיין די נייטיקע עקזאַמענס און עפֿענען אַן אָפּיס פֿאַר זיך.

מײַן טאָכטער, ווי שוין דערמאָנט, האָט דעמאָלט געאַרבעט. זי איז געווען ווּיליק אַרויסצוהעלפֿן און אויב נייטיק וואַרטן, נאָר מיט אַ מאָל איז דער

יונג פֿאַרשוווּנדן, נעלם געוואָרן, ווי ער וואָלט קיין מאָל אויף דער וועלט ניט געווען.

מע קען זיך ניט פֿאָרשטעלן ווי זי האָט געפֿילט, אָבער, די וועלט גייט ניט אונטער, זי וועט נאָך פֿירן ראָמאַנסן... רבותי, איך קען נישט פֿאַרענדיקן דאָס קאַפּיטל וועגן האָדלען נישט ברענגענדיק אַ בריוו פֿון איר, געשריבן נאָך בעת זי האָט נאָך געלערנט אין קאָלעדזש. אין בריוו שפּיגלט זיך אָפּ איר פֿרעזענלעכקייט. עס מערקט זיך דאָרטן אָזאַ פֿיינע באַצוונג צו אירע חבֿרטעס, אָזאַ ווונדערלעכע באַציונג צו די עלטערן. נאָט אינך דעם בריוו און לייענט אים בעסער אַליין: „טייערע מאַמע און פּאַפּאַ: נעכטן בין איך געווען דער צענטער פֿון „קינאה". אַלע מיידלעך האָבן מיר מקנא געווען, ווײַל איך האָב באַקומען גאַנצע זיבן בריוו: דאָס איז אַ זעל־טענע דערשיינונג אין די היגע קרײַזן. איך וועל אײַך אויסרעכענען די נעמען פֿון די בריוושרײַבער: ראָזע און סאָפּי פֿון דער יידישער שול, עלענאָר פֿון דער „סקול"; פֿונעם מיידל, וואָס איז געווען בײַ אונדז צו גאַסט, אײַדער איך בין אַוועקגעפֿאָרן. פֿון מיינע פֿרײַנדינס, גלאָריאַ און עלענאָר (הײַ־סקול), און אַ בריוו פֿון אײַך. ס'איז געווען אַן אמתע פֿרייד צו לייענען אַזוי פֿיל בריוו. לעצטן אָוונט האָט דער דראַמאַטישער קלוב אויפֿגעפֿירט אַסקאָר ווײַלדס „די וויכטיקייט צו זײַן ערנסט". איך דערמאָן עס, ווײַל איך וויל איר זאָלט זײַן באַקאַנט, וואָס ס'קומט פֿאָר בײַ אונדז. אָט באַקענט זיך מיטן מיידל וואָס טיילט מײַן צימער. זי זיצט אַצינד אויפֿן בעטל און שטודירט אַ קאַפּיטל „פֿילאָסאָפֿיע". זי האָט אַ טעסט. נעכטן האָט זי באַקומען איר באַריכט־קאָרטל: זי האָט געקראָגן סאָמע „איינסן". דאָס איז שוין איין מאָל אַ באַריכט־קאָרטל! איך פֿאַרהאָף, אַז זי וועט האָבן אַן אינפֿלוס אויף מיר. זי איז דאָ זייער פּאָפּולער. זי איז אַ שיינע פֿערזענלעכקייט. ווער עס טרעפֿט זי מוז זי אים געפֿעלן וועלן: הלוואַי וואָלט איך געקאָנט מאַכן אָזאַ אינדרוק אויף מענטשן! זי איז אַלט נײַנצן יאָר און קומט פֿון מאַסאַטשוזעטס".

„דאָס עסן דאָ איז גאָר אַנדערש ווי אין דער היים. ס'טוט מיר לייד דאָס צו זאָגן. איך האָב אַן אויסשלאָג אויף מײַן הויט. און מיר דוכט, אַז ס'איז פֿון די היגע שפּײַזן. כ'האָב אויך אַ חשד, אַז די מערסטע עסנס זײַנען געקאָכט מיט פֿלייש. איך זוך אויסצומײַדן אָט די עסנס, בלײַב איך טאָקע אָפֿט הונגעריק. אַפֿילו די גרינס־מאכלים זײַנען, קאָנטיק, אויסגעמישט מיט פֿלייש. מען באַנוצט דאָ אויך חזיר־פֿעטס. דו קאָנסט זיך פֿאַרשטעלן, וואָס פֿאָר אַ טעם און ריח דאָס געקעכטס האָט! עס פֿאַרשטייט זיך, מען קען נישט ענדערן די קיך צוליב מיר. דאָ אַרבעט אַ נעגערין און זי העלפֿט מיר אַרויס אין שײַכות

מיט שפּיזן. מען לאָגע האָט זיך פֿאַרבעסערט, ווען מ׳האָט אַנגעשטעלט אַ נייע „הויזווירטין". כ׳האָב איר דערציילט, אַז כ׳בין אַ וועגעטאַריערין. זי האָט זיך שטאַרק פֿאַראינטערעסירט און האָט אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן, אַז איך זאָל אַרײַנגיין אין קיך איידער מע טוט אַריין דאָס פֿעטס און נעמען מען פֿאַרציע. ס׳האָט ניט גענומען לאַנג און די קוכערקע האָט אַנגעהויבן זיך צו באַנוצן מיט אויל, און בכלל סערווירן אַפֿטער גרינצינג־שפּיזן. די סטודענטן האָבן געגאַסן צוליב מיר. אַצינד האָב איך מער הנאה פֿון די מאָלצײַטן"...

„ווי פֿילסטו? מאַמע, איך וויל האָפֿן, אַז דו אַרבעטסט ניט צו שווער. ווען איך בין געווען אין דער היים, פֿלעג איך דיר אַרויסהעלפֿן אוון זען דיר, צו פֿאַרשפּאָרן אַ סך אַרבעטן. איך וויס ניט, צי דו וועסט מיר פֿאַלגן פֿון דער וויטנס. איך בעט דיר, דו זאָלסט זיך צוהערן צו מיר, ניט אַזוי צוליב זיך, ווי צוליב מיר. איך וויס, ס׳איז „עגאָיסטיש" פֿון מײַן זײַט. נאָר איך וויל האָבן אַ געזונטע מאַמע. ווען איך ווע זיך אומקערן וויל איך דיר טרעפֿן געזונט! און דאָס זעלביקע ווינטש איך, פֿאַרשטייט זיך, דעם פּאַפּאַן. איך וויל, ער זאָל זײַן געזונט און שטאַרק! יאָ, איך בין אַן „עגאָיסטין!"

„איר זעט, ליבע עלטערן, מיר האָבן זיך געביטן מיט די ראָלן. אַ מאָל האָט איר אויפֿגעפּאַסט אויף מיר, און זיך געזאָרגט, איך זאָל זײַן געזונט. אַצינד האָב איך די זאָרג אויפֿצופּאַסן אויף אײַך ביידן. אמת, ווען איך בין געווען אַ קינד, האָב איך אײַך אָפֿט נישט געפֿאָלגט, אָבער איך בעט אײַך, איר זאָלט מיר יאָ פֿאָלגן...

מיט גרויס ליבע, אייער האָדל".

אַך, רבותי, איך שרײַב דאָס קאָפּיטל מיט גרויס נאָסטאַלגיע. געווען שוועריקייטן. איך האָב געאַרבעט אין שאָפּ ווי אַ רוח, געדאַרפֿט מפֿרנס־זײַן אַ משפּחה, אויסהאַלטן האָדלען אין קאָלעדזש, און ווען איך האָב דערהאַלטן אַזאַ בריוו פֿון איר, האָט עס קאָמפּענסירט פֿאַר אַלץ. איך האָב זיך אומגעטראָגן מיטן שריפֿט, ווי מיט אַן אבן־טוב. געווויזן גוטע פֿרײַנד, און בין געווען זייער שטאָלץ מיט איר ווי מיט אַלע מײַנע קינדער. כ׳האָב געהאַט און האָב ס׳געפֿיל, אַז כ׳האָב נישט געלעבט אומזיסט. איך האָב דערצויגן דרײַ ווונדערלעכע מענטשן. יאָ, איך דערמאָן זיך נישט אין מאָל ווי דאָס געווויסן האָט מיך געפּלאָגט, ווען איך הייסט איר נעם דרײַ קינדער און ווייל דווקא זיי זאָלן גיין אין מײַנע דרכים, אין מײַנע פֿוסטריט אין אַזאַ האַרבער, אומפֿרײַנדלעכער ווועלט, ווו יעדע אַנדערשקייט ווערט באַגעגנט מיט חוזק און ציניזם?

מיינט עס נישט אַ בערישע טובֿה געטאָן זיי? אָבער מיינע צוויי זין און טאָכטער האָבן אויסגעהאַלטן דעם געזעלשאַפֿטלעכן דרוק און זיינען אַרויס מיט גאַנצע ביינער. איך האָב זיי געגעבן אַן אידעאַל אין לעבן.

נײַנטער קאַפּיטל

פּאַרטאָן אין געזעלשאַפּטלעכע ארבעטן

איר שטויסט זיך שוין אָן מסתמא, רבותי, פֿון מײַנע בלעטלעך זכרונות, אַז איך בין געווען און בין נאָך עד־היום, אַ גרויסער חסיד פֿון דער אַנאַר־כיסטישער און וועגעטאַרישער אידעע. מילא צו זײַן אַ וועגעטאַריער דאַרף איך אײַך לאַנג נישט בריען. איך בין דערצו געקומען נאָך אין מײַנע יינגלשע יאָרן צוליב ריין עטישע מאָטיוון און איך דאַרף זיי דאָ נישט איבערחזרן. עס ווילט זיך מיר אָבער יאָ דערציילן, ווי אַזוי דער אַנאַרכיזם האָט מיך, בשעתּו, פֿאַרמאַניעט. און געשען איז עס אַזוי:

ווי נאָר איך האָב באַטראַטן די אַמעריקאַנער ערד האָב איך זיך אָנגע־שלאָסן אין דער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי, אין דעם „דאָון־טאָונער ברענטש", ווו לויס הייַמאַן איז געווען שטאַרק אַקטיוו. ער האָט דאָרטן געהאַלטן זײַנע פֿלאַם־פֿײַערדיקע רעדעס קעגן „סוועט־שאָפּ", קעגן קינדער־אַרבעט און קעגן די „פֿאַרקויפֿטע פּאָליטישנס" פֿון די צוויי קאַפּיטאַליסטישע פּאַרטייען. זײַנע רעדעס האָבן מיך שטאַרק באַגײַסטערט. זײַן טעמפּעראַמענט האָט מיך פֿאַרכאָפּט. אפֿשר דערפֿאַר, וויַיל איך בין אַליין געשניטן פֿונעם זעלביקן טייג (אמת, מיטן גאַנג פֿון די יאָרן, בין איך געוואָרן געצוימטער). אַזוי צי אַנדערש, דער סאָציאַליסטישער אידעאַל איז געוואָרן מײַן רעליגיע. איך האָב אים געדינט בלב־ונפֿש, אים אַוועקגעגעבן מײַן מי און מײַנע אָפּגעשפּאַרטע דאָלאַרן, ביז ס'איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה.

ווען די קאַרפּנקעפּ פֿונעם סאָציאַליזם האָבן געשטימט אין רײַכסטאָג, אין די פּאַרלאַמענטן פֿון אייראָפּע פֿאַרן קריגסבודזשעט און האָבן באַרעכטיקט קריג, און ברודער קעגן ברודער האָט אויפֿגעהויבן די שווערד — דעמאָלט

איז געקומען די גרויסע אַנטוישונג. בײַ אַ סך, ווי איך, איז אויסגעקומען, אַז די סאָציאַליסטישע אידעע האָט באַנקראָטירט...

אַוודאי זיינען דעמאָלט געווען יחידים, ווי צ"ב יודזשין וויקטאָר דעבס, וואָס האָט זיך נישט געלאָזט פֿאַרפֿירן. ער האָט אָפֿן געקעמפֿט, ווי מיר אַלע געדענקען נאָך, קעגן מלחמה און קעגן אירע פֿירער, און איז דערפֿאַר באַשטראָפֿט געוואָרן מיט געפֿענקעניש.

די פֿאַסיפֿיסטישע אויסנאַם־יחידים האָבן אָבער מיך נישט אָפּגעהאַלטן פֿון בלײַבן אין די רייען פֿון דער ס"פ. איך האָב זיך צוגעטוליעט צו דער אַנאַרכיסטישער גרופּע און דאָרטן געפֿונען, ווי מיר דוכט זיך נאָך הײַנט, די אמתע תּרופֿה צו אַלע צרות און איבלען אין אונדזער געזעלשאַפֿטלעכן לעבן...

איך האָב זיך ניט באַגונגט מיטן לייענען די אַנאַרכיסטישע ליטעראַטור. איך האָב געפֿרוווט לעבן אַנאַרכיסטיש, אויב מען מעג זיך אַזוי אויסדרוקן. איך האָב אָנגעהויבן מיט זיך, מיט מײַנע בני־בית. איך האָב נישט געשיקט מײַנע קינדער, אין דער פֿערער־שול. ס'איז געווען אַ שווער שטיקל אַרבעט, מחמת איך האָב געווויינט אין ניו־יאָרק און די שול איז אין — סטילטאָן, ניו־דזשוירזי. דערצו האָב איך געוואָלט מײַנע קינדער זאָלן לערנען ייִדיש — ווי שוין פֿריִער באַמערקט, האָב איך געהאַט אַן אידעען־קאָנפֿליקט, צי פֿערער אין ענגליש אָדער ייִדיש — ייִדיש האָט געוווּנען.

אַ סך בעסער האָט זיך מיר אײַנגעגעבן מײַן צווייטע ליבלינג־אידעע, נעמלעך, דער וועגעטאַריזם, כאָטש צוריק געשמועסט, גייען זיי ביידע האַנט אין האַנט. ווי מיר האָבן עס געזען אין מײַנע שילדערונגען פֿון מײַנע צוויי זין ערב און בעת דעם מיליטעריסטן „דרעפֿט". איך בין געוואָרן זייער אַקטיוו אין דער וועגעטאַרישער באַוועגונג. דער „לא תרצח" האָט געדעקט ביידע פֿראָנטן. עס געדענקט זיך מיר גאַנץ גוט איר דעמאָלסדיקער אָנפֿירער, אַ ייִדישער לערער פֿון די שלום־עליכם־שולן, חיים גאָלדבלום. אַ זעלטן אייִדעלער און עטישער מענטש. ער פֿלעגט קריכן אויף טרעפּ, באַזוכן באַלעבאָסטעס און זיי לערנען ווי צוצוגרייטן וועגעטאַרישע מאָכלים, און נישט אײַן מאָל האָט ער געקראָגן אַ פּסק פֿאַר מישן זיך אין פֿרעמדע עסקים.

איין מאָל גייענדיק מיט אים אין גאַס, האָט זיך אונדז פֿאַרוועלט אָפּפּוצן די שיך. גאָלדבלום האָט זיך פֿאַרטראַכט, צי ס'איז עטיש, אַז איין מענטש זאָל קנייען פֿאַרן צווייטן און טאָן אַן אַרבעט, וואָס דער ערשטער קאָן עס גאַנץ גרינג אַלייַן דערפֿילן. ס'איז נישט וויכטיק מיט וואָס דער ענין האָט זיך געענדיקט, דער עיקר איז געווען, וואָס ער זאָל נישט האָבן געטאָן, האָט ער געמוזט האָבן די סאַנקציע פֿון זײַן געוויסן...

נאָך אַ וויכטיקער טויער איז געווען ש. ד. מאַט. ער איז נישט געווען קיין אימיגראַנט, נאָר אַ הי־געבאָרענער. ער האָט זיך בכּלל אונדז אויסגעלערנט יידיש און פֿלעגט האַלטן באַגייסטערטע רעדעס וועגן וועגעטאַריזם אויף מאַמע־לשון. ס׳איז אָפּגערעדט, אַז ער איז געווען אַן איידעלער און פֿײַן פֿילנדיקער מענטש. ער האָט געריידט מיט אַזאַ איבערצײגנדיקן טאָן, אַז מענטשן האָבן זיך נאָך דעם געמיאוסט צוצורירן צו אַ שטיקל פֿלייש...

אויך דער פֿאַרשטאַרבענער שריפֿטשטעלער, יצחק האַראָוויץ, איז געווען נאָענט צו אונדז. אמת, ער איז נישט געווען קיין אַקטיוויסט. אָבער ער האָט מיט זײַן דראַמע „דאָס קול פֿון די שטומע" באַוויזן דעם ייִדישן לייענער. אָט וואָס שרײַבט וועגן אים דער דיכטער אַהרן ניסענזאָן אין דער פֿאַ״ש פֿון ערשטן מײַ, נײַנצן הונדערט צוויי און זעכציק:

„...גאָר פֿרי אין זײַן שאַפֿערישן לעבן האָט יצחק האַראָוויץ באַגריפֿן, אַז דער העכסטער דערגרייך איז שייַנקייט, און אַז שייַנקייט באַשטייט פֿון אַ שותּפֿות פֿון עסטעטיק און עטיק, וואָס דער טרעגער פֿון ביידן איז דער מענטש... אָט די פֿאָדערונג האָט ער געשטעלט צו יעדן שאַפֿערישן מענטשן... ער האָט צוערשט געזוכט דעם מענטשן און דערנאָך דעם שרײַבער״...: אָט אַזוינע מענטשן־עקזעמפּלאָרן האָט פֿאַרמאָגט אונדזער קליינע באַוועגונג. ס׳איז געווען אַ דינאַמישע באַוועגונג. מ׳האָט אָפּגעהאַלטן פֿאַרזאַמלונגען און געריידט אָפֿט צו „טויבע" אויערן. און אויף מאָרגן האָט מען עס ווידער געטאָן.

ס׳געדענקט זיך מיר, ווי אײַן מיטינג איז פֿאָרגעקומען לעבן אַ פֿלייש־געשעפֿט. הירש רייף איז געשטאַנען אויף אַ פּלאַטפֿאָרמע און געריידט. פֿלוצלונג איז דער קצב אַרויס אין זײַן פֿאַרבלוטיקטן פֿאַרטעך און האָט אַ פֿאָכע געטאָן אויף אונדז מיט דער האַק. דער עולם, וואָס איז אַנגעלאָפֿן צו זען דעם בייזן ווונדער, האָט געכאַפּט די פֿיס אויף די פֿלייצעס און האָט זיך שנעל אָפּגעטראָגן. אויף די געבליבענע האָט דער „ספּעקטאַקל" געמאַכט אַ דערשיטערנדיקן אײַנדרוק. זיי זײַנען געווארן אונדזערע אַנהענגער און זיי פֿלעגן קומען צו אונדזערע אונטערנעמונגען.

אין יענער צײַט איז אויך געווען טעטיק די גרופּע „טאָלסטאָיאַנער". אירע נאָכפֿאָלגער האָבן זיך אויך גערופֿן „נאָטוריסטן". איר אָנפֿירער איז געווען משה יצחק ליטויער, ע״ה. די גרופּע האָט אָפֿילו אַרויסגעגעבן אַ שריפֿט מיטן נאָמען „דער נאָטוריסט". אפֿשר געפֿינען זיך נאָך מענטשן, וואָס געדענקען, ווי אָט דער ליטויער פֿלעגט אומשפּאַנען אין זײַנע ווײַסע בגדים און לײַוונטענע שיך, ווי איינער פֿון די פֿאַרצײַטיקע איסיים, איבער די

גאַסן פֿון דער „איסט־סײַד" און פֿאַרקויפֿן אויף אַ שטופֿוועגעלע „האָול וויט מאָפּנס" און אַנדערע פּראָדוקטן פֿון גאַנצן ווייַט. דער קריטיקער און פּובליציסט ש. ניגער האָט געשריבן וועגן דעם ענין בזה־הלשון:

„הייסט־עס, עס זײַנען דאָ בײַ אונדז מענטשן, וואָס טראַכטן וועגן זיך אַליין אויך, וועגן דעם אייגענעם לעבן! אַבי איך האָב געראַכנט, אַז מיר זײַנען געווען אַ פֿאָלק פֿון לויטער כּלל־פֿאַרזאַרגערס. איך בין זיך מודה־ומתוודה: מיך האָט עס שטאַרק געשראָקן. עפּעס ניט קיין זיכערער פֿונדאַמענט זײַנען די, וואָס פֿאַרגעסן אין זיך אַליין און זאָרגן נאָר פֿאַר יענעם, נאָר פֿאַרן כּלל, — און רק פֿאַר דער צוקונפֿט. עפּעס לייגן זיי אָפּ אַלץ אויף שפּעטער, ווען עס וועט דערגרייכט ווערן דער אידעאַל און די גאולה וועט קומען, און וואָס איז עפּעס מכוח הײַנט?"

לײַדער, לײַדער, איז די גרופּע אין גיכן צעפֿאַלן. דער רוף „צוריק צו דער נאַטור" האָט פֿאַרלאָרן זײַן המשך, און דאָס ביסל מענטשן איז זיך צעלאָפֿן אין די שטעט. אויך, אונדזער וועגעטאַריישער פֿאַראיין פֿונעם גאָלד־בלום־פּעריאָד האָט אויפֿגעהערט צו עקסיסטירן. צום דריטן יאָרצײַט פֿון זײַן פֿירער, האָט מען זיך צונויפֿגעקליבן מיט דער כוונה אַרײַנצובלאָזן אַ נײַעם רוח־חיים אין אים. מ'האָט מיך אויסגעקליבן פֿאַרן סעקרעטאַר. איך האָב זיך אַרײַנגעוואָרפֿן אין דער אַרבעט מיט מײַן גאַנצער ענערגיע. דער פֿאַראיין האָט געזומען וואַקסן. מיר האָבן זיך נישט געצײַלט אין די הונ־דערטער, דערפֿאַר אָבער האָבן מיר געהאָט צווישן אונדז אַן אידעאַליסטישן עלעמענט. מיר האָבן שטרענג אָפּגעהיט אַלע פֿאָרשריפֿטן פֿון וועגעטאַריזם. ס'זײַנען געווען מיטגלידער וואָס האָבן אַרויסגעוויזן עקסטרעמע נייגונגען. אַזוי צ"ב האָבן זיי געפֿאָדערט, אַז וועגעטאַריער זאָלן זיך משדך זײַן בלויז מיט וועגעטאַריער...

מיר האָבן אויך געהאַלפֿן גרינדן אַן ענגליש־רעדנדיקן וועגעטאַרישן פֿאַראיין, וואָס עקסיסטירט נאָך, אגב, ביז הײַנט. נישט נאָר האָבן מיר, די מיטגלידער, זיך אויסגעלעבט אין דער אידעע, אָפּגעהיט אַלע פֿאָרשריפֿטן, נאָר מיר האָבן אויך געזאָרגט, אַז אונדזערע קינדער זאָלן גיין אין די זעלביקע דרכים, ווי ס'איז שוין אויבן דערציילט געוואָרן.

מיר האָבן אַפֿילו דורכגעפֿירט עפֿנטלעכע פּסח־סדרים מיט וועגעטאַרישע מאַכלים, פֿאַרשטייט זיך. אונדזערע געסט זײַנען געווען די שריפֿטשטעלער, טקאַטש און אַברהם רעגלסאָן. דער ערשטער האָט אונדז אָפּגעגעבן בשעתּו אַ גרוס פֿון ארץ־ישראל, און דער צווייטער האָט געזאָגט וועגן דער באַדײַטונג פֿון אונדזערע יום־טובֿים.

איך פֿאַרשפּאַר אייך צו זאָגן, רבותי, אַז די הויפּטאַרבעט פֿון אַראַנזשירן און דורכצופֿירן אָט די אונטערנעמונגען איז געפֿאַלן אויף מיר. ווער האָט דעמאָלט געטראַכט פֿון רו? די באַגייסטערונג און דער גלויבן אין דער אידעע האָבן געשטאַרקט און געמוטיקט. ס'האָט זיך געוואָלט איבערשאַפֿן די וועלט, דעם מענטשן, אָבער קודם־כל — זיך אַליין!...

צוועלף יאָר האָב איך אָנגעהאַלטן מײַן פּאָסטן ווי אַ סעקרעטאַר. איך וואָלט אים נישט פֿאַרביטן אויף אַן אַנדערן ערגעץ אַנדערש. די צוויי וועלטער פֿונעם זעקסטן געבאָט „לא־תרצח" האָבן מיך פֿאַרפֿישופֿט. איך האָב גע־גלייבט דעמאָלט באמונה שלמה, אַז מיטן אַרויסברענגען עפּנטלעך אָט די הייליקע וועלטער ווער איך אַליין ערריניקט און געהיילט און מײַנע צו־הערער אויך אַזוי. עס זײַנען געווען צײַטן, וועו בײַ אַ מיטינג זײַנען בײַגעווען דרײַ פֿיר חבֿרים. פֿון אומעטום האָט געיאָגט אַן אומעט, אַן עלנט. אַ שדל אין מיר האָט געלאַכט דאָס גרעסטע געלעכטער. נאָר אַזוי גיך ווי מיר האָבן אָנגעהויבן פֿונאַנדערצוויקלען די געדאַנקען פֿון וועגעטאַריזם און פֿאַסיפֿיזם, זײַנען אויסגעוואַקסן בײַ אונדז פֿליגלען און מיר האָבן זיך דערהויבן צו די העכסטע רוימען. מיר האָבן דערזען פֿאָר זיך אַ באַפֿרײַטע וועלט, פֿרײַ פֿון מלחמות, פֿאַראָמען, בלוט־פֿאַרגיסונג בכלל, און נישט נאָר בנוגע דעם בן־אָדם, נאָר אויך בנוגע די „שטומע" באַשעפֿענישן, וואָס גייען אום אויף אונדזער אַלעמענס ערד. אין מינוטן פֿון צווייפֿל פֿלעג איך זיך צוכאַפּן צו די וועלטער פֿון אונדזערע גרויסע לערערס, פֿירערס, שריפֿטשטעלערס און בײַ זיי זוכן טרייסט און נחמה. אָט האָב איך געפֿונען בײַ שלום עליכמען אַן ענטפֿער אויף אַ בריוו צום שוין דערמאָנטן יוסף פּערפּער (אין רוסלאַנד). ער שרײַבט דאָרטן: „...איר האָט געטראָפֿן, איך האָב שוין וויפּל מאָל געוואָלט וועלן אַ וועגעטאַריער, האָבן אומשטאַנדן ניט דערלאָזט און איצט מײַן קראַנקייט... וואָס מיך אינטערעסירט ווי אַ יידּ, (פֿרעגט ער אַ שלום־עליכמדיקע שאלה) וואָס וואָלט געווען, וועו אַלע יידן נעמען אַן אײַער אידעע און מע פֿירט טאָקע אײַן וועגעטאַריזם אין די הײַזער. — כ'מיין, וואָס וואָלט געווען מיט די שוחטים און רבנים. מיט דער פֿראַגע פֿון כשר אין אַלע שאַלות פֿון בשר און חלב? וואָס פֿאַראַ איבערקערעניש ס'וואָלט גע־וואָרן!... בײַ מיר איז דאָ ערגעץ אַ זאכעלע „צער בעלי חיים". איך וועל אַ זוך טאָן און עס צושיקן פֿאָר אײַער זשורנאַל"...

בײַם סוף פֿונעם צוועלפֿטן יאָר האָט דער וועגעטאַריישער פֿאַראײַן מיך אַרויסגעוואָרפֿן אַלס סעקרעטאַר. ס'וועט זײַן אינטערעסאַנט פֿאָר אײַך, רבותי, זיך צו באַקאָנען מיט דער סיבּה.

אַ. גאָלאָמב האָט אָנגעשריבן בשעתו אַן אויפֿרוף, ווו ער רופֿט יידן צו שאַפֿן אייגענע יישובים און זיך פֿאַרנעמען מיט ערדאַרבעט און מיט — הינערצוכט. איך מוז מיך, מודה זײַן, אַז איך בין שטאַרק באַגײַסטערט געווארן פֿון דער אידעע. אייגענע יידישע יישובים! גאָר אַ קליניקייט! ווײַט פֿון די גרויסע שטעט, אַן אייגענע יידישע סבֿיבֿה! די יידישע קולטור וועט זײַן געזיכערט... אין מײַן גרויס התלהבֿות האָב איך פֿאַרזען אַ „פֿונקט", וואָס רופֿט אַרויס פֿאַרביטערונג בײַ יעדן ערנסטן וועגעטאַריער, נעמלעך „הינערצוכט".

איך האָב אַרויסגעשיקט דעם אויפֿרוף צו אונדזערע מיטגלידער און זיך אַליין ניט געכאַפּט וואָס פֿאַר אַ פֿײַער איך האָב אָנגעצונדן!...

זיי האָבן אָפּגעהאַלטן אַ זיצונג הינטער מײַנע פֿלייצעס און אַן חקירה ודרישה מיך באַזײַטיקט פֿון מײַן אָמט.

איך האָב באַטראַכט דעם אָקט פֿאַר קליינלעך, ווארעם מיט וואָס פֿאַר אַ רעכט קום איך זאָגן דעם יישוב ווי ער זאָל זיך פֿירן? הכלל ס'איז אויף מײַן אָרט דערווײַלט געווארן יעקב פֿיַין. דער פֿאַראײַן האָט סײַ ווי ניט עקסיסטירט מער ווי קנאַפּע צוויי יאָר.

פֿרעגט נישט קיין פֿראַגעס, רבותי, אויך וועגעטאַריער זײַנען נישט מער ווי מענטשן און אַ מאָל — דאָס אויך נישט!...

אין די צוועלף יאָר פֿון מײַנע „אַרויפֿס און אַראָפּס" אין דער אָזוי גערופֿענער וועגעטאַרישער באַוועגונג דאַרף דערמאָנט ווערן דאָס ביכל „דאָס קול פֿון דעם וועגעטאַריער", וואָס איז אַרויס אונטער מײַן רעדאַקציע. די יידישע פּרעסע האָט געלויבט דאָס ביכל. פֿאַר מיר איז געווען אַ ספּעציעלער נחת־רוח יעקבֿ גלאַטשטיינס אָפּרוף אין „מאָרגן־זשורנאַל" פֿון צוואַנציקסטן אָקטאָבער, ניטנאָן הונדערט צוויי און פֿופֿציק. ער שרײַבט דאָרטן אין זײַן קאָלום „פּראָסט און פּשוט" אָזוי.

„כ'בין שטאַרק איבערראַשט געווארן ווען כ'האָב דערהאַלטן אַ יידישע זאַמלשריפֿט געווידמעט דעם עטיש וועגעטאַרישן געדאַנק", אונטערן נאָמען — „דאָס קול פֿון דעם וועגעטאַריער". דער נאָמען פֿון זאַמלבוך האָט מיך דערמאָנט אין דער וועגעטאַרישער דראַמע, וואָס יצחק האַראָוויץ האָט אַ מאָל געשריבן. זיין צער־בעלי־חיים־דראַמע האָט געהייסן „דאָס קול פֿון די שטומע"... דאָס מערקווירדיקסטע איז, וואָס די זאַמלונג איז אַרויסגעגעבן פֿונעם „יידישן וועגעטאַרישן פֿאַראײַן אין ניו־יאָרק". אויף זײַט דרײַ לאָזט מען וויסן, אַז דער דאָזיקער פֿאַראײַן איז געגרינדעט געווארן אין יאָר 1907 און איז רעאָרגאַניזירט געווארן אין יאָר 1939. הייסט עס, אַז די יידישע

וועגעטאַריער זײַנען נאָך גאָנץ אַקטיוו, הגם מען הערט פֿון זיי ווייניק. מיר געפֿעלט בפֿירוש די זאַמלונג פֿון די ציכטיקע זאַכעלעך, וואָס זײַנען דורכ־געשטראָלט מיט ליבשאַפֿט צו לעבעדיקע באַשעפֿענישן, אײַנשליסנדיק דעם מענטשן, וואָס מ׳דאַרף זיך אָנשטרענגען אים ליב צו האָבן לויט די טײַערע מעשׂים זײַנע פֿון די לעצטע עטלעכע און דרײַסיק יאָר".

„דער רעדאַקטאָר איז נתן שמואל דייוויס און דער מאַטעריאַל איז צוזאַ־מענגעשטעלט געוואָרן פֿון אַ קאָמיטעט, וואָס צוויי מיטגלידער זײַנע זײַנען געשטאָרבן אין מיטן דער אַרבעט. מיר געפֿעלן שטאַרק די שבֿחים, וואָס מען זאָגט נאָך די צוויי אָפּגעשיידטע חבֿרים. וועגן שמואל דוד מאט, דעם גרינדער פֿון דער וועגעטאַרישער באַוועגונג, זאָגט מען, אַז ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט די שענסטע מידות טובֿות, לויט דער יידישער טראַדיציע, אהבת הבריות, ענווה, צדקות און רחמנות, הויכע גײַסטיקייט און עטישער וועלטבאַגעם". ווי מיר זעען איז דער וועגעטאַריזם נישט נאָר אַ מילכיקע אָדער אַ פֿאַרוווע באַוועגונג, נאָר זי איז צו עפּעס מחייבֿ. וועגן דעם פֿאַר־שטאַרבענעם מיטגליד מנחם מאַרגענשטערן, אויך אַ בויער פֿון דער וועגע־טאַריסער באַוועגונג, ווערט איבערגעגעבן, אַז ער איז געווען אַ הייסער ציוניסט, אַ חבֿר פֿון די פּועלי־ציון, אַ טוער אין דער הסתדרות, אַן אידעא־ליסט, וואָס האָט געפֿרעדיקט אַן ארץ־ישׂראל אין גײַסט פֿון די נבֿיאים. און אחרון, אחרון חביב, ער האָט געקעמפֿט פֿאַר דער רייַנקייט פֿון דער יידישער שפּראַך און פֿאַר דער אָפּהיטונג פֿון די יידישע יום־טובֿים" ...

„אָט די שבֿחים ווײַזן בולט, אַז די וועגעטאַרישע שיסל איז פֿול מיט אַ גאָנץ רײַכן אויסוואָל פֿון גוטע גײַסטיקע מאַכלים. מיר געפֿעלן די דאָזיקע אידעאַליסטן. זיי זײַנען מיר צום הארצן און מיר געפֿעלט בפֿירוש וואָס אונדזער קליינער יידישער זשורנאַלן־אויסשטעל איז באַרײַכערט געוואָרן מיט אַזאַ זאַמלבוך".

„אין דעם אַרײַנפֿיר זאָגט אונדז דער רעדאַקטאָר נתן שמואל דייוויס,* אַז דער וועגעטאַרישער אידעאַל איז באַזירט אויף דער דערקענטעניש פֿון דער חשיבֿות פֿון אַלץ וואָס „לעבט און שוועבט צווישן הימל און ערד". דער רעדאַקטאָר וואַרפֿט אָפּ דעם געזונט־שטאַנדפּונקט פֿאַר דעם וועגעטאַרישן אידעאַל, אַזוי אַז אַלע דיעטעטישע אַרגומענטן פֿאַלן אַוועק און ווערן פֿרוכט־לאָז. ער ווײַזט אָן, אוּן ער איז געראַטן, אַז „עטישע וועגעטאַריער פֿאַראַדירן ניט מיטן וואָרט „געזונט", מחמת דאָס געזונט פֿון יחיד, זאָגט ער אונדז, הענגט ניט בלויז אָפּ פֿון עסן. עס איז ענג געקניפּט און געבונדן מיט די עקאָנאָמיש סאָציאַלע באַדינגונגען, אין וועלכע מיר לעבן. „דער עטישער

וועגעטאַריזם גרענעצט זיך אויך אָפּ פֿון די אַזוי־גערופֿענע פֿיזישע קול־טוריסטן"...

„דאָס זאָמלבוך באַשטייט פֿון פֿינעם געקליבענעם מאַטעריאַל און איז באמת, אויף זײַן שטייגער אַ בײַשטייער צו דער ייִדישער ליטעראַטור. די אַרטיקלען זײַנען „גראַמאַטנע", פֿאַרזיכטיק געשריבן און מיט אַ סך דרך־ארץ פֿאַר אונדזער לשון".

„מיר האָבן אינעם זאָמלבוך לידער און אַרטיקלען וועגן וועגעטאַריזם פֿון מלך ראַוויטש, נתן חפֿשי, פֿלוטאַרק, אַוויד, מנחם מאַרגענשטערן, מאיר זימל סקאַטש, קאַדיע מאַלאַדאַווסקי, אויסצוגן פֿון טאָלסטאָי, זעצערס איבער־זעצונג פֿונעם „קעלבל" — די באַרימטע קינדער־מעשה פֿון פֿייערבערג — און אַ פּרינציפּן־דערקלערונג פֿון דער געזעלשאַפֿט".

„אין גאַנצן זאָמלבוך האָב איך געפֿונען בלויז אײַן פּגם. דער דיכטער אַוויד, וועמעס אַן איבערגעזעצט ליד וועלט געבראַכט אין „דאָס קול פֿון דער וועגעטאַריער" וועלט באַצייכנט ווי „א באַרימטער קלאַסישער דיכטער פֿון אַלטן גריכנלאַנד", בעת אַלע ווייסן און דאַרפֿן ווייסן, אַז ער איז געווען א רוימישער און א לאַטיניישער פּאָעט".

„איך באַטראַכט זיך בפּירוש פֿאַר א נישט־געווארענעם, אַדער א שיעור־געווארענעם מיטגליד פֿון דער וועגעטאַרישער משפּחה און איך וועל פֿאַרענ־דיקן מיט עטלעכע שורות, טאָקע פֿונעם גרויסן לאַטיניישן פּאָעט אַוויד, וואָס איז געבאָרן געווארן דרײַ און פֿערציק יאָר פֿאַר דער הײַנטיקער צײַט־רעכענונג:

„גענוג אײַך, מענטשן, זיך צו באַפֿלעקן מיט ניט־דערלויבטע שפּײַזן! איר האָט דאָך ברויטן, (קערנער). אונטער דער שוועדישער פֿון דער רײַכער משא פֿון די זאַפֿטיקע רויטלעכע פֿרוכטן בייגן זיך צווײַגן פֿון די ביימער. פֿול מיט זאַפֿט הענגען די טרויבן פֿון זייערע צווײַגן, ווארצלען, גראָזן צאַרטע, געשמאַקע שטייען רייף אויף די פֿעלדער. און די אַנדערע, די וואָס זײַנען האַרטע, — מאַכט זיי דאָס פֿײַער ווייך, מאַכט זיי זיסער"...

און בײַ א צווייטער געלעגנהייט פֿאַרענדיקט יעקב גלאַטשטיין:

ווייל איך פֿונדעסטוועגן פֿאַרענדיקן דעם הײַנטיקן דורכשמועס צוויישן לייענער און שרײַבער, אין לײַכטערן געמיט, קודם־כל ווייל איך איבערגעבן א שטיקל גרוס פֿון דער וועגעטאַרישער באַוועגונג.

לייב קאַנער פֿון 309 פֿינפֿטע עוועניו, ניו־יאָרק, שרײַבט מיר: „חשובער פֿריינד יעקב גלאַטשטיין, אײַערע האַרציקע און ערלעכע פּאָר וועלטער וועגן וועגעטאַריזם בכלל, און דעם ביכל „דאָס קול פֿון דעם וועגעטאַריער"

בפֿרט האָבן גאָר אַ סך צו טאָן מיט דער נייַער פֿריילעכער שטימונג, וואָס עס הערשט איצט אין דער ייִדישער וועגעטאַריישער באַוועגונג. מיט דאַנק, לייב קאַנער".

דאַכט זיך מיר, אַז דעם שבּח האָב איך נישט פֿאַרדינט, אָבער מיך פֿרייט וואָס די אידעאַליסטישע באַוועגונג איז אויפֿגעלעבט געוואָרן. מיט עטלעכע וואָכן צוריק האָבן די וועגעטאַריער אַפֿילו געהאַט אַ שׂמחהלע און ייִדישע דיכטער זײַנען געווען צווישן פֿאַרבעטענע געסט וואָס האָבן מהנה געווען די וועגעטאַריער מיט זייערע לידער.

צענטער קאַפּיטל

אַ פּרוו צו שאַפן אַ יידישן ישוב אין אַמעריקע

איך גיי אַצינד אַריבער צום קאַפּיטל „יידישער ישוב אין אַמעריקע". ווי איך האָב פֿריִער שוין געזאָגט, האָט דער דאָזיקער פּרוּוו בײַ מיר צוגענומען פֿיר־פֿינף יאָר פֿון מײַן לעבן. ס'איז שוין אַזוי מײַן נאַטור, ווען איך נעם זיך צו אַ געזעלשאַפֿטלעכן פּראָיעקט לייג איך אַרײַן אין אים מײַן גאַנצע ענערגיע און כּוח. איך וויל אַוודאי נישט מאַכן דעם אָנשטעל, אַז כ'בין געווען אַ נאַוואַטאָר. ווי אַלע ווייסן, זײַנען געווען יחידים און זיכער די „פֿרײַלאַנד־ליגע" וואָס האָט געשטרעבט און שטרעבט עד היום צו שאַפֿן קאָנ־צענטרירטע יידישע ישובים, ווו עס לאָזט זיך. דער ציל איז אַלעמען באַקאַנט. אין קאָנצענטרירטע יידישע ישובים וועט דערמעגלעכט ווערן דער המשך פֿון דער יידישער קולטור, פֿון דער יידישער שפּראַך. מ'וועט אָנהייבן פֿון „קינדערגאָרטן" און גיין אַלץ העכער. בקיצור, זשיטלאָווסקיס לייזונג: „דאָס יידישע קינד — דעם יידישן פֿאָלק!" קאָן נאָר פֿאַרווירקלעכט ווערן אין באַזונדערע יידישע ישובים. די ערשטע חסידים האָבן מיר גע־פֿונען צווישן די „טעריטאָריאַליסטן". די „פֿרײַלאַנד־ליגע" איז, כּידוע, פֿאַר גרויס קאָלאָניזאַציע. בלויז געציילטע טויזנט, הגם זייער חשובֿע און פֿון הויכן סטאַזש, האָבן זיך פֿאַראינטערעסירט מיט אונדזער קליינעם פֿאַרמעסט, צווישן זיי — ד"ר י. נ. שטיינבערג ע"ה, ד"ר מ. שעכטער, מ. מעלדעלסבערג ע"ה און לייבל כהן.

די ערשטע זיצונג וועגן דעם ענין איז טאַקע פֿאַרגעקומען אין ד"ר שטיינבערגס הויז. ער האָט דעמאָלט געווינט אין „העברי האָדסאָן פֿאַרק־ווייַ", ניו־יאָרק. איך בין געווען זייער געירט פֿון דער שטרענג־וועג־טאַרישער וועטשערע וואָס פֿרוי שטיינבערג האָט סערווירט. ס'איז דעמאָלט

אַרומגערעדט געוואָרן דער „יִשוב־פּראָיעקט". דער וווּנדערלעכער יִיד אוֹן מענטש, ד"ר שטיינבערג, הגם שוין דעמאָלט אַ קראַנקער, איז געוואָרן דער „רוח־חיים" צווישן אונדז. ער האָט געמוטיקט, כאָטש ס'רובּ פֿון זײַנע קאָלעגן האָבן מיט אים נישט מסכּים געווען...

זייער וואַרעם האָבן אויפֿגענומען די חבֿרים מײַן גרייטקייט אַריבערצופֿירן מײַן שניפּס־פֿאַבריקל אין דעם געפֿלאַנעוועטן שטעטל. ווו מענטשן וועלן קאָנען גלײַך צינק חיונה פֿון אַרבעט אוֹן אפֿשר וועט מען זיך פֿאַרקוקן אויף מיר. אוֹן אַנדערע וועלן נאָכטאָן. ס'וועלן זיך געפֿינען יִידן, וואָס וועלן אויך טראַנספֿערירן זייערע געשעפֿטן אין אַ ריין יִידישער סבֿיבֿה. אינדוסטריע אוֹן אַגריקולטור זאָלן געפֿינען זייער אָרט אין אוֹן אַרום אַזאַ פֿלאַנירט שטעטל. די פֿאַנטאַזיע האָט זיך בײַ אונדז צעשפּילט: — פֿאַר וואָס ניט שאַפֿן דאָ אין אַמעריקע יִישובים אויף די נעמען פֿון די חרובֿ־געוואָרענע יִידישע שטעט, ווי „נײַ־ווילנע", „נײַ־לובלין": מיר האָבן דעמאָלט אַרויסגעלאָזט דעם פֿאָלגנדיקן אויפֿרוף:

„צו די יִידן אין אַמעריקע! אַ סך פֿון אײַך זײַנען ניט צופֿרידן מיטן לעבן אין די גרויסע שטעט, מיטן טומל אוֹן געראַנגל, מיטן לויפֿן אוֹן האַוועט, מיטן פֿאַרלירן דאָס געזינט אין די סאָבווייס אוֹן אין די טומלדיקע גאַסן. אַ סך פֿון אײַך בענקען נאָך אַ שטיל לעבן פֿון אַ קליין שטעטל, אַ סך פֿון אײַך וואָלטן גערן געווען צו ראַטעווען דאָס געזונט אוֹן די נערוון בײַ אַ רויקער אַרבעט. אַ סך פֿון אײַך קוקן צו מיט אַנגסט, ווי די גרויסע שטאָט ווירקט שוואַר אויף דער מאָראַל פֿון אײַערע קינדער, ווי דער אַרום רײַסט זיי אַוועק פֿון זייער יִידישן שורש... קומען מיר צו אײַך מיט אַ גוטן גרוס: מיר ווילן שאַפֿן אַ געזעלשאַפֿט, וואָס איר ציל זאָל זײַן — געזונט צו מאַכן דאָס יִידישע לעבן אין אַמעריקע." מיר ווילן שאַפֿן אַ יִידישן יִישוב, וואָס זאָל באַזיצן אַלע מעלות פֿון אונדזער לאַנד מיט די מעלות פֿון אונדזער אַמאָליקער היים... אַמעריקע איז אַ גרויסער באַגריף! מיר קאָנען דאָ אויפֿבויען אַן אמתע היים פֿאַר יִידן און פֿאַר יִידישקייט... מיר באַזיצן אַ שטח לאַנד פֿון 2,500 אקער, ניט ווײַט פֿון ניו־יאָרק. דער יִשוב וועט (דערווײַל) פֿלאַנירט אויף 200 ווירטשאַפֿטן. די הויפּט־פֿרנסה זאָל זײַן הינערצוכט און אַנדערע פֿאַרמען פֿון אַגריקולטור און אינדוסטריע:... די אַפּיציעלע שפּראַך פֿונעם יִשוב זאָל זײַן יִידיש. שבת און אַלע יִידישע יום־טובֿים זאָלן אָפּגעהיט ווערן... ס'זאָל אויפֿגעשטעלט ווערן אַ טאָגשול פֿאַר קינדער און אַ שול צו דאַוונען, ווי אויך אַ לייענזאָל און אַ ביבליאָטעק. אונדזער יִשוב זאָל זײַן אַ היימיש יִידיש שטעטל מיט אַלע אַמעריקאַנער באַקוועמלעכקייטן... מיר זײַנען זי־

כער, אַז אונדזער פּלאַנירט שטעטל קאָן ווערן אַ מוסטער פֿאַר אַנדערע אַזוינע שטעטלעך... מיר האַלטן, אַז אויף דרײַ טראַדיציאָנעלע יסודות זאָל זיך האַלטן אונדזער קינפֿטיק שטעטל — על התורה — אויף יידישקייט, על העבודה — אויף אַרבעט, ועל גמילות חסדים, אויף חברישער קאָאָפּעראַציע... מיר מעגן גלייבן, אַז די יונגע דורות, וואָס וועלן דערצויגן ווערן אין אַזאַ סבֿיבֿה, וועלן זײַן בעסערע מענטשן און בעסערע יידן. „ניי־ווילנע" וועט זײַן אַ המשך פֿון אַלט־ווילנע און „ניע־לובלין" — פֿון אַלט־לובלין... מיר רופֿן אַלע באַוווסטזיניקע יידן צו בויען אַ ניע יידיש לעבן אין אַמעריקע"!...

ווי איר זעט, רבותי, האָבן מיר געוואָלט צופֿרידנשטעלן הן דעם וועלט־לעכן, הן דעם רעליגיעזן יידן (ניט די סאַטמאַרער חסידים, חלילה!...) מאָלט אײַך, ס'זײַנען פֿאַרגעקומען געוויסע שוועריגקייטן בײַם אויס־אַרבעטן די תקנות און געוויסע קאָנפֿליקטן בײַם אַדוואָקאַט גאָלדשטיין אין אָפּיס. דאָכט זיך, אַלע האָבן געשטרעבט צום זעלביקן ציל, און דאָך אין יעדע ריכטונג צוגעגאַנגען פֿון אַן אַנדערווינקל. בקיצור, ווי אַ התחלה איז גע־שאַפֿן געוואָרן אַ סומע פֿון צען טויזנט דאָלאָר. אַליין נישט קיין גרויסער גבֿיר, האָט זיך מיר געדאַכט, אַז ס'איז אַ היפּשע אַפּותיקי. מילא, נישט אין געלט אַליין גייט עס... כאָטש צוריק געשמועסט, וואָלטן מיר האַרציק באַ־גריסט עפּעס אַ ווויליק מעצענאַט, אָבער מעצענאַטן האָבן זיך עפּעס נישט געקלעפּט צו אונדז. מיר האָבן געקלאַפּט טרעוואָגע פֿיר חדשים נאָך אַנאַנד אין דער יידישער פּרעסע. מיר האָבן אָפּגעריסן די טירן אין די רעדאַקציעס און נישט געקענט באַקומען אַן אַרטיקל וועגן אונדזער פּראָיעקט. דער אײַנ־ציקער וואָס האָט געשריבן וועגן אונדזער ענין איז געווען מלך ראַוויטש. זײַן אַרטיקל איז געווען געדרוקט אין „קענעדער אַדלער" און איבערגע־דרוקט אין מעקסיקאַנער „וועג" און אין אַ יידישער צייטונג אין מדינת ישראל.

מיר זײַנען געווען זייער דאַנקבאַר דעם שריפֿטשטעלער מלך ראַוויטש פֿאַר זײַן אייגנאַרטיקן און אינטערעסאַנט געשריבענעם אָפּרוף. אין סעפּטעמ־בער־אָקטאָבער נומער „אויפֿן שוועל" פֿון יאָר 1952 האָב איך אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקל אונטערן קעפּל „פֿרײַלאַנד פֿאַר אַמעריקע". איך טרעט דאָרט אַרויס קעגן די „גרויס־קאָלאָניזאַטאָרס", איבערהויפּט פֿאַרן אַוועקמאַכן מיט דער האַנט אונדזער באַשיידענעם אָנהייב. איך ווײַז אַן, אַז אָפּילו יהושע בן נון האָט זיך צוערשט באַנוגנט מיט פֿאַרנעמען קלענערע שטחים אין כנען. אמת, דעמאָלט איז געווען אַן אַנדער לאַגע און אַנדערע אומשטענדן... און רעדנדיק וועגן מענטשן־מאַטעריאַל דערלויב איך זיך צו באַמערקן: „ווען מע זאָל זיך קאָנצענטרירן בלויז אויפֿן אויסגעמאַטערטן איראָפּעישן יידנטום,

זײַנען פֿאַראַן סכנות, לויט מײַן מיינונג, אַז דאָס קאָן ווערן אַ שטער צו דער ווײַטערדיקער אַנטוויקלונג פֿונעם נײַעם יישוב. פֿאַר וואָס זײַ זײַנען פֿאַר־טראַכטן אויך וועגן דעם אַמעריקאַנער יידן? ... זײַנען מיר צופֿרידן מיט אונדזער אייגענעם אָרט לעבן?" און איך פֿאַרענדיק: „אונדזער לעבן דאַרף זײַן געבויט אויף מאַקסימום קאָאָפּעראַציע און מינימום עקספּלואַטאַציע!"

מיר האָבן געהאַט אַ סך שווערי־קייטן מיטן „קאַצעטלער־פֿאַרבאַנד", אַנ־געפֿירט פֿונעם חבֿר י. צעלעמענסקי. דער פֿאַרבאַנד האָט ניט געוואָלט הערן פֿון רעליגיע אינעם געפֿלאַנטן יישוב. מיר האָבן זיך באַמיט צו גע־פֿינען אַ קאָמפּראָמיס און ניט געקענט, מחמת דער צווייטער צד מיט לוזס פֿעל בראש, האָבן זיך גאָרנישט געקענט פֿאַרשטעלן אַ יידיש שטעטל אָן אַ שוחט, בית־תּפֿילה און חדר. עס זײַנען געפֿירט געוואָרן נאָכאַנאַנדיקע פֿאַר־האַנדלונגען, ביז מען האָט געפֿונען אַ פּשרה, אַ פּשרה וואָס האָט צופֿרידנ־געשטעלט ביידע צדדים, נעמלעך, דער וועלטלעכער סעקטאָר זאָל אויפֿשטעלן די אינסטיטוציעס וואָס זײַנען אים ליב, און דער צד שפּנגד — די רע־ליגיעזע.

מיר זײַנען אַוועק צום אַדוואָקאַט גאָלדסטײַן און דורכגעפֿירט אַלץ „כּדת־וכדין". מיר האָבן, ענדלעך, באַקומען די אינקאָרפּאָריר־פֿאַפּירן אונטערן נאָמען. „גיעזעלשאַפֿט צו העלפֿן שאַפֿן יידישע יישובים אין אַמעריקע" און לייבל כּהן איז געוואָרן אונדזער סעקרעטאַר. דער „סערטיפֿיקייט אף אינקאָרפּאָריישן" איז דאָטירט אַפּריל. 1954. די פֿאָלגנדיקע נעמען געפֿינען זיך אויפֿן היסטאָרישן דאָקומענט: ד"ר י. נ. שטיינבערג, לוזס פֿעל, אַנשל באַרזיקאָווסקי, מאָריס גרינבאָום, מאיר קאָרנבליט, נייטן דייוויס, לייבל כּהן, יוסף גאָטיינער, הערש פֿאָדלאָווסקי, ישראל ליבערמאַן, הערי זיגאָס, ד"ר הענרי וואַכטל, יעקב צעלעמענסקי און מאיר מענדלסבערג.

דער וווּנדערלעכער און גוטער ד"ר שטיינבערג איז אין יענע טעג געווען זייער פֿאַרהאַוועט. נישט נאָר האָט ער אַוועקגעגעבן זײַנע לעצטע געלטער פֿאַרן פּראָיעקט, נאָר ער איז געוואָרן אַן אָפּטער באַזוכער בײַם אַדוואָקאָט. זיך געזאָרגט וועגן יעדער קלייניקייט. האָט קיין מאָל ניט פֿאַרפֿעלט קיין זיצונג, האָט אַגיטירט און געשריבן דעם ענין אין „אויפֿן שוועל" אַפֿילו עדיטאָריעלן, כאָטש דאָס איז נישט געווען צוום האַרצן ס'רוב טעריטאָריאַ־ליסטן פֿון דער „פֿרײַלאַנד־ליגע". נאָך דעם ווי די אינקאָרפּאָריר־פֿאַפּירן זײַנען „גיט־געהייסן געוואָרן" פֿון אַ „סופֿרים־קאָורט"־ריכטער, אין אָלבאַני, נ"י, האָבן מיר אָפּגעדרוקט דעם אויבן געבראַכטן „אויפֿרוף". למען־האמת זאָל דאָ דערמאָנט ווערן, אַז געשריבן דעם „אויפֿרוף" האָט ניט קיין אַנדע־

רער יוי דער בארימטער פובליציסט און פעדאגאג א. גאלאמב.

אציגד ווען אונדזער חברה איז געוועלעך אינקארפארירט און האט שוין געהאט אן אויסגעארבעטע קאנסטיטוציע, לויט וועלכער מיר זאלן זיך פירן, און לויט וועלכער מיר זאלן אינארדענען אונדזער לעבן, האבן מיר געדארפט — ווי אמתע מנחם־מענדלס — ערשט גיין זוכן א פאסיקע „טעריטאריע", מיט אנדערע וועלטער, א שטיקל לאנד פארן ערשטן יידישן שטעטל אויף אמעריקאנער ערד. א געוויסער מארק פלאטניק, וואס האט באזוכט אונדזערע זיצונגען, האט אונדז אינפארמירט וועגן דעם אמעריקאנער אמבאסאדאר קיין אויסטראליע, אז אט די הויך געשטעלטע פערזאן פארמאגט שטחים לאנד ארום ווינעלאנד, ניו־דזשוירזי, וואס וואלט אפשר געווען גרייט מיט אונדז צו פארהאנדלונגען וועגן א יידישן ישוב דארטן, מחמת ער באציט זיך זיך זייער סימפאטיש צו אונדזער ענין.

מיר האבן זיך אין גיכן דערוווסט, אז ס'האנדלט זיך וועגן צווי טויזנט מיט פינף הונדערט אקער לאנד פארן מקח פון פינף און דרייסיק דאלאר אן אקער אויף אויסצוצאלן, און טאקע אויף גוטע באדינגונגען. איך בין געשפרונגען פון פרייד! מיין הארץ האט זיך נישט געווואלט אינשטעלן. ס'איז פאראן גענוג לאנד נישט נאר פאר א דערפל, נאר פאר א גאנצער שטאט! איר קאנט זיך עפעס פארשטעלן א ריין יידישע שטאט! די פאנ־טאזיע האט אין יענע טעג געפלאקערט! געמאלן איין בילד שענער פאר דעם צווייטן: יידישע טאגשולן, הונדערטער יידישע קינדערלעך לערנען אונדזער טייער יידיש לשון. די גאסן זיינען פול מיט אונדזער שפראך, אין די היימען זינגט מען יידישע לידער...

מ'האט אויסגעקליבן א קאמיטעט אנצוקוקן דאס לאנד מיטן בונדישן קאצעטלער י. צעלעמענסקין בראש. דעם קאמיטעט איז געפאלן געווארן דאס לאנד, נאר... נאר, וווּ א נאר, זאגט שלום־עליכם, דארט איז דאך א צרה!... צו פיל געלט און צו וויניק מענטשן! מ'האט אפגעהאלטן איין אסיפה נאך דער אנדערער, וואס דארפט איר חכמות? ס'האט זיך פונעם ענין גארניט אויסגעלאזן. מיינט איר דאך אוודאי, רבותי, אז איך האב אויפגעגעבן מיין „ערדישע" האפענונג? מאכט איר א טעות! איך האב א באקאנטן מיטן נאמען שקלאווער, א טייערער יידּ, א וועגעטאריער, א פרומער, וואס קאן טיילן פון ש"ס אויסנווייניק, איז ער פארבונדן מיט א „ריעל־עסטייט"־פירמע, און ער פארשטייט זיך אויך אויף לענדערייען. אגב, איז ער געווען דער פארשוין, וואס האט רעקאמענדירט די „הייטסטאן" קאלאניע, וועלכע רוזוועלט האט געשטיצט מיט א מיליאן דאלער. מילא, וואס פון

„הייטסטאָן" איז געוואָרן ווי אַ יידישער ישוב דאָרף איך אײַנ נישט דערציילן, אָבער אַ ביסל יידן איז דאָך דאָרטן פֿאָרט געבליבן. זיי האָבן אַפֿילו דאָרטן אַ יידישן מעיאָר. האָב איך געשריבן צו אָט דעם נאָטע שקלאָווער און אים דערציילט וועגן דער גרופּע עקשנים, וואָס צוליב דעם וואָס זי קען נעבעך נישט אַריבער, וועט זי מוזן אַרונטער; מיט אַנדערע וועלטער — מיר זײַנען גרייט אויף קליין־קאָלאָניזאַציע; זאָל כאָטש זײַן אַ דערפֿל, נאָר אַ ריין יידיש דערפֿל!

ס'האָט נישט גענומען לאַנג, רבותי, און ער האָט פֿאָר אונדז אויסגעזוכט אַ פּײַן ערטל פֿון אַן ערך צוויי הונדערט אַקער לאַנד, נישט ווײַט פֿון לייקוווד, ניו־דזשוירזי. אַן אַקער האָט דאָרטן געקאָסט פֿינף און אַכציק דאָלאָר. מיט קוואָלן וואָסער און מיט אַ פֿליסנדיק ריטשקעלע, וואָס מען האָט געקאָנט פֿאַרוואַנדלען אין אַ טײַך, אויב מע וואָלט אויפֿגעשטעלט אַ דאַמבע.

נו, אַציבד האָבן זיך געפֿאָדערט צוויי זאַכן און וויידער אַ מאָל — געלט און מענטשן־מאַטעריאַל. מיר האָבן געשאָפֿן צווישן זיך צען טויזנט דאָלאָר און מיר האָבן אָנגעהויבן גלײַכצײַטיק אַן אַקציע פֿאַר מער מזומנים און פֿאַר מער מענטשן, מיט אַנאָנסן אין דער פּרעסע און מיט אַרויסגעבן אַ מימעאָגראַפֿירטע שריפֿט אונטערן נאָמען „יידיש לעבן". הגם די שריפֿט „יידיש לעבן" האָט געהאַט אַ קורץ לעבן, איז זי אָבער געווען אָנגעפֿאַקט מיט אינפֿאָרמאַציע וועגן דער פֿאַרשטייענדיקן ישוב. מ'האָט אָנגעהויבן צו רעדן וועגן אונדז איבערן גאַנצן לאַנד.

ס'האָט זיך אָנגעזוקט די צייט, וועט מיר האָבן געדאַרפֿט איבערנעמען אונדזער „מאַיאָנטעק". פֿונעם טאָג, וואָס מיר האָבן געגעבן האָנטגעלט ביזן „טייטל" האָט געמוזט אַ דרײַ־פֿיר חדשים און בשעת־מעשה זײַנען אָנגעקומען הונדערטער בריוו און אָנפֿראָגעס. מענטשן האָבן געוואָלט זען דאָס לאַנד, און מיר האָבן יעדן זונטיק געהאַט אַן אַרויספֿאָר מיט די יישוב־קאָנדידאַטן. די דאָזיקע לײַט האָט מען נישט נאָר געדאַרפֿט פֿירן אַהין, נאָר מען האָט אויך זיי געדאַרפֿט געבן אונטערצולייגן דאָס האַרץ, וואָרעם זיי האָבן זיך באַטראַכט פֿאַר אונדזערע געסט און מיר זײַנען מחויב זיי שפּײַזן, וועט זיי זײַנען הונגעריק געווארן.

איך מוז אָבער צוגעבן, אַז זיי זײַנען געווען ערנסט און אויפֿריכטיק פֿאַראינטערעסירט אין דעם פּראָיעקט. דאָס זײַנען ס'רוב געווען אָרבעטער, און זיי וואָלטן זיך פֿשוט מחיה געווען מיט דער מעגלעכקייט צו לעבן אָט דאָ אונטערן פֿרײַען הימל אַ שטיל און פֿראָדוקטיוו לעבן. זיי זײַנען אָבער געווען

אן געלטמיטלען, און זייער בענקשאפט נאך לאנד האט אינפאך גערייסן בתים האַרצן.

נישט איין מאל האט זיך געטראכט: ווען אונטער אונדז וואלט געשטאנען עפעס אן ארגאניזאציע מיט פאנדן, וויפל וווּנדער מיר וואלטן אויפגעטאן מיט אט דעם מענטשן־מאטעריאל! ליידער, האבן מיר געהאט געציילטע פיאנערן, וואס וואלטן אלץ אינגעשטעלט און זיך אריבערגעקליבן אינעם געפלאנטן שטעטל. לאמיר כאטש דערמאנען דאָ זייערע נעמען: אויפן ערשטן אָרט קומען ד"ר מרדכי שעכטער, לייבל כהן, אן אמעריקאנער געבאָרענער יונגערמאן, מיין וויניקייט און נאך א פאר משפחות.

ווען מיר האבן געדארפט אינצאלן די אנדערע צען טויזנט דאלאר האב זיך ארויסגעוויזן, אז מיר קענען דאס געלט נישט קריגן. מיט פאַרקלעמטע הערצער האבן מיר זיך געמוזט זעגענען אויך מיט דער „קליין־קאלאניזאציע". ס'האט זיך שפעטער ארויסגעוויזן, אז מיר האבן געמאכט אן אומפארגעבלעכן טעות. דאס זעלביקע שטיק לאנד איז באלד פארקויפט געוואָרן פאר דרייַ מאל אזוי פיל, וויפל מיר האבן אינגעצאלט...

מיר זיינען געגאנגען פון איין דורכפאל צו א צווייטן און דעם פראיעקט דאך ניט געוואלט אויפגעבן. האט אונדז גאט צוגעשיקט א נייעם יידן מיטן נאמען מינעס. אט דער מינעס פארמאגט לאנד אן א שיעור, און ער האט אונדז געוואלט צוטיילן פאר א צוגענגלעכן פרייז וויפל אקער מיר דארפן. צו יענער צייט זיינען צוגעשטאנען צו אונדז יעקב לעווין מיט זיין פרוי. מיר זיינען צוזאמען מיט זיי געפארן באטראכטן אונדזערע „ערדישע" גיטער. אלץ וואלט, דאכט זיך, געווען גוט, האט זיך אבער אין דער לעצטער מינוט די קאצעטלער־גרופע צוריקגעצויגן. יאָ, איר האט געטראפן, אויך פון מינעסס „לענדעריען" איז גארנישט געוואָרן...

דער לעצטער פרווו

דער סאמע לעצטער פרווו צו שאפן א יידישן יישוב. איז געווען א ריי הינזער וואס זיינען נישט געווען פארענדיקט לעבן שטעטל הייטסטאן, וואס איז באווויינט כמעט הונדערט פראצענט פון יידן, אפילו דער „מעיאר" איז א יוד. די גרופע האט באשלאסן אפצוקויפן די הינזער. צו הילף — כאטש צו מאכן א שטודיום, פאר וואס איז דער טעריטאריאליזם אומעטום געווען א שפעט — איז דעמאלט צוגעקומען דער טעריטאריאליסט און פרייַלאנד־ליגע־טוער יהודה זעליטש, אדוואקאט פון פילאדעלפיע.

מיר האָבן אים דערציילט, אַז עס זיצנען פֿאַראַן אַ רייַ אומפֿאַרענדיקטע הײַזער וואָס גייען „אונטערן האָמער" (אין אָקשן־פֿאַרקויף) ווײַל די הײַזער־בויער האָבן באַנקראָטירט. י. זעליטש האָט אָנגעבאָטן זײַן פֿרײַע הילף. ער איז ספּעציעל געקומען אין געריכט און ער האָט אויך מיטגעבראַכט מיט זיך אַ הײַזער־ספּעציאַליסט, אָפּצושאַצן דעם הײַזער־קויף. נאָר אַ געהילף־קאָמפּאַניע וואָס האָט אַרײַנגעבראָקט אַ סך געלט אין דער באַנקראָטירטער פֿירמע האָט באַשלאָסן אָנבאָטן דעם העכסטן פּרײַז פֿאַר די הײַזער. מיר האָבן פֿאַרלוירן אַ זעלטענע געלעגנהייט צוליב דעם וואָס עס האָבן זיך נעפֿונען אַ סך יידן אין הייטסטאָן און ווײַל עס איז דאָרטן אַ מאָל געווען אַ קאָאָפּעראַטיוו וואָס איז געשטיצט געוואָרן פֿון דער פֿעדעראַלער רעגירונג אונטער רוזוועלטס אַדמיניסטראַציע.

הגם מיר זיצנען שוין געווען געווינט צו דורכפֿאַלן, האָט אָבער די לעצטע מפּלה אונדז פֿשוט פּריטשמעליעט. מיר האָבן זיך אַרומגעזען, אַז ס'איז נישטאָ מיט וועמען צו גיין צום טיש. ס'וואָלט אפֿשר אינטערעסאַנט געווען צו מאַכן אַ שטודיום פֿאַר וואָס איז דער טעריטאָריאַליזם געווען אַ דורכפֿאַל, אַפֿילו קאָנצענטרירטע קאָלאָניזאַציע האָט זיך אין ערגעץ נישט אינגעגעבן, נעמט צום בישפּיל, אַרגענטינע, בירא־בידזשאַן. איך ווייס, מען וועט געפֿינען פֿאַרשיידענע תירוצים, אָבער...

פֿונדעסטוועגן, רבותי, בין איך אַן אומהיילבאַרער אָפּטימיסט אין שײַכות פֿון אַ יידישן יישוב אין אַמעריקע. אָבער דעמאָלט האָב איך זיך געמוזט אונטערוואַרפֿן דער מערהייט, און ס'איז באַשלאָסן געוואָרן אויפֿצוגעבן דעם פּראָיעקט. מען האָט, במחילה, אַרויסגענומען דאָס ביסל געלט פֿון באַנק און עס צוריקגעגעבן די חבֿרים...

איך קען נישט ענדיקן דאָס קאַפּיטל נישט באַרירנדיק דעם גס מדינת ישׂראל. אויב ניסים געשען נאָך מיט יידן, פֿאַר וואָס זאָל נישט קענען געשען אָט אַזאַ גס אויך אָט דאָ, אין דער מדינה אַמעריקע. קאָנען מיר זיך דען פֿאַרשטעלן, אַז אַלע מיליאָנען יידן וועלן פֿון דאָנען אויסוואַנדערן און זיך באַזעצן אין ישׂראל? אויב נישט, מוזן מיר פֿאַרזיכערן אונדזער יידישן קיום דאָ אין לאַנד, מיט שאַפֿן יידישן יישובים אויף קאָאָפּעראַטיוון יסודות!

ווי אַ סימן, אַז איך מיין ערנסט מיט מײַנע רייד, האָב איך זיך בשעתו, אָנגעשלאָסן אין דער „פֿרײַלאַנד־ליגע". איך האָב דעמאָלט באַקומען דעם פֿאָלגנדיקן בריוו פֿונעם אומדערמידלעכן פֿירער אירן, י. נ. שטיינבערג. אָט איז ער וואָרט אין וואָרט:

„ליבער פֿרײַנד, נ. דייוויס:

נעכטן אָוונט, בײַ דער זיצונג פֿון דער „פֿרײַלאַנד"־עקזעקוטיוו, האָב איך פֿאַרגעלייענט אייער בריוו מיט דער דערקלערונג, אַז איר שליסט זיך אָן ווי אַ מיטגליד אין דער פֿרײַלאַנד־ליגע.

„די ידיעה, באַזונדערס אײַער גײַסטרײַכע באַגרינדונג פֿון אײַער באַשלוס, האָט אַרויסגערופֿן אַן אַלגעמיינע צופֿרידנקייט. אײַנשטימיק האָט מען אײַך אויפֿגענומען אין דער פֿרײַלאַנד־משפּחה. מיר שאַצן אָפּ אײַער אָקט זייער ערנסט, ווײַל איר האָט עס געטאָן מיט אָפּענע אויגן, ווײַל איר ווייסט געניו, אַז אונדזער באַוועגונג שווימט קעגן דעם שטראָם. אָבער אַ דאַנק דער דערפֿאָרונג פֿון אײַער לעבן האָט איר דערוואָרבן דעם מוט צו פֿאַרטיידיקן, אָפֿילו קעגן אַ מערהייט, יענע גרויסע אידעאַלן פֿון יידישקייט און מענטש־לעכקייט, וואָס באַגײַסטערן אײַך. האָפֿן מיר, אַז אין אונדזער באַוועגונג וועט איר אַרײַנטראָגן אײַער קלאָרקייט פֿון געדאַנק און אײַער גרייטשאַפֿט צו טאַט, און דערמיט באַרײַכערן אונדז אַלעמען. „פֿרײַלאַנד", ווי איר ווייסט, איז ניט קיין פּאַרטיי, נאָר אַ ליגע, וואָס זוכט ניט אַרויפֿצוויינגען אויף אירע אָנהענגער דירעקטיוון פֿון אויבן, נאָר דערוואָרט פֿון זיי פֿרײַע איניציאַטיוו".

„איז לאָמיר גיין צוזאַמען צו אונדזערע געמיינזאַמע צילן, וואָס זאָלן ברענגען טרייסט און האָפֿענונג סיי צו אונדזער פֿאָלק, סיי צו דער מענטשהייט".

זײַט, ה' נתן דייוויס, באַגריסט"!

מיט פֿרײַנדשאַפֿט, י. נ. שטיינבערג, געגנעראַל־סעקרעטאַר".

מיט אָנשליסן זיך אין דער „פֿרײַלאַנד־ליגע" האָט זיך מײַן טעטיקייט אויף אַנדערע געביטן נישט אָפּגעשטעלט. איך האָב זיך עפּעס אַלע מאָל געפֿונען צווישן קליינע גרופּקעס מיט גרויסע השׂגות, וואָס זוכן צו ראַטעווען די וועלט פֿון אירע לײַדן און פֿײַנדן, און קענען זיך אַליין נישט דערהאַלטן בײַם לעבן. אָבער אַזוי איז שוין מײַן גורל! עפּעס אָן אינערלעכער כּוח שטופּט און טרײַבט מיך צו די שוואַכע, צו די ווינציקע, און לפּי־דעתי — צו די גערעכטע.

עלפטער קאַפּיטל

„איחוד", „יידישע פרידנס-ברודערשאַפט און וועגעטאַרישע קאָלאָניע אין ישראל

וועלן איך האָב זיך באַקאַנט מיט די טעטיקייטן פון „איחוד" אין ישׂראל און מיט דער שריפֿט „נר", האָב איך דערפֿילט אין דער גרופּע אַ נאָענטן חבֿר אין קאַמף, מחמת די צילן פון „איחוד" זײַנען מיר געווען נאָענט און טײַער, בפֿרט וועלן אין זײַן שפּיץ שטייען אַזוינע לויטערע און עטישע געשטאַלטן, ווי ר׳ בנימין, משה סמילאַנסקי, ד״ר סענאַטאָר, ד״ר שערעשעווסקי אוון נתן חפֿשי. מיטן לעצטן האָב איך זיך טאַקע געשטעלט אין פֿאַרבינדונג, אוון זײַנע בריוו צו מיר בין איך ניט נאָר אינפֿאָרמירט געוואָרן וועגן דער וויכטיקער אַרבעט, וואָס דער „איחוד" טוט, נאָר זיי זײַנען געווען פֿאַר מיר אַ קוואַל פֿון טרייסט און דערמוטיקונג. איך האָב באַשטעלט אַ צאָל נומערן פֿונעם „נר" אוון האָב זיי פֿאַרשפּרייט צווישן די עבֿרית-לייענערס. איך האָב די פּראָגראַם אוון די צילן פֿון דער גרופּע פּראָפּאַגאַנדירט, הגם די יידישע עפֿנטלעכע מיינונג האָט אין איר איבערוועגנדיקער מערהייט ניט געוואָלט הערן פֿון זיי. איך האָב זיך אַפֿילו „פֿאַרקריגט" מיטן וווּנדערלעכן שריפֿטשטעלער אוון שאַרפֿזיניקן עסייִיסט, אַ. אַלמי, וואָס איז אָפֿט אַרויסגעטראָטן קעגן מײַן פֿרײַנד חפֿשי. אין מײַן אַרטיקל: „קריטיק אָדער פּאָליטיק" אין „טאָג" פֿון זונטיק, דעם נײַנטן נאָוועמבער, נײַנצן הונדערט צוויי אוון פֿופֿציק, שרײַב איך צווישן אַלעמען. איך פֿרעג: „קענען נישט די עשׂרת הדברות זײַן אַ קריטעריום פֿאַר אַן עטיש דערהויבענער געזעלשאַפֿט? לויט פֿרײַנד אַלמיס מיינונג, איז נישט גענוג צו זאָגן צום פֿאָלק „לא תגנוב!" נאָר מע דאַרף אים דערלאַנגען גאַנצע פּעק טעאָריעס, אַרטיקלען, אָפּהאַנדלונגען, כּדי ער זאָל וויסן דעם טײַטש פֿון „לא תגנוב". אַ ציטאַט איז אַ שיינער ליטעראַרישער אַרנאַמענט. עס רעגט די פֿאַנטאַזיע ביים לייענער..."

„פֿרײנד אַלמי טוט געוויס אַן אומרעכט צו די פּײנע, טיפֿזיניקע אַר־טיקלען און עסייען פֿון נ. חפֿשי, וואָס צילן בלויז צו איין זאַך: שלום און זיכערקייט פֿאַר די יידן אין ארץ־ישׂראל. ס'איז זיך גוט צוצוהערן אויך צו יענע, וואָס ווײזן אַן אויף אַן אַנדער דרך. דעם אַלטן דרך ווייסן דאָך אַלע, וואָס האָט ער אונדז געבראַכט? מער יוגנטלעכע קרבנות, שרעק פֿאַרן מאָרגן־דיקן טאָג... אויך סאָלדאַטשינע פֿאַר דער פֿרוי..."

...„בן־גוריון האָט געזאָגט אויפֿן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל, זו־מער 1931: ‚מיר נעמען נישט אַן דעם לאָזונג יידנשטאָט, וואָס האָט פֿאַר זײַן ענדציל די הערשאַפֿט פֿון די יידן איבער דער אַראַבישער באַפֿעלקערונג אין לאַנד, מיר ווילן נישט זײַן אין ארץ־ישׂראל קיין שוציידן, אָבער אויך נישט קיין הערשנדיקע ראַסע...' זאָל בן־גוריון אַזוי גוט זײַן און זאָגן, צי האָט ער יאָ, צי נישט געזאָגט די ווערטער?... ער האָט אויסגעקלײבן דעם דרך פֿון בילטמאָר... ער האָט מספּים געווען אויף דער חלוקה פֿון לאַנד און דאָס האָט דערפֿירט צו דער יידיש־אַראַבישער מלחמה..."

„דאָקעגן האָט נתן חפֿשי, און מיט אים די חבֿרים פֿון „איחוד" זיך גע־האַלטן בײַ אַן אַנדער מיינונג. ווען די ציוניסטישע באַוועגונג מיט בן־גוריונען בראש, וואָלטן געשטאַנען אויפֿן באָדן פֿון די לאָגישע רייד פֿונעם ערשטן דער־מאָנטן קאָנגרעס, וואָלט נישט דערגאַנגען צו דער סכנה פֿון אַ שחיטה אויף די נהלל־קינדער. פֿונקט ווי ס'איז נישט געווען קיין געפֿאַר אין יענער צײַט, ווען יידן זײַנען געקומען בויען נהלל... אויפֿן וויסטן באָדן האָבן זיי געפֿו־נען דאָס זיכערסטע און בעסטע אָרט פֿאַר זייערע קינדער אין אַ דורכויס אַראַבישער סבֿיבֿה..."

„...אויב חפֿשי נעמט זיך אַן די קריוודע פֿון די אַראַבער, איז עס דען נישט אַ יידישע מידה זיך אַנצונעמען פֿאַרן שוואָכן?"

ווי איר זעט, רבותי, ברענגט חפֿשי אַרויס אין דעם בריוו און אין אַנ־דערע זײַנע בריוו גרויסע באַשולדיקונגען, מיט וועלכע נישט אַלע פֿון די לייענערס וועלן אפֿשר מסכים זײַן. אַנדערע וועלן זיי אפֿשר באַטראַכטן פֿאַר צו געוואָגט און אַפֿילו פֿאַר שעדלעך. אָבער קיינער, דאָכט זיך, וועט נישט לייקענען, אַז אָט דער איידעלער מענטש איז אויסן אייגנוציקע אינטערעסן. ס'רובֿ וועלן דערשפּירן אין זײַנע רייד אויפֿריכטיקע שרעק פֿאַר דער צו־קונפֿט פֿונעם לאַנד און פֿאַר אירע באַווויינער, יידן און אַראַבער. אַני הקטן גלייב אין זײַן ערנסטקייט און גוטן ווילן. הלוואי וואָלטן מיר געהאַט אַ סך פֿון זײַנע גלײַכן, וואָלטן מיר אפֿשר געפֿונען אַ געמיינזאַמע שפּראַך מיט די אַראַבער. פֿון אַלע זײַנע בריוו צו מיר זעט זיך אַרויס די ז א ר ג, די

טיפּע זאָרג וועגן אונדזער גורל אינעם קליינעם לאַנד. אין זײַן פֿאַרצווייפֿלונג פֿון זײַן אַ נישט־געהערטע מיעוט, פֿאַרלירט ער דאָך נישט זײַן גלײַכגעוויכט און איז פֿאַרזיכטיק מיט זײַן וואָרט אַפֿילו צו זײַנע קעגנער. וועגן אונדזער טעטיקייט אין דער „פֿרײַלאַנד־ליגע" באַמערקט, ער מיט גרויס וווייטיק: „...איך שעץ זייער הויך ד"ר י. נ. שטיינבערגס אַרבעט פֿאַר „פֿרײַלאַנד", איך בין אָבער אַלע מאָל באַזאָרגט, צי פֿרײַלאַנד וועט האָבן גענוג איבער־געגעבענע חלוצים. זאָגט מיר טאַקע אײַער מיינונג, באַגרינדט אויפֿן פּראַק־טישן לעבן פֿון יידן אין אַמעריקע. איך האָב זייער מורא, אַז ניט נאָר וועלן זיי ניט רײַזיקירן צו פֿאָרן זיך באַזעצן אין ארץ־ישׂראל, נאָר זיי וועלן זיך ניט לאָזן אַפֿילו אינעם בעסטן פֿרײַלאַנד און אָפּטרעטן פֿון זייער „ביזנעס" אין די גרויסע שטעט. זאָגט מיר, ליבער דייוויס, צי דער דאָזיקער פֿאַר־דאַכט מײַנער איז אַ באַרעכטיקטער? ס'איז מיר אינטערעסאַנט צו הערן אײַער מיינונג וועגן דעם?...!

ווען איך לייען הײַנט — אין 1962 — חפֿשיס בריוו, באַגלייט מיך דער זעלביקער אומעט און צער. די גרופּע „איחוד" איז נאָך אַלץ אומבאַהאַלפֿן און פֿאַרפֿאַלגט. אירע שׂונאים האָבן זיך געמערט, אָבער קיין סך פֿרײַנד זײַנען נישט צוגעקומען. מײַן אַלטער פֿרײַנד חפֿשי ראַנגלט זיך נאָך אַלץ פֿאַר זײַנע „אמתן" און זײַן קול איז נאָך אַלץ אַ „קול קורא במדבר!"...

ד"ר י. נ. שטיינבערג איז געווען זייער נאָענט צו דעם "איחוד". די גרופּע אינטעלעקטואַלן, וועלכע האָט אַרויסגעגעבן דעם „נר", האָט ער באַ־טראַכט, אין אַ געוויסן זין, פֿאַר אידעיש נאָענטע חבֿרים זײַנען. אין אים האָט זיך געראַנגלט זײַן פֿאַסיפֿיזם מיטן געפֿיל פֿון נקמה צו דער היטלע־ריסטישער מלחמה. ער האָט, אַגב, פֿאַרלאָרן זײַן מוטער דורך די נאַצישע רוצחים. זײַן גרויסקייט ווי אַ מענטש און יִיד האָט זיך, כידוע, אָפּגעשפּיגלט אין אַלע זײַנע מעשׂים, און איך האָב נישט קיין סך מערער וואָס צוצוגעבן. ס'איז אָבער יאָ כּדאַי צו דערציילן עפּעס וועגן זײַן פּערזענלעכער באַציונג צו מענטשן ווי יחידים. אין ניו־יאָרק געפֿינט זיך אַ געוויסער מוזיקער ד"ר ז. עס גיט זיך אָפּ מיט פֿאַרפֿאַסן מוזיק צו תּפֿילות, צו קאַפּיטלעך תּהילים. און תנ"ך. אָבער קיין געלט אויף אַרויסצוגעבן זײַן מוזיקאַלישע קאָמפּאָזי־ציעס האָט ער ניט געהאַט. היות ווי ער האָט זיך אומגעטראָגן מיט זײַן „חלום" אַ לאַנגע צייט, און קיינער האָט זיך ניט אומגעקוקט אויף אים, איז אים ד"ר י. נ. שטיינבערג געקומען צו הילף מיט אַ „מתן־בסתר" פֿון צוויי הונדערט דאָלער... אַ פֿאַנטאַסטישע סומע פֿאַר ד"ר י. נ. שטיינבערגס דע־מאָלסטיקער עקאָנאָמישער לאַגע.

איין מאל אין אן אוונט, ווען דער עולם איז זיך צעגאנגען און מיר זענען געבליבן אליין, האט ד"ר שטיינבערג געמומען רעדן וועגן דעם „קימ־בערליי פראיעקט". צוערשט איז זיין טאן געווען א מונטערער, נאר באלד האט זיך ארײנגעגנבעט א נאטקע פון טרויער — ס'איז געווען א שטיקל צײט נאכן טויט פון זיין פרוי — און ער האט א זאג געטאן מיט ווייטיק: „זי וואלט אפשר, נאך געלעבט, וועו איך וואלט נישט אוועקגעפארן קיין אויסטראליע אויף פיר יאר..." צוויי אבדות, איינע גלײַך נאך דער אנדערער, האבן צעטרייסלט זיין לעבן און האבן אונטערגעגראבן זיין געזונט — דער טויט פון זיין פרוי און פון זיין באגאבטער איבערגעבענער טאכטער אדא סיגעל.

און נאך א גורם איז געווען שולדיק אין זיין פריצײטיקן אוועקגיין פון דער וועלט. נאר וועגן יענעם „גורם" האט קיינער נישט געשריבן. איך מיין, נעמלעך, זיין דורכפאל אין קריגן א טעריטאריע פארן פאלק ישראל, און דער ביטול און שטילער חוזק מיט וועלכן מ'האט געקוקט אויף זיין גאנ־צער ארבעט...

הגם איך בין געווען און פארבליבן א טעריטאריאליסט בין איך אויך איבערפולט מיט טיפער ליבע און פארשטענדניש פאר ארץ־ישראל, — איך זע נישט קיין סתירה אין אזא געפילן! — האב איך באטראכט ד"ר י. נ. שטיינבערגס „גרויס־קאלאניזאציע" פאר אן אוטאפיע. וואס וועט וועט עס הינטיקע צײַטן אוועקגעבן צי פארקויפן א טעריטאריע צו יידן? און ווו געפינען זיך דען בכלל פריַע טעריטאריעס? וועט זען נישט די גרויסע אויפוואכונג פון דער „טונקעלער" אפריקע?

איך גלייב אין דער מעגלעכקייט פון אויפצובויען קליינע יידישע יישו־בים, ווי שוין א סך מאל דערמאנט, דא, אין די פאראיניקטע שטאטן, אין קאנאדע אדער אין אנדערע לענדער.

און דאך האט מיך די שטיינבערג־פערזענלעכקייט אימפאנירט, באגײס־טערט און דערהויבן! איך האב געזען נאך א נתן חפשי זיך ראנגלען מיס דער וועלט אויף אן אנדער געביט. ס'איז פאראן אזוי פיל שיינקייט און עטישע דערהויבנקייט אין אזא ערא־נגל: איינער קעגן א וועלט! בפרט וועו דער איינער קעמפט פאר גרויסע, אומדערגרייכבארע און הויך וויכטיקע אי־דיען און אספיראציעס...

עס וועט נאך קומען בײַ יידן א היסטאריקער, וואס וועט דאס קאפיטל „טעריטאריאליזם בײַ יידן" באלײַכטן פון א געשיכטלעכער פערספעקטיוו, און ער וועט דערווײַזן וויפל ליבע און שפערישע איבערגעגעבנקייט עס

האבן יחידים און גרופעס ארבעטלייגט אין געפינען פאַרן אונדזער גע־רודפטן פאָלק אַ מקום־מנוחה.

אויב די ציוניסטן איז אַנגעקומען שוועך, ממש מיט קריעת־סוף אײַנ־צונעמען ארץ־ישׂראל און אויפצובויען דאָס לאַנד, בעת אונדזערע תּפֿילות זײַנען אָנגעזאַפּט מיט ציון־בענקענישן, און אונדזער „בראשית" הייבט זיך אָן טאַקע דאָרטן, איז וואָס קאָנען שוין האָפֿן און דערוואַרטן די טעריטאָ־ריאַליסטן? וועט איר דאָך פֿרעגן, רבותי, אַ פּשוטע פֿראַגע: אויב מיר האָבן שוין ישׂראל, צוליב וואָס דאַרף מען דעם טעריטאָריאַליזם און אַפֿילו יידישע שטעטלעך? איז דער ענטפֿער, לפֿי דעתי: „אַז מדינת־ישׂראל טאָר ניט אויסשליסן גיסטיקע און עקאָנאָמישע פֿאַרפֿעסטיקונגען אין די תּפֿו־צות־לענדער. יידישע טעריטאָריעס, יידישע שטעטלעך זײַנען אַ גרויס באַ־וואָרעניש פֿאַר די יידן וואָס בלײַבן אין „גלות" און ווילן זיך אויסלעבן ווי יידן, און אָנהאַלטן ווײַטער זייער קולטור־לעבן. און אפֿשר זײַנען זיי אויך אַ פֿעסטע פֿאָזיציע פֿאַר מדינת־ישׂראל?!?"

* * *

צו מײַנע געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייטן דאַרף איך אויך צורעכענען די גרופּע — „דזשויש פּיס פֿעלאושיפּ", אַ ניט־פּאָפּולערע חבֿרה, ווי איר שטויסט זיך שוין אַליין אָן. און ווי איך האָב שוין פֿריִער דערציילט, האָט מיך אַלע מאָל געצויגן צו מיעוטן, צו די וויניקע, אויב נאָר זיי האָבן גע־רופֿן צו העכערס עטיש מאָראַלישע ווערטן.

אָט די „יידישע פֿרידנס־ברודערשאַפֿט" ווי מ'האָט זי געוווּסט אויף אונדזער לשון, איז אויפֿגעקומען בעת דער מלחמה אין 1941 און איר צוועק איז געווען צו העלפֿן יענע יידישע יונגעלײַט, וואָס זײַנען געווען געווויסנס־קעגנער פֿון קריג. איר גרינדער, ד"ר איזידאָר ב. האָפֿמאַן, עצה־געבער פֿון קאָלאָמביאַ־אוניווערסיטעט פֿאַר די יידישע סטודענטן אין רעליגיעזע אָנ־געלעגנהייטן, איז נאָך היינט אויך איר פֿירער.

די „קעגנער האָבן זיך בשעתם אײַנגעטיילט אין צוויי קלאַסן. אײַן קלאַס האָט זיך אָפּגעזאָגט צו גיין אין קריג צוליב הומאָניטאַרע סיבות, די אָנדערע — מחמת רעליגיעזע, וואָס זײַנען אין לעצטן סך־הכל — די זעל־ביקע. בײַ ביידן איז דאָך וויכטיק געווען דער זעקסטער געבאָט פֿון די עשרת־הדברות — דער „לא תרצח". די אַלגעמיינע צאָל פֿון די „קריגס־קעגנער" איבערן לאַנד האָט מען גערעכנט אַרום עלף טויזנט. די ברודער־שאַפֿט האָט געציילט אַן ערך הונדערט און פֿופֿציק מאָחינו בני־ישׂראל. אַ דריטל פֿון דער צאָל, האָט אָנגעגעבן זײַן קעגנערשאַפֿט — רעליגיע. „די

ברודערשאפט" איז א טייל פון דער פאסיפיסטישער באוועגונג אין אמעריקע. טייל מיטגלידער מיט ד"ר האפמאנען בראש זענען אויך מיסיעס בײַ דער „יו־ען" כדי אנצופירן די אקציע קעגן די נוקלעארע עקספערימענטן.

איך האב זיך אנגעשלאסן אין דער „ברודערשאפט" בײַ איר סאמע גרינדונג. און ווי איך בין דעמאלט געווען פארנומען, האב איך אויך געפונען צײַט זיך צו לערנען העברעיש אין דער „טאמאס דזשעפערסאן הײַסקול", וואס האט געגעבן אזא קורס פאר דערוואקסענע. מײַן לערער איז געווען א געוויסער ד"ר גרעניט, ער האט נאר וואס געהאט באזוכט ארץ־ישׂראל און האט גערעדט מיט גרויס סימפאטיע און לויב ווען די דאטיקע קיבוצים. ער האט, אין פריוואטע שמועסן מיט מיר, ארויסגעווויזן זײַן קעגנערשאפט צו מלחמה. עפעס האב איך דערפילט א גײַסטיקע קרובֿישאפט צו אים. ס'איז געווען, אגב, די צײַט ווען מײַנע צוויי זין, משה און מרדכי, זענען געפֿוסן געווארן צום מיליטער־דינסט. ער פֿלעגט זיך נאכפֿרעגן אויף זיי און זיך אינטערעסירן מיט יעדער קלייניקייט. מיט א מאל איז ער פארשוווונדן געווארן. ס'האט זיך שפעטער ארויסגעוויזן, אז אויך ער האט געדארפט „באצאלן" פאר זײַן א קריגסקעגנער. איין מאל פארנדיק צו א זיצונג פון דער „ברודערשאפט" האב איך, צו מײַן אנגענעמער איבערראשונג, געטראפן דעם ד"ר גרעניט. זיצנדיק בײַ דער פארזאמלונג האבן מיר זיך ביידע דערפרייט פונעם צופאל. ער איז ניט לאנג צוריק באפרײַט געווארן פון א קעמפ, ווו ער האט „אפגעדינט" זײַן פולן טערמין.

ארבעטנדיק אין דער גרופע איז מיר אלץ קלארער געווארן, אז אונדזערע אידעען דערגרייכן נישט ווײַט. איר זע פאר מײַנע אויגן בלויז די עליטע, אזוי צו זאגן: מענטשן מיט הויכע טיטולן, דאקטוירים און ראבאיס. אבער ווו איז „עמך"? און, אגב, ווערט די גאנצע אויפקלערונגס־ארבעט געטאן צווישן די ענגליש־רעדנדיקע מענטשן. אונדזער געדאנק האט ניט קיין „דריסת־הרגל" צו מענטשן וואס רעדן ייִדיש, און איך האב בײַ די זיצונגען געפֿאדערט צו דרוקן ליטעראטור אויף אונדזער לשון. דער סעקרעטאר, הערשל מאט, האט מיר דעמאלט צוגעשיקט א בריוו, אין וועלכער ער דריקט אויס הכּפּמה אין פובליקירן אויסגאבעס אויף ייִדיש. ער שרײַבט צווישן אנדערע ענינים: „...מיר האבן זיך שוין לאנג געקליבן ארויסצוגעבן א פאמפלעט וועגן יודאיזם און פאסיפיזם, אבער צוליב דוחק אין פאסיקע מענטשן און אין פינאנצן, האבן מיר נישט געקענט דורכפֿירן דעם פראיעקט... מיר האבן באשלאסן זיך צו וועגדן נישט בלויז צו די מיטגלידער פון דער גרופע, נײַערט אויך צו נישט־פאסיפיסטן..."

ס׳האָט זיך מיר אײַנגעקריצט פֿון יענער צײַט אין זיכרון אַ יונגערמאַן, אַ פֿרומער יִיד אייבערמאַן וואָס איך וויל אים דאָ כאָטש דערמאָנען. ער האָט אויך געהערט צו דער גרופּע. ער איז „געזעסן" מיט מײַנע בנים אין דענבערי, קאַנ׳ פֿאַר די זעלביקע חטאים. דער וואַרדן האָט אים באַזאָרגט אויף פּסח מיט מצה און אַפֿילו מיט ווײַן. ער האָט באַדויערט, וואָס ער קען אים נישט צושטעלן די איבעריקע זאָכן צום סדר.

* * *

נאָך אַ קאַפּיטל פֿון געזעלשאַפֿטלעכער עסקנות דאַרף איך פֿאַררעכענען דאָס העלפֿן אַ גרופּע וועגעטאַריער צו שאַפֿן אַ וועגעטאַריש־קאָאָפּעראַטיווע קאָלאָניע אין ארץ־ישׂראל. בײַ מיר איז געווען אַ פֿרייד אָנצוקניפּן פֿאַר־בינדונגען מיט די ישׂראל־חבֿרים. זיי האָבן אַרויסגעגעבן צוויי שריפֿטן אי־נעם יונגן לאַנד, וואָס זײַן זעלבשטענדיקייט איז נישט עלטער געווען ווי פֿיר יאָר. די צוויי צײַטשריפֿטן האָבן זיך גערופֿן: „חיים חדשים" און „ידיעות". וואָלטן די העפֿטן דערשינען אויף יידיש, וואָלטן מיר פֿאַר־שפּרייט דאָ אין די הונדערטער, אויב ניט מער. מיר האָבן זיך אָבער גע־מוזט באַגרענעצן מיט דער פֿאַרשפּרייטונג, ווײַל גאָר וויניק קענען הע־ברעיש. ווי אין אַלע אַזוינע חבֿרות טראָגן דעם עול בלויז געציילטע מענטשן. איז דעריבער כּדאַי צו דערמאָנען דעם הויפּטאַנפֿירער פֿון דער גרופּע. זײַן נאָמען איז יחזקאל דאָרן. וועג איך האָב געבראַכט די נײַעס פֿאַר אונדזערע חבֿרים, האָבן זיי עס אויפֿגענומען מיט גרויס שׂמחה, מען איז, הייסט עס, ניט אַליין אויף דער וועלט און מיר האָבן באַשלאָסן אָפּצודרוקן אַן אויפֿרוף און זאָמלען געלט פֿאַר דער אונטערנעמונג. אָט זײַנען טיילן פֿונעם אויפֿרוף:

„...מיר, יידישע וועגעטאַריער, האָבן באַקומען אַ וויכטיקע ידיעה פֿון אונדזערע חבֿרים אין מדינת־ישׂראל, אַז זיי גרייטן זיך צו גרינדן אַ וועג־געטאַרישע קאָלאָניע אויף קאָאָפּעראַטיווע יסודות... זיי פֿאַרהאַנדלען מיטן קרן־קיימת וועגן באַקומען באָדן... דאָס לאַנד געפֿינט זיך אין באר־יעקבֿ, נישט וויַט פֿון תל־אָבֿיבֿ... פֿון די איבער צוואַנציק מיטגלידער וואָס האָבן זיך פֿאַרשריבן, געפֿינען זיך מענטשן פֿון פֿאַרשיידענע פֿאַכן און פּראָפֿע־סיעס... דאָס עפֿנט גרויסע פּערספּעקטיוון פֿאַר דער וועגעטאַרישער אידעע אין מדינת־ישׂראל... מיר פֿילן די פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט פֿון אַזאַ אונטער־נעמונג און מיר באַגרייפֿן, אַז עס וועלן נייטיק זײַן שווערע אָנשטרענגונגען צו דערפֿירן די גרויסע אַרבעט צו אַ דערפֿאָלג... אַפֿילו וועגעטאַריער אין אַמעריקע, וואָס ווילן אָדער קענען זיך דאָרטן ניט באַזעצן, דאַרפֿן העלפֿן

אינעם גרויסן אויפבויוועלט. לאמיר שטארקן זייערע הענט און זיי זאלן אימ־
שטאנד זיין צו פארשפרייטן דאס הייליק עטישע געבאט פון „לא תרצח"
אין ציון, און פון ציון איבער דער גאנצער וועלט. ווי אין פסוק שטייט:
„כי מציון תצא תורה!"

מיר האבן דורכגעפירט פארשיידענע געלט־אקציעס לטובת אונדזערע
ישראל־חברים. אויף אין געלט־אקציע, דערמאנט זיך מיר, איז ארויסגע־
טראטן דער אקטיאר לייזער ראזנשטיין. ס'האט אויך אנטיילגענומען א
ישראל־זינגערין רבקה מחט. אונדזערע פרויען האבן צוגעגרייט א גרויסע
סעודה. באגיסטערונג האט נישט געפעלט, שיינע רעדעס אויך נישט, אבער
געלט, ממשותדיקע סומעס, וועגן דעם לוינט זיך נישט צו רעדן... נאר מיר
האבן ערשט געהאלטן בזמן ערשטן ארויסטריט.

די ארץ־ישראל חברים האבן געלייגט א סך האפענונגען אויף אמע־
ריקע. ערשטנס די התלהבותדיקע בריוו, וואס זיי האבן פון אונדז באקומען,
צווייטנס, האבן זיי זיך אינגערעדט, טאקע אויפן סמך פון די בריוו, אז
באלד פארלאזן די וועגעטאריער זייער זאטע אמעריקע און לאזן זיך אוועק
קיין ישראל. נו, צו מאכן א לאנגע מעשה קורץ, דארף מען דערציילן, אז
נאך א מניעה האט זיך געשטעלט זיי אין וועג, נעמלעך, דער קרן־קימת
האט זיי אנגעבאטן לאנד נאענט צו דער גרענעץ. היות, ס'איז געווען א
געפאר, אז די חברים זאלן ארייגעצויגן ווערן אין סטיטשקעס מיט די
אראבער און היות ווידער, זיי זיינען געווען פאסיפיסטן צווישן דער גרופע,
האבן זיי זיך אפגעזאגט פונעם באדן, און פונעם פלאן, ווי פון אלע אזוינע
פלענער האט זיך אויסגעלאזן א בוידעם... אזוי וואלט אפשר דער פעסי־
מיסטישער לייענער געווואלט איך זאל פארענדיקן. ניין, רבותי, אזוי האט
זיך עס נישט געענדיקט. מחמת ישראל איז דאך ניט גלאט א לאנד. דארטן
איז מען זייער נויגעריק צו קאלאניזירן יעדן פרייען באדן. אונדזערע דאר־
טיקע חברים האבן ענדלעך אפגעזוכט א פאסיק שטיקל ערד אין גליל און
מיט זייער אייגענער הילף האבן זיי געמוען אים באזעצן און שאפן א
וועגעטאריש ישוב, אן שלאכטהויז, אן חלפים, ווו מ'האט אינגעשטעלט
א פרידלעכע באציונג מער־ווייניקער צווישן מענטש און מענטש און אויך
צווישן דעם מענטשן און זיין „שטומען" חבר, גאטס באשעפעניש...

צו יענער צייט האט, אמת, דער ניו־יארקער וועגעטארישער פאראיין
שוין מער ניט עקסיסטירט, אבער בני זיינע אמאל אקטיווע טוער איז פאר־
בליבן א גליקלעך געפיל, אז זיי האבן כאטש מיט עפעס בייגעטראגן צום

דערפֿאַלג פֿון יענער אונטערנעמונג פֿאַר זייערע מער מזלדיקע ישׂראל־חבֿרים.

מיטן שוין דערמאַנטן יחזקאל דאַרן בין איך געשטאַנען די גאַנצע צייט אין קאָנטאַקט. ער האָט מיר אינפֿאָרמירט וועגן די עליות און ירידות פֿון דער וועלטאַרישער גרופּע אין ישׂראל. בײַ מיר זײַנען פֿאַרבליבן פֿון אים בריוו פֿון די יאָרן 1946־1953. געשיילטע אינטערעסאַנטע בריוו, וואָס שפּיגלען אָפּ דעם געמיט־צושטאַנד פֿון די דאָרטיקע חבֿרים. איך וועל דאָ ברענגען איינעם ווי אַ ביישפּיל:

„טײַערער חבֿר דייוויס:

„איך שרײַב ווידער, נאָך דעם ווי איך האָב אײַך אַרויסגעשיקט אַן ענטפֿער אויף אײַער בריוו... דאָס מאָל וועגן אונדזער קאָלאָניזאַציע־פּראָיעקט... דעם 31סטן מאַרץ זײַנען אײַנגעלאָדן געווארן צוועלף חבֿרים פֿון אונדזער אירגון (וואָס ציילט דרײַסיק מיטגלידער) אויף אַ באַראַטונג אין אָפֿיס פֿון דער בוי־געזעלשאַפֿט „„ראַסקאָ". זי גיט זיך אָפּ מיט באַזעצן מענטשן אויפֿן באָדן פֿון „קרן קימת". ווי מ'האָט מיר מיטגעטיילט קומען, פֿאַרלויפֿיק, אין אַכט נאָר צען, צוועלף חבֿרים... ס'האָנדלט זיך וועגן „בצרה" לעבן „גן־חיים", וואָס ליגט בײַם הויפּט־שאָסייווע תל־אביב—חיפֿה, אַ צען קילאָמעטער נאָך רעננה. צוליב די איצטיקע אומשטאַנדן אין לאַנד, ווי אויך צוליב דער קליינער צאָל חבֿרים, איז אוממעגלעך צו באַקומען אַן אָפּגעזונדערט שטיקל באָדן. מ'האָט דעריבער אונדז פֿאַרגעלייגט, מיר זאָלן זיך אַנשליסן אין „בצרה", וואָס באַשטייט פֿון זיבעצן פֿאַמיליעס, און ס'איז נאָך דאָרטן דאָ גענוג אָרט פֿאַר אַנדערע. אין פֿאַל מיר נעמען אַן זייער פֿאַרשלאָג, וועט „ראַסקאָ" אויפֿשטעלן פֿאַר אונדז די הײַזקעס. יעדע הײַזקע וועט האָבן אײַן צימער מיט אַ קיך און וועט קאָסטן 550 פֿונט... די גרייס פֿונעם שטח פֿאַר יעדן חבֿר וועט זײַן צוואַנציק דונאָם: דרײַ בײַ דער שטוב, צען דונאָם פֿרדס וואָס גיט שוין פֿרוכט און זיבן דונאָם פֿאַר אַ גרינסגאָרטן. ווי ס'קוקט אויס וועלן מיר אײַנגיין אויפֿן פּראָיעקט מיט דער פֿאַרשטענדעניש, עס זאָלן רעזערווירט ווערן פּלעצער פֿאַר די איבעריקע חבֿרים פֿון אירגון... מיר וועלן זיך אָבער מוזן באַזעצן מיט אײַנענע מיטלען... צוליב דער אומזיכערער לאָגע אין לאַנד קענען זיך די מיטגלידער נישט צונויפֿקומען... דאָך גלייב איך, אַז פֿאַר פּסח וועלן מיר שוין וויסן געניט, ווער עס גייט אויף התישבֿות, און מיר וועלן אײַך קאָנען מיטטיילן אַלע אײַנצלהייטן"!...

* * *

ביז גאָר אינטערעסאַנט איז אַ קאָרעספּאָנדענץ פון מדינת־ישׂראל. דער שרײַבער י. מעצקער האָט באַזוכט אַ וועגעטאַריש דאָרף דאָרטן און ער באַשרײַבט אין „פֿאָרווערטס" פון 25סטן מאַרץ, 1961 זײַנע אײַנדרוקן. איך ברענג דאָ אַ לענגערן אויסצוג פון זײַן אַרטיקל:

„... איך האָב אויסגעפונען, אַז די וועגעטאַריער אין ישׂראל צײַלן זיך אין די טויזנטער, אַז זיי האָבן אַן אָרגאַניזאַציע פון עטלעכע טויזנט מיט־גלידער און אַז זיי זײַנען אויסגעשפּרייט איבערן גאַנצן לאַנד. בײַ אַ סך פון זיי איז אָבער דאָ דער פֿאַרלאַנג זיך אָפּצוזונדערן פון די פֿליישעסערס. זיי ווילן בעסער ווײַנען אין באַזונדערע ייִשובים, ווו עס וועט זיי זײַן לײַכטער צו פֿירן זייער אייגנאַרטיק לעבן און ווו זיי וועלן אויך בעסער קאָנען דער־צײַען, זייערע קינדער לויט זייערע אידעאַלן און פּרינציפּן. עס איז אַזוי אָרום בײַ זיי געבוירן געוואָרן דער גרעסטער צו בויען פֿאַר זיך ספּעציעלע דערפֿער, וואָס זאָלן זיין צוגעפּאַסט צו זייער וועג פון לעבן".

„איין דאָרף אָזאַ האָבן זיי שוין. דאָס דאָרף, וואָס הייסט אַמירים, גע־פֿינט זיך אין די בערג פון גליל, ניט ווײַט פון צפֿת. מען האָט עס ניט לאַנג צוריק אויפֿגעבויט און עטלעכע צענדליק פֿאַמיליעס ווײַנען דאָרטן שוין דאָס צווייטע יאָר. נאָך אַזאַ קאָלאָניע וועט אין גיכן אויך געבויט ווערן אויפֿן הר הכּרמל און עס זײַנען דאָ פֿלענער אויפֿצושטעלן אַזעלכע דערפֿער אין אַנדערע געגנטן".

„איך האָב באַזוכט דאָס דאָרף אַמירים. אָבער אַזוי ווי איך בין אַהין געקומען אין אַ קאַלטן און רעגנדיקן טאָג האָב איך דאָרטן אַלץ געזען ווי דורך אַ פֿאַרהויכט גלאָז און עס איז מיר פֿאַרגעקומען, אַז דאָס דאָרף איז אַ ביסל צו פֿאַרשלאָפֿן. דער וועג צום דאָרף איז ניט קיין געפֿלאַסטערטער און דער שאָפֿער, וואָס האָט מיר געבראַכט אַהין, האָט ניט געוואָלט זיך לאַזן מיט זײַן אויטאָ אין באַרג אַרײַן, ווײַל ער האָט פֿשוט מורא געהאַט, אַז ער זאָל ניט בלײַבן שטעקן אין בלאָטע. איך בין דעריבער פֿונעם הויפּטוועג אַרויף צופֿוס צום דאָרף".

„נאָך אײַדער איך האָב דאָרטן רעכט באַטראַכט די יונגע בײַמלעך, די געסטנער און די פֿאַרשײַדענע הײַזער, גרעסערע און קלענערע, וואָס זײַנען געבויט באַרג אַרויף ווי איינס איבערן אַנדערן, האָב איך באַלד געמערקט די אַנדערשקייט פֿונעם דאָרף. און אַנדערש איז עס שוין געוואָרן דערפֿאַר, וואָס איך האָב דאָרטן ניט געזען קיין עוף, קיין שאָף, קיין קו און קיין פֿערד".

„איך בין צוגעגאַנגען צום געוועלבל פון דאָרף, ווו איך האָב אײַנגעאַנ־דלט אַ ביסל קערלעך און ווו איך האָב באַגעגנט עטלעכע מענטשן פֿונעם

ייִשוב. וועָן איך בין אַרײַן אין סטאָר איז פֿון דאָרטן אַרויסגעקומען אַ יונגער־מאַן, וואָס איז געווען אַ טיפּישער נאַטוראַליסט. ער האָט געהאַט אַ געדיכטע באָרד, אַ קאַפּ לאַנגע האָר און ער האָט געטראָגן לייוונטענע שיך. איך האָב דאָרט, באַגעגנט מיטלאַריקע און עלטערע מענטשן, וואָס האָבן מיר דערציילט, אַז זיי ווײַנען שוין אין אַמירים באַלד צוויי יאָר און אַז זיי אַרדענען זיך ביסלעכווײַז אײַן. אַ פּאָר פֿון זיי האָבן מיר דערציילט, זיי האָבן אויפֿגעגעבן שטעלעס אין שטאָט און זײַנען געקומען זיך באַזעצן אויפֿן שויס פֿון דער נאַטור צו פֿירן אַ לעבן, וועגן וועלכן זיי האָבן יאָרן געחלומט".

„— ווי פֿילן זיך דאָ אײַערע קינדער? — האָב איך געפֿרעגט בײַ אַ יונגער פֿרוי, וואָס איז אַרײַנגעקומען אין געוועלב מיט אַ מיידעלע. דאָס מיידעלע האָט אויסגעזען געזונט און שיין און איז אומגעאַנגען באַרוועס. זי האָט געטראָגן קורצע הייזלעך, כאָטש אין דרויסן איז געווען גאַנץ קאַלט".

„— מיר האָבן דאָ ניט קיין פּראָבלעמען מיט די קינדער. זיי לעבן דאָ ניט פֿון קיין שום קראַנקייטן און זיי לעבן נאָרמאַל. אין שטאָט, ווו זיי האָבן געהאַט פֿאַרשיידענע פֿרײַנד איז געווען אַנדערש, — האָט די פֿרוי דערציילט — זי, פֿונקט ווי אַנדערע עלטערן־וועגעטאַריער, האָבן שטענדיק זיך געדאַרפֿט זיך פֿאַרענטפֿערן און רק געבן דערקלערונגען פֿאַר וואָס זייערע פֿרײַנד מעגן יאָ עסן פֿלייש און זיי ניט".

„— און דאָ זײַנען טאַקע אַלע גלײַך? — האָב איך זי געפֿרעגט".

„— קיינער עסט דאָ ניט קיין פֿלייש אָדער פֿיש. עס זײַנען אָבער דאָ אַזעלכע, וואָס עסן נאָך אַ ביסל מילכיקס. בײַ מיר אין הויז ווייסט מען אַפֿילו ניט פֿון קיין מילך און אייער. אונדזערע מאַכלים האָבן אַלע טעמים און זיי וײַנען געמאַכט פֿון פֿרוכט, פֿון ניס, פֿון גרינסן און פֿון אייל, האָט די פֿרוי, וואָס איז פֿון איר יוגנט אָן אַ שטרענגע וועגעטאַריערין, מיר געזאָגט דערקלערן ווי שעדלעך ס'איז פֿאַרן מענטשן די אַלע פֿליישיקע שפּײַזן. זי האָט מיר אויך געזאָגט, אַז זייערער אַ דאָקטער באַהויפּט, אַז דער מענטש איז לויט זײַן קערפּער נישט באַשאַפֿן געוואָרן צו עסן פֿלייש און אַז ער קאָן דעריבער ביז הײַנטיקן טאָג ניט פֿאַרדייען ווי געהעריק אַזאַ שפּײַז, וואָס איז ניט פֿאַר אים".

„דער מענטש האָט געקאָנט לעבן הונדערט און פֿופֿציק יאָר און נאָך מער, וועָן ער זאָל נאָר עסן פֿרוכט און געווינקסן, — האָט איר אַרויסגעהאַלפֿן אַ מאַן פֿון אַ יאָר עטלעכע און זעכציק, אַ לאַנגצײַטיקער וועגעטאַריער. ער האָט מיר דערציילט, אַז אין דאָרף ווויִנען פֿאַרשיידענע לײַט, עלטערע און יינגערע, פֿון פֿאַרשיידענעם כאַראַקטער. אָבער איין גרויסע אידעע פֿאַראיניקט זיי

אלעמען, נעמלעך, זיי עסן ניט דאס פלייש און דאס בלוט פון לעבעדיקע באשעפענישן. דערצו לעבן זיי אויפן לאנד, ווייט אוועק פון שטאטישן טומל און ארבעטן בייַ דער ערד, וואס שפּייזט זיי צו זאט".

„דער מאן האט זיך פאר מיר ווי באריימט, אז גאנץ אנגעזעענע מענטשן קומען זיך באזוכן אין זייער דארף אמירים. דערבייַ האט ער דערמאנט, אז אייניער פון די וועגעטאריער, איז דער פארזיצער פונעם פינאנץ־קאמיטעט פון כנסת, י. גורי. מיר האלטן ערשט ביים אנהייב, אבער וען איר וועט קומען אין עטלעכע יאר ארום וועט דא אלץ אנדערש אויסזען. מע וועט דארפן דא אינפּירן אויך א ביסל אינדוסטריע און אויפשטעלן א פאר פאבריקלעך. אזוי ווי די לופט איז דא זייער א גוטע, פלאנט מען דא צו שאפן א דער־הוילונגס־הייַם, ווו מענטשן וועלן געפלעגט ווערן מיט וועגעטאריש מאכלים".

„איך האב דערנאך באזוכט א פאר היימען און געזען, אז די מענטשן האבן דארטן ניט קיין גרויסע השגות, זיי שטרעבן ניט רייַך צו ווערן, זיי שטעלן זיך צופרידן מיט א גאנץ באשיידענעם לעבן. לעבן געווען לבל האב איך באגעגנט א מיטליאריק פּארפּאלק מיט א יונגער בלאנדער טאכטער, וואס האבן גערעדט צוויישן זיך ענגליש. ס'האט זיך ארויסגעוויזן, אז זיי קומען פון נעבראסקא ערשט מיט צוויי יאר צוריק. זיי זיצנען פון דער סעקטע „סעווענטיסטס", וואס היט אפ שבת, און זיי האבן באשלאסן זיך צו באזעצן אינעם לאנד פון דער ביבל. און אזוי ווי זיי זיצנען וועגעטאריער, זיצנען זיי געקומען בויען זייער היים אין אמירים" ... די פרוי האט מיר איבערגעגעבן דעם טשיקאוון פאקט, אז עס זיצנען נאך פאראן א פאר ניט יידישע פאמיליעס פון אמעריקע. זייערע קינדער לערנען עברית און זיי לעבן זיך דא גאנץ גוט אינן".

„...צולעצט האב איך פארבראכט דארט מיט א היימישן יידן, וואס איז שוין איבער צוואנציק יאר א נאטוראליסט. זיין נאמען איז ברוך שאפירא. ער און זיין פרוי, נאך גאנץ יונגעלייט, האבן געזעדט מיט באגיסטערונג וועגן זייער לעבן. מ"ר שאפירא גיט זיך אפ מיט פארשערישער און ביבליאגרא־פישער ארבעט, האט זיין צייט אינגעטיילט אויף תורה און עבודה. אין זיין קליינעם שטיבל האט ער א גרויסע ביבליאטעק. דעם גרעסטן טייל פון טאג איז ער באשעפטיקט אין דרויסן. זיין פרוי העלפט אים. איך הויז שמעקט מיט פארשידענע וועגעטארישע מאכלים און געבעקסן... איך האב פארלאזן דאס רויקע און פרידלעכע דארף מיט א צופרידענעם געפיל..."

צוועלפטער קאַפּיטל

אַקטיוו טוער אין דער וועגעטאַריש ער באַוועגונג

אַצינד, וועז איך בין פֿאַרטיק געוואָרן מיט שילדערן מײַנע טעטיקייטן ווי דער סעקרעטאַר פֿונעם „ייִדישן וועגעטאַריש ן פֿאַראיין", איז נישט מער ווי רעכט אויך צו דערמאָנען אַ צאָל נעמען פֿון פֿרײַנד, וואָס האָבן געהאָלפֿן, יעדער אויף זײַן שטייגער און לויט זײַנע כוחות, צו פֿאַרשפּרייטן די וועגעטאַריש ע אידעע.

איכ'ל אָנהייבן מיטן חבֿר בן־שמר, אַ באַגײַסטערטער וועגעטאַריער. ער פֿלעגט אָפֿט אויפֿטרעטן מיט זײַן קאָנצערטינע בײַ אונדזערע יום־טובֿים און פֿלעגט אויסשפּילן ארץ־ישׂראלדיקע און ייִדישע ניגונים. ס'פֿאַרשטייט זיך, אַז ער האָט קיין האָנאָראַר פֿון אונדז נישט געפֿאָדערט. ער האָט עס געטאָן פֿדי צוצוציען אַ גרעסערן עולם, וואָס זאָלן בעת־מעשׂה אויך הערן אַ וואָרט וועגן אונדזער לערע. מיר האָבן טאַקע דעמאָלט, אַ דאַנק אים, פֿאַראינטערעסירט נײַע מענטשן אין דער באַוועגונג.

דער העברעישער דיכטער, אַבֿרהם רעגעלסאָן, הײַנט אַ תושבֿ אין ישׂראל, איז געווען אַן אָפֿטער גאָסט בײַ אונדז. ער האָט געקראָגן אַ סך צו־הערערס בײַ זײַנע לעקציעס. ס'איז טאַקע געווען אַ נחת־רוח אים צו הערן, ס'איז געווען וואָס צו לערנען און מ'האָט געהאַט אַן עסטעטישן פֿאַרגעניגן פֿון זײַן דיכטערישן לשון. נאָך זײַנע לעקציעס, און בײַ אַנדערע אונטערנע־מונגען פֿלעגט זײַן פֿרוי אויפֿטרעטן מיט אַ קראַנץ העברעיִשע און ייִדישע לידער.

מיר האָבן געהאַט דאָס גרויסע פֿאַרגעניגן צו האָבן בײַ אונדזערן אַ באַנקעט דעם פֿאַרדינסטפֿולן ייִדישן דיכטער, עסייִיסט און שריפֿטשטעלער מלך ראָזויטש. ער איז, אַגבֿ, כידוע, אַן עטישער וועגעטאַריער, אַ ספּינאָזיסט

און בכלל א ווונדערלעכע פּערזענלעכקייט. ס׳געדענקט זיך מיר, אז בײַ יע־
נעם באַנקעט האָט זיך אַרויסגעזען צווישן דעם גאָלדענעם עולם־געסט,
די באַאַבטע דיכטערין קאַדיע מאַלאַדאָווסקי.

דער ווויל־באַקאַנטער פּאָעט מ. ז. טקאַטש איז געווען א מיטגליד פון
פּאַראיין. ער פלעגט אָפט פּאַרלייענען זײַנע לידער פּאַר אונדז: ווען מאָר־
גענשטערן איז נפטר געוואָרן, האָט חבר טקאַטש איבערגענומען די אַרבעט
צו פּאַרענדיקן דאָס ביכל „דאָס קול פּונעם וועגטאַריער״. שטאַרק אָקטיוו
איז געווען א חבר מיטן נאָמען מעקס גאָלדשטיין. ער האָט נישט זעלטן
אַרײַנגעלייגט די האָנט אין קעשענע, ווען מיר זײַנען געווען הינטערשטעליק
אין פּינאַנצן. ער האָט אויך אָנטייל גענומען אין די ד׳יסקוסיעס, און האָט
טאָקע אַרײַנגעבראַכט א רוח־חיים אין דער גרופּע. איך וויל דערמאָנען צום
גוטן א חבֿרטע, אידע גאָלאָווי, אַן איבערגעבענע לייענערין פון דער
פּא״ש, וואָס דאָס אַליין איז שוין א שטיקל פּאַספּאָרט. זי, ווי א פּרוי, האָט
פּיל אַרויסגעהאָלפֿן אין אונדזערע אונטערנעמונגען. זי האָט געגלייבט בא־
מונה שלמה אין דער אידעע פון וועגעטאַריזם, אז אויב די וועלט וועט א
מאָל אויסקוקן בעסער, וועט עס זײַן א דאַנק די בני־הוועגעטאַריזם.

יעקבֿ פּײַן איז אויך ווערבירט געוואָרן פון דער לייענערשאַפֿט פון דער
פּא״ש. ער איז געווען אַן אינטעליגענטער מענטש מיט א קענטעניש אין
דער קולינאַרער קונסט. ער איז צוגעקומען צו דער גרופּע אין ד׳ שפּעטער־
דיקע יאָרן. דאָס האָט ער פּינאַנסירט דאָס איבערזעצן ד״ר בן־ציון ליבערס
ביכל „דאַרפֿן מיר עסן פֿלייש?״ אויף ענגליש. די איבערזעצונג האָט גע־
מאַכט פּ. רובין, ער איז אויך געווען דער סעקרעטאַר פון פּאַראיין א קורצע
צײַט, אײדער ער האָט אויפֿגעהערט צו עקסיסטירן.

יונה שאַליט איז געווען א באַקאַנטער נאָמען אין אונדזער גרופּע. ער
האָט געהאַט אַן אָפּענע האָנט און א טייער האַרץ. ער האָט אונדז קיין מאָל
נישט געלאָזט פּאַלן. ווען מ׳האָט זיך געגייטיקט אין אַן עצה האָט מען זי
געפֿונען בײַ אים.

מ. באַסין איז דער מחבר פון א ביכל לידער „רגעס״, וועגן וועלכן ה.
לייוויק האָט געהאַט צו זאָגן א גוט וואָרט. ער איז געווען מײַן גאָסט בײַ א
וועגעטאַרישער סעודה, און ער האָט זיך שפּעטער נישט געקענט אָפּלויבן
פון די אײַנדרוקן, וואָס ער האָט פון דאָרטן אַרויסגעטראָגן. ער איז געווען
א התלהבֿותדיקער אָנהענגער פון אונדזער אידעע.

די לאָנדינס — מאַן, פּרוי און זון — א וועגעטאַריש משפּחהלע. שלמה
וועלוול לאָנדין ע״ה איז געווען א געוויסנס־קריגס־קעגנער אין דער ערשטער

וועלט־מלחמה. ער איז געווען אַ שוכפּאַבריקאַנט. וועז ער איז געווארן אַ וועגעטאַריער האָט ער די שוכפּאַבריק אויפֿגעגעבן. צו אָט דער קאַטעגאָריע געהערט אויך בעקי שקלאָווער. מיט אַ באַזונדער פּיעטעט ווילט זיך מיר דערמאָנען די גרויסע פֿאַרצווייגטע משפּחה, ליבערזאָן. פֿון אָט דער משפּחה זענען באַזונדערס געווען טעטיק בײַ אונדז, ראָוז ניומאַן־ליבערזאָן, און אידע ליבערזאָן. זי איז, אַגב געווען אַ לענגערע צייט כאַנינס סעקרעטאַרשע אין אַרבעטער־רינג. דער טראַגישער טויט פֿון איר טאָכטער האָט מסתּמא גע־ווירקט, זי זאָל אויפֿגעבן איר שטעלע. עס בליצט פֿאַר מיר אויף, אין אָט דער רגע, די פֿיגור פֿון נחום כאַנין, ווי ער האָט מיט פֿאַרווייגטע אויגן זי געטרייסט אויפֿן טראַגישן פֿאַרלוסט פֿון איר קינד. די דאָזיקע אידע איז אַגב, געווען די דערפֿינדערין פֿון יידישער סטענאָגראַפֿיע. זי פֿלעגט לערנען אין יידישן לערער־סעמינאַר סטענאָגראַפֿיע. אין אָנדענק פֿון איר פֿאַרשטאָר־בענעם פֿאָטער, וואָס איז געווען אַ וועגעטאַריער און בכלל אַן איידעלער מענטש,פֿלעגט אָט די ווונדערלעכע פֿרוי צושיקן יעדן יאָר אַ פּײַנע בײַ־שטייערונג צום פֿאַראיין.

אידע ליבערזאָן האָט איבערגעזעצט פֿון ענגליש דאָס אַרטיקל „דער פֿרײַז פֿון אַ פֿעלכל" פֿון סיידי סטייוו פֿאַר אונדזער זשורנאַל, און זי האָט זיך בכלל אויסגעטויגט אויף פֿאַרשיידענע געביטן. דער וועגעטאַריישער פֿאַראיין האָט אָפּט פֿאַרבראַכט בײַ איר משפּחה אין סטעטן־אײַלאַנד. ווער קאָן פֿאַרגעסן די אָוונטן בײַם „סילווער לייג", און די סעודות שפּעטער בײַ איר אין הויז?

צו אָט דער פֿאַמיליע געהערט דאָך אויך דער באַקאַנטער שריפֿטשטע־לער דוד ליבערזאָן, מיטאַרבעטער פֿון „פֿארווערטס". זײַן שוואָגער זאָלצמאַן האָט אַ מאָל געגעבן אַ סעריע לעקציעס פֿאַר אונדזער גרופּע איבער אַנ־טראָפּאָלאָגיע פֿאַר אַ גרויס באַזוכטן עולם.

אויך פֿעני לעווינט איז געווען אַ געטרייע חבֿרטע פֿון דעם פֿאַראיין. זי האָט קיין מאָל ניט אויסגעפֿעלט צו אַ זיצונג פֿון דער יידישער צי פֿון דער ענגליש־רעדנדיקער סעקציע. איר קאָנט זיך פֿאַרשטעלן, רבותי, אַז בײַ איר איז געווען רעכט אײַנצוארדענען דעם וועגעטאַריזשן פּסח־סדר בײַ איר אין הויז. זי איז געווען אין זיבעטן הימל, וועז איר זון, יקותיאל, האָט געפֿרעגט די פֿיר קשיות. לײַדער, האָבן אומגליקן באַרירט אויך איר טיר. זאָל זי געפּי־נען טרייסט כאָטש אין דער אָפּגעטאָנענער אַרבעט.

חבר חכם און זײַן פֿרוי זענען געווען אָפּטע געסט בײַ אונדזער גרופּע. ער האָט מיט זײַן תלמודישער חריפֿות, לאָגיק און גראָדן שכל געשטאַרקט

אונדזער באַוועגונג. פֿאַר זײַן אָפּפֿאָרן קיין ישׂראל, האָבן מיר אים געזאגט מיט אַ מתּנה, נעמלעך „דער אוצר פֿון דער יידישער שפּראַך" פֿון נחום סטוטשקאָוו.

לייב קאַנער איז געווען אַ זײַל פֿון אונדזער באַוועגונג. אויב איר ווילט, איז ער געווען איר אַמבאַסאַדאָר. אַליין אַ באַשיידענער מענטש, האָט ער אָבער צוגעטראָגן אַ סך מיט זײַן ליבע און געטרײַשאַפֿט. אַצינד, ווען די באַוועגונג איז מער נישטאָ, זײַנען אָבער פֿאָראַן וועגעטאַריער און דער ווירק־זאַמסטער איז נאָך אַלץ לייב קאַנער.

הירש רייף אין זײַן פֿרוי בעלאָ זײַנען גוט באַקאַנטע פּערסאָנאַזשן און לאַנגיאָריקע וועגעטאַריער. מ׳האָט געקאָנט אָנשרײַבן אַ גאַנצן קאַפּיטל וועגן אָט דעם אַריגינעלן הומאָריסט. ער איז דער מחבר פֿון „לחיים יידן!" אין זײַן געזעלשאַפֿט מוז זײַן פֿריילעך און לעבעדיק. ווען ער האָט אַ נעם גע־טאָן אַ הומאָרעסקע און זי פֿאַרגעלייענט, איז נישט נאָר געווען אַ מחיה אים צו הערן, נאָר מ׳האָט זיך פֿשוט געקאַטשעט פֿאַר געלעכטער. אין די לעצטע יאָרן איז הערש רייף געוואָרן אַן אָנטוישטער מענטש. ווען מ׳האָט אים געפֿרעגט, צי ער האָלט נאָך פֿון וועגעטאַריזם, איז זײַן ענטפֿער געווען: „איך האָב נישט קיין כּוח אים אויפֿצוגעבן".

שיינדל האָפֿמאַן און איר ברודער, ד״ר מאַק, ע״ה האָבן אַגיטירט די וועגעטאַרישע אידעע אויך דער ראַדיאָ־סטאַנציע „דאָבליו אי־וויי־די". זיי האָבן אָפֿילו צוגעשטעלט שפּייז־„רעסיפּיס" צו פֿאַראינטערעסירטע מענטשן, ווי צו לעבן אויף גרינס און מילכיקס. און טאָמער האָט זיך עמיצן פֿאַר־שמעקט דוקא געפֿילטע פֿיש, האָט יענער זיי געקענט עסן, הגם זיי זײַנען געווען צוגעפֿראָווט מיט ניס און אַנדערע נאַראָפֿטע נישט־פֿלייש פֿראָ־דוקטן.

פֿעני שיפֿער — מיט צוויי זין, און אַ טאָכטער — דייטי, ווערבי, זיניאַ — און אייניקלעך — אַ גאַנצע משפּחה וועגעטאַריער. ס׳איז שוין העכער פֿערציק יאָר, ווי די פֿרוי פֿאַרוואָלטעט מיטן שטרענג וועגעטאַרישן האָטעל אין וווּדריטש. נישט נאָר סתּם שמחות, נאָר אָפֿילו התּונות ווערן דאָרטן דורכגעפֿירט כּדת־וכדין הוועגעטאַריזם. אַוודאי וואָלט געווען צום כּבוד פֿון אַזאַ האָטעל, ווען די פֿאַרוויילונגען דאָרטן זאָלן שטיין אויף אַ מער העכע־רער מדרגה. נו, איין סעזאָן איז דאָרטן געווען, לפֿי דעתי אַ גערעטענער. דעמאָלט האָט אין האָטעל „גאַסטראָלירט" דער באַקאַנטער זינגער, מאַקסים בראָדין מיט זײַן פֿרוי. דאָס פֿאָרל באַלאַנגט אויך צו אונדזער „חדר". מאַקסים בראָדין האָט אָפּט פֿאַר אונדז געזונגען דעם וועגעטאַרישן הימן „געבענשט

זאָל דער זײַן, ווער ס'קוקט מיט רחמנות אין לעבן אַרײַן", פֿאַרפֿאַסט פֿונעם באַוווסטן מוזיקער, י. פּירַאַזשניקאָוו.

העלער: שטענדיק געווען גרייט צו העלפֿן דעם פֿאַראיין, האָט מעגלעך געמאַכט דאָס דערשײַנען פֿון ביכל „דאָס קול פֿונעם וועגעטאַריער".

קאַזשדאָן: ענטוזיאַסטישער וועגעטאַריער, חוץ דעם זיך שטענדיק אָנגענומען פֿאַרן חשיבֿות פֿון יידישן וואָרט.

איך האָב דערמאָנט נעמען פֿון פֿאַרשיידענע מענטשן פֿון און אַרום אונדזער קרײַז. מענטשן, וואָס האָבן געלאָזן זייער שטעמפּל אויף דער באַוועגונג. ס'זײַנען אויך געווען אַזעלכע מיט וויניקער איניציאַטיוו, און זייערע נעמען זײַנען מיר אויסגערונען פֿון זיכרון, און אויב דאָס קאַפּיטל וועט אַרײַנפּאַלן אין זייערע הענט, זאָלן זיי מיר מוחל זײַן. איך האָב זיכער נישט געמיינט זיי צו קריוודען.

בײַם שליסן דאָס קאַפּיטל האָב איך אַ וווּנטש, ס'זאָל קומען אַ נײַע אויפֿלעבונג אין דער וועגעטאַרישער אידעע, אָן וועלכער אַ שלמותדיקע געזעלשאַפֿט קען נישט געדייען.

* * *

ווי איר זעט שוין, רבותי איז מײַן „הויפּטשוואַכקייט" — וועגעטאַריזם און טאָקע דער עטישער וועגעטאַריזם. וועגן וואָס איך זאָל נישט שמועסן, קער איך זיך אַלץ אום צו אָט דער טעמע. פֿונקט ווי יעדער מענטש האָט זיך זײַן „אידעע פֿיקס", אַזוי האָב איך זיך מײַנע. און וווּ איך געפֿין עפּעס וואָס קאָן באַקרעפֿטיקן, צי באַיומטובֿן אָט דעם געדאַנק בין איך, ווי די פֿראַנצויזן זאָגן: — „פֿול מיט אויערן". הײַנט שטעלט אײַך פֿאָר מײַן שׂמחה, ווען איך האָב אָפּגעזוכט אַ בריוו פֿון אונדזער האַרציקן שלום־עליכמען, וווּ ער זאָגט זיך אַרויס וועגן וועגעטאַריזם צו יוסף פּערפּער — אַ הײַנט פֿאַרגעסענער נאָמען, אָבער צו יענער צייט, אין 1910, דער רעדאַקטאָר פֿון דער רוסישער שריפֿט „וועגעטאַריאַנסקאַיא אַבאַזרעניע", וווּ ער פֿאַרבעט דעם גרויסן הומאָריסט עפּעס צו געבן פֿאַר זײַן אויסגאַבע. און אָט איז שלום עליכמס ענטפֿער:

„פֿיל געערטער פֿרײַנד פּערפּער:

אַ מערקווירדיקער צופֿאַל: גלײַכצײַטיק מיט אײַער ליבן בריוו, האָב איך אויך באַקומען אַ בריוו פֿון ד"ר זאַמענהאָף, דעם אויטאָר פֿון עספּעראַנטאָ. ער בעט מיך אים צו דערלויבן איבערזעצן אײַניקע פֿון מײַנע זאַכן אויף עספּעראַנטאָ. וועגעטאַריזם, עספּעראַנטאָ, זײַנען אידעיש כּמעט פֿון אײַן

אפשטאם. איך בין טיף איבערצײגט, אז גאָר אין גיכן, נו, לאָמיר זאָגן אין אַ טויזנט אָדער צוויי טויזנט יאָר אַרום, וועלן אַלע מענטשן זײַן וועגעטאַריער, אַלע וועלן רעדן אויף אין שפּראַך — עספּעראַנטאָ, און אַלע וועלן האָבן אין גלויבן, עס פֿאַרשטייט זיך, דעם י י ד י ש ן. „איך בין אי־ בערראַשט פֿון אײַערע ווערטער, ווען איר זאָגט, אַז אין מײַנע ווערק זעען זיך אַרויס סימפּאָטיעס צום וועגעטאַריזם. איר זײַט געוועלכט! איר האָט גע־ טראָפֿן! איך האָב שוין וויפֿל מאָל געוואָלט ווערן אַ וועגעטאַריער, האָבן די זינד נישט דערלאָזן, און אַצינד די קראַנקייט...

„איך בין אײַך באמת דאַנקבאַר פֿאַר אײַער אויפֿמערקזאַמקייט און פֿאַר די צוגעשיקטע ביכלעך". „מיט ליבע לייען איך אײַער זשורנאַל, און איך בעט אײַך אויך אויף ווײַטער מיר נישט איבערלאָזן אָן אײַער זשורנאַל. איך באַדויער, וואָס איך קען פֿערזענלעך נישט אָנטייל נעמען אין אײַער שריפֿט, ווײַל איך בין אויף דעם זשאַנער נישט קיין ספּעציאַליסט. איר קאָנט אַרײַנ־ שטעלן די לעצטע צוויי קאַפּיטלען פֿון מײַן דערציילונג „דאָס פֿאַרפֿאַלק". בײַ מיר איז ערגעץ פֿאַראַן נאָך אַ זאַכעלע, אונטערן נאָמען: „צער בעלי חיים". אויב איך וועל עס געפֿינען, וועל איך עס אײַך צושיקן, אפֿשר וועט עס אײַך צו נ״ץ קומען".

„ווי אַ צייכן פֿון מײַן באַזונדער דאַנקבאַרקייט צו אײַך פֿאַר אײַער אינ־ טערעס, שיק איך אײַך מײַן פֿאָטאָגראַפֿיע און בעט אײַך מיר צו שיקן אײַערע, אויב מעגלעך. מיט ליבע דריק איך אײַער האַנט.

שלום עליכם"

דעם 23סטן אַפּריל, 1910, האָט פּערפּער באַקומען אַ בריוו פֿון שלום־ עליכמס טאָכטער פֿון נערווי, שווייץ: „פֿיל געערטער הער פּערפּער, איך שרײַב אײַך אויף דער בקשה פֿון מײַן פֿאָטער, וואָס ליגט קראַנק. ער באַדויערט זייער וואָס די דערציילונג: „צער בעלי חיים", וואָס איז באַשטימט געווען פֿאַר אײַך, איז אַרײַן אין צווייטן באַנד פֿון די „קינדער פֿון תּחום". אויב איר וועט נישט נעמען פֿאַר אומגוט, קאָנט איר זי אַרויסנעמען פֿון דאָרטן פֿאַר אײַער זשורנאַל. דאָרטן הייסט די דערציילונג „פֿאַר וואָס איך בין באַרימט געוואָרן אַלס נאַר". אויב עס נייטיקט זיך אין עפּעס אַן אויס־ בעסערונג, קאָנט איר עס טאָן. מײַן פּאַפּאַ בעט אײַך צו שרײַבן.

מיט אַכטונג, עמאַ ראַבינאָוויטש"

דרייצנטער קאַפּיטל

געווינסנס־קעגנער פון מלחמה

איך האָב באַריכות געשילדערט, ווי מיינע צוויי זין, משה און מרדכי, האָבן בעסער אויסגעקליבן תּפֿיסה איידער צו גיין דינען אין מיליטער און אַנטייל נעמען אין קריג. זיי זיינען נישט געווען קיין יחידי־סגולה. עס זיי־נען געווען צענדליקער און אַפֿילו הונדערטער יונגע מענטשן פֿון ביידע גע־שלעכטער, וואָס האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו צאָלן אַפֿילו שטייערן דער רעגי־רונג, שטייערן, וואָס זיינען באַשטימט געווען פֿאַרן קריגסבודזשעט. וועגן עטלעכע פֿון אָט די אידעאַליסטישע און העלדישע חברהלייט איז כּדאַי צו דערציילן. עס ווילט זיך פֿשוט באַקענען די עפֿנטלעכקייט מיט זייערע מעשׂים:

דזשולי׳וס איישל איז נאָך אין ערשטן וועלטקריג פֿאַראורטיילט געווארן צו צוואַנציק יאָר געפֿענקעניש פֿאַר זיך נישט רעגיסטרירן אין מיליטער־דינסט, ווי דאָס געזעץ האָט געפֿאָדערט. נאָך דעם ווי ער איז אָפּגעזעסן זעקס און צוואַנציק חדשים אין לעווענוואָרטיר־תּפֿיסה האָט מען אים באַ־פֿרייט. ער האָט ווידער פֿאַרזוכט טורמע אינעם צווייטן וועלטקריג פֿאַר זיך נישט רעגיסטרירן אויפֿן צעטל פֿון יענע, וואָס זיינען געווען אינעם עלטער פֿון 45 יאָר. ער איז אַרעסטירט געווארן אין דער נאַכט פֿון 27סטן אַפּריל, 1942. ער איז אין אָט דעם דערמאָנטן יאָר עטלעכע מאָל אַרײַן און אַרויס פֿון תּפֿיסה. זיין זון סימאָר איז געגאַנגען אין זיינע פֿוסטריט. ער האָט פֿאַר־פֿעלט זיך צו רעגיסטרירן צום קאָנסקריפּציע־געזעץ אין 1948. ער איז אַרעסטירט געווארן צווישן טעג פֿאַר זיין 26סטן געבוירן־טאָג. צוויי טעג שפּע־טער וואָלט דער אַרעסט געווען אומגעזעצלעך. ס׳איז געווען אָפּגענע רשעות מצד די פֿעדעראַלע אַגענטן אַזוינס צו טאָן.

מאַרש סוואָן, אַ מאַמע פֿון פֿיר קינדער, האָט מען אַרעסטירט אויף דער אָנקלאָגע פֿון „אַריבערשפּרינגען דעם פּלויט פֿונעם „מיסל־בייס״־שטח, און זי איז פֿאַרמשפּט געווארן צו זעקס חדשים. ריכטער ראָבינסאָן האָט גע־

האַלטן אַ גאַנצע לעקציע פֿאַר דער פֿרוי. ער האָט זי נאָך דעם געפֿרעגט: איר זײַט דאָך אַ מאַמע, איר האָט דאָך מוטערלעכע פֿליכטן, איז ווי פֿאַר־נאַכלעסיקט איר זיי מיט טוונגען, וואָס האָבן נישט קיין שײַכות צו אײַך? די פֿרוי סוואַן האָט געענטפֿערט אומדערשראָקן איר שופֿט, אַז דערפֿאַר טאָקע טוט זי אָט די טוונגען, פֿדי אירע קינדער און אַנדערע קינדער זאָלן לעבן אין אַ מער פֿרידלעכער וועלט. און ווען דער שאַרפֿזיניקער „דזשאָדזש" האָט געוואָלט וויסן, וואָס וואָלט געשען, ווען אַלע מאַמעס טוען איר נאָך. האָט די מר"ס סוואַן געזאָגט מיט אַן אומעטיקן שמייכל, אַז צו דעם שטרעבט זי טאָקע, און במילא וואָלט געקומען אַ סוף פֿון אַלע מלחמות. בקיצור, דער ריכטער האָט איר געגעבן זעכציק טעג צו בײַטן איר שטעלונג, און אויב זי וועט אַזוי טאָן, וועט ער בײַטן זײַן אורטייל.

איך מוז זיך מודה זײַן, אַז אָט די פֿרוי סוואַן האָט מיך דערמאָנט אין דער ביבלישער חנה, וואָס האָט אַליין נישט געקניט פֿאַר די גריכישע געטער און האָט אירע קינדער געלערנט אַזוינס נישט צו טאָן. וואָרעם אָט דער סאָרט פֿאַסיפֿיסט באַטראַכט מלחמה פֿאַר אַן עבודה־זרה.

וועגן נאָך אײַנעם אַ מוסטער־קעמפֿער פֿאַר געווישנס־פֿרײַהייט איז כדאַי צו דערציילן. זײַן נאָמען איז קאַרבעט בישאָפּ. ווי נאָר ער איז פֿאַרמשפֿט געוואָרן פֿאַר די אויבן דערמאָנטע זינד, איז ער אַרויס אין אַ הונגערסטרײַק. ער האָט געפֿאַסט — מיט אײַבערײַסונגען, פֿאַרשטייט זיך — 426 טעג. זײַן אומפֿאַרשטענדלעכע גײַסטיקע און פֿיזישע גבֿורה האָט אַלעמען איבער־ראַשט: די ריכטער, די פֿרעסע־פֿאַרשטייער, די רעגירונגס־לײַט. ער האָט זיך אָפּגעזאָגט צו קאָאָפּערירן מיט די אויטאָריטעטן. מ'האָט אים געמוזט טראָגן אין גריכט אויף אַ בעטל. מ'האָט אים געשפּײַזט מיט גוואַלד. מ'האָט אים געמוזט בינדן הענט און פֿיס, און דורך אַ גומענער רער אים גיסן פֿליסנדיקע נאָרונג אין אויפֿגעריסענעם מויל. איר קאָנט זיך פֿאַרשטעלן דעם פֿײַן, די באַלײַדיקונגען, וואָס ער האָט דורכגעמאַכט דרײַ מאָל אין טאָג במשך פֿון גאַנצע 88 טעג פֿון זײַן לעצטן הונגערסטרײַק.

אָט דער קאַרבעט בישאָפּ האָט אַבער אויך אַרויסגערופֿן באַוווּנדערונג. און מיינט איר בײַ וועמען? בײַם ריכטער פֿרעד מ. רעמאַנד פֿון פֿעדעראַלן געריכט אין גרענד רעפּידס, מיש', און בײַם „דיסטריקט־אַטוירני" דיבס, ער האָט, ענדלעך, אויסגעפֿירט זײַנס, מ'האָט אים באַפֿרײַט. דאָס לעצטע מאָל וואָס האָט מען געהערט פֿון אָט דעם מערקווירדיקן פֿרײַהײַטס־קעמפֿער אַ לעבעדיקן, איז געווען אין פֿאָרעם פֿון אַ דערמוטיקונגס־בריוול צו אַ מיטקעמפֿערין, ראַז ראַבינסאָן, אין תּפֿיסה. ער שרײַבט איר, אַגב, אַז ער

לעבט צוריקגעצויגן און איז מער נישט בכוח צו זײַן אַקטיוו. משמעות, אַפּ־
געשוואַכט פֿון לאַנגוואַכיקן פֿאַסטן און אויסגעצערטקייט.

טראַגיש איז געווען זײַן סוף. דאָס וואָס הונגער און פּיניקונג האָבן
נישט באַווײַזן, האָט אויסגעפֿירט אַ זעכצן־יאָריקער פֿאַרברעכער. ער האָט
אים געטייט אין אַ רויבאַנפֿאַל...

די ערשט דערמאָנטע, ראַוו ראָבינסאָן, איז געווען אַ גימנאַסטיק־לע־
רערין. איר חטא איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס זי האָט זיך אָפּגעזאָגט פֿון
צאָלן שטײַערן פֿאַר קריגסצוועקן. ווען מ׳האָט זי אַרעסטירט, האָט מען זי
מיט גוואַלד געבראַכט אין געריכט. דער פֿאָליציאַנט האָט נישט געקענט
פֿועלן בײַ איר מיטצוגיין פֿרײַוויליק אַהין. פֿאַר דער גאַנצער צײַט אין תּפֿיסה
האָט זי זיך נישט אונטערגעוואַרפֿן צו די באַפֿעלן פֿון אירע באַצווינגער.
מען האָט זי געפּינקט אויפֿן ברוטאַלסטן אופֿן, חוזק געמאַכט פֿון איר, און
זי איז געבליבן אײַזן־פֿעסט בײַ אירע איבערצײַגונגען.

ס׳האָט זיך אויך געפֿונען צוויישן אָט די בונטאַרן דער זון פֿון סענא־
טאָר מעיער פֿון וועראַנט, אַ זון פֿון אַן אַריסטאָקראַטישער פֿאַמיליע. ס׳האָט
זיך דערמאָנט אין די צאַרישע צײַטן, ווען ס׳האָבן זיך רעקרוטירט פֿון די
„הויכע פֿענצטער" זין און טעכטער וואָס זײַנען געגאַנגען אין פֿאַלק, און
זײַנען צוגעשטאַנען צו דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג.

קאַרל מעיער האָט אָנגעפֿירט מיט אַ גרופּע „געוויסנס־קעגנער פֿון קריג".
קודם־כל דאַרף מען אין זינען האָבן, וואָס אַזאַ איינער האָט זיך געדאַרפֿט
אויסשטיין בײַ זיך אין דער היים. ס׳האָט געקאָסטן קאָסטן דעם פֿאָטער זײַ־
נעם זײַן קאַריערע, אָפּגערעדט פֿון אים אַליין — פֿאַר אים זײַנען אַלע רע־
גירונגס און עפֿנטלעכע פֿאָסטנס געווען אָפּגעשלאָסן. ער איז געווען דער־
ווײַטערט פֿון דער אַזוי געפֿופּענער „העכערער געזעלשאַפֿט".

מיינט נישט, אַז מען איז געזעסן מיט פֿאַרלייגטע הענט און אים נישט
געזוכט צו באַפֿרײַען פֿון תּפֿיסה. ס׳האָבן זיך מיט אים געעסקט זײַנע פֿרײַנד.
אָבער דער יונגער אידעאַליסט האָט הערן דערפֿון נישט געוואָלט. ער האָט
געשריבן צו זיי בזה הלשון: איך וויל נישט, אַז מײַנע פֿרײַנד זאָלן באַצאָלן
די געלטשטראָף פֿאַר מיר „אונטער קיינע אומשטענדן זאָל אַזוינס געטאָן
ווערן. איך וויל אויסזיצן מײַן טערמין".

איך האָב געבראַכט עטלעכע נעמען. איך האָב זיי געקענט. איך האָב
געוווסט פֿון וואָס פֿאַר אַ מאַטעריאַל זיי זײַנען געמאַכט, און איך, ווי אַנ־
דערע, האָבן זיי באַוווּנדערט און הויך געשאַצט. אויב ס׳איז אמת, אַז די
וועלט דאַרף האָבן זעקס און דרײַסיק צדיקים, כדי זי זאָל קאָנען עקסיסטירן.

דאַכט זיך מיר, אַז איך האָב זיך אַנגעשטויסן אויף עטלעכע פֿון זיי. און מיך פֿרייט, וואָס אויך מײַנע צוויי זין געהערן צו אָט דער קאַטעגאָריע. מײַן פֿאָטערלעך האָרץ איז פֿול מיט שטאָלץ, וואָס זיי געהערן צו די ווייניקע, מיט וועלכע ס'וועט אַבער אין דער צוקונפֿט זײַן פֿול די וועלט.

* * *

פֿרעזידענט קענעדי וועגן דזשאַנעט רענקין

אין יאָר 1958 בין איך געווען בײַם יערלעכן באַנקעט, וואָס די „וואָר רעזיסטערס ליג" האָט אַראַנזשירט לכּבֿוד דער קאַנגרעס־פֿרוי, „דזשאַנעט רענקין. די פֿרוי פֿון אויסערגעווײנלעכן מוט און קוראַזש. די פֿרוי, וואָס איז געגאַנגען קעגן שטראָם און האָט צוויי מאָל געשטימט קעגן מלחמה, ערב די צוויי וועלטקריגן. מ'האָט איר דעמאָלט פֿרעזענטירט מיט אַן אָנערקענונג־פּלעק. זי האָט דעמאָלט באַקומען אַ גוואַלדיקע אָוואַציע פֿאַר איר קאַמף פֿאַר שלום.

איך האָב בשעתו איבערגעלעבט פֿרײַדיקע מינוטן, קוקנדיק אויף דער דאָזיקער אײַדלמוטיקער און זעלטענער פֿרוי. מיר האָט זיך דערמאָנט דער אַרטיקל אין דער „אַנואַר־אויסגאַבע פֿונעם „מעקאָלס מעגאַזין", געשריבן פֿונעם סענאַטאָר פֿון מאַסאַטשוזעטס דזשאָן פֿ. קענעדי מיטן קעפּל. „דרײַ מוטיקע פֿרויען". איך האָב באַשלאָסן איבערצוזעצן דעם גרעסטן טייל פֿונעם אַרטיקל פֿאַר מײַן בוך, און אַרײַנברענגען נאָך אַ וווּנדערלעכע פּאַסיפֿיסטישע קעמפֿערין אין דער גאַלעריי פֿון מלחמה־קעגנער... קוקנדיק רעטראַספּעקטיוו אויף יענער צײַט, באַקומט דער מאָמענט אַ וואָגיקערן כאַראַקטער, מחמת דער אַמאָליקער סענאַטאָר איז הײַנט דער פֿרעזידענט פֿון אונדזער רעפּובליק.

„מוטיקע פֿרויען" — שרײַבט קענעדי — „בלויז גיציילטע מיטגלידערס פֿון קאָנגרעס האָבן זיך געפֿונען אין אַזאַ איזאָלירטער לאָגע — אין אַזאַ קעגנערשאַפֿט פֿון אַ פּאָפּולערער מיינונג — זײַט דער גרינדונג פֿון קאָנגרעס אין 1879, ווי ס'איז געווען די געווײַזענע פֿאַרשטייערין פֿון מאָנטאַנאַ, דזשאַנעט רענקין".

„דער אומרויקער עולם, צונויפֿגעדרענגט אויף די גאַלעריייעס פֿון קאָנגרעס, איז געווען אומגעווײנטלעך שטיל, ווען דער „ראָל־קאָל" האָט זיך אָנגעהויבן אינעם פֿרי־ען מאָרגן פֿונעם 5טן אַפּריל, 1917. העכער זעכצן שעה פֿון דעבאַטעס און הונדערטער דרשות האָבן אַרויסגערופֿן אומ־

געדולד בײַ די צוהערער ווי בײַ די קאָנגרעסלײַט צוגלײַך, וואָרטנדיק אויף דער ענדגילטיקער רעזאָלוציע, אַ רעזאָלוציע, וואָס אַלע האָבן גע־וווסט, אַז זי וועט דורכגיין מיט אַ גוואַלדיקער מאַיאָריטעט — דערקלערנ־דיק, אַז עס עקסיסטירט אַ קריגסצושטאַנד צווישן דעם קייסערס דײַטש־לאַנד און דעם פֿאָלק פֿון די פֿאַראיניקטע שטאַטן. דער האָסטיק פֿײַער־דיקער און אייגנשטימיקער „יאָ" איז בלויז צײַטנווײַז איבערגעבראָכן גע־ווארן פֿון אַ שטילן „ניין".

„אַ סך אויגן אויף דער גאַלעריי זײַנען נײַגעריק געפֿאָלן אויף אַ פֿרוי — די ערשטע פֿרוי אין דער געשיכטע צו פֿאָרגעמען אַן אָרט אין קאָנגרעס, מיטן נאָמען דושאַנעט רענקין, אַ רעפובליקאַנערין פֿון מאָנטאַנאַ, בלויז 36 יאָר אַלט, מיט אַן אָטראַקטיוועם, שלאַנקער פֿיגור, מיט העל ברוינע האָר און קלאָרע, בלויע אויגן, וואָס איז שוין געווויינט געווען צו דער גלאָצעניש, קוקעניש און שושקעניש פֿון ציניקער. זי האָט פֿאַרשטאַנען, אַז איר סטאַטוס ווי די ערשטע פֿרוי אין קאָנגרעס, אין אַ צייט ווען דער מערהײַט פֿרויען איז נאָך נישט געווען דערלויבט צו שטימען, האָט זי אַוועקגעשטעלט פֿאַר ספּעציעלער אויפֿמערקזאָמקייט, נישט געקוקט אויף איר גאַנצער מי צו זײַן אַ געווויינטלעכער מיטגליד פֿונעם 65סטן קאָנגרעס".

דזשאַנעט רענקין איז נישט געווען אַ פֿרוי, וואָס האָט זיך צוריקגעצויגן פֿון שווערע אויפֿגאַבעס. זי האָט געדעקט יעדן אינטש פֿון איר רחבֿות־דיקן מאָנטאַנא־דיסטריקט, אַ סך מאָל רײַטנדיק אויף אַ פֿערד. זי האָט פֿאַרשוועדט מער צײַט אין קיכן, אין אויפֿנעם־צימערן, ווי אין מיטינג־לאָקאַלן און פּאָליטישע קוואַרטירן. זי איז אַרײַן אַן שרעק אין דער מע־נערשער וועלט פֿון פּאָליטיקס און געהאַט אַ סך הצלחה. און צוזאַמען מיט אירע קאָלעגן (צווישן זיי דער פֿרעזידענט ווילסאָן אַליין, בעת זײַן „לויפֿן" אויף זײַן צווייטן טערמין) געקעמפֿט פֿאַר „נאָן־אינטערווענשן" אין דער ערשטער וועלט־מלחמה".

„זי איז געווען אַ פֿאַסיפֿיסטין, וואָס האָט אין יענע גורלדיקע טעג זיך נישט קעגנגעשטעלט דעם „ליבל" פֿון צו זײַן אַן איזאָלאַציאָניסטן, און זי האָט נישט געגלייבט, אַז דער קריג וועט מאַכן אַ סוף צו אַלע מלחמות".

„יעדנפֿאַלס, אַצינד איז געווען אַפּריל, 1917. און אַלע האָבן דער־וואַרט, אַז די ווויילע קאָנגרעס־פֿרוי זאָל בײַטן איר מיינונג. דער אַלגע־מיינער סענטימענט איז געווען פֿאַר קריג. דער פּרעזידענט האָט געשטעלט דעם פּרעסטיזש פֿון זײַן רעגירונג אין דער ליניע פֿון עפֿנטלעך פֿאָדער;

אַזא דעקלאַראַציע, און אַ סך, וואָס האָבן אין יענער אומרויקער שעה געהאַט ערנסטע ספֿקות וועגן דער נייטיקייט זיך אַרײַנצומישן אין קריג, האָבן איצט אײַנגעשטימט, אַז די צײַט פֿאַר קעגנערשאַפֿט איז אַריבער".

„די מערהייט מענטשן האָבן געצווייפֿלט, צי די ערשטע קאָנגרעס־פֿרוי וועט וואָגן צו זײַן איינע פֿון אַ קליינער מינדערהייט אין שײַכות צום פֿאָפולערן קריגסבאַשלוס. דאָס איז געווען דער ערשטער וויכטיקער „וווּט" פֿון אַן ערשטער מיטגלידערין פֿון קאָנגרעס. מען האָט געגלייבט, אַז די ערשטע פֿרוי־פּאַרלאַמענטאַרין אין דער געשיכטע פֿון דער וועלט בכלל, וועט ניט וועלן וועלן אַן אָביעקט פֿון שפּאָט און פֿון שוואַכקייט, וועלן שטאַרקייט האָט זיך געפֿאָדערט. מען האָט ניט געגלייבט, אַז זי וועט ניט וועלן זײַן געבונדן צו סענטימענטאַלע אידעען, וועלן ס'שטייען פֿאַר האַר־בע רעאַליטעטן. דאָס וועט באַשטעטיקן די אַלטע, סטערעאָטיפּע קעגנער־שאַפֿט, אַז פֿרויען פּאַסן זיך נישט פֿאַרן פּאָליטישן לעבן, און עס וועט זײַן אַ טויטקלאַפּ פֿאַר דער סאָפֿראַדזש־באַוועגונג. נאָך איר דערווייַלונג האָט אירע אַ דערקלערונג אַרויסגערופֿן גרויס אויפֿזען אויבער דער וועלט אין 1916: „איך בין טיף באַוווסטזיניק אויף מײַן פֿאַראַנטוואַרטלעכקייט ווי די ערשטע פֿרוי צו זיצן אין קאָנגרעס. איך וועל רעפּרעזענטירן נישט נאָר די פֿרויען פֿון מאַנטאַנאַ, נאָר אַלע פֿרויען פֿון אונדזער לאַנד".

„דער עולם אויף די גאַלעריייעס האָט נישט געדאַרפֿט לאַנג ווארטן. דער אַלפֿאַבעטישער :ראָל־קאָל" האָט זיך האַסטיק געקלאַפּט צום בוכ־שטאַב „ר", הערנדיק פֿון אַלע קאָנגרעסלײַט דעם אַפֿירמאַטיוון „יעס". זעון ס'איז דערמאָנט געוואָרן איר נאָמען, האָט מען נישט געהערט קיין ענטפֿער. די אַטמאָספֿערע, וואָס איז ערשט געווען אַן אויפֿגעלעבטע, איז פֿלוצעם געוואָרן אָנגעשטרענגט, אָבסערווירער, קאָרעספּאָנדענטן און דיפּלאָ־מאַטן האָבן אַראָפּגעקוקט פֿון אויבן אויף דער קליינער פֿיגור אינעם געדיכטן אָבער אײַנגעשטילטן, שטאָק אונטן. זי האָט זיך נערוועז געריבן דאָס פּנים, זיך פֿאַרגלעט די האָר, זיך געהאַלטן בײַם האַלדז און צוזאַמענגעדריקט די הענט".

„קווײַנקלדיק זיך אַ רגע, האָט דער קלוירק „אָנקל דזשאָ" באַנײַט זײַן פֿראָגע. ער האָט נישט געקענט צואײַלן דער מיס רענקין און איר זאָגן, אַז זי מוז שטימען, אַז רעפּרעזענטירנדיק די פֿרויען אין אַמעריקע, וועמעס פֿאַראייניקטע שטיצע איז נייטיק אין צײַט פֿון קריזיס, אַז זי קען אַציגד נישט שווייגן".

„...פֿאַמעלעך אוֹן באַדאַכט האָט זיך די איידלמוטיקע פֿרוי פֿון מאָנטאַנאַ אויפֿגעשטעלט, אָנהאַלטנדיק זיך אין שטול, אוֹן מיט אַ קול, וואָס איז געווען אָנגעפֿילט מיט עמאָציע, האָט דזשאָנעט רענקין אַרויסגעזאָגט דעם איינפֿאַכן געדאַנק, וואָס מ'וועט קוואָטירן קעגן איר איר גאַנץ לעבן, נעמלעך: „איך וויל העלפֿן מײַן לאַנד, אָבער איך קען נישט שטימען פֿאַר מלחמה".

„...דזשאָנעט רענקין האָט אָן חרטה אוֹן מחילה בעטן, מיט דער צע־שטערטער האָפֿענונג אויף ס'נײַ דערווײַלט צו ווערן, זיך אומגעקערט צו אירע טוּונגען, צו וועלכע זי האָט זיך געווידמעט: — צו די פֿאַסיפֿיסטישע גרופּן, צו דזשײַן עדאַמס פֿון „האָול האָוז", צו די, וואָס שטרעבן צו פֿאַר־בעסערן די אַרבעטס־באַדינגונגען פֿאַר פֿרויען אוֹן קינדער".

„אוֹן ווי מאָדנע דאָס זאָל נישט זײַן, ענדיקט זיך נישט די מעשׂה דאַרטן. זי האָט געזאָגט: אויב איך וואָלט געדאַרפֿט דאָס טאָן נאָך אַ מאָל, וואָלט איך עס ווידער געטאָן!"

אוֹן זי האָט עס טאַקע אַזוי געטאָן. זי האָט נאָך אַ מאָל געווונען די וואָלן אין קאָנגרעס אונטער דער לאָזונג אין 1940־קאַמפּיין: „האַלט אונדז אָפּ פֿון קריג!"

„וועג די יאָפּאָנישע אַטאַקע אויף פּוירל האַרבאָר האָט אויפֿגעטרייסלט דאָס לאַנד אוֹן אין ביידע הײַזער האָט מען אָנגענומען אַ רעזאָלוציע צו דער־קלערן קריג דעם שׂונא, האָבן אָבסערוואַטאָרס אין וואַשינגטאָן ספּעקולירט, צי דער שיקזאָל האָט זי באַהאַנדלט גנעדיק אָדער ברוטאַל. מיס רענקין — אַצינד אַ פֿרוי פֿון זעכציק יאָר — מיט אַ ווײַסן קאָפּ האָר, מיט כּמעט 24 יאָר אין קאָנגרעס, וואָס איז צוויי מאָל געשטעלט געוואָרן צום נסיון, יאָ אָדער נישט צו שטימען פֿאַר מלחמה. וועט זי ווידער ברענגען פֿאַרשעמונג אויף זיך אוֹן אויף איר געשלעכט, צי ס'וועט פֿאַרשריבן ווערן אויף איר רעקאָרד אַן אויסדריקלעכער „יאָ"?.

„דאָס מאָל איז נישט פֿאַרגעקומען קיין לאַנגע דעבאַטע אין קאָנגרעס. קיין שום צווייפֿל אין קיינעמס געדאַנק. אין פֿערציק מינוט אַרום איז די רעזאָלוציע פֿאַר דערקלערן קריג יאָפֿאַן דורכגעגאַנגען אײַנשטימיק פֿון ביידע פֿאַרטייען. נאָר אין „ניין" האָט זיך פֿאָרט אַרײַנגעכאַפּט אַנטקעגן די 388 „יאָס". דעם ניין האָט ווידער אַרויסגעזאָגט די איידלמוטיקע פֿרוי פֿון מאָנ־טאַנאַ. אַ כוואָליע פֿון „בוס" האָט באַגלייט איר באַשלוס: אירע קאָלעגן, וואָס האָבן די גאַנצע צײַט געזוכט בײַ איר צו פֿועלן, זי זאָל שטימען מיט זיי צוגלײַך, אַפֿירמאַטיוו, האָבן ווידער פֿאַרלאָרן. אומזיסט איז געווען זייער מי".

„...זי האָט געפרוווט שפּעטער צו דערקלערן פֿאַר די קאַמערא־לײַט וועגן „די שרעקן פֿון קריג". אָבער א המון האָט זי פֿאַרשרײַען און אויסגעלאַכט. ס'האָט זיך געמוזט אַרײַנמישן א פּאָליציימאַן, פּדי זי אַרויסצוראַטעווען פֿון מעגלעכער גוואַלדטאַט. זי איז אַוועק, צוערשט אין א טעלעפֿאָן־בודקע, דער־נאָך האָט זי זיך פֿאַרשלאָסן הינטער די טירן פֿון איר אָפּיס. און אַצינד האָט זיך ווידער א גאָס געטאָן אויף איר דער צאָרן פֿון אירע ווייַלער דורך בריוו, דורך טעלעגראַמעס, דורכן טעלעפֿאָן. „איך פֿאָדער און בעט אייך", — האָט געזאָגט מאָנטאָנאָס א רעפּובליקאָנער קאָמיטעט־מאַן — צוריקשטעלן דעם כּבֿוד פֿון אונדזערע שטאַטן און צו בײַטן אײַער שטימע אַזוי שנעל ווי מעגלעך".

„...נאָר דזשאָנעט רענקין איז געבליבן טרײַ א העכערן כּבֿוד און א העכערע לאָיאַליטעט און הגם א סך פֿון אונדז קענען נישט מסכּים זײַן מיט די מסקנות פֿון איר געוויסן, וועלן ווינציק פֿון אונדז נישט אײַנשטימען מיט דער אָפּשאָצונג, וואָס האָט א מאָל געגעבן דער קאָליר־פֿולער מעיאָר, פֿיאָרעלאָ לאָ גוואַרדיאַ: „אָט די פֿרוי האָט מער מוט און קאָן געבן בעסער אין מאָרדע, ווי א גאַנצער רעגימענט פּאָליטישנס".

* * *

רבותי, איר האָט א מאָל געהערט דעם נאָמען מאַקס סענדין? אפֿשר יאָ און אפֿשר נישט. גיכער נישט! ווי אַזוי האָט איר געקאָנט הערן פֿון אים, אַז קיין פֿילאַנטראָפּ איז ער נישט, קיין גענעראַל צי א די־פּלאָמאַט אַוודאי נישט, קיין נאָמען אין דער קינסטלערישער וועלט האָט ער אויך נישט? פֿונדעסטוועגן, איר הערט, איז פּדאַי זיך צו באַקענען מיט אים.

דער קומענדיקער פֿאַרשער פֿון אונדזער אומרויקער צײַט וועט זיך פֿרייען מיט אַזא געפֿינס. ער וועט שטוינען און זיך וווּנדערן, וווּ האָט דאָס דאָזיקע קלייניע, אויסגעדאַרטע מענטשעלע געקראָגן אַזא גײַסטיקע גבורה? וווּ האָט דער אויסגעלאַכטער מיטליאָריקער יידּ געמומען אַזוי פֿיל גײַסטיקן כּוח זיך צו שטעלן אַנטקעגן די שטאַרקע און די מאַכטיקע?

נאָר לאָמיר בעסער דערציילן מיט א טאָלק: מאַקס סענדין, ווי איר שטויסט זיך מסתּמא אָן, איז ווי מיר אַלע, אַן אימיגראַנטישער יידּ און רעדט ענגליש מיט א שווערן אַקצענט און איז א גרויסער אַרעמאַן. ער איז געבאָרן געווָארן אין רוסלאַנד אין יאָר 1889 און איז געקומען קיין אַמעריקע אין 1918. ער האָט דאָ געגוג געפֿראַצעווט ווי א שטובמאָלער (פּיינטער) און אין אַוונט באַזוכט די „נײַט־סקול". ער איז א פֿאָטער פֿון צוויי קינדער, און איז א בירגער פֿון לאַנד.

מאַקס סענדינען האָט מען אינעם ערשטן וועלטקריג פֿאַרמשפט צום טויט דורך שיסן, ווײל ער האָט זיך אָפּגעזאָגט פֿון אַ סאָלדאָטסקער אוניפֿאָרם און פֿון נעמען אַ ביקס אין האַנט. פֿרעזידענט וואודראָ ווילסאָן האָט אים באַגנאָדיקט און פֿאַרביטן זײַן טויטשטראָף אויף פֿופֿצן יאָר תּפֿיסה אין פֿאָרט לעוועַנסוווירט, קענזעס. דאָס איז געשען דרײַ וואָכן נאָך דעם ווי די מלחמה האָט זיך געענדיקט. דעם 24סטן יוני, 1919, האָט מען אים באַפֿרייט פֿון געפֿענקעניש.

דעם ערשטן אויגוסט, 1961, האָט מאַקס סענדין באַקומען אַ בריוו פֿון „סאָשל סעקיוריטי־אָפֿיס" אין פֿילאָדעלפֿיע, אַז מ'האָט איבערגעגעבן זײַנע טשעקס צום „אינטערנאַל רעוועניו סוירוויס", און אַז פֿון איצט אָן וועט ער מער קיין טשעקס נישט קריגן. די סיבה פֿאַר אַזאַ דראַסטישן אַקט איז, ווײל ער איז אַ געוויסנהאַפֿטער קעגנער פֿון מלחמה, און ער האָט זיך אָפּגעזאָגט צו צאָלן „אינקאָם־טעקס" מחמת אַ טייל פֿונעם געלט וועלט וועט באַנוצט פֿאַר קריגסצוועקן...

מיט אַנדערע וועלטער מיינט עס אַז מאַקס סענדין איז פּשוט און פֿראָסט פֿאַרמשפט געוואָרן צו אַ הונגער טויט, אָן אַ משפט און אָן אַ פֿאַרהער. זײַן סאָציאַלע פֿאַרזיכערונג האָט באַטראָפֿן 116 דאָלאָר אַ חודש און זײַן פֿענסיע 31 דאָלאָר פֿון דער „פֿיינטערס־יוניען", האָט די רעגירונג פֿאַרכאַפּט, קאָנפֿיסקירט, איך פֿרעג אײַך, וואָס איז אים געבליבן צו טאָן? קורץ און — שלעכט! ער איז אָווענ צו פֿוס קיין וואַשינגטאָן, און איז אַרײַן אין הויפּטאָפֿיס פֿון „אינטערנאַל רעוועניו סוירוויס" אין דער באַגלייטונג פֿון אַ פּראָפֿעסאָר פֿונעם קאָליפֿאָרניער לאָא־קאָלעדזש. זיי האָבן דאָרטן „פֿאַרבראַכט" פֿון צען אין דער פֿרי ביז פֿיר נ"מ. דער רעזולטאַט איז געווען, מען האָט געפֿונען אין די געזעצביכער צוויי נוסחאות, נעמלעך, איינער וואָס זאָגט, אַז מ'טאָר נישט פֿאַרכאַפֿן קיין סאָציאַלע פֿאַרזיכערונג, און אַ צווייטער — פֿונקט פֿאַרקערט. דער הויפּטבאַאַמטער האָט אָבער פֿעסטגעשטעלט, אַז ער האָט אַ רעכט צו פֿאַרקלאָגן די רעגירונג פֿאַר אַזאַ האַנדלונג.

אַ שפּילעכל צו פֿאַרקלאָגן די רעגירונג! דאָס דאָרף אָפּקאָסטן אַ מאַטניא מיט קלינגערס, און דער ענין קאָן פֿאַרשלעפּט ווערן אויף אַזוי לאַנג, אַז מ'קען פֿאַרלירן די נשמה ביז ס'וואָלט געקומען די נחמה...

איז אָט דעם מערקווירדיקן עקשן אײַנגעפֿאַלן אַזאַ געדאַנק: ער איז אַרײַן אין דער געבײַדע פֿון דער „יו־עס טרעזשורי־דעפּאַרטמענט" און האָט זיך אַוועקגעזעצט אויפֿן דיל, טאָקע לעבן דעם אָפּיס פֿרעם פֿינאַנץ־מיניס־טער דילאָן.

איר קאָנט זיך פֿאַרשטעלן, רבותי, די סצענע ווי אַזוי אויפֿן מירמלנעם דיל זיצט זיך אַ נעבעכדיק מענטשעלע אין אָפּגעטראָגענע בגדימלעך און — וואַרט. איך פֿאַרזיכער אײַך, אַז מ'האָט אים דאָרטן לאַנג נישט געלאָזט וואַרטן. עס זײַנען באַלד אויסגעוואָקסן לעבן אים צוויי גרויסע יונגען, געהיים־אָגענטן, און אים טאָקע אַוועקגעפֿירט אין אַזאַ אינסטיטוציע. מען האָט אים אײַנגע־זייער אָפּיס, און אים געסטראָשעט אַוועקצופֿירן אינעם וואָשינגטאָנער משו־געים־הויז, און פֿון דאָרטן אינעם קליוולאַנדער (סענדין האָט געווינט אין קליוולאַנד אַרום פֿופֿציק יאָר) און זײַן פֿאַמיליע וועט דאָרפֿן דעקן אַלע הוצאות.

פֿון ווערטער צו מעשים. באַלד איז טאָקע אָנגעקומען אַ פּאָליציי־וואָגן און אים אַוועקגעטראָגן ווי דער רוח דעם מלמד, אויפֿן דריטן שטאָק, אין שלאָסן אין אַ צימער מיט זעקס און דרײַסיק פֿאַרבאַרעכער, וואָס זײַנען נישט געווען בײַם פֿולן פֿאַרשטאַנד.

מאָקס סענדין האָט גלײַך דערקלערט אַ הונגערסטרײַק און טאָקע פֿיר טעג נישט פֿאַרזוכט קיין שפּײַז. עטלעכע רעגירונגס־דאָקטוירים האָבן אים עקזאַמינירט און אויסגעפֿרעגט זײַן לעבנס־געשיכטע. ער האָט זיי אויסדער־ציילט פֿונעם פּינקלעכן וועג, וואָס ער איז דורכגעגאַנגען אין די 72 יאָר פֿון זײַן לעבן.

אויפֿן פֿינפֿטן טאָג האָט מאָקס סענדין אויפֿגעגעבן דעם הונגערסטרײַק. ער איז געווען אויסגעצערט, אָבער נישט דערשלאָגן. דעם עלפֿטן סעפּטעמ־בער איז פֿאַרגעקומען דער פֿאַרהער וועגן זײַן האַנדלונג און וועגן דעם צו־שטאַנד פֿון זײַן פֿאַרשטאַנד. אַ דאַנק זײַנע צאָללאָזע פֿרײַנד, וואָס האָבן אָנ־געשטעלט אַן אַדוואָקאַט אים צו פֿאַרטיידיקן און אַ דאַנק דער שריפֿטלעכער מיינונג פֿון זעכצן פּראָמינענטע מענטשן אין פֿאַרשיידענע שטעט, און די פּערזענלעכע עדות, וואָס זײַנען אויפֿגעטראָטן און דערציילט פֿון זײַן גוטער אָרבעט, — צווישן זיי, איז אַפֿילו געווען מ"ר עדיקסאָן, דער הויפּט פֿון דעם „אָמעריקאַנער עטישן פֿאַראײַן" אין וואָשינגטאָן — איז דער פּסק־דין געווען, אַז ער האָט אַ ג ע ז ו נ ט ן ק ע פ אויף זײַנע ש ו ו א כ ע פֿלייצעס.

דעם לייענער וועט זיך שווער גלייבן, אַז צווישן די פֿאַסיפֿיסטן דאָ אין לאַנד, וואָס לאָזן זיך הערן, ווי געווײַנטלעך, אין מלחמה־צײַט, זאָל זיך גע־פֿינען אַזאַ איינער, וואָס נעמט זײַן אידעאַל אַזוי ערנסט אין אַלע צײַטן. ס'איז באמת צו באַוווּנדערן אַזאַ אויסגעהאַלטנקייט פֿון אַ יחיד צו זײַן אין קריג מיט אַ גאַנצער וועלט. מאָקס סענדין איז אַ אומרויקע און זוכנדיקע נאַטור.

ער האָט געפֿונען אומעטום אידעאָלאָגישע חבֿרים, אויך אין דער פּערזאָן פֿונעם פֿיל באַשריבענעם נתן חפֿשי אין מדינת ישׂראל.

אָט די אַלע באַשריבענע יחידים, פּאַסיפֿיסטן, מלחמה־קעגנער, וועגעטאַריער און קעמפֿער פֿאַר אַ ניצער און פֿרידלעכער וועלט, מיט זיי האָב איך זיך געטראָפֿן אויף אַלע וועגן פֿון מײַן לעבן. אין זיי האָבן איך געזען דעם ברענענדיקן „סנה" וואָס ברענט און וויל זיך נישט אויסלעשן. אין אָט דעם גײַסט האָב איך זיך געפֿירט און געפֿרוווט צו דערציען, ווי איך האָב שוין פֿיל מאָל דערמאָנט, מײַנע קינדער. און ווען איך טרעף זיך אַן אויף שלעכטס, אויף מאָרד און גזילה, וואָלט איך געקאָנט זאָגן מיט אַ גרינגן געמיט: „מײַנע הענט האָבן נישט פֿאַרגאָסן דאָס דאָזיקע בלוט!" „איך זאָג עס אָבער נישט, מחמת מע קען זיך נישט אויסשליסן פֿון כלל. ס'קלינגט אין מײַן געדעכעניש אַ וואָרט פֿונעם גרויסן עטישן סאָציאַליסט יודשין וויקטאָר דעבס: „כל־זמן עס זײַנען דאָ געפֿענקענישן און געפֿאָנגענע, בין איך נישט קיין פֿרײַער מענטש".

יאָ, אַפֿילו אויף די עלטערע יאָרן מוז מען ווײַטער אָנפֿירן דעם קאַמף פֿאַר אַ שענער און גערעכטער וועלט. און אויב איך וועל נישט דערלעבן יענע צײַט, טרייסט מיר אָבער מײַן געוויסן, אַז איך האָב בײַגעטראָגן עפּעס, אַז יענע צייט זאָל קומען ווי צום שנעלסטן.

פערצנטער קאַפּיטל

קאָרעספּאָנדענץ

אין שיבכות מיט מײַן וועגעטאַריישער און פּאַסיפֿיסטישער טעטיקייט האָט זיך בײַ מיר אָנגעקליבן אַ צאָל בריוו פֿון וויכטיקע פּערזאָנען, ס׳רוב פֿונעם חשובן שריפֿטשטעלער אַ. אַלמי, וועלכע ס׳איז כּדאַי, לפֿי־דעתי, צו ברענגען פֿאַר דער עפֿנטלעכקייט:

ניו־יאָרק, 14טן מײַ, 1951

ליבער פֿרײַנד דייוויס, באַקומען אײַער בריוו. איר האָט מסתּמא געלייענט מײַן פֿעליעטאָן שבת אין „טאָג", וווּ איך דערמאָן פֿרענקלען און זײַן בוך „לא תרצח". אפֿשר וועט זיך זײַן פֿאַמיליע אָפּרופֿן.

ס׳וואָלט באמת כּדאי געווען צו האָבן ביאָגראַפֿישן מאַטעריאַל וועגן א. ה. פֿרענקל. איך האָב ניט געווווסט, אַז ער איז געווען אַ רבֿ.

איך וואָלט דאָס בוך געדאַרפֿט געבן צו אַן אײַנבינדער. ס׳איז אַ שאָד, אַז אַזאַ בוך זאָל פֿונאַנדערפֿאַלן.

אָבער אַזוי ווי איך בין איצט מוראדיק פֿאַרנומען מיט אונדזער קאַמפּיין און איך וועל סײַ ווי קיין צײַט ניט האָבן צו לייענען, וועל איך שוין אָפּ־ווּאַרטן ביז אַרום מיטן יוני און דעמאָלט אפֿשר זיך צוכאַפּן צו אײַך נאָכן בוך און אַגב־אורחא מיט אײַך אַ ביסל שמועסן.

ווי איז געווען אײַער פֿאַרזאַמלונג? מײַנע האַרציקסטע גרוסן, אײַער א. אַלמי"

* * *

אַלמיס אינטערעס אין פֿרענקלס „לא תרצח" געמט זיך נישט אַזוי פֿון זײַן וועגעטאַריזם, (ער גייט ניט צו דעם חדר). נײַערט פֿון אַ ריין עטישן שטאַנדפּונקט, וואָס מיך האָט געירט אין זײַן בריוו איז זײַן גרייטקייט זיך

צו פֿאַרנעמען מיט פֿרענקלס בוך, נישט געקוקט אויף זײַן שוועריקייט אַרבעט אין דער „צדקה־אַקציע", וואָס ער האָט בשעתו אָנגעפֿירט.

ניו־יאָרק, 18טן מײַ, 1951

„ליבער פֿרײַנד נ. דייוויס, ס'וואָלט זיכער געווען אַ גוטע זאַך איבערצודרוקן פֿרענקלס בוך. ס'דאַרף אָבער קאָסטן אַ שיינע סומע, איבער טויזנט דאָלאָר. מען קאָן אָבער דרוקן אין מעקסיקע. איך קאָן זיך פֿאַרשטענדיקן מיט אַ קאָלעגע דאָרט. אין מעקסיקע וועט עס קאָסטן אַרום אַ העלפֿט פֿון דער סומע, וואָס אַזאַ אונטערנעמונג וואָלט דאָ פֿאַרשלונגען. איך האָב געזען אַ ס'יידישע ביכער, וואָס זײַנען אַרויס אין יענער מדינה און זיי מאַכן זייער אַ גוטן אײַנדרוק.

איך וועל גערן צוהעלפֿן מיט אַלץ, וואָס מעגלעך — מיט קאָרעגירן, אַנשרײַבן אַן אַרײַנפֿיר אאַז"ו. נאָך עפּעס: איך וויל פֿרײַער פֿאַרעפֿנטלעכן אין אַ צײַטונג — אין „טאָג" מסתּמא — אַן אַרטיקל וועגן דעם בוך און דעם מחבר. קאָנט איר אויסגעפֿינען זײַן משפּחה? דאָס וועט סײַ ווי סײַ נייטיק זײַן, אויב דער „קאָפּירײַט" איז געווען אויף דעם מחברס נאָמען. אויב אָבער דאָס בוך איז אַרויס אין אַ פֿאַרלאָג און דער פֿאַרלאָג עקסיסטירט שוין ניט, איז זיך גאָרנישטאָ וואָס צו זאָרגן, וואָס עס שטייט אויפֿן שער־בלאַט.

איך קאָן אָפֿילו אַזוי אַראַנזשירן: איך זאָל שרײַבן צום בוך אַן אַלגעמיינעם אַרײַנפֿיר און מלך ראָויטש, וואָס איז אַן אויסגעהאַלטענער וועגעטאַריער, זאָל שרײַבן אַן אַרײַנפֿיר פֿון וועגעטאַריזם שטאַנדפּונקט. ער וועט עס זיכער טאָן. אויב ניט, קאָן איך קריגן דוד איגנאַטאָוון, אויך אַ וועגעטאַריער.

„וואָס ס'איז שייך אײַערע איבערזעצונגען, קאָנט איר זיכער געפֿינען אָרט פֿאַר זיי אין דער יידישער פּרעסע. מ. ז. פֿײַערבערגס „דאָס קעלבל" קענט איר פֿאַרקויפֿן אין „טאָג". זעט זיך אפֿשר מיט ש. צ. זעצערן (איר קאָנט אים געפֿינען אין דער „פֿאָרווערטס"־געבײַדע, אָדער זיך נאָכפֿרעגן אויף אים בײַ מיס אש פֿון אַרבעטער־רינג). זעצער איז, ווי איר ווייסט, מסתּמה, געווען פֿײַערבערגס יוגנט־חבֿר. אפֿשר וועט ער צושרײַבן אַ שטיקל הקדמה.

„אויך אײַער איבערזעצונג פֿון טאָלסטאָיס דערציילונג קאָנט איר אַרײַנקריגן אין אַ צײַטונג, אויב ניט אין אַ טעגלעכער, וועט עס די פּא"ש דרוקן.

איך פֿאָר אויף וואַקאַציע אַנהייב יוני און איך וועל זײַן צוריק אַרום דעם 15טן. הייסט עס, אַז מיר וועלן זיך קאָנען באַגעגענען. בעסטע גרוסן,

אײַער, א. אַלמי".

ווי מען קאָן זען פֿונעם לעצטן און פֿון די ווײַטערדיקע בריוו, האָט זיך אַלמיס אינטערעס אין פֿרענקלס בוך ניט אויסגעשעפּט. נישט נאָר לייגט ער פֿאָר פֿאַרשיידענע עצות ווי צו דערמעגלעכן זײַן דערשײַנונג, נאָר ער שרײַבט וועגן אים און קריגט אַרײַן אַ פּאָרציע זידלערײַען פֿון „יעגעריש״ לייענער. הערמאַלין, אגב, געדענקט איר נאָך אָט דעם נאָמען? דער באַטרעפֿנדיקער הערמאַלין פֿלעגט „באַצירן״ די לעצטע זײַט פֿון „טאָג״ מיט זײַנע „אַלצ־וויסיקע״ מאמרים. ער האָט זיך אויך אַרויסגעגעבן פֿאָר אַ יעגער, און האָט געהאַט חסידים צווישן זײַנע לייענער. נאָר לאָמיר זיך בעסער אומקערן צו אַלמיס בריוו.

ניו־יאָרק, 23סטן מײַ, 1951

„ליבער פֿרײַנד דיוויס, — קודם וויל איך אײַך פֿאַרזיכערן, אַז פֿײַנד־בערג איז געווען אַ וועגעטאַריער. ס׳איז אַ פּאַקט, מכוח וועלכן ס׳איז אַ סך מאָל דערמאָנט געוואָרן. אויך זעצער האָט מיר דערציילט וועגן דעם. מיר איז אויך אַ חידוש, פֿאָר וואָס זעצער דערמאָנט עס ניט אין זײַן אָפּהאַנדלונג וועגן פֿײַערבערגן. מסתמא האָט ער אַזאַ דעטאַל ניט געהאַלטן פֿאָר וויכטיק.

אַ דאַנק פֿאָר די „ידיעות״. ווילט איר דאָס צוריק? אויב ניט, וועל איך עס האַלטן. דעם בריוו פֿונעם זעכצן־יאָריקן וועגעטאַריער שיק איך אײַך צוריק. באמת זייער אינטערעסאַנט.

מיר דאַכט זיך, אַז אויב ניט אַלע טיילן טראָגן אַ „קאָפּירײַט״, קאָן דאָס גאַנצע ווערק אַרויסגעגעבן ווערן. איבערהויפּט, אַז דער פֿאָרלאָג ב. ראַבי־נאָוויץ עקסיסטירט שוין לאַנג ניט. בײַ דער „היברו פּאָבלישינג קאָמפּ׳״ וואָלט אפֿשר כּדאַי געווען אָנצופֿרעגן. אָבער אַז מען וועט זיי אויפֿמערקזאָם מאַכן, קאָנען זיי דאָס אויסנוצן אויף מאָנען פֿאַרגיטיקונג. דאָס בעסטע וועט זײַן זיך צו באַראָטן מיט אַן אַדוואָקאַט.

דער „מאָרגן זשורנאַל״ וועט בקרוב ווידער אָנהייבן צו דערשײַנען און איך וועל פֿרוווון אויסגעפֿינען ווער ס׳איז אַ קרוב פֿון פֿרענקל. מ׳דאַרף קריגן וועגן אים ביאָגראַפֿישן מאַטעריאַל. איגנאַטאָוו פֿילט זיך שוין בעסער, אָבער קיין געזונטער מענטש איז ער ניט.

ס׳איז שווער צו זאָגן וויפֿל עקזעמפּלאָרן צו דרוקן. איך גלייב, אַז 500 וועט זײַן גענוג פֿאָר אַ יידישן בוך, בפֿרט פֿון אַזאַ אינהאַלט. מע קאָן מאַטריצן אין פֿאַל, מען זאָל דאַרפֿן דרוקן נאָך.

אפֿשר וועט זיך נאָך עמיצער אָפּרופֿן אויף מײַן קאָלום, ווו איך האָב דערמאָנט פֿרענקלס בוך. דערווײַל האָב איך באַקומען אַ זידלבריוו פֿון אַ

לייענער, וואָס נעמט זיך אָן הערמאַלינס קריוודע און שעלט די וועגעטאַריער דערפֿאַר, וואָס זיי פֿאַרשטייען ניט די גרויסקייט פֿון יעגעריי.

איך בין איצט מוראדיק פֿאַרנומען, ערב אונדזער צוזאַמענפֿאַר אין שי־קאַגע הינטן שבת אוך זונטיק. דערפֿאַר מאך איך דעם בריוו אַזוי בקיצור.

מיט די בעסטע גרוסן, אייער א. אַלמי"

* * *

אַזוי איז אַלמי! פֿאַרנומען איבערן קאָפּ, אָבער זיך אונטערגענומען אַ געזעלשאַפֿטלעכע אויפֿגאַבע, מוז מען זי דורכפֿירן. איך האָב שטענדיק באַ־וווּנדערט זײַן שרײַבערישע ענערגיע און דינאַמישקייט, זײַן אָרנטלעכקייט אוך עטישע באַנעמונג, כאָטש נישט אַלע מאָל באַהאַנדלט ער זײַנע קעגנער מיט זײַדענע הענטשקעס.

זײַן פֿאַסיפֿיזם איז נישט „אונטערצושטעלן די צווייטע באַק". ער האָט אויך געהאַט אַן אַנדער שטעלונג צו דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווי אונ־דזער גרופּע האָט געהאַט. הגם נישט קיין אויסגעשפּראָכענער וועגעטאַריער האָט אים שטאַרק פֿאַרדראָסן אויף בען לאַרשי פֿאַר זײַן באַוווּנדערן דעם ספּאָרט פֿון „פֿיש־כאַפֿן", וואָס ער האָט אָנגעפֿירט מיט אַ קאָלום וועגן דעם ענין אין „פֿאָרווערטס". אונטער אַ פֿאַרשטעלטן נאָמען שרײַבט ער צו לאָר־שין: „איך פֿראָטעסטיר קעגן דעם גויזישן ספּאָרטקאָלום. דער גרעסטער טייל פֿון דער מענטשהייט עסט די נבֿלות פֿון געהרגעטע בעלי־חיים, ניט אַרײַנ־טראָכטנדיק זיך אין דעם, אָבער מאָכן פֿון רציחה אַ ספּאָרט, דאָס איז שוין באַווויסטזיניקע עבודה־זרה".

ניו־יאָרק, 9טן אַפּריל 1951

חשובֿער און ליבער פֿרײַנד דייוויס,

אַ הארציקן יישר־כוח אײַך און די אַנדערע חבֿרים פֿאַר פֿאַרבעטן מיך צום וועגעטאַרישן סדר. ס'איז אַ ווילער אויפֿטו — אַזאַ סדר. דורך אַזעלכע פֿײַערונגען וואָלט מען אפֿשר געקענט פֿאַרוואַנדלען דעם וועגעטאַריזם אין אַ שטיקל, אויב ניט אין אַ גרויסער, פֿאַלקס־באַוועגונג.

ס'וואָלט גוט געווען, וועז די אַלטע הגדה זאָל בײַם וועגעטאַרישן סדר באַגלייט ווערן פֿון אַ וועגעטאַרישן פּירוש, אָנהייבנדיק מיט די באַפֿרײַטע קנעכט, וואָס האָבן געבענקט נאָך די טעפּ פֿלייש פֿון מצרים און איבער־גייענדיק צום סימבאָליזם פֿון די שאַר ירקות.

הלוואי וואָלט איך אין איצטיקן מאָמענט געקענט זיכער זײַן, אַז איך וועל קומען צו אײַער סדר. ליידער בין איך ניט זיכער, מחמת ס'איז זייער

מעגלעך, אז איך זאל די פסח־טעג פֿאַרוואָגלט זיין פֿאַר אונדזער קאָמ־פּיין אין אַנדערע מקומות. נאָר אויב איר בליבט דאָ, וועל איך אַרײַנקומען צום סדר מיט אליהו הנביאן. — איז דאָך אויך מײַן נאָמען אליהו.

אויף אײַער קשיא, צי איך בין שוין טאָקע אַרײַן אין דער וועגעטאַרי־שער משפחה, ווי מען האָט אײַך איבערגעגעבן, וויל איך אײַך קודם ענט־פֿערן, אַז די פֿראָגע וואָלט גיכער געדאַרפֿט זײַן, צי איך בין צוריקגעקומען צו דער דאָזיקער משפחה, ווײַל איך בין אַ סך יאָרן געווען אַ הונדערט־פֿראָצענטיקער וועגעטאַריער, הגם איך בין ניט געווען אַקטיוו אין די וועג־געטאַרישע קרײַזן, ווי איך בין בכלל קיין מאָל ניט אַקטיוו אין קיין שום באַוועגונג.

וואָס ס׳איז שײַך דער עצם־פֿראָגע בין איך נאָך, ליידער, אַלץ אַ „כּמעט״, הגם איך עס קיין מאָל ניט קיין פֿלייש, אָבער איך פֿאַרזוך פֿיש איין מאָל אין אַ שמיטה... פֿון וואַנען האָט זיך גענומען די מעשׂה? פֿון אַ באַריכט אין דער ייִדישער פּרעסע וועגן אַ סיורפּריז־שׂמחהלע, וואָס קאָלעגן האָבן ניט לאַנג צוריק פֿאַר מיר אײַנגעאָרדנט. נו, האָט אײנער פֿון די קאָלעגן צוגעשטעלט אַ באַריכט צו דער פּרעסע און דאָרטן באַמערקט, אַז ס׳איז געווען אַ וועג־טאַרישע סעודה, מחמת דער ערן־גאָסט (אָדער קרבן) איז אַ וועגעטאַריער...

מײַן צוריקגאַנג צום פֿולן וועגעטאַריזם איז, ווי איר זעט, זייער אַ לײַכ־טער. פֿאַר וואָס־זשע מאַך איך ניט דעם קליינעם שריט? מסתּמא מחמת דעם גאַנצן געמיט־צושטאַנד אין דער פֿאַרבלוטיקטער־פֿאַרבלאָטיקטער ערא, אין וועלכער מיר לעבן. דער שׂטן־המשׂחית פֿון ציניזם שטייט אויפֿן וועג פֿון אָט דעם קליינעם שפּרונג...

איך בין מסכּים מיט אײַך, אַז זײַן אַ וועגעטאַריער און דערבײַ נישט דערהייבן זיך צו אַ שענערער און עטישער מדרגה, איז אַ דערשײַנונג, וואָס קאָן ניט אַרויסרופֿן קיין באַזונדערע באַגײַסטערונג. אָבער... מיר מוזן דערבײַ אײַנזען, אַז וועגעטאַריזם איז סוף־כּל־סוף די שטויסקראַפֿט צו אַ שענערן און עטישערן לעבן, בעת אַ שיין און עטיש לעבן פֿירט ניט אַלע מאָל צו וועגעטאַריזם.

מיר זענען דאָך אַזעלכע וווּנדערלעכע, עטישע פּערזענלעכקייטן — ווי איינשטיין, למשל — וואָס דער געדאַנק פֿון וועגעטאַריזם קומט זיי אַפֿילו ניט אויפֿן זינען. ווען אַזעלכע לײַט וואָלטן אָנגענומען די וועגעטאַרישע אידעע, וואָלט עס געהאָט אַן אומגעהײַערע השפּעה אויפֿן עולם. האָט מען זיך אַ מאָל געפֿרוווט וועגדן צו זיי וועגן דעם?

איך האָף, אַז איך וועל זײַן אין ניו־יאָרק און קענען קומען צום סדר. אָבער איר מוזט דאָס פֿרײַער וויסן צוליב רעזערוואַציעס, קאָן איך, לײַדער, ניט זיכער זײַן בײַ אַ צוויי־דרײַ טעג פֿאַר פּסח.

מײַנע בעסטע גרוסן, אײַער א. אַלמי.

א בריוו פון מלך ראַוויטש

דעם 15טן אָקטאָבער 1941

טײַערער פֿרײַנד דייוויס,

איך האָב באַקומען אײַערע צוויי בריוו אין איין קאָנווערט און איך ענט־פֿער כאָטש א פּאָר וואָרטער, כאָטש איך בין זייער פֿאַרנומען און ביזי, אַז ממש דער פֿליך בײַ מיר ברענט אויפֿן קאָפּ... איך בין פֿאַרנומען מיט אַלערליי אַרבעטן און דער סעזאָן האָט זיך שוין אָנגעהויבן.

אַז איר וועט האַלטן בײַ פֿאַרעפֿנטלעכן עפּעס אַן אויסגאָבע פֿון דעם וועגעטאַריזם פֿאַראיין — זאָלט איר נישט פֿאַרגעסן מיר וועגן דעם צו שרײַבן און איך וועל מיך דעמאָלט באַטייליקן מיט אַ ספּעציעלן אַרטיקל. איך וועל דאָס טאָן זייער גערן. נישט געקוקט אויף דער גאַנצער מלחמה אויף דער וועלט איז בײַ מיר נאָך אַלץ נישט דערשיטערט געוואָרן דער גלויבן, אַז אַ גרויסע, וועגעטאַריש באַוועגונג — אָבער טאַקע אַזוי גרויס און מאַכטיק ווי אָנדערע באַוועגונגען פֿאָליטישע — וואָלט געקענט די וועלט איבערמאַכן פֿון גרונט אויס.

איך האָב לעצטנס געזען אַ פֿילם פֿון בערנאַרד שאָו, האַלט ער דאָרט אַליין אַ לאָנגע רעדע, זאָג איך אײַך, נאָר אַ וועגעטאַריער קען זיך אַזוי ווונדערלעך האַלטן אין אָזאַ טיפֿן עלטער, איבער 85 יאָר איז ער שוין אַלט.

קענן מײַן ווילן, אָבער די צײַט איז מיר אויף אַן אמת קורץ — מוז איך שוין פֿאַרענדיקן דעם בריוו נאָך איידער איך האָב אים אָנגעהויבן.

זײַט געזונט, טײַערער פֿרײַנד, מיט אײַער גאָנצן בני בית,

מיט געטרייַשאַפֿט מלך ראַוויטש.

בריוו פון א. גאָלאָמב

פֿרייטיק, 6טן יאַנואַר 1956 פֿאַר טאָג

ליבער פֿרײַנד נ. דייוויס,

עס וווּנדערט מיך שטאַרק, וואָס איר שרײַבט גאָרנישט. מילא דער סוף־יאָר פֿאַרשטיי איך נאָך: די גאַנצע גויישע וועלט איז געשטאַנען פֿאַר אײַך אויף די קני און זיך געבעטן: „גוואַלד, יידן, גיב אונדז שניפסן צו באַגע־גענען דעם גרויסן יום־טובֿ, וואָס אַ יידישע איז געבאָרן געוואָרן. אָבער, אַז עס איז שוין נאָך דעם געבורט, נאָך דעם ברית, נאָך דעם ווי די הייליקע דרײַ מלכים רײַטן ווי די מלאָכים צו כאַפּן אַ קוק אויף דעם נײַעם שטערן, וואָס איז געבאָרן געוואָרן אין אַ שטאַל, און פֿון שטאַל זײַנען געוואָרן בלוטיקע פֿאַלאַצן, — נו, איז וואָס איצט? איצט מאַכט מען אַ ברכה: געדאַנקט און געלויבט זאָל זײַן דער בורא־עולם וואָס האָט געגעבן צו גויים יום־טובֿים, כדי זײַן פֿאָלק ישׂראל זאָל האָבן פּרנסה און בענקען נאָך יידישקייט...

איצט, ליבער פֿרײַנד, איז צײַט איר זאָלט מיר ענטפֿערן. איר האָט מיר געשריבן וועגן פּראָפּאַגאַנדע פֿאַר אונדזער אידעע; שטייגערג האָט געריידט מיט מיר וועגן דעם. וואָס קען איך טאָן? איך בין זיך מזרז משפּים צו זײַן כּלחוך — אייגער די זון טראַכט נאָך אויפֿצושטיין און טראַכטן און שרײַבן. אָבער איך בין, ניט פֿאַר אײַך געדאַכט, אַ מלמד בישׂראל און גאָט האָט געשוואָרן, אַז מלמדים זאָלן זײַן קבצנים און איך קען ניט אויף מײַן חשבון דרוקן און פֿאַרשפּרייטן די פּראָפּאַגאַנדע. וואָרט איך אויף אײַער הילף. וואָרט איך... און איר האָט נישט קיין צײַט צו ענטפֿערן. אָבער עד מתי? איך האָלט איצט אין דער אַרבעט איבער אַ נײַעם קאַפּיטל אין דער זעלביקער ריכטונג. וועז איך וועל מירצעשעם באַקומען פֿון אײַך אַ גרוס, וועל איך אײַך שרײַבן געגויער וועגן דעם. דערוויל.

ענגו, ר' נתן, ענגו!

אײַער אַ. גאָלאָמב

י״א באָב 23סטן יולי

ליבער פֿרײַנד דייוויס!

אַ דאַנק אײַך פֿאַר אײַער בריוו און לאָמיר גיין כסדר: אַז איר וועט באַ־קומען מײַנע ביכער און איר וועט זען אין לעצטן באַנד עטלעכע אַרטיקלען, וועט איר זען וווּ עס איז דאָ די „אמתע" פּראָפֿאַגאַנדע פֿאַר „פֿרײַלאַנד". אָבער וואָס טוט מען, ווי מאַכט מען, אַז יידן זאָלן אָט די „טײַערע" (אַז קיינער רימט מיך ניט, טאָ לאָמיר כאָטש אַליין זיך רימען) פּראָפֿאַגאַנדע אָנקוקן. איך וואַרט מיט אומגעדולד צו זען וואָסערע מיטלען איר וועט אָננעמען. איר זײַט דאָך ניט קיין גרינהאָרנס ווי גאָלאָמב.

איר זײַט באמת אַ מאָדנער יידּ, אַ טשודאָק הייסט עס אויף רוסיש מאַמע־לשון: איר פֿרעגט מיך אַ פּרײַז פֿאַר מײַנע ביכער. נו, זאָגט אַליין: ווי קומט אַ פּרײַז פֿאַר יידישע ביכער? אַז באמת דאַרף מען דאָך דעם לייענער צוצאָלן ער זאָל זיי נעמען אין האָנט אַריין.

איך האָב זיך שוין אַליין פֿאַרגעסן וואָס פֿאַר אַ פּרײַז מיר האָבן אַ מאָל באַשטימט. שוין אַריבער עטלעכע יאָר ווי זיי האָבן געהאַט אַ קויפֿער... ערגעץ אין אויסטראַליע, ערגעץ אין אַפֿריקע. אין די ווײַטע לענדער זײַנען נאָך דאָ אַ ביסל מאָדנע יידן וואָס ווילן לייענען אַ יידיש בוך. די אַמעריקאַנער יידן זײַנען דאָך שוין ניט יאָלדן, ווייסן זיי, אַז קאָרטן זײַנען בילכער. איך שיק די ביכער מײַנע איצט צו גוטע יידן סתּם ניט מעשׂה־סוחר. געשיקט זיי צו נתן חפֿשׂי און געהאַט הנאה צו קריגן פֿון אים און פֿון זײַנעם אַ שכן בריוו מיט קריטיק: זיי דאָרטן לייענען נאָך, באמת, עוד לא תּמו אמונים! מיינט דאָס אויף יידיש: עס זײַנען נאָך דאָ אַ ביסל יאָלדן אויף דער וועלט. וויל איך אײַך אַרײַנרעכענען אין דעם מנין און אַרײַנרעכענען זיי אין די ל״ו צדיקים וואָס ווילן לייענען... און אַז איר וועט לייענען און זײַן צופֿרידן, וועל איך אויך זײַן צופֿרידן.

און ווידער: איר ווייסט דען, וואָס עס הייסט פֿאַר אַזאָ יידן ווי איך אָט דאָס שרײַבן. שוין צענדליקער יאָרן ווי איך שטיי מיר אויף פֿאַר טאָג און כאָפּ זיך מיר צו מײַן חבֿרטע־מאָשינדל. איך טראָכט און זי קלאַפּט, און עס גייען אַרויס פֿאַרשריבענע בויגנס פּאַפּיר. עס ווערט גרינגער אויפֿן האַרצן. זיך אַראָפּגערעדט, אָט ווי יענער וואָס ווײַנט זיך אויס. נאָך דעם זוך איך וואָס צו טאָן מיט די בויגנס פֿאַרשריבענע פּאַפּיר... וווּ שיקט מען זיי? אַ סך אויסגאָבעס ווילן מיך ניט דרוקן: יעדע פּאַרטיי האַלט, אַז איך בין איר שונא, איר קעגנער, און אַלע האָבן מיך אַ ביסעלע פֿײַנט, און מען ווייל מיך

זען פון ווײַטן. בקיצור, גענוג צו שרײַבן רכילות אויף יידן אויפן ניכטערן האַרצן, בשעת גאָט אַליין שלאָפט נאָך, און מײַנע שכנים מוזן מיך פֿאַר־שילטן דרייענדיק זיך אויף זייערע געלעגערס פֿאַר וואָס מײַן מאַשין שטערט זיי נעבעך אין זייער געשמאַקן שלאָף...

א האַרציקן דאַנק אײַך פֿאַרן באַזאָרגן פֿאַר מיר דעם „נר״.. אין מײַנע בריוו צו נתן חפֿשי האָב איך עפּעס געשיקט פֿאַר זיי... איר דאַרפֿט וויסן, אַז אָט דער טרייפֿענער יידישיסט וואָס מען רופֿט אים גאָלאָמב און וואָס מען האַלט אים און מען רודפֿט אים פֿאַר זײַן פּאַסקודנעם יידישיזם שרײַבט אויך לשון קודש.

...איך מיין אַז איר וועט ניט זײַן ברוגז פֿאַר מיין הומאָריסטישער שטי־מונג איצט.

אַל דאָס גוטס און לאָמיר הערן גוטע נײַעס

אייער, א. גאָלאָמב.

* * *

דינסטיק, 3טן מײַ

ליבער פֿרײַנד דייוויס!

צוליב אַן אומדערוואַרטן רעמאָנט אין שטוב האָב איך אײַך אַזוי לאַנג ניט געענטפֿערט. און איר וועט מיר מוזן מוחל זײַן. א ברירה וועט איר האָבן! איר ווייסט גאָרניט ווי איך בין מתפּלל אין האַרצן, אַז דער ענין פֿון אײַער גרופּע זאָל זיך אײַנגעבן, איך זאָל שוין האָבן גרוסן פֿון אונדזער נײַ־ווילנע. איך פֿאַרשטיי, אַז איר האָט דאַרטן קאַלט און וואַרעם. טא זאָל אײַך טאַקע גאָט העלפֿן. איך פֿאַרשטיי, אַז איר האָט ווייניק געניגטע צו פּאָעזיע. הײַנטיקע טרוקענע דורות, קאַלטע זײַרות! מיר דוכט זיך, אַגב, אַז אין אַמעריקע קען גאָרניט וואַקסן קיין פּאָעזיע. כ'האָב מורא, אַז בכלל גייט אַמעריקע צו א גרויסער טראַגעדיע מיט אירע וואַקסנדיקע דורות: די פֿאַרברעכערישקייט פֿון דער יוגנט, די צעלאָזנקייט מוזן פֿירן צו אומגליקן. באַשר אײַערע אַמערי־קאַנער זײַנען צו זיכער און צו שטאַלץ מיט זיך זיי זאָלן זיך גאָר קענען פֿאַר־טראַכטן וועגן דעם מאָרגנדיקן טאָג.

אײַער פּלאָן וועגן א זשורנאַל „דער יידיש־לייענער״ וווּ יעדער לייענער זאָל אויך זײַן א מיטאַרבעטער הייבט מיר אָן צו געפֿעלן. ער פֿאַדערט אַבער אויך א היפש ביסל אָרגאַניזיר־אַרבעט. פּראָפּאַגאַנדע, אויפֿקלערונג, פֿאַר־שפּרייטונג וכדומה, דאָס איז ניט קיין גרינג שטיקל אַרבעט. איך וואָלט

זיך געזען געזומען צו זײַן דער רעדאַקטאָר־אַרויסגעבער. אָבער ניט דער אַרגאַניזאַטאָר. דערצו טויג איך ניט. כאָטש הרגעט מיך אַוועק, אָט גייען אַרויס אין אַרגענטינע די שרי־פֿטן, שוין 13 יאָר, — און איך האָב זיך גע־כאַפּט, אַז די גרעסטע מערהייט פֿון די לייענער פֿון ייִדיש ווייסן נאָך גאָרניט, אַז עס איז דאָ אַזאַ זשורנאַל אויף דער וועלט:

— געפֿעלט מיר גאָרניט וואָס אַ ייִד ווי איר, אַ קלוגער דאַכט זיך, נעמט און מאַכט זיך גאָריש גאָר מיט אַ קראַנקייט. ווי קומט עס צו אײַך טאָקע? זײַט זשע באמת אַ קלוגער און וואַרפֿט אַוועק די נאַרישקייטן! בפֿל אופֿן ווינטש איך אײַך וואָס גיכער פּטור צו ווערן פֿון די זאָכן. מיינט זשע ניט, אַז איך בין שוין גאָר דער חכם. האָב איך אויך געהאַט צו טאָן די טעג מיט אַ דאָקטאָר, עפּעס גאָוט אין אַ פֿוס. אָבער עס איז איבערגעגאַנגען. מילא. אָבער אַרבעטן דאַרף מען. געפֿעלט מיר דער פֿלאָן „דער ייִדיש־לייענער". גאָר־ניט קיין מלמדישע אַרגאַניזאַציע! דאָס איז דער עיקר. איך האַלט ניט אַז פֿלאָטאָן איז געווען געראַטן, ווען ער האָט געלערנט, אַז מיט דער וועלט דאַרפֿן פֿירן די פֿילאָסאָפֿן. אַ שלעכטע וועלט וואָלט געווען, — גלייבט עס מיר.

עס פֿרייט מיך, וואָס אַזאַ ייִד ווי ר' נתן הברוקלינאי לייענט וואָס גאָלאָמב האָט געשריבן און איר האָט געפֿונען אַפֿילו פֿאַר פּאַסיק צו לייענען פֿאַר אײַער טאָכטער עטוואָס פֿון מײַן „הגדה" ווי איר זאָגט עס. פֿאַר אַ דענקענדיקן מענטשן פֿון פּעדאַגאָגישן באַרוף וואָלט אפֿשר געווען אינטערעסאַנט דער ערשער טייל פֿון צווייטן באַנד. זאָל עס בלײַבן בײַ אונדז. איך האָלט ניט לחלוטין פֿון דער אַמעריקאַנער דערציִונגס־סיסטעם. איך האָלט אַז די שול איז ניט וויניק שולדיק אין דער גרויסער דעמאָראַליזאַציע פֿון דער יוגנט. איך זע איצט אַרויס ווי גוט, ווי ניט אין פֿאַרגלײַך בעסער עס זײַנען געווען אונדזערע שולן אין פּוילן וווּ מיר האָבן אַליין פּלאָנירט און געגעבן אַלץ. נאָך מער — אין די אַלטע שולן פֿון צאַרישן רוסלאַנד האָט מען געלערנט און דער־צו־גן בעסער ווי אין אַמעריקע. איך גלייב, אַז אײַער טאָכטער איז פֿאָרט בעסער פֿון אַנדערע ייִדישע אינטעליגענטע קינדער, און זי פֿאַרשטייט נאָך אַ ביסל ייִדיש, וואָלט עס מיר געווען אינטערעסאַנט צו הערן איר מיינונג וועגן יענע פּעדאַגאָגישע אַרבעטן מײַנע. הלוואי קען איך קומען מיט מײַן וואָרט צו דעם עולם. אַ מאָל, ווען אין מעקסיקע האָט מען מיך נאָך ליב געהאַט, האָט אַ ייִד איבערגעזעצט אויף שפּאַניש אָט דעם טייל פֿון מײַנע שרי־פֿטן, — און עס ליגט... עס ליגט בײַ מיר מער ווי אַ באַנד עסייען אַרויסצוגעבן, אין ווער קען איצט אַרויסגעבן אַ בוך אויף ייִדיש? סײַדן אַ מעצענאַט. האָב איך געמאַכט און געפֿאַנט און געטראַכט און געשריבן צו „ציקאָ", צום טאָג

וועגן א שותפות: מען זאל אויסלייגן 500 שמאלארעס און איך וועל דערפאר באצאלן מיט 500 קאפיעס פון בוך, און וועל אויסלייגן די איבעריקע. נו, איז וואס? חלומות פון א מלמד.

הינט וואס מאכט איר עפעס אזא פירוש אויף דער הגדה? איר דארפט ניט פירן קיין מלחמות, אבער גאט מעג יא? דארפט איר עס זיין בעסער פון רבש"ע? איך האלט נאך אלץ אז „הבא להרגך, השכם והרגו. איך האלט נאך אלץ, אז אין געטא די אויפשטאנדלער קעגן היטלערן ימ"ש זיינען געווען צדיקים.

ווארט איך אויף גוטע און פרייליכע גרוסן פון אייך און דער עיקר — געזונטע גרוסן. זאל מען זיין געזונט! געהערט, אז שטיינבערג קליבט זיך צו קומען אהער. וועט זיין פרייליכער מיט אים א שטיקל צייט.

אל דאס גוטס אייך און אלע איינערע

אייער א. גאלאמב.

* * *

ערב יום־כפור תשי"ד

מיין ליבער פרײַנד דיוויס!

לשנה טובה וחיים טובים אייך און אייערע!

איר זיט דאך, כ'לעבן, א משפחה גאר א געפערלעכע: ווילן ניט פאלגן קיין מדינה און שפרינגען ניט קיין קדוש פאר פאטריאטיזם און מלחמה־טומל... גאר מאדנע מענטשן. און אזא איינשטימיקייט צווישן טאטע און בנים איז שוין גאר א זעלטענע זאך בכי יידן אין הינטיקע דורות... איז בכי אייך אין שטוב ניט קיין שטוב נאר א שטאב פון כלערליי געפערלעכע וועגע־טארישע געדאנקען און אידעען. טא זאל אייך טאקע גאט העלפן.

איך האב נאר מורא, אז איר וועט ניט אויפנעמען קיין הילף פון רבונו של עולם, ווייל איר זיט זיכער אן אומגלייביקער. אבער לויט מיינע דעפי־ניציעס זיט איר דווקא יא א גלייביקער ייד און איר האט אייער גאט. צי איז דער גאט פון אייערע זין אויך דער זעלביקער גאט — דאס ווייס איך שוין ניט. צי איז אייער לשון אויך זייער לשון — דאס ווייס איך אויך ניט.

בנוגע צו אייער וועגעטאריאנישקייט בעט איך אייך איבערצולייענען מיין עסיי וועגן „יידן און בלוט־פארגיסונג" אין באנד דרײַ. בכלל ווארט איך אויף אייער משפט: צי איר האט געפונען אן אינטערעס איע מיינע שריפטן. דאס ווייל איך זייער וויסן. און איר וועט מיר אנשרײַבן דעם אמת, אן פארגלעטונג.

אַן פֿאַרווייכונג. אויב עס געפֿעלט ניט, זאָלט איר מיר שרײַבן אַן רחמנות וואָס איר טראַכט. אַן אָפּמאַך!

וואָס זשע הערט זיך מכּוח עפּעס, מכּוח אַכצן און דרײַצן? מכּוח דעם אויפֿרוף און די ווײַטערדיקע אַרבעטן? שטיל געוואָרן? איך וואַרט אויף גוטע נײַעס פֿון אײַך בנוגע דעם גאַנצן ענין.

און האָט אַ גוט יאָר, איר און אײַערע און כּל ישׂראל אָמן!

אײַער א. גאָלאָמב.

פופצנטער קאַפּיטל

מיין אויסציינענונג און פּרעמיע פון „ייוואָ"

דער 26סטער יוני 1942 איז פֿאַר מיר געווען אַ פֿרייַדיקער טאָג, ווײַל כ'האָב באַקומען אַן אויפֿרוף וואָס האָט זיך געלייענט: „דער ייִדישער וויסנ־שאַפֿטלעכער אינסטיטוט טרעט איצט צו אויסצופֿאָרשן אויף אַ סיסטעמאַ־טישן אופֿן, די געשיכטע פֿון ייִדן אין מזרח־איראָפּע און אין אַמעריקע פֿאַר די לעצטע 50—60 יאָר. דער „ייִוואָ" וועלדט זיך דעריבער צו אַלעמען, צו אייניציקע מענטשן און צו אַרגאַניזאַציעס, זיי זאָלן אײַבערגעבן דעם „ייִוואָ" אַלערליי בריוו פֿון דער אַלטער היים, אַלץ אײַנס ווען די בריוו זײַנען געשריבן געוואָרן".

אין אַ צווייטן בײַגעלייגטן בריוו מיט דער זעלביקער דאַטע וועלט געשריבן:

חשובער פֿרײַנד,

בײַגעלייגט שיקן מיר אײַך אַן עקזעמפּלאָר פֿון די תּנאים פֿון אונדזער קאָנקורס אונטערן נאָמען:

„פֿאַר וואָס בין איך אַוועק פֿון דער אַלטער היים און וואָס האָב איך דערגרייכט אין אַמעריקע?"

מיר פֿאַרהאָפֿן אַז איר וועט אונדזער בקשה אַנטקעגנקומען און אַז איר וועט זיך באַטייליקן אין אונדזער קאָנקורס. מיר פֿאַר־בלײַבן מיט פֿרײַנדלעכע גרוסן:

ד"ר מ. ווײַנרײַך — וויסנשאַפֿטלעכער דירעקטאָר".

כאָטש די צושריפֿטן האָבן מיך געטראָפֿן אין מיטן „ביזי"־סעזאָן, האָב איך זיך געמומען צו דער „אַרבעט". עס האָט זיך בײַ מיר אָנגעהויבן אַ שרײַ־בעניש אויף וואָס די וועלט שטייט.

עס דערמאָנט זיך מיר, ווי כ'פֿלעג, נאָך מײַנע „דעליווירים" ביי אַ גלאָז

קאַווע שרײַבן אין די קאַפֿעטעריעס". ניט איין מאָל פֿלעגן די קאַפֿעטעריע־„מענעדזשערס" צוקומען צו מיר און מיך דערמאָנען: „מיסטער, דאָ איז נישט קיין ביבליאָטעק, ס'איז אַ רעסטאָראַן!"

איך האָב אַריינגעטאָן אַ סך מי אין אָט דער אַרבעט, איך האָב ליב געהאַט צו שרײַבן, דאָס האָט מיר געגעבן אַ געלעגנהייט אויסצוגעפֿינען מײַנע דער־גרייכונגען.

איך שרײַב איצט וועגן מײַן ערשטן קאָנקורס און אין „אַ שיינעם טאָג" איז חודש סעפּטעמבער איז פֿאַר מיר ווײַטער געווען אַ פֿריידיקער טאָג, ווײַל אין דעם טאָג האָב איך באַקומען די אויסצייכענונג פֿאַר מײַן צושטײַער צו דער ייִדישער וויסנשאַפֿט. דאָס איז געווען מײַן שׂכר.

אָט איז דער אינהאַלט פֿון דער אויסצייכענונג:

ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט — ייִוואָ

531—535 וועסט 123סטע גאַס, ניו־יאָרק

נ. ש. דייוויס פון ברוקלין נ"י

האָט אָנטייל גענומען אין דעם קאָנקורס פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿט־לעכן אינסטיטוט: „פֿאַר וואָס בין איך צווײַפֿל פֿון דער אַלטער חיים און וואָס האָב איך דערגרייכט אין אַמעריקע?" און צוגעשיקט אַ באַשרײַבונג אויף דער דאָזיקער טעמע. די זשורי פֿון קאָנקורס וואָס באַשלאָסן אויסצוצייכענען די באַשרײַבונג ווי אַ דאָקומענט וואָס ברענגט וויכטיקן מאַטעריאַל צו דער געשיכטע פֿון ייִדן אין דער גײַסטער צײַט. די באַשרײַבונג איז אַרײַן אויף שטענדיק אין דעם פֿאָנד וויסנשאַפֿטלעכע מאַטעריאַלן פֿאַר פֿאַרשאַרבעטן און פּובלי־קאַציעס.

דער ייִוואָ דריקט אויס דעם מחבר פֿון דער באַשרײַבונג דאַנק און אָנערקענונג פֿאַר זײַן צושטײַער צו דער ייִדישער וויסנשאַפֿט.

ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט

לייבוש לעהרער נ. פיינערמאַן מ. קליגסבערג

פֿרעזידענט סעקרעטאַר פֿון קאָנקורס עקזעקוטיוו־סעקרעטאַר

ד"ר מ. ווײַנרײַך

וויסנשאַפֿטלעכער דירעקטאָר

איך וויל אויסדריקן בײַ דער געלעגנהייט אָנערקענונג צום פֿרײַנד מ. קליגסבערג פֿאַר זײַנע באַמיִונגען צו פֿאַרשאַפֿן מיר אַ קאָפּיע פֿון דער אויס־צייכענונג, וואָס איז בײַ מיר אין משך פֿון יאָרן פֿאַרלוירן געוואָרן. איך בין געווען מזלדיק וואָס פֿרײַנד קליגסבערג האָט געפֿונען אַ בלאַנקעט, ער האָט אים אויסגעפֿילט, און מיר אים צוגעשיקט, אַ טיפֿן דאַנק אײַך פֿאַר דער באַמיִונג.

די פּרעמיע

מיט צען יאָר שפּעטער צווישן די יאָרן 1952—1953 האָט דער „יִיווא" אָנגעפֿירט דעם צווייטן אימיגראַנטן־קאָנטעסט. כאָטש דער צווייטער קאָנ־טעסט האָט מיך געטראָפֿן אין אַ שוועריקייט, ס'איז געווען נאָך דעם מלחמה־פּעריאָד, האָב איך די נײַעס אויפֿגענומען מיט צופֿרידנקייט. אַז די צײַט איז געווען פֿאַר מיר אַ שווערע קאָן מען זען פֿון ד"ר שלמה נאָבעלס באַמערקונג, וואָס כ'נעם אַרויס פֿון זײַנעם אַ בריוו צו מיר:

„וואָס מאַכן אײַערע זין? אויב איך מאַך קיין טעות ניט, האָבן זיי אין מלחמה־צײַט געהאַט שוועריקייטן צוליב דיער פֿרינציפּיעלן פּאָס־פֿיזם. זענט איר און אײַער פֿאַמיליע נאָך טעטיק אין דער וועגעטאַריישער באַוועגונג? מיט די בעסטע וווּנטשן פֿאַר אַ גוט יאָר אײַך און אײַער פֿאַמי־ליע, שלמה נאָבל".

איך האָב זיך געפֿרייט צום שרײַבן מיט גרויס התמדה, די משפּחה איז געווען צעוואַקסן און צעשפּרייט. איך האָב געהאַט אָנגעשריבן אַרום פֿערציק בויגנס פּאַפּיר. איך וועל אײַך בעסער דערציילן וועגן דעם רעזולטאַט: אין אײַן שיינעם טאָג — ער איז געווען אײַנער פֿון די שענסטע, לפּי דעתי — האָב איך באַקומען אַ בריוו פֿון דעם „יִיווא" מיטן פֿאָלגנדיקן אינהאַלט:

„זייער חשובער פֿרײַנט דייוויס: — איך האָב דאָס פֿאַרגעניגן אײַך מודיע צו זײַן, אַז די זשורי פֿון יִיווא־קאָנטעסט אויף צוגאַב־אויטאָביאָגראַפֿיעס פֿון יידישע אימיגראַנטן האָט אײַך אָנערקענט די פֿערטע פּרעמיע. די פּרעמיע איז אײַך געגעבן געוואָרן פֿאַר דעם וויכטיקן מאַטעריאַל וועגן אַמעריקאַנער יידישן לעבן, דער עיקר וועגן צווייטן דור אַמעריקאַנער יידן, וואָס איר ברענגט אין אײַער אַרבעט. איר האָט געגעבן מיט אײַער אַרבעט אַ וויכטיקן צושטײַער צו די מקורים פֿון דער אַמעריקאַנער יידישער געשיכטע".

„די פּרעמיע גופֿא אַ בוך מיט אַ געהעריקן אויפֿשריפֿט — וועט מען אײַך „די פּרעמיע גופֿא „די געשיכטע פֿון וואַרשע" אין דרײַ בענד, געשריבן

פֿון ד״ר יעקב שאַצקי — אַ בוך מיט אַ געהעריקן אויפֿשריפֿט — וועט מען אײַך צושיקן באַזונדער. מיט פֿרײַנדלעכסטע גרוסן, אייער **שלמה נאָבל**, סעקרעטאַר פֿון דער ווייסנשאַפֿטלעכער קאָלעגיע פֿון ייוואָ״.

* * *

איר וועט זאָגן, רבותי, אַ קלייניקייט! נו, אַז איך האָב געקראָגן אַ פּרעמיע, איז וואָס איז מיט מיר די גדולה? גלייבט מיר, איך האָב עס זייער אָפּגעשאַצט! ס׳איז מיר געווען אַ באַלוינונג פֿאַר אַ סך שלאָפֿלאָזע נעכט און צערפֿולע טעג. אויב ביז דעמאָלט האָט זיך מײַן טעטיקייט געדרייט אַרום גשמיותדיקע, ריכטיקער, חומרדיקע ענינים, האָב איך געהאָט דעם נחת־רוח אַצינד דורכצופֿירן אַ גייסטיק שטיקל אַרבעט.

דאָס איז דער אינהאַלט פֿון דער **באַשטעטיקונג:**

ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט — ייִוואָ

531—535 וועסט 123סטע גאַס, ניו־יאָרק

אָקטאָבער 1954.

באַשטעטיקונג

מיט דעם באַשטעטיקן מיר, אַז פֿרײַנד

נ. ש. דייוויס

האָט זיך באַטייליקט אין ייוואָ־קאָנטעסט פֿאַר ייִדישע אימיגראַנטן צו באַשרײַבן זייערע איבערלעבונגען אין די יאָרן 1942—1952. די זשורי פֿון קאָנטעסט, וואָס איז באַשטאַנען פֿון די פּפֿ׳ יח. ליפֿשיץ, ד״ר מ. קאַסאָווער און ד״ר י. קיסמאַן, האָט באַשטימט פֿאַר פֿרײַנד נ. ש. דייוויס

די פּערטע פּרעמיע

ווי אַן אויסדרוק פֿון אָנערקענונג פֿאַר זײַן אַרבעט וואָס ברענגט וויכטיקע מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע און פֿראָבלעמען פֿון ייִדן אין אַמעריקע.

שלמה נאָבל

סעקרעטאַר,

וויסנשאַפֿטלעכע סעקציע

זעכצנטער קאַפּיטל

א י ן ס ך - ה כ ל

יעדער מענטש האָט אַ חשק אונטערצופֿירן אַ „סך־הכל" פֿון זײַן לעבן, כדי צו באַטראַכטן דעם אָפּגעגאַנגענעם וועג זײַנעם. איך האָב אַוועקגעגעבן זעקס און פֿערציק יאָר פֿון מײַן באַוווסטזיניקן לעבן אויף פֿאַרשיידענע געזעלשאַפֿט־לעכע, שטאַרק אומפֿאָפּולערע „איזמען". און ווען איך קוק אויף צוריק, רע־טראָספּעקטיוו, האָב איך אַוודאי נישט קיין חרטה. נאָר צו זאָגן, אַז איך בין צופֿרידן מיט אַלץ, וואָס איז געטאָן געוואָרן, וואָלט געווען אַ טעות.

אָפּט מאָל פֿיל איך זיך אין דער בחינה פֿון אַ באַרג־קלעטערער, וואָס האָט דעם שפּיץ טאַקע ניט דערגרייכט, אָבער דאָס עצם קלעטערן האָט בריייטער געמאַכט זײַנע האָריזאָנטן, האָט אויפֿגעהויבן העכער דעם הימל איבער זײַן קאָפּ. זאָכן, וואָס מען מערקט ניט אין דער נידער, זײַנען געוואָרן קלאָרער און בולטער פֿון דער הייך. מיט אַנדערע ווערטער, אויב אַפֿילו ס'האָט זיך ניט אײַנגעגעבן צו רעאַליזירן געוויסע הומאַניטאַרע שטרעבונגען אין מײַן סבֿיבֿה, שוין אָפּגערעדט אין דער גרויסער וועלט, האָבן אָבער מײַנע מיונגען און מעשים באַריכטערט מײַן אייגן וועלטל, האָבן געגעבן אַ זין און אַ צוועק פֿאַר מײַן עקסיסטענץ אויף אָט דער האַרבער און אָפּט אומפֿרײַנדלעכע ערד.

און צוריקגעשמועסט דאַרף מען ניט דערוואַרטן קיין באַלדיקע רעזול־טאַטן. דער עצם פֿאַקט, אַז אומעטום זײַנען פֿאַראַן יחידים און גרופּעס, וואָס קעמפֿן קעגן יעדער פֿאָרמע פֿון שלעכטס, איז שוין אַ גרויסע טרייסט. איך טראַכט: נו, אַז די איבערוועגנדיקע מערהייט מענטשן זעטיקן זיך מיט פֿלייש, איז דען דער וועגעטאַרישער געדאַנק אַ פֿאַלשער? אויב מיליאָנען מענטשן ווערן פֿאַרשיכורט פֿון אַגרעסיוון פּאַטריאָטיזם און לאָזן זיך רעקרוטירן פֿאַר די צוועקן פֿון קריג, דאַרף דערפֿאַר די פּאַסיפֿיסטישע אידעע באַטראַכט ווערן פֿאַר אומגערעכט? אויב שטאָטישע יידן, פֿאַרכאַפּט פֿון מאַטעריעלער און

גיסטיקער גיציקייט זאָגן זיך אָפּ פֿון אייגענע יידישע יישובים, מיינט עס דען נישט, אַז זיי שטעלן אין ספֿנה דעם יידישן קאָלעקטיוו און זײַן גיסטיקע ירושה? אָט מיט די דרײַ הויפּטאידעען האָב איך זיך אידענטיפֿיצירט.

עס ווערט בעמען דורות און די קערנער, וואָס אַנדערע לײַט און מײַן וויי־ניקייט האָבן פֿאַרזיגט, וועלן, ניט געקוקט אויף אַלע שוועריקייטן און אַנטוי־שונגען, אויפֿגיין. זיי וועלן זיך אָננעמען, און אַנשטאָט אַ מיעוט, ווערט אונדזער צד ווערן דער רבים, דאָס רוב מנין ורוב בנין אין דער געזעלשאַפֿט.

אַוודאי ווערט דער סקעפּטיקער שמייכלען אויף מײַן אָפּטימיזם. אין מינוטן פֿון ספֿקות, שמייכלט זיך מיר אויך ביטערלעך. איבערהויפּט ווען דאָס יאָגעניש נאָך כבוד האָט זיך געמערקט אין אונדזערע קרײַזן. ווער קאָן ליי־קענען אין די מענטשלעכע שוואַכקייטן, וואָס פֿלעגן זיך ווײַזן בײַ פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן? דער פֿאַרדראָס איז דעמאָלט געווען שאַרפֿער: סטיטש, היתכן, מיר, די יחידי־סגולה, די עטישע מענטשן, דאַרפֿן דאָך זײַן אַ בישפּיל פֿאַר אַנדערע!

פֿונדעסטוועגן, רבותי, זײַנען געווען יחידים אָן די ערשט־געבראַכטע פּגימות. איך האָב אַ צאָל פֿון זיי דערמאָנט אין די פֿריִערדיקע קאַפּיטלען. אַצינד וועל איך זיך אָפּשטעלן אויף אַ לערערין, ליזאַ ראָטשטיין. (אַגב, זאָל דאָ געזאָגט ווערן, אַז אין די יידישע שולקרײַזן האָט מען געפֿינען הויך אידעא־ליסטישע מענטשן און דער עיקר טאָקע צווישן די לערערס). ליזאַ ראָטשטיין איז געווען דער רוח־חיים פֿון דער שול. זי ווי אַ סך אַנדערע לערערס, האָבן צו יענער צײַט געאַרבעט פֿאַר אַ הונגערלוין, האָבן אָפֿט נישט געהאַט צו צאָלן דירה־געלט, און זײַנען ניט אָפּגעטראָטן פֿון זייער באַרוף. וועגן ס'האָט זיך געהאַנדלט וועגן פֿאַרשאַפֿן כאָטש פּאָסיקע שולטישלעך פֿאַרן ערשטן קלאַס. (אין די העכערע קלאַסן איז מען דעמאָלט געזעסן אויף האָרטע בענק און בײַ משונה לאַנגע, פֿון ערגעץ אויסגעבאָרגטע טישן) און ס'איז געווען אַ פֿראַגע, צי זאָל מען בעסער אָפּצאָלן דער לערערין אַ טייל פֿון אירע שכירות, האָט ליזאַ ראָטשטיין הערן דערפֿון נישט געוואָלט, און די שול־מכשירים זײַנען באַזאָרגט געווארן אויף אַזאַ אופֿן.

עס איז ווערט אויך צו באַמערקן, אַז די פֿינף און צוואַנציק דאָלער, וואָס האָבן געדאַרפֿט גיין צו דער לערערין, האָט מנדבֿ געווען אַ געוויסע פֿרוי עמנואל. האָט די לערערין ראָטשטיין מיר איבערגעגעבן דאָס געלט און געזאָגט: „היות די שול עפֿנט זיך די וואָך, אײַלט זיך צו און קויפֿט אײַן כאָטש פּאָסיקע טישלעך און בענקלעך פֿאַרן ערשטן קלאַס. פֿאַרבט עס אָפּ מיט רעשיקע קאָליר, ווען דאָס קלייבוואַרג הנאה האָבן און אַזוי אַרום ווערט מען

נישט אַרויסזען דעם דלות". און אַזוי האָב איך טאַקע געטאָן. איך בין אַוועק צו א סטאַליער און כ'האָב באַשטעלט דאָס מעבל און זי, די לערערין איז געווען אויפן זיבעטן הימל... און זאָל עס בלייבן צווישן אונדז. ווען נישט אַזוינע לערער ווי ליזאַ ראָטשטיין וואָלטן די מערסטע פון אונדזערע שולן אונטערגעגאַנגען. און דאָס וועט אייך באַשטעטיקן יעדער ערלעכער שולטויער.

איך האָב שוין דערציילט און עס ווילט זיך מיר נאָך א מאָל דערציילן, אַז אין אַלע מיינע טעטיקייטן האָט שטענדיק אָנטייל גענומען מיין פרוי ביז פּמעט די לעצטע טעג פון איר לעבן. יאָ, ס'איז געווען דעמאָלט, ווען איך בין געווען פֿאַרהאַוועט מיטן „ישוב פּראַיעקט", איז מיין פרוי פלוצעם קראַנק געוואָרן. זי האָט באַקומען גראָד א לייכטע פֿאַרעם פון פּאַראַליז, און דער דאָקטאָר האָט פֿאַרזיכערט, אַז אין עטלעכע טעג אַרום ווערט זי געזונט. זי איז שוין אָבער, ליידער, פון בעט ניט אַראָפּ. מיין טאָכטער האָדל און איר זיינען געווען אין שפּיטאָל, ווען זי איז אויסגעגאַנגען.

איך האָב געקוקט אויף איר און באַמערקט ווי א רויקייט איז אויסגעגאָסן אויף איר פּנים. דער טויט האָט זי באַפרייט פון אירע שרעקלעכע ליידן. גלייבט מיר יאָ, צי ניט, נאָר אין מיינע אויגן האָט זי דעמאָלט אויסגעזען יינגער, א סך יינגער פֿאַר אירע יאָרן. ס'איז עפּעס פֿאַרגעקומען מיט מיר א מאָדנע זאַך. מיר האָט זיך אין יענער מינוט דערמאָנט אין אונדזער ערשטער באַגעגעניש. איך בין צוגעפֿאָלן צו איר און זי א קוש געטאָן.

מיט א טאָג פֿריער איז מיין עלטסטער זון געווען בײַ איר. זי האָט געהאָט געקויפט א מתּנה פֿאַר זיין יינגל, און דאָס פּעקל איז געלעגן אין אַן אָנדער אָרט. זי האָט זיך באַמיט אים צו דערקלערן, אָבער די צונג האָט איר שוין נישט געדינט, האָט זי אָנגעוויזן אויף א בליצער און ווי עס איז אָנגעשריבן אויף א שטיקל פּאַפּיר.

א טעלעגראַמע האָט מודיע געווען דעם יונגערן זון וועגן דעם אומגליק. בײַ דער קבֿורה האָבן ביידע זין געזאָגט קדיש, הגם זיי האָבן פֿריער קיין מאָל ניט געהאַלטן קיין סידור אין האָנט. נאָר אַזוי איז געווען זייער מאַמעס וווּנטש. מיינע קינדער האָבן בכלל אַרויסגעוויזן גרויס אָפּשיי צו די עלטערן און באַוונדערס טאָקע פֿאַר דער מאַמען. מען האָט צו איר געשריבן אויף ייִדיש, און זיך געמיט צו רעדן ייִדיש אין איר בייזיין. ווען מיר האָבן זיך אומגעקערט אַהיים, האָט זיך אָפּגערופֿן צו מיר דער עלטערער זון: „פֿאַ, איך ווייס ווי דיר איז שוואָר אָצינד, וועלטער קענען נישט טרייסטן. דו האָסט א סך אָנגענעמע זיכרונות וועגן דער מאַמען — לעב מיט זיי!" איך בין אַוועקגעפֿאָרן מיט אים קיין ניו־הייוון אָפּצוזיצן דאָרטן די שבעה־טעג.

ס'האָבן זיך אַ צי געטאָן פֿאַר מיר טרויעריקע, פֿאַרבלאָזע טעג. די קינדער זײַנען פֿאַרטאָן געווען אין זייערע באַשעפֿטיקונגען. זיי האָבן געדאַרפֿט זאָרגן וועגן פּרנסה, וועגן קינדער־דערציונג, וועגן צאָלן חובֿות. איך האָב, פֿאַר־שטייט זיך, געפֿילט די אַבֿידה שאַרפֿער און שטאַרקער. איך האָב פֿאַרלאָרן מײַן חבֿרטע, מײַן מיטקעמפֿערין, מײַן האַרציקן שותף אין לעבן. ס'האָט מיך אַרומגענומען אַ פּוסטקייט, אַ גרענעצלאָזע עלנטקייט. איך האָב נישט געוווסט וווהין זיך צו קערן און צו וועמען זיך צו ווענדן. איך האָב געפֿילט, כ'וועל, פֿאַרלירן מײַן זינען. איך האָב פֿאַרנאַכלעסיקט מײַן אַרבעט און מײַן פֿאַבריקל איז געווען אין גאַנצן פֿאַרמאַכט.

די צײַט דערווייל שטייט נישט. מ'האָט געדאַרפֿט נעמען טראַכטן וועגן אַ מצבֿה, און מיר האָבן באַשלאָסן אַז אויפֿן שטיין זאָל זײַן אויסגעקריצט כאָטש אַ טייל פֿון דער פֿאַרשטאָרבענערס „אני־מאַמין". היות, ווי יידיש איז איר טייער געווען, איז דער אויפֿשריפֿט געווען אויף אונדזער לשון. עס וועט אפֿשר קלינגען פֿאַר אײַך, רבותי, אַביסל נאַיוו אַז עפּיטאַף, נאָר אָט אַזוי האָט זיך עס בײַ אונדז דעמאָלט אויסגעדריקט:

„האָסט געדינט גערעכט דעם יידישן פֿאָלק.
האָסט געשיקט די קינדער אין אַ יידישער שול.
האָסט דערציונגן די קינדער פֿאַר וועגעטאַריער.
האָסט געדינט דעם הומאַניזם.
געבענשט זאָל זײַן דײַן אָנדענק".

איך האָב געפֿילט אַ געוויסע באַפֿרידיקונג. מיר האָט זיך דעמאָלט אויסגעווויזן, אַז איך האָב מיט עפּעס פֿאַראייביקט איר נאָמען. נאָר טיף אין האַרצן האָט מיר פֿאַרט געטאָטשעט, אַז ס'איז נישט גענוג, אַז זי האָט זיך בײַ מיר פֿאַרדינט אַ מער ממשותדיקן דענקמאָל, וואָס זאָל בלײַבן פֿאַר קינדער און קינדסקינדער. **און איך האָב זיך דערטראַכט, אַז איך זאָל אָנשרײַבן די געשיכטע פֿון מײַן לעבן, וווּ זי זאָל פֿיגורירן פֿראָמינענט און הייליקן דאָם בוך איר, מײַן פֿרוי, דער לאַנגיאָריקער לעבנס־באַגלייטערין מײַ־נער, מיט וועלכער איך האָב זיך געטיילט מיט מײַנע חלומות און שטרעבונגען.**

* * *

לאָמיר בײַ דער געלעגנהייט ציטירן אַ קליינעם טייל פֿון דער דרשה, וואָס הרב רב יהודה לייב בראָנשטיין האָט געהאַלטן בײַם אויפֿדעקן דעם שטיין אויף מײַן פֿרויס קבֿר:

די מצבה מיטן אויפשריפט

„... אַן איידעלע פֿרוי איז זי געווען. זאָל איר נשמה רוען אין פֿרידן. טר"ס העלען (האָדעס) דייוויס איז געווען אַ מוטיקע פֿרוי מיט גוטע מידות. וועגן אַזוינע ווי זי האָט אונדזער מלך שלמה געמיינט, וועלן ער האָט אויס־געפֿונען: „אשת חיל מי ימצא"? זי האָט באַוויזן מיט איר לעבן אַ בישפיל ווי אַזוי מען דאַרף געבן יידישע קינדער אַ יידישע דערציונג. זי איז געווען געטרייַ צו איר מאַן. אַנטיילגענומען אין זינע אידעאַלן און מיטגעאַנגען אין זינע פֿוסטריט. איר גרויסער בייטראָג אין דערציען אירע קינדער צו זיין וועגעטאַריער, פֿאַסיפֿיסטן, איז ניט אָפּצושאַצן. אין גינסט לעבט זי ווייטער מיט איר פֿאַמיליע און מיט אירע נאָענטע. דער טויט איז בלויז אַ מיילשטיין אופֿן וועג צו דער אייביקייט. זאָל איר נשמה ווייטער לעבן אין אונדזערע הערצער... אָמן!"

* * *

איך האָב צונויפֿגענומען מײַן געבליבן ביסל כּוחות און זיך צוריקגעקערט קיין ניו־יאָרק. איך האָב זיך אַרײַנגעוואָרפֿן וויידער אין מײַן אַרבעט. איך האָב זיך נישט געלאָזט אײַנברעכן. דער אַלטער קעמפֿער האָט אין מיר זיך אויפֿגעכאַפּט, ער האָט מיך געטריבן, מיר אונטערגעזאָגט: „ווי לאַנג קאָנען מענטשן אומגיין אַרבעטסלאָז? סחורה ליגט אויף די פֿאַליצעס, קונים קומען מאָנען זייערע באַשטעלונגען.

און העלען? העלען לעבט אין מיר, אין מײַן געדעכטניש, אין מײַן יעדן טראָפֿן בלוט. איך טראַכט — ניין, עס טראַכט זיך אַליין וועגן איר בײַ דער אַרבעט, בײַ מײַן אויפֿשטיין און בײַ מײַן לייגן זיך. יאָ, איך וויל זי פֿאַראייביקן אין מײַנע שריפֿטן. זי זאָל אויך ווייטער לעבן, ווען איך וועל שוין ניט זײַן. און די שריפֿטן וועלן בלײַבן אַ דענקמאָל פֿאַר מײַנע קינדער און קינדס־קינדער.

אָט מיט די געדאַנקען האָב איך זיך אומגעטראָגן און טראָג זיך אום זינט איר פּטירה. עס איז אַ שטיקל טרייסט פֿאַר מיר. און וואָס שטאַרקער די איינזאַמקייט דריקט מיך צו, אַלץ שטאַרקער כאַפּ איך זיך אָן אין אָט די מחשבות, פּונקט ווי דער תנ"כישער בן־מוות אין די קרנות המזבח.

ס'פֿאַלקס־ווערטל זאָגט: „די צײַט פֿאַרהיילט אַלע וווּנדן". אַוודאי איז פֿאַראַן אַ סך אמת אין דעם זאָג. אָבער עס זינען פֿאַראַן וווּנדן, וואָס לאָזן זיך ניט פֿאַרהיילן, בלויז אַ הײַטל פֿאַרציט זיך איבער זיי. און לײַט מיינען, אַז דער מענטש איז שוין געזעזן.

אָפּט ווײַזט זיך מיר אויס, אַז דער אומגליק איז נישט געשען, ווײַרעם איך קען מיך נישט פֿאַרשטעלן, אַז מײַן פֿרוי געפֿינט זיך מער נישט צווישן די לעבעדיקע.

איך האָב זיך געווענדט צו מײַן שוואָגער, ער זאָל מיר איבערגעבן וואָס מער אייגצלהײַטן פֿון זײַן שוועסטער, מײַן פֿרוי: איך האָב באַקומען אַ פֿאַר־לאַנג זיך צו דערוויסן וועגן איר קינדהייט, וועגן דער סבֿיבֿה, ווו זי איז אויפֿגעוויגן געוואָרן. מײַן שוואָגער, משה גראָס, וואָס איז שוין אויך נישט קיין יונגערמאַנטשיק, האָט באַווילליקט מײַן בקשה מיט אָט דער ווײַטערדיקער אינפֿאָרמאַציע:

„מײַן שוועסטער, הדס! — ס'איז מערקווירדיק, ווי אין לויף פֿון די יאָרן ווערן אונדזערע זכרונות, אין שײַכות צום נעכטן און אייערנעכטן, טאַקע אָפּגעשוואַכט, אָבער צום ווײַטן אַמאָל, ד"ה לגבי אונדזער קינדהייט, זײַנען זיי, די זכרונות, לעבעדיק וויטאָל, ווי די געשעעניש וואָלטן אָט ערשט פֿאַסירט. אַלע פּרטים בלײַבן אײַנגעקריצט אין דער געדעכטעניש. איך בין דער עלטסטער, דער בכור אין דער פֿאַמיליע. הדס איז געווען מיט אָנדערט־האַלבן יאָר יינגער פֿון מיר. מיר זײַנען געווען זיבן קינדער. ווען די מאַמע האָט אײַנגעוויגט הדסן אין וויגעלע, בין איך געשטאַנען בײַ דער זײַט. דאָס מיידעלע האָט אָבער געוואָלט מ'זאָל זי אײַנווײַגן אין די אַרעמס כּדי זיך קענען אַרומקוקן, אירער זי שלאָפֿט אײַן. ס'איז געווען אַן אָרעם הויז בײַ אונדז. מײַן פֿאָטער ראובן־דוד איז נישט געווען קיין גרויסער פֿאַרדינער, קיין בעל־פּרנסה. ער פֿלעגט אויפֿשטיין באַגינען און לערנען אַ שטיקל משניות, אָדער אַ בלאַט גמרא, נאָך דעם אָנטאָן טלית און תּפֿילין און בײַם דאַוונען בעטן גאָט אויף פּרנסה און זיך גוט אויסווײַנען. פֿונדעסטוועגן איז דאָס געווען אַ קנאַפּע סגולה און ער האָט קיין מאָל נישט געהאַט אויף אַ שטיקל ברויט פֿאַר זײַן משפּחה. אַוודאי האָט אונדזער מאַמע, רייזל, נעבעך, שטאַרק געליטן צוזעענדיק, ווי אירע קינדער הונגערן. זי האָט כסדר, דאָכט זיך, געשוואַנ־גערט. ווען די פֿאַרצווייפֿלונג פֿלעגט זי באַפֿאַלן גאָר שטאַרק, פֿלעגט זי זיך קלאָפּן מיט ביידע פֿויסטן אין אָנגעשוואָלענעם בויך און שרײַען: „זאָלן זיי שוין בעסער שטאַרבן בײַ מיר אינעווייניק, אײדער זיי זאָלן אויסגיין פֿון הונגער אויף דער וועלט! איר קענט זיך פֿאַרשטעלן, ווי מיר קינדער האָבן זיך געפֿילט בײַ אַזוינע סצענעס. מיר האָבן מיטגעווויינט און מיטגעשרײַען אויך אין הויז איז געוואָרן אַן אמתע יללה".

„אָט אין אַזאַ סבֿיבֿה זײַנען מיר געוואָקסן. הונגער, נויט, פֿאַרצווייפֿלונג האָבן זיך אויסגעמישט מיט קינדערשע שפּילן און קינדערשע פֿאַרווײַלונגען.

דעם מחברס שוואָגער משה גראָס מיט זיין אייניקל

מיר זײַנען געווען פונקט אַזוי ווי די אַנדערע יידישע יינגעלעך און מיידעלעך פון אונדזער אַרעמען געסל".

„מ'האָט מיך אַוועקגעשיקט לערנען אויף אַ פּאָר יאָר אין אַ ישיבֿה, ווען איך האָב זיך אומגעקערט אַ בר־מיצווה־יינגל אַהיים, האָב איך געטראָפֿן מײַן שוועסטערל, ווי אַ צעבליטע רויז. זי איז געוואָקסן שיין און „סטרוינע". זי האָט אויסגעזען ווי אַ יונגע בת־מלכה און איר נאָמען הדס האָט איר זייער געפּאַסט".

„איך בין לאַנג נישט געבליבן אין הויז. די אַרעמקייט האָט מיך ווײַטער געטריבן, און צו פֿופֿצן יאָר בין איך אַוועקגעפֿאָרן קיין לאָנדאָן: מיט עטלעכע יאָר שפּעטער זײַנען מײַנע שוועסטער, הדס און חייה, געקומען צו מיר אויף זייער וועגן קיין אַמעריקע, וווּ אונדזער פֿאָטער איז שוין דעמאָלט געווען. הדס, ווי שוין דערמאָנט, איז געווען שיין און האָט געצויגן אויף זיך אויפֿ־מערקזאַמקייט. מײַנע חבֿרות האָבן זי באַוווּנדערט אויך דערפֿאַר, ווייל זי האָט זיך אינטערעסירט מיט ליטעראַטור און בכלל מיט העכערע ענינים".

„אויך איך בין שפּעטער געקומען קיין אַמעריקע. מיר האָבן דאָ געווויינט נישט ווײַט אייַנער פֿונעם אַנדערן. זיך אָפּט באַזוכט און געפֿילט אַ באַדער־פֿענישט צו זײַן אייַנער אינעם צווייטנס געזעלשאַפֿט. דאָס ווײַטערדיקע איז אײַך באַקאַנט. מ'זאָגט אַ וועדטל, קיינער קאָן נישט אַזוי גוט אַ פֿרוי ווי איר מאָן, און נאַטירלעך — פֿאַרקערט אויך".

* * *

נאָך דער אויפֿדעקונג פֿון דער מצבֿה איז געקומען אַ טיילווײַזע באַרויִקונג פֿאַר מיר: עס האָט זיך מיר אָבער געוואָלט אַ ביסל אויסריידן דאָס האַרץ און דערציילן וועגן מײַן ליבער פֿרוי וואָס האָט מיך אַזוי פּלוצעם פֿאַרלאָזט. איך האָב אויסגעקליבן די פּאַסיפֿיסטישע צייטונג „פֿיסמייקער" און אַוועק־געשיקט אַהין אַ בריוו, אין וועלכן איך האָב אויסגעדריקט מײַן טיפֿן צער און ווייטאָג. אָט איז דער אינהאַלט פֿון דעם דאָזיקן בריוו:

„חשובֿער רעדאַקטאָר: בײַ מיר איז פֿאַראַן אַ באַגער זיך צו טיילן מיט מײַן טרויער מיט די לייענער פֿון אײַער שריפֿט. מײַן פֿרוי **העלען דייוויס** איז אַוועק פֿון דער וועלט דעם 12טן יוני, 1958. זי האָט זיך באַטיליקט אין אַלע מײַנע אַקטיוויטעטן: ווי צ״ב זי האָט געלייענט דעם „**פֿיסמייקער**", געווען אַ מיטגליד אין דער „וואָר רעזיסטערס ליג", פֿון דער „דזשוּיש פּיס פֿעלאָושיפּ". זי האָט דערצויגן אונדזערע דרײַ קינדער ווי פֿולע וועגעטאַריער. איך טוּ תּפֿילה, אַז דער גײַסט פֿון לעבן זאָל מיך דערהייבן אַפֿילו אין אַנגעזיכט פֿון טרויער און טויט".

אויף מײַן קורץ בריוול האָבן זיך אָפּגערופֿן אַ סך מענטשן מיט זייער מיטגעפֿיל און סימפּאַטיע־אויסדרוקן. איין בריוול וועל איך ברענגען פֿון אַ מענטשן, וואָס איך האָב צופֿעליק באַגעגנט:

„אָקטאָבער 13, 1958

טייערער מ״ר דיוויס, מיר האָבן אײַך און אײַער פֿרוי געטראָפֿן בײַ אַ פּאַסיפֿיסטישער קאָנפֿערענץ אין ניו־דזשוירזי, אין יאָר 1948. אויך מיר זײַנען וועגעטאַריער. מיט טיפֿן באַדויערן האָבן מיר, מײַן פֿרוי און איך, געלייענט אין „פֿיסמייקער״ פֿון איר פּטירה. מירווילן האָפֿן, אַז זי האָט ניט לאַנג גענליטן. עס טרעפֿט, אַ מאָל שטאַרבט פֿריער דער מאַן, אַ מאָל די פֿרוי. פֿאַר דעם, וואָס פֿאַרבליַבט, איבערהויפֿט אויף די עלטערע יאָרן, איז אים באמת שווער. זאָל אייך גאָט געבן כּוח דורכצוטראָגן דעם שווערן פֿאַרלוסט״...

די פֿרענקלס.

אַזש פֿון האַוואַי האָב איך באַקומען אַ טרייסט בריוו פֿון איינעם מיטן נאָמען פֿרענסיס לינקאָלן:

„סיאיז אָלע מאָל שלעכטע ניַיעס צו הערן, אַז אַ געזעלשאַפֿטלעכער טויער פֿאַר פֿרידן איז אָוועק פֿונעם לעבן, און אײַער טיילן זיך מיטן אײַער צער אין „**פֿיסמייקער**״ מיט די לייענערס, מאַכט מיר אײַך צו שיקן פֿון דער וויַיטנס מיין סימפּאַטיע און מיטגעפֿיל־אויסדרוקן״.

„איר זײַט געווען מזלדיק גענוג צו האָבן לאַנגע יאָרן אַ שותּפֿטע, וואָס האָט געטיילט אײַערע געדאַנקען און אַקטיוויטעטן, אַ זאַך מיט וועלכער אַ סך פֿון אונדז קענען ניט שטאָלצירן. איך וויל אויך גראָטולירן אײַערע זין פֿאַר זיך קעגנשטעלן דער מיליטעריזירטער קאָנסקריפּציע. אין יענע טעג האָט מען געדאַרפֿט האָבן מער מוט **נישט** צו זיין אַ סאָלדאַט, ווי צו גיין אין קריג״.

„אײַער פּראַקטיצירן וועגעטאַריזם איז אַ סך מער וואַגנדיק ווי איר קאָנט זיך פֿאָרשטעלן. זאָל דער הויכער קוראַזש מיט וועלכער אײַער פֿאַמיליע האָט געלעבט, אײַך בײַשטיין אין דער צײַט פֿון טרויער״.

עס זיינען אָנגעקומען נאָך אַ סך בריוו פֿון באַקאַנטע און אומבאַקאַנטע מענטשן, זייער אינהאַלט איז כּמעט דער זעלביקער, וועל איך זיי אויסלאָזן. און איך וועל פֿאַרענדיקן דעם ענין טרייסט־בריוו בלויז מיט נאָך איינעם, ווייל ס׳איז פֿאַרבונדן מיט אַ געשעעניש, וואָס איז פּדאי זי צו דערציילן: אין דער צײַט פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט מען אַרעסטירט איינעם אַ דזשוליוס איישל דורך דעם קאָנסקריפּציע־געזעץ, וואָס האָט גערופֿן מענטשן אין עלטער פֿון 45 ביז 65. ער איז אויך אין דער ערשטער וועלט־מלחמה

געזעסן פֿאַר זײַן אַ „קאַנשיענשעס אַבזשעקטאָר" זײַענדיק אַן „אַבסאָלוטיסט". ער האָט באַאַנגסט צו יענעם עלע־ענט, וואָס האַלטן נישט פֿון אַזאַ צוואַנג. ער איז געשטעלט געוואָרן אונטער צוואַנציק טויזנט דאָלאָר „בייל". היות ווי ס'איז שווער געווען צוצושטעלן אַזאַ גרויסע סומע, איז געווען אַ געפֿאַר ער זאָל בלײַבן זיצן אין געפֿענקעניש ביז זײַן משפּט. בין איך אונטערגעקומען און האָב געגעבן מײַן הויז ווי אַ טייל פֿון דער געפֿאָדערטער סומע, און מען האָט אים דערווײַל אַרויסגעלאָזן אויף דער פֿרײַ. זײַן קורץ בריוועלע לייענט זיך אַזוי:

„טײַערע מ"ר דיוויס, מיר ווילן אויסדריקן אונדזער אויפֿריכטיקן מיט־געפֿיל צו אײַך און צו אײַערע קינדער אויפֿן פֿאַרלוסט פֿון אײַער פֿרוי און זייער מוטער. ערשט אין דער לעצטער אויסגאַבע פֿונעם „פּיסמייקער" האָבן מיר זיך דערוווסט פֿון איר טויט. מיר שליסן זיך אָן אין די צאָלפֿילע פֿרײַנד פֿון דער פֿאַסיפֿיסטישער באַוועגונג צו טרויערן אויף דער אַבֿדה. מיר וועלן אײַך שטענדיק זײַן דאַנקבאַר פֿאַר **אײַער פֿרײַנדשאַפֿט**, וואָס איר האָט אונדז אַרויסגעוויזן אין דער צײַט פֿון קאַנסקריפּציע".

די טרייסטבריוו האָבן מיך באַרוּיקט. איך האָב נישט געהאָט בדעה צו ברענגען מער בריוו ווי איך האָב געבראַכט, נאָר ס'האָבן זיך אָפּגעזוכט ביי מיר נאָך צווי צושריפֿטן, וואָס „בעטן" זיך אַזוי צו זאָגן, אויף פּאַפּיר:

„מײַן טײַערער פֿרײַנד דיוויס, איך שאַץ אָפּ אײַער בריוו אין „**פּיסמייקער**" און פֿאַרשטיי גאַנץ גוט אײַער פֿאַרלאַנג זיך צו טיילן מיט אײַער שוועסטער מיט מענטשן, וואָס זײַנען אײַך גײַסטיק נאָענט. איר דאַרפֿט זיך פֿילן מזלדיק, וואָס איר האָט געהאַט אַ פֿרוי מיט אַזאַ חברטע! וויפֿל מענטשן קאָנען זיך באַ־רימען מיט אַזאַ לעבן וווי איר האָט געפֿירט? אײַער פֿאַמיליע־לעבן האָט זיכער אינספּירירט אַנדערע. איר דאַרפֿט געפֿינען אַ נחמה, וועלן איר מישט צוריק די בלעטער פֿון אײַער לעבן. איך באַדויער טיף אײַער פֿאַרלוסט. און אויב איר זעצט פֿאַר אײַערע אידעאַלן, וואָס זײַנען אויך איר ליב געווען — איז אײַער פֿרוי נישט טויט. זי לעבט אין אײַערע מעשׂים. איר קאָנט הילריקן איר אַנדענק בלויז מיט טאָן גוטס, און איר קאָנט געפֿינען פֿרייד אין אַזאַ טוּונג. אײַערע מיטמענטשן קאָנען אָפּלערנען פֿון אײַך סײַ דאָס גוטע, סײַ דאָס פֿאַר־קערטע. טאָ גייט אין דעם וועג פֿון די גערעכטע.

אייער אומבאַקאַנטער פֿרײַנד, **סיסקאָ דרייק.**
גואַטעמאַלאַ־סיטי, גואַטעמאַלאַ.

דער בריוו איז געשריבן אין אַן אומקאָרעקטן ענגליש און ווי דער נאָמען

וויזט, איז דער שרײַבער נישט קיין ייִד, אָבער וויפֿל מענטשלעכער מיטגעפֿיל ס׳פֿילט זיך אין יעדן וואָרט. דער צווייטער איז געשריבן אין ייִדיש און די שרײַבערין איז איידאָ גאָלעוואוי, אַן איבערגעגעבענע טוערין אין דעם וועגע־טאַרישן פֿאַראיין.

„טייערע פֿרײַנד דייוויס, מען האָט מיר מודיע געווען, אַז איר האָט פֿאַר־לאָרן אײַער פֿרוי. איך האָב זי זייער ליב געהאַט. זי איז געווען אַ פֿײַנער, שטילער און באַשיידענער מענטש. מען קען זיך נישט טרייסטן. מײַן שפּראַך איז צו אָרעם אויף אַרויסצוברענגען דעם צער און טרויער וואָס דריקט מײַן האַרץ. דאָס איז אונדזער שיקזאַל! מען דאַרף זיך פֿאַרטאָן אין געזעלשאַפֿט־לעכער אַרבעט און געפֿינען דאָרטן עפּעס אַ טרייסט. סיאיז אַ סך גרינגער צו עצהן יענעם, ווי אַליין דאָס דורכצופֿירן. בײַ אונדז אין לאָס־אַנדזשעלעס האָבן מיר לעצטנס פֿאַרלאָרן אַ צאָל טײַערע און גוטע געזעלשאַפֿטלעכע טוער. קיין נײַע קומען נישט צו. פֿונדעסטוועגן שטאַרבט נישט אָפּ דער אידעאַל, וואָס זיי האָבן פֿאַרשפּרייט. די קערנדלעך נעמען זיך אָן, כאָטש מיר ווערן עלטער. עפּעס איז דאָ אַ כּוח, וואָס זאָרגט דערפֿאַר.

אײַער פֿרײַנדין, איידאָ גאָלעוואוי".

און לאָמיר פֿאַרענדיקן די בריוו און מיטגעפֿיל אויסדרוקן מיט דעם טיפֿן און וואַרעמען נעקראָלאָג וואָס איז געווען אָפּגעדרוקט אין דעם יאָרבוך נײַ יידישע שול אַרויסגעגעבן פֿון דער י. ל. פּרץ־שול אין מעקסיקע, תשרי תשי״ט (אָקטאָבער־1958).

אין נעקראָלאָג ווערט געזאָגט:

„צום הייליקן אָנדענק פֿון פֿרוי דייוויס (ברוקלין), וואָס איז געשטאָרבן דעם 12טן יוני היינטיקס יאָר.

זי האָט געטרײַ געדינט דעם ייִדישן פֿאָלק,

געשיקט די קינדער אין אַ ייִדישער שול,

געדינט דעם הומאַניזם, און דערצויגן די קינדער פֿאַר וועג־געטאַריער.

געבענטשט זאָל זײַן איר אָנדענק!

זאָל איר משפּחה אַ טרייסט געפֿינען אין זייער ייִדישער אַרבעט.

י. ל. פּרץ־שול — מעקסיקע".

זיבעצנטער קאַפּיטל

מיינע קינדער וועגן זייער מוטער און וועגן דער פאַמיליע

— א —

משה דייוויס

מײַן מוטער און מײַן פאַמיליע בכלל

שוין גוטע עטלעכע חדשים ווי מײַן פאַטער בעט מיך, איך זאָל אָנשרײַבן אַ ביסל זכרונות פֿאַר זײַן בוך. איך האָב אים געפֿרוווט איבערצײַגן, אַז אַן אויטאָביאָגראַפֿיע דאַרף באַשטיין פֿון די אינטימע מחשבות און איבערלעבונגען פֿונעם מחבר אַליין, אַז ער דאַרף אַרויסברענגען די פֿאַקטן און זײַ נישט זאָרגן פֿאַר די אײַנדרוקן, וואָס זיי לאָזן; אַז די ווערטער פֿון אַנדערע, אַפֿילו פֿון דעם מחברס קינדער, דאַרפֿן דאַרטן נישט געפֿינען קיין אָרט, מחמת עס כאַפּט זיך אַרײַן אינעם ווערק אַ פֿרעמדער עלעמענט. אַ לעבנס־געשיכטע עקזאַמינירט די נשמה פֿונעם שרײַבער און מאָלט בילדער פֿון לעבן ווי געזען דורך די אויגן פֿון אײַן יחיד.

אָבער ס׳האָט גאָרנישט געהאָלפֿן. אין אַ שוואַכער מינוט האָב איך געלאָזט וויסן מײַן פאַטער, אַז איך וועל עפּעס בײַשטײַערן. נו, פֿיל איך זיך אַציבד ווי אַן אַרײַנדרינגער אויף עמיצנס טעריטאָריע.

במשך פֿון די לעצטע פֿאָר טעג האָב איך געהאַט אַ געלעגנהייט זיך צוצוהערן צו עטלעכע קאַפּיטלען פֿון בוך, וואָס מײַן פאַטער האָט פֿאַר מיר געלייענט. איך האָב געהערט וועגן זײַנע פֿרײַע יוגנט ״אָרן אין רומעניע, וועגן זײַן אימיגרירן קיין אַמעריקע, דאָס שדכנען זיך פֿון טאַטע־מאַמע, ספּעציעלע קאַפּיטלען וועגן דער מאַמען, ריינין, מאַקסן און וועגן מיר: אין אַ געוויסן

הינזיכט איז גוט וואָס אויטאָביאָגראַפֿיעס ווערן נישט געשריבן פֿון יונגע מענטשן. יונגע־לײַט האָבן אַ רעפוטאַציע פֿון זיין מער ליבעראַלן, מער רע־וואָלוציאָנער, מער אָפֿן. ביאָגראַפֿיעס געשריבן פֿון יונגע מענטשן קאָנען טראָגן שאַרפֿע מיינונגען, וואָס ווערן איבערגעאײַלט אָנטשיידן אויפֿן גרונט פֿון באַגרענעצטער דערפֿאַרונג. זיי זײַנען מסוגל צו מאָלן די ערשטע אײַנ־דרוקן אין אַ שלעכטן ליכט. זיי קאָנען נוצן אַ האַרבע שפּראַך, זיי קאָנען זײַן שטאַרק אײַנזײַטיק. פֿון דער אַנדערער זײַט, האָט עלטער די מעלה פֿון קאָנען צוריקבליקן אינעם עבֿר און אַרײַנקוקן אין דער צוקונפֿט. די עמאָציעס אויף דער עלטער האָבן אַ געלעגנהייט זיך אײַנצושטילן. די עלטער באַטראַכט געלאָסן די פֿאַרגאַנגענע ירן. די יאָרן קאָנען אַפֿילו אויפֿלויכטן ווי אַ בענ־קענדיקער אָרעאָל, באַקומענדיק אַ חן, וואָס האָבן כּלל אים נישט געהאַט אין דער פֿאַרגאַנגענהייט: אין דער הינזיכט האָט די צײַט געשאַפֿן אַ בילד פֿונעם עבֿר געפֿאַרבט מיט הײַנטצײַטיקע געפֿילן. דאָ און דאָרטן אַ צאָל פֿון אמתע בילדער, עמאָציעס, דערפֿאַרונגען, וואָס שפּאָרן אַרויס. מ׳האָט דעם אײַנדרוק, ווי מע קוקט אויף אַן אַמאָליקן הויז, געמאַכט פֿון שטיקלעך פֿאָטאָגראַפֿיע. טייל זייער גוט, זייער קלאָר, אַנדערער מטושטש. עטלעכע טיילן זײַנען גאַנץ, אזיסגעפֿילט מיט קויל־צײַכענונגען, אַנדערע אין פֿאַסטעל־קאָלירן און נאָך אַנדערע אין טיף ערנסטע פֿאַרבן.

דערלויבט מיר, אין קורצן, אַ בליק צו טאָן אויף יענע פֿאַרגאַנגענע טעג, ווען איך בין געווען אַ גליד פֿון דער פֿאַמיליע. ס׳איז געווען אַ משפּחה פֿון אויס־טערלישע לײַט, אויסטיילנדיק זיך פֿון אַנדערע פֿון דער געמיינדע, ווייל זי, די משפּחה איז געווען אַנדערש אין איר קאָנצעפּציע פֿון רעליגיע (זי איז באַ־טראַכט געווארן פֿאַר אַטעיסטיש) זי האָט געהאַט אירע שפּיז־געווינהייטן. (זי איז געווען וועגעטאַריש) זי האָט געהאַט איר פּאָליטישן „אני־מאמין״. (אירע מיטגלידער זײַנען געווען ראַדיקאַלן). אַלע אידעען זײַנען נאָכגעפֿאָלגט געוואָרן מיט אימפּעט און לײַדנשאַפֿט, מחמת דער פֿאָטער איז געווען האָסטיק אײַנגעשפּאָרט און אימפּולסיוו אין זײַנע אידעען און גלויבן. נעמלעך, אַז די וועלט וואָלט מען געקאָנט ראַטעווען, אויב נאָר זי וואָלט געווארן סאָציאָליס־טיש און אירע באַווויינער וואָלטן אויפֿגעהערט צו עסן פֿלייש.

איך בין נישט אויסן איצט צו אורטיילן די ריכטיקייט אָדער די פֿאַלשקייט פֿון אַזאַ שטאַנדפּונקט. ס׳איז געגנוג צו זאָגן, אַז איך האָלט זיך נישט בײַ אַלע מיינונגען פֿון מײַן יוגנט. אַ סך פרינציפּן האָב איך פֿרום אָפּגעהיט צו־ליבן פּשוטן טעם, ווייל אין זיי בין איך דערצויגן געוואָרן. ס׳וואָלט שווער געווען פֿאַר איינעם, וואָס איז געוווינט צו די מעטאָדן פֿון דער וויסנשאַפֿט

צו שטיצן אלע די אנטי־וויוויסעקציעס, נאטוראפאטיקעס, כיראפראקטי־קעס, אידעען וועגן שפּיז־היגיענע, צו וועלכע איך בין געווען אויסגעשטעלט.

דאס זעלביקע קאן געזאגט ווערן ווען פֿיל פֿון די סאציאלע, פּאליטישע און רעליגיעזע געדאנקען, וואס זיינען געווען אנגענומען אין אונדזער היים. קורץ, איך האב באטראכטן אן אנדער וועג ווי מיין פֿאטער האט אויסגעלייגט פֿאר אונדז. דאס איז לויט מיין קוק אויף זאכן. אזוי איז דער דרך פֿון יעדן טראכטנדיקן יחיד. איך דערוואַרט נישט, אז מיינע קינדער זאלן נאכגיין אין מיינע פֿוסטריט. דראטי, מיין פֿרוי, און איך, האבן זיך געמיט צו געבן אונדזערע קינדער אזא פֿילאסאפֿיע פֿון לעבן, וואס וועט זיי, אזוי האפֿן מיר, ברענגען גליק אין יעטוועדן וועג וואס זיי זאלן זיך אויסקלייבן.

פֿונדעסטוועגן, וויל איך באמערקן, האב איך נישט אראפּגעווארפֿן פֿון זיך אלץ, וואס האט אויף מיר א מאל געמאכט אן אינדרוק. איך עקזאמיניר יעדע אידעע. איך אקצעפּטיר זי, אדער ווייז זי צוריק לויט מיין פֿארשטאנד. איך בין נאך אלץ א וועגעטאריער, הגם נישט אזוי דאגמאטיש און אינ־געגלייבט. איך האלט נאך אלץ פֿון דער סאציאליסטישער אידעע, כאטש איך אנערקען א סך מעלות פֿונעם איצטיקן סיסטעם. איך בין א גלייביקער אין גאט מיט א סך קריטישע נייגונגען צו דער אפּיציעלער רעליגיע. ווי איר זעט, ס'איז געבליבן א קאנטיקע ענלעכקייט צווישן דעם משהן פֿון פֿינף און צוואנציק יאר צוריק און דעם משה פֿון היינט. און — ס'איז דא אן ענלעכ־קייט, אבער בלויז אן אייבערפלעכלעכע צווישן מיינע אידעען פֿון פֿינף און צוואנציק יאר צוריק און פֿון די היינטיקע. איך וויל האפֿן, אז די אידעען פֿון יעדן מענטשן זיינען אונטערגעוואַרפֿן צו א בייט אין לויף פֿון זיין לעבן. א וויסנשאפֿטסמאן גלייבט נישט, אז אן אבסאלוטער אמת עקסיסטירט און ער קאן פֿארשטאנען ווערן אין מאל פֿאר אלע מאל. צום אמת, אויב מען קאן ווען עס איז דערגרייכן, מוז מען צוגיין מיט א סך באווארענישן. דאס מיינט, אז דעם מענטשנס אידעען מוזן פּסדר רעעקזאמינירט און אויף ס'נייַ־ איבערגעשאצט ווערן. נייע פֿאקטן און נייע אידעען מוזן נאכאנאנדיק באַ־ טראכט ווערן און דער אינדיווידועלער אמת־זוכער מוז זיין גרייט נאכצו־ פֿאלגן יעדן וועג ווהין ער זאל נישט פֿירן, אפֿילו ווען עס מיינט דאס צוריק ווייזן פֿון פֿריער אינגעשטעלטע איבערצייגונגען.

אויב אן אידעע האט א ווערט, דארף זי קאנען בייַשטיין די הוראגענען פֿון קריטיציזם. אויב אן אידעע רעפּרעזענטירט נישט דעם אמת, צי א נוצלעכן כמו־אמת, דעמאלט דארף זי, לויטן רעכט, זיך אויפֿלייזן.

איך האָב געדאַרפט פֿון דער וועלט פֿון אידעען. אָבער איך האָב אויך געלאַבט אין אַ וועלט פֿון מענטשן. איינע פֿון מײַנע זכרונות פֿון מײַן פֿרי־יער קינדהײַט איז וועגן אַ פֿאַמיליע מיט אַ גרויסער מאַס לִיבשאַפֿט איינס פֿאַרן אַנדערן. פֿיזישע שטראָף האָט מען זייער זעלטן געניצט אויף די קינדער. עס זײַנען געווען פֿאַמיליע־אויספֿלוגן, לאַנגע נסיעות מיט דעם משפּחה־אויטאָ אין גרויסן דרויסן צו די ים־ברעגן. אָט די אַלע דעראיינערונ־גען זײַנען מיר ליב. אונדזער פֿאַמיליע האָט ליב געהאַט צו זינגען צוזאַמען אויף די רײַזעס און אין דער היים. אָט דאָ קאָן איך באמת פֿאַרכאַפּט ווערן פֿון אַ בענקעניש, צו וועלכער יעדער מענטש, וואָס האָט געהאַט אַ גליקלעכע קינדהייט איז באַרעכטיקט.

הגם מיר האָבן אַלע שווער געאַרבעט — געשקלאַפּט וואַלט אפֿשר געווען אַ בעסער וואָרט — און מיר האָבן פֿאַרמאָגט זייער ווינציק פֿון מאַטעריעלן גאָב, האָט געהערשט צווישן די משפּחה־מיטגלידער אין יענע יאָרן אַן אַחדות, וואָס מיר האָבן זי טיף געפֿילט. אַ צווייטע פֿון מײַנע אויסנעמלעכע זכרונות פֿון יענער צײַט, איז דאָס טיילן זיך מיטן מאַטעריעלן באַזיץ. ס׳איז אפֿשר געווען אַ פּועל־יוצא פֿון אונדזער ארעמקייט, אָבער ס׳איז פֿונדעסטוועגן געווען אַן עכט וויכטיקע דערפֿאָרונג. דאָס האָט געמיינט, פֿאַרשטייט זיך, אַז אַ סך פֿון אונדזערע מעשׂים זײַנען געווען פֿון אַ קאָאָפּעראַטיוון כאַראַקטער. דער פֿראַנאָם „איך" צי „מיינס" האָט זעלטן פֿיגורירט. ס׳האָט געהערשט דער געווײַנטלעכער פֿאָסעסיווער פֿראַנאָם „אונדזער".

אין אָט דער פֿאַמיליע־סבֿיבֿה האָט יעדער פֿון אונדז, קינדער, געהאַט אַ גרויסע מאַס פֿון ליבע און איבערגעבנקייט פֿאַר דער מאַמען. ס׳רוב מו־טערס ווערן געליבט, וויַיל זיי זײַנען מוטערס. מיר האָבן ליב געהאַט די מאַמען וויַיל זי איז געווען אונדזער מוטער. אָבער אויך זיכער דערפֿאַר, מחמת מיר האָבן געפֿילט, אַז די מאַמע האָט נישט געהאַט קיין אַנדער שליחות אין לעבן ווי אירע קינדער. זי האָט נישט געהאַט קיין ספּעציעלע אינטערעסן און נישט קיין אַנדערע „האָביס". זי האָט נישט פֿאַרשוועדט איר צײַט אַדער איר געלט אויף פּוסטע זאַכן. איר אינטערעס איז געווען — מיר.

אין לויף פֿון די יאָרן — נאָך מײַן חתונה האָבן, נאָך מאַקס׳ חתונה, אין דער צײַט פֿון מײַן און רינים שטודירן אין די קאָלעדזשעס און אוניווערסי־טעטן, מיט אונדזער בײַטן די שטעלעס, מיטן אָנקום פֿון די אייניקלעך — האָב איך געפֿילט, אַז די מאַמע איז שטאָלץ אויף אירע קינדער, אויף יעדן פֿון זיי מיט זייער דערגרייכונג. דער שטאָלץ האָט זיך געשטאַרקט מיט דער צײַט, נישט געקוקט אויף די נסיונות און צרות, וואָס זי האָט דורכגעמאַכט.

זי האָט שטענדיק געהאַט אַ פֿאַרשטענדעניש פֿאַר די געפֿילן פֿון אַנדערע און זיך געזאָרגט וועגן אַ סך פֿון די אמתע פּראָבלעמען, וואָס זײַנען געשטאַנען פֿאַר איר.

איר זאָרג פֿאַר אַנדערע איז געבליבן טיף אין מײַן זיכרון. דאָס לעצטע מאָל האָב איך געזען די מאַמען אַ לעבעדיקע אין שפּיטאָלבעט, אַ פֿאַראַלי־זירטע. זי האָט נישט געקענט רעדן, אָבער איר פֿאַרשטאַנד איז נאָך, קאָנטיק, געווען וואַך. איך האָב געריידט צו איר, און זי האָט מיר געענטפֿערט שריפֿט־לעך אויף אַ שטיקל פּאַפּיר. אירע לעצטע וואָרטער זײַנען געווען, צי מײַנע קינדער האָבן באַקומען אירע מתנות, און ווען איך האָב איר פֿאַרזיכערט, אַז יאָ, איז זי געווען גערירט און האָט גליקלעך געשמייכלט...

דער מאַמעס אָנדענק לעבט אין מײַן זיכרון. איך טראַכט אָפֿט וועגן איר מיט אַ וואַרעמען געפֿיל און האַרציקער ליבע.

— ב —

מאַקס דיוווים

זכרונות פון די קינדעריאָרן

אייניע פֿון מײַנע פֿריסטע זכרונות האָט צו טאָן מיט דער צײַט ווען איך בין נאָך געווען אַ יאָר פֿיר. איך האָב דעמאָלט דורכגעמאַכט אַן אָפּעראַציע און האָב זיך געפֿונען אין שפּיטאָל. מײַנע עלטערן האָבן מיר געבראַכט אַ מתנה אַן עלעקטריש טאַשנלעמפּל פֿון פֿאַרשיידענע קאָלירן. דאָס איז געווען דער ערשטער אויסדרוק, לפּי מײַן קינדערשן שכל, פֿון זייער ליבע צו מיר.

יאָ, נאָך עפּעס האָט זיך אײַנגעקריצט אין מײַן זכרון. אַ קליין וועוריקל, ווי איך בין דעמאָלט געווען, האָט מיך שוין געקאָרטשעט, צי שפּיזט מען מיך, חלילה, אין שפּיטאָל מיטן פֿלייש פֿון לעבעדיקע באַשעפֿענישן. און איך האָב דעם ענין שטאַרק „נאָכגעפֿאָרשט". איך בין געקומען, הייסט עס, אויף דער וועלט אַ כּמעט וועגעטאַריער.

מײַן וועגעטאַריזם האָט זיך, ווי איר זעט, אײַנגעוואָרצלט אין מיר זייער פֿרי, און קיינער האָט נישט געקענט צעשאָקלען מײַנע „אײַבערצײַגונגען". אַפֿילו שוחד האָט נישט געווירקט. פֿעטערס און מומעס האָבן עס געפֿרוווט טאָן, און עס איז זיי נישט געלונגען. איך האָב געהאַט אַ סך עקשנות אין זיך. מײַנע עלטערן האָבן מיר, איין מאָל, פֿאַרגעלייגט אַ פֿראַנקפֿורטער, און איך געדענק מיט וואָסער איבערראַשונג איך האָב זיי אָנגעקוקט. ס'האָט זיך אָבער

גלײַך אַרויסגעוויזן, אַז דער „פֿראַנקפֿורטער" איז געווען געמאַכט נישט פֿון פֿלייש, נאָר פֿון זיסוואַרג.

זייער פֿרי זײַנען מיר, קינדער, געווויר געוואָרן וועגן די אומגערעכטיקייטן אַרום אונדז, ספּעציעל טאָקע דאָ בײַ אונדז אין לאַנד. למשל, די רדיפֿות קעגן די ראַדיקאַלן. דער סאַקאַ־און וואַנזעטי־פֿראַצעס, וואָס האָט בשעתו אויפֿגערודערט די וועלט, און וואָס האָט זיך פֿאַרענדיקט מיט זייער טראַגישן אומקום. טאָם מונים זיצן אין געפֿענקעניש יאָרן לאַנג און באַפֿרײַט וועלן ערשט אַ קורצע צײַט פֿאַר זײַן טויט. (ער איז געשטאָרבן פֿון שווינדזוכט). די סקאַטבאָראָ־ייִנגלעך האָבן אונדז שטאַרק אָנגעריבן. מיר, קינדער, האָבן נישט אײַנגערוט. מיר האָבן געמאַכט בײַ אונדז אין הויז אַן אונטער־נעמונג לטובֿת דעם פֿאַנד פֿאַר זייער באַפֿרײַונג.

מיר זײַנען שפּעטער געוואָן באַזאָרגט וועגן דעם גורל פֿון די „מלחמה־קעגנער" אינעם ערשטן וועלטקריג. מיר האָבן געטראָפֿן מענטשן, וואָס האָבן אָנגענומען אַ מוטיקע שטעלונג אין יענער צײַט קעגן קריג און זײַנען געווען אויסגעשטעלט צו דער געפֿאָר פֿון אַ קריגסגעריכט און טויט־אורטייל.

דאָס מיינט אָבער נישט, אַז אונדז, קינדער, האָבן נישט אינטערעסירט אויך אָנדערע זאַכן. די עלטערן האָבן אײַנגעפֿלאַנצט אין אונדז אַ ליבע צו מוזיק. מיט די ערשטע פֿאָלקסלידער האָבן מיר זיך באַקענט אין דער ייִדישער שול, וווּ מיר האָבן געלערנט. קלאַסישע מוזיק האָבן מיר געהערט אין דער היים. בײַ אונדז האָבן זיך געפֿונען די בעסטע פּלאַסטינקעס, וואָס מיר האָבן געלאָזט שפּילן אויף אונדזער אַלטער ווײַקטראָלאַ.

די שולליידער זײַנען אויך געווען פֿון אַ סאָציאַלן כאַראַקטער, און איך געדענק נאָך ביז הײַנט אַ סך פֿון זיי, באַזונדערס זייער מעלאָדיע. ערשט לעצטנס האָט דער באַרימטער אַרטיסט, טעאָדאָר ביקל, זיי אָפּגעפֿרישט אויף ס'נײַ אין מײַן געדעכטעניש, וועו איך בין געווען בײַ זײַנעם אַ קאָנצערט.

איך האָב באַזוכט די ייִדישע שול ווי די „פּאָבליק סקול" זייער רעגולער, אָבער מײַנע ייִנגלשע אינטערעסן זײַנען געווען ערגעץ אַנדערש. און הגם איך האָב זיך געלערנט אין בייַדע שולן גאָנץ נישקשהדיק, זײַנען די ניו־יאָרקער גאָסן געווען מײַן הויפּטאַטראַקציע, און איך פֿלעג דאָרטן פֿאַר־ברענגען מער ווי בײַ מײַנע היימאָרבעטן.

איך שרײַב אָט די שורות ערב פּסח, און עס דערמאָנט זיך מיר די סדרים פֿון מײַן קינדהייט. זיי זײַנען טאָקע נישט געווען שטרענג טראַדיציאָנעל, אָבער די מאָמע האָט אין זיי אַרײַנגעבראַכט אַ היפּש ביסל יום־טובֿדיקייט. זי האָט געריניקט דאָס הויז, צוגעגרייט די נייטיקע כלים. אויפֿן טיש האָט

מען געזען מצות. מ׳האָט געגעסן לאָטקעס, מיינס אַ באַליבט מאָכל. ס׳האָט געשמעקט מיט בארשט און ווינ. די קינדער האָבן זיך געשפילט מיט ניס. בכלל האָבן מיר געשפירט דעם יידישן טעם אין יעדן יום־טוב. אמת, קיין פּלייש האָט די מאַמע נישט געקאָכט און קיין פּישׂ אויך נישט. אָבער זי האָט געקאָנט קונציק צופּראָווען די מאַכלים אַזוי, אַז זיי זאָלן האָבן אַלע גוטע טעמים.

רעדנדיק וועגן מיין מאַמעס נטיות און כאַראַקטער־שטריכן, איז כדאי צו דערמאָנען איר אייפּעריקייט בײַם צאָלן חובות. זי האָט פּיינט געהאָט שולדיק צו זיין עמעצן. זי האָט געצאָלט פינקטלעך דעם סטאָליער, דעם פּלאָמבער, אָפּגערעדט שוין פון די שפּיזקרעמער. קיינער האָט נישט געדאַרפט וואַרטן מיט זײַן „ביל".

מיר זײַנען געווען אָרעם און די מאַמע האָט זיך געדאַרפט רעכענען מיט יעדער פּעני בײַם אײַנקויפן. זי פלעגט זיך אָפּט דינגען, דער עיקר בײַם אײַנהאַנדלען קליידער פאַר די קינדער, נאָר דעמאָלט איז אַזאַ אײַנפּיר געווען אין דער „מאָדע" אויף דער „איסט־סײַד". פונדעסטוועגן האָבן מיר, קינדער, שטאַרק געליטן דערפון. מיר האָבן זיך געשעמט און אויך באַדויערט אונדזער מוטער, וואָס זי מוז זיך באַנוצן מיט אַזאַ מיטל. שפּעטער, וען די מאַטעריעלע לאָגע בײַ אונדז האָט זיך פאַרבעסערט, האָט דאָס דינגען זיך בײַ דער מאַמען אויפגעהערט.

מיין מאַמע האָט ליב געהאַט מענטשן. זי האָט נישט געהערט צו קיין באַזונדער קלײַזל, און איר האָט נישט געאָרט פון וואָס פאַר אַ „יחוס" זיי קומען אַרויס. זי האָט געקאָנט געמיטלעך שמועסן מיטן „גראָסערי־און לאָנדרי"־מאַן, מיטן פּרוכטפּעדלער און גרינסהענדלער, ווי מיט דער אַל־טיטשקער ראָזאַ, אַן איטאַליענערין, אַ פאַרקויפערין פון אויפס, וואָס זײַנען געוואָקסן אין איר אייגענעם סאָד. זי איז שוין געווען אין די הויכע אַכציקער, די ראָזאַ, און זי פלעגט אַרײַנבראָקן וועריטער פון איר מוטערשפּראַך אויף אַ שטייגער, וואָס האָט אַרויסגערופן געלעכטער, אָבער מיין מאַמע האָט נישט געלאַכט. זי האָט אויסגעהערט די זקנה מיט גרויס אויפמערק, געקרעכצט אויף אירע צרות און האָט אָנגעקוואָלן פון אירע חכמות.

מיין מאַמעס אינטערעס אין מענטשן האָט איר צונויפגעפּירט מיט אַ גײַסטיק צערודערטער פרוי. יענע פלעגט קומען צו איר, זי זאָל פאַרריכטן אירע קליידער. די מאַמע האָט געגייט און געהאַלטן אַן אָפּן אויער פאַר יענערס מעשׂיות. זי האָט די אומגליקלעכע פרוי געטרייסט און באַרוִקט.

זי האָט פֿאַרשטאַנען, נישט וויסנדיק פֿון דער מאָדערנער פסיכיאַטריע, אַז וועריטער האָבן אַ היילנדיקן עפֿעקט אויף אַ קראַנקערס נשמה.

ס׳איז געווען שטענדיק אַ פֿאַרגעניגן צו גיין מיט דער מאַמען אויף באַזוך צו אונדזערע קרובֿים. מיר פֿלעגן גיין, געווייניטלעך, אין די יום־טובֿים. מיר, די קינדער, זײַנען געווען אויסגעפּוצט — ווי דאָס ווערטל גייט — אין עסיק און אין האָניק. אונדזערע וויזיטן פֿלעגן זײַן בײַ דער מוטערס שוועסטער קלאַראַ, ווײַל האָט אויסגעזען ענלעך צו דער מאַמען ווי צוויי טראָפּנס. זי פֿלעגט נעמען די קינדער אונטערן קאַנטאָר (סטאָיקע) און אונדז אַנשטאָפּן מיט אַלערליי נאַשערייען, זי האָט געהאַט אַ „קענדי־סטאָרקע" און געצויגן חיונה דערפֿון. פֿון די צופֿיל זיסקייטן האָבן מיר שפּעטער געהאַט אַ היפּש ביסל צרות... נאָר בעת־מעשה האָבן מיר וועגן דעם פֿאַרשטייט זיך, נישט געטראַכט.

וועג קלאַראַ האָט פֿאַרקויפֿט דאָס געשעפֿט, און זיך אײַנגעהאַנדלט אַ בעקערײַ, זײַנען מיר, די קינדער, געוואָרן די „קרבנות" פֿון אירע פֿרישינקע בולקעלעך און פּאָמפּעניקלעך.

מיר זײַנען אויך געווען אָפֿטע געסט בײַ דער באָבען, אונדזער מאַמעס מוטער. די צוויי פֿרויען האָבן, ווי געווייניטלעך, געראַטן צוויישן זיך ייִדיש. און הגם איך האָב געלערנט ייִדיש אין שול, איז מיר שווער געווען צו כאַפּן וואָס זיי רעדן. איך וויים נישט, צי ס׳איז געווען די שולד פֿון שנעלן אופֿן פֿון שמועס, צי ווײַל זיי האָבן געגנוצט אַ סך לאָקאַליזמען פֿון זייער היימישן שטעטל אין פּוילן. אַזוי צי אַנדערש. דער מיין פֿון זייער געשפּרעך איז מיר־געבליבן אומפֿאַרשטענדלעך. נאָר אײַן וואָרט האָט זיך עקשנותדיק אײַנגע־קריצט אין מײַן זיכרון, דאָס וואָרט „הכלל", וואָס די באָבע האָט אָפֿט אַרײַנ־געוואָרפֿן. ווי איך האָב זיך דעמאָלט אָנגעשטויסן, האָט עס געדאַרפֿט מיינען, אַז זי וויל מאַכן אַ לאַנגע מעשׂה קורץ.

שטיקלעך, ברעקלעך פֿון טאָגטעגלעכן לעבן שווימען אַרויף אויף דער־אייבערפֿלאַך פֿון מײַן זיכרון. אונטער די אַלע זכרונות ליגט אָבער דער אַלגעמיינער אײַנדרוק פֿון יענע קינדערשע יאָרן. דער סך־הכל איז, מיר האָבן געהאַט אַ היים, ווו די עלטערן האָבן מיט זייער אייגן לעבן געגעבן דעם בעסטן בײַשפּיל, ווי אַזוי אַ מענטש דאַרף לעבן. מיר האָבן געלערנט פֿון זיי פֿאַראָנטוואָרטלעכקייט פֿאַרן צווייטן. קינד ענטפֿער צום אַלמעכטיקן, אַז ער איז נישט זײַן ברודערס שומר, האָט בײַ אונדז נישט געגאָלטן. אונדז האָט וויי געטאָן דאָס האַרץ פֿאַר יעדן אומרעכט, פֿאַר יעדער עוולה. מיר האָבן זיך אײַנגעשטעלט פֿאַרן שוואָכן און באַליידיקטן, און מיר האָבן שפּעטער, שוין

ווי דערוואַקסענע אפֿט געליטן פֿון אַזאַ פֿירונג. מ'האָט אונדז נישט געקענט מוחל זײַן, וואָס מיר זײַנען וועגעטאַריער, פֿאַסיפֿיסטן, מיט איין וואָרט, וואָס מיר זײַנען אַנדערש.

איך ווייס, אַז א סך זאַכן האָבן זיך אין די שפּעטערדיקע יאָרן נישט אײַנגעגעבן. מען האָט געמוזט גיין אויף קאָמפּראָמיסן, אָבער דער קערן, דער תּמצית, איז געבליבן.

די היים, דער פֿאָטער, די מוטער, האָבן געשאַפֿן דעם פֿונדאַמענט. אויף דעם גרונטשטיין האָט זיך געבויט דאָס ווײַטערדיקע לעבן, און אָט די ירושה פֿרוווּן מיר איבערגעבן אונדזערע קינדער. זי, די ירושה, קאָן זיך אויסדריקן אין איין זאַץ: נעמלעך: „אַלץ וואָס איז מענטשלעך איז אונדז נישט פֿרעמד, נאָר שטאַרק אייגן".

— ג —

האָדל דייוויס

עשׂלעכע ווערטער וועגן מיר און מײַן פֿאַמיליע

דער טאַטע האָט פֿאַרקלערט צו שרײַבן א בוך, אַן אויטאָביאָגראַפֿיע, זײַט דער מאָמע טויט. אָצינד איז די אַרבעט אָפּגעטאָן. ער האָט געבעטן אונדז, די קינדער, מיר זאָלן בײַשטייערן זכרונות, אײַנדרוקן און געדאַנקען צו זײַן ווערק.

אָבער דאָס איז נישט קיין גרינגע זאַך. מחמת אונדזערע זכרונות קענען נישט זײַן אַזוי ווי בײַ אים. ס'איז אַלע מאָל שווער צוריקצובליקן אין דער פֿאַרגאַנגענהייט, אָפּצושאַצן זאַכן אין רעטראָספּעקט. געמישטע געפֿילן זײַנען אָפּט א רעזולטאַט פֿון אַזאַ פֿרוווּ.

אָלס קינד געדענק איך, ווי שטאַרק עס זײַנען געווען די משפּחה־פֿעדים. דרויסנדיקע כוחות האָבן אונדז געהאַלטן פֿאַראייניקט. מיר זײַנען געווען „אַנדערש" פֿון אונדזערע שכנים אין דער געמיינדע. אָלץ וואָס די פֿאַמיליע האָט געטאָן, איז געווען לשם א „פֿרינציפּ". אין אָלע אונדזערע מעשׂים האָבן מיר געזען א צוועק, א זין, מאָראַליש עטישע געבאָטן. אָט די באַגריפֿן זײַנען געווען טאָגטעגלעכע ווערטער. עס זײַנען פֿאַרגעקומען וויכוחים, צוויסטיקייטן אַרום אָט די ענינים.

דער טאַטע און איך פֿלעגן מאָכן לאַנגע שפּאַצירן אויפֿן שיינעם בולוואַר אין ברוקלין. אויף די שפּאַצירן, געדענק איך, האָט זיך „אַנטוויקלט" מײַן אייגן דענקען. איך האָב זיך געשטעלט אין א צאָל פֿראַגעס, מײַנע געפֿילן האָבן

זיך פֿאַרטיפֿט. ווי איך האָב ליב געהאַט יענע שפּאַציערן! איך האָב זיך געפֿילט אויסגעוואָקסן, וויכטיק. מיין לערנען דורך די קינדער־יאָרן איז נישט געווען צו פֿויגלדיק. איך בין געווען אַ שוואַכע שילערין, האָב גע־קראָגן שלעכטע צייכנס, פֿונדעסטוועגן האָב איך ליב געהאַט די שול. מיינע אָנגענעמסטע און וואַרעמסטע זכרונות זיינען פֿאַרבונדן מיט דער יידישער שול. אויך דאָרטן האָב איך זיך שלעכט געלערנט, כ׳האָב זיך אָבער דאָרטן געפֿילט ווי אין דער היים; פֿריַי, אָנגענעם און באַקוועם. איך האָב געפֿילט, אַז מיין לערער, חבֿר גוטמאַן, פֿאַרשטייט מיך, זוכט מיך צו העלפֿן. ער באַשטייט נישט, ער צווינגט נישט, נאָר לאָזט מיך באַנעמען זאַכן אויף מיין אופֿן. ס׳איז געווען אַ גרויסער אונטערשייד צווישן דער יידישער און דער אַלגעמיינער שול.

ווען איך בין געפֿאָרן לערנען אין קאָלעדזש, זיינען מיינע עלטערן צו ערשט געווען אַ ביסל אומצופֿריידן, מחמת די שול איז געווען אין אַ ווייטער שטאָט. ס׳איז זיי שווער געווען צו לאָזן זייער אייניציקע טאָכטער זיין וויט אַוועק פֿון דער היים. אין גיכן האָבן זיי אויסגעפֿונען, אַז די שול איז געווען אַ גוטער אויסוואָל, און אַז ס׳איז פֿאַרגעקומען אַ וויכטיקער שריט אין מיין לעבן. אַוודאי האָב איך געהאַט שוועריקייטן די ערשטע צייט אין קאָלעדזש. איך האָב געדאַרפֿט פֿירן מיין אייגענע באַלעבאַטישקייט. לאַנגע שעהען שטודירן, כדי מיטצוהאַלטן מיט די אַנדערע סטודענטן. אין אָט דעם קווייקער־קאָלעדזש האָב איך דערשפּירט, אַז איך שטעל זיך אויף מיינע אייגענע פֿיס, אַז איך געווינן מיין אומאָפּהענגיקייט, אַז איך גרייך צו עפּעס אין אָט דער נייער וועלט.

נאָכן גראַדוירן פֿון גילפֿאָרד־קאָלעדזש בין איך אָנגעקומען אין לערער־סעמינאַר פֿון קאָלאָמביַא און שפּעטער אין דער „וועלט פֿון דערוואַקסענער אַרבעט". מיינע עלטערן האָבן באַצאָלט פֿאַר מיין גאַנצער בילדונג. איך בין זיי אַלע מאָל געווען דאַנקבאַר, הגם כ׳האָב עס עפּנטלעך קיין מאָל נישט דערמאָנט. מיין מוטער איז געווען שטאַרק באַזאָרגט, טאָמער וועל איך פֿאַר־זען, חלילה, צוליב מיין שטודירן די געלעגנהייט חתונה צו האָבן. מסתמא האָט מיין פֿאָטער אויך געדאַגהט וועגן דעם, און די רייד אַרום דעם ענין איז געווען אַ באַשטענדיקע צווישן מיינע עלטערן אין דער שטיל. דערפֿאַר אָבער האָט מיין מאַמע מיט מיר אָפֿט געערעט קלאַרע דיבורים, און איך קען נישט זאָגן, אַז איך בין געווען שטאַרק צופֿרידן פֿון זיי.

ווען איך טראַכט וועגן מיין מוטער, נעמט מיך אַרום אַ צערפֿולער געפֿיל, און איך טראַכט אָפֿט וועגן איר. מיר דוכט זיך, ווען איך בין גרייט געווען צו ווערן נעענטער מיט איר, האָט זיך אַרײַנגעמישט דער שיקזאַל און עס

געמאכט פאר אוממעגלעך. זי האט זיך שטענדיק געזארגט, ווי אלע מאמעס, וועגן אירע קינדער. כאטש די „קינדער" זיינען שוין געווען דערוואקסענע מענטשן. איך האב א חשד, אז זי איז געווען מער פארנומען מיט מיין דאליע, מיט מיין צוקונפט, ווי מ'האט געדארפט און ווי ס'האט זיך געפאדערט. איך בין טיף געירירט געווען פון איר איבערגעגעבנקייט, פון איר זעלבסט־אפפערונג. זי האט איר אייגענעם „איך" אויפגעלייזט, וועג ס'האט זיך געהאנדלט אינעם גליק פון איר פאמיליע. אפט האבן מיר זיך קעגנגעשטעלט אזא „אריינמישונג". זי פעלט מיר אויס אצינד מער ווי עס איז פריער, אפשר דערפאר, ווייל אין רעטראספעקט קען איך בעסער אפשאצן דאס ארט, וואס זי האט פארנומען אין אונדזער לעבן.

ס'קוקט אויס מאדנע, וואס איך, א לערערין פאר די לעצטע עלף יאר פון קליינע קינדער, קלער וועגן בייטן מיין שטעלע אויף אן ארבעט, וואס מיין מוטער האט א סך מאל פארגעלייגט, בעמלעך צו זיין א קונסט־לערערין, ווי זי וואלט דערשפירט אין מיר מיין געהיימען ווונטש און פארלאנג. איך בין שטענדיק געווען פאראינטערעסירט אין קונסט, נאר האב ווינציק געטאן אין אט דער ריכטונג. מיין מוטער, אן איינפאכע פאלקספרוי האט געהאט א פיינע פארשטענדעניש פאר די נויטן און שטרעבונגען פון איוע קינדער. ס'איז פיינלעך עס צוצוגעבן אצינד, וועג זי איז שוין נישטא. ווי גליקלעך וואלט איך געווען דאס איינזעענדיק דעמאלט. אמת, ס'איז געשטאנען א מחיצה צווישן אונדז, אבער איז דען נישטא קיין מחיצה צווישן דעם יונגן דור און דעם עלטערן אין אלע צייטן, און בני אלע פעלקער?

דער טאטע האט מיך אלע מאל געמוטיקט צו זיין זעלבשטענדיק, און איינצייטיק געוואלט מיך באאיינפלוסן מיט זיינע „אידעאלן". ער האט הנאה געהאט פון אונדזערע אייגענע מיינונגען, כאטש זיי האבן זיך אונטערשיידט פון זיינע. איך בין זיכער, אז דער טאטע וואלט זיך געפילט גליקלעך, וועג די גאנצע משפחה וואלט געלעבט אין איינעם, אויף איין ארט, אין איין שטאט, אנערקענענדיק, אז דער יונגער דור האט א רעכט אויף זיינע אייגענע דעות.

מיר שטאמען פון א טראכטנדיקער פון א דענקענדיקער פאמיליע. און הגם מיר זיינען זיך צעגאנגען אין פארשיידענע ריכטונגען, האבן מיר פון־דעסטוועגן מיטגענומען מיט זיך עפעס אזוינס, וואס האלט אונדז צוזאמען...

כדי צו רעזומירן דאס גענאגטע, וואלט איך עס באקליידט אין פארמע פון א מעשהלע:

א יינגל איז געבארן אין דער ווייטער רומעניע, אין א שטעטל, וואס איז שווער צו געפינען אויף דער מאפע. און דאס יינגל האט זייער יונג פארלאזן

זינגע עלטערן און איז אַוועקגעפֿאָרן קיין אַמעריקע. און אין דעם נייעם לאַנד האָט ער שווער געאַרבעט, אָבער שטענדיק געשטרעבט, צו העכערס און שענערס. ער האָט זיך געשטעלט קעגן אַ סך אַנגענומענע פֿירונגען און מנהגים. און שפּעטער, ווען ער האָט חתונה געהאַט, האָט ער באַאיינפֿלוסט זײַן פֿרוי און איר די קינדער, וואָס זי האָט אים געבאָרן, מיט זינגע חלומות און וויזיעס. און דער דור, וואָס ער האָט אויפֿגעשטעלט האָט נעלעבט אין אַ „פֿרעמדער" וועלט, האָט געזוכט מקיים צו זײַן זינגע, אויסטערלישקייטן", און ווי געווײַנטלעך, האָט ער געהאַט אַ סך צער און ווינציק פֿרייד, און כאָטש נישט אַלץ איז רעאַליזירט געוואָרן, דאָך פֿילן זינגע קינדער און אַוודאי ער אַליין, אַז נישט אומזיסט האָט ער געלעבט אויף דער דאָזיקער ערד, און נישט אומזיסט איז געווען זײַן מי און זײַן טירחה.

אכצנטער קאַפּיטל

מיין באַגעגעניש אין וועגעטאַריאַנישן האָטעל

ווי גייט דאָרט דאָס ווערטל, רבותי: „מה שיעשה הזמן לא יעשה השכל", וואָס די צייט קאָן אויפֿטאָן קען נישט אויפֿטאָן דער שכל. אוי, די צייט! וועט מען קומט צו די עלטערע יאָרן הייבט מען זיך אָן צו שרעקן — טאָמער, חלילה, פֿאַרנעמט מען זיך פֿון אונדזער זינדיקן וועלטל, אויף וועמען לאָזט מען איבער די בעסערע העלפֿט? און ווידער טאָמער גייט אַוועק צוערשט די פֿרוי, ווי וועט מען וויטער שטופּן די יאָרן אַליין? אַליין. איר האָט עפּעס אַ באַגריף וויפֿל אייזנאַמקייט און עלנט ס'ליגט אין דעם איינעם וואָרט? כ'וויס, איר וועט זיך אַ זאָג טאָן: נו, און די קינדער? ווי קאָן מען זיין אַליין, וועט מען האָט קינדער? מ'קאָן, רבותי, מ'קאָן! און איך האָב, ווי איר וויסט שוין, גוטע און אינטעליגענטע קינדער! זיי האָבן זיך, פידוע, זייער אייגן לעבן מיט זייערע אייגענע אינטערעסן. איך האָב נישט אַנטדעקט קיין נייע אַמעריקע, אַלע ווייסן עס.

בקיצור, מ'האָט זיך געדאַרפֿט צופּאַסן און אַריינפּאַסן איז די נייע אומ־שטאַנדן. ס'איז געווען, ווי שלום־עליכם וואָלט געזאָגט, אַ ביטערע „פּאַלאַ־זשעניע". איך האָב געעפֿנט צוריק מיין שאַפֿקע האָב געזומען צעשיקן סחורה צו די קונים. ס'האָט זיך אָנגעהויבן פֿון דאָס נייַ אַ רוטין, וואָס פֿאַר־טשאַדעט דעם מענטשן, ווי אַלקאָהאָל, אָבער קיין פֿרייד פֿילט מער דערבייַ נישט.

איין טאָג רופֿט מיך אָפּ דער פֿיל געליטענער שרייבער. ירחמיאל בריקס, און פֿרעגט זיך נאָך צי איך וואָלט אַריינגענומען אין מיין פֿאַבריקל זינענם אַ פֿרייַנד און אים אויסגעלערנט דעם קראַוואַטן־פֿאַך. איך האָב אים דערציילט וועגן מיין טראַגעדיע און זיך געזומען באַקלאָגן אויף מיין דאָליע. און ער נעמט מיר שילדערן, וואָס ער און יידן בכלל זינען דורכוועגאַנגען בייַ די נאַציס,

און איך דערפֿיל מיט זײַן יעדן וואָרט, ווי מײַן פּאַק צרות וועלט „דערטרונ־
קען" אין אַ ים פֿון כּלל־ישׂראל־פּיין און אומגליק. ער כאַפּט זיך אָבער באַלד,
אַז ער באַגייט קעגן מיר אומדירעקט אַן אומרעכט, און ער עצהט מיר צו
פֿאַרלאָזן דאָס הויז, די גאַנצע סבֿיבֿה, און זיך ראַטעוונען ערגעץ צווישן
מענטשן.

איך באַשליס צו פֿאַרלאָזן כאַטש אויף אַ קורצער צײַט ניו־יאָרק און זיך
אַריבערפּעקלען אין די בערג. שוין פֿונעם באַשלוס אַליין וועלט מיר גרינגער
אויפֿן געמיט. איך נעם איבערלופֿטערן פֿאַרשיידענע רעזאָרט־פּלעצער און
איך זוך, פֿאַרשטייט זיך, אַן אָרט, אַ פּאַסיקס פֿאַר מיר, כ'מיין וווּ מע סערווירט
וועגעטאַריש מאכלים. איר וועט מיך פֿרעגן, רבותי, צי אין אַזאַ צײַט איז
מיר געלעגן אין קאָפּ וואָסערע מאַכלים צו עסן? וועט אַ פֿרומער ייִד, עסן
טרפֿה אין צײַט אָפּילו פֿון אַן אומגליק? יאָ, איך בין אין דער בחינה פֿונעם
פֿרומען ייִדן. וואָס דאַרפֿט איר חכמות? איך האָב זיך אָפּגעזוכט אַ פּלאַץ
אין די בערג מיטן נאָמען טאַקע „וועגעטאַרישער האָטעל" און בין אַהין פֿאַר־
פֿאָרן. דאָרטן איז עפּעס געשען מיט מיר אַזוינס, צו וועלכן איך וועל זיך נאָך
אומקערן און דערציילן. דערוויַל וויל איך זאָ דערמאָנען, אַז נאָך אַ מענטש
האָט געאָרבעט מעשׂים, איך זאָל פֿאַרלאָזן די היים און מײַן אַרבעט און מאָכן
אַ ראַדיקאַלן איבערבײַט. איך מיין עס מײַן טאָכטער האָדל. זי האָט מיר
געשריבן:

„טײַערער פּאָ, איך וויים ווי שווער ס'איז פֿאַר דיר אויפֿצוגעבן דאָס הויז,
אונדזער היים. טויזנטער פֿעדעם בינדן דיך און אונדז אַלעמען צו אָט דעם
הויז. איך געדענק גאָרנישט קיין אַנדערע. מיר אַלע האָבן דאָרטן געהאַט
אַזוי פֿיל פֿרייד און פֿאַרגעניגן. אמת, עס זײַנען געווען צײַטן נישט אַזוינע
גוטע, אָבער זיי וועלן אויסגעמעקט פֿון אונדזער זכרון. אַזוי איז שוין דער
מענטש, דאָס גוטע געדענקט זיך בעסער, און דאָך האָלט איך, אַז דו דאַרפֿסט
פֿאַרקויפֿן דאָס הויז. וואָרעם ווי לאַנג דו וועסט דאָרטן פֿאַרבלײַבן, וועסטו
נישט געפֿינען קיין רו. דער אומגליק — דער מאַמעס אַוועקגיין, וועט דיך
פֿאַרפֿאָלגן און מאַטערן. עס וועט אָבער און ווידער אויפֿשווימען פֿאַר דיר
די אַלע רייד, וואָס דו און די מאַמע האָבן געערעדט. זייער אָפֿט וועט דיר בא־
פֿאַלן די בענקעניש נאָך איר, און די וועגט וועלן דיך דריקן ביז אויס־
געשעפֿטקייט...

„פּאָ, כ'האָב דיר שוין איין מאָל געזאָגט, אַז דײַן לעבן איז געווען פֿול מיט
וויכטיקע געשעענישן און מיט ווערטפֿולע מעשׂים. דײַנע קינדער קאָנען
עדות זאָגן אויף דעם. מיר, דרײַ, זײַנען פּראָדוקטן פֿון דײַן גיטטיקער מי

און פֿון דעם שעפֿערישן אינפֿלוס. אַצינד קאָנען מיר דאָס אָפּשאַצן. ווען איך קוק אויף צוריק און דערמאָן זיך, וויפֿל דו און די מאַמע זענען אויסגעשטאַנען ביז איר האָט אונדז געבראַכט צו אונדזער מעמד — פֿיל איך, און אַזוי פֿילן אויך די אַנדערע אין דער פֿאַמיליע — אַ גרויסע דאַנקבאַרקייט צו אײַך ביידן.

„נישט נאָר דאַרפֿסטו פֿאַרקויפֿן דאָס הויז, נאָר דו דאַרפֿסט אויך ליקווידירן דעם שאָפּ. די דאַרפֿסט נעמען טראַכטן וועגן זיך צוריקציִען פון פֿיזישער אַרבעט בפּלל. ס׳איז שוין געקומען די צײַט! אַזוי ווי דיר פֿעלט נישט אויף דעם אויסקומעניש, עצה איך דיר צו באַשרײַבן דעם לעבן, און אַרויסברענגען פֿאַר אַנדערע, וואָס דו האָסט דורכגעמאַכט, און זאָלן מענטשן אָפּלערנען פֿון דיר און אַראָפּנעמען אַ בײַשפּיל.

דײַן טאָכטער האָדל".

יאָ, מײַן טאָכטער זאָל לעבן, איז שטענדיק געווען פֿאַר מיר אַן אינספּיראַציע. זי האָט מיך אַלע מאָל געמוטיקט. בקיצור, איך האָב פֿאַרקויפֿט מײַן הויז, אויפֿגעגעבן מײַן פֿאַבריקל, מיט וועלכן איך בין געווען פֿאַרבונדן העכער דרײַסיק יאָר און זיך געזעגנט מיט מײַנע אַרבעטער.

איך וויל זיך דאָ אַליין איבערדרײַסן און פֿאַרוואַרפֿן אַ וואָרט וועגן „באַלעבאָס" און „אַרבעטער". עס דאַרף זײַן פֿריקרע פֿאַרן לייענער מיך צו זען אין דער ראָלע פֿון אַ באַלעבאָס. איך בין עס טאָקע קיין מאָל נישט געווען. נישט איך בין פֿון אַזאַ טייג געקנאָטן, נישט איך האָב אַ מאָל געהאָט אַזוינע אַמביציעס. פֿון אַלע מײַנע גוואַלדאָוונע געשעפֿטן בין איך קיין גבֿיר נישט געוואָרן. ווען עס איז געווען אַן איבערריקער דאָלאָר — האָב איך געהאָט אַכצן געזעלשאַפֿטלעכע לעכער וווּ אים אַהינצוטאָן.

און אַצינד, אַז איך האָב אויפֿגעקלערט דעם ענין, וואָס האָט מיך שוין געמאָטערט אַ לענגערע צײַט, קאָן איך זיך אומקערן צו די בערג. ריכטיקער געזאָגט, צום „וועגעטאַריאַנער האָטעל" וווּהין איך בין פֿאַרפֿאָרן. אײַך איבערצוגעבן, ווי אַזוי איך האָב זיך געפֿילט די ערשטע טעג, וואָלט געווען זייער וויכטיק. איך האָב זיך אַליין אָפּגעגעבן אַ חשבון־הנפֿש: האָב איך אַ רעכט צו געניסן פֿון אָט דעם וווּנדערלעכן אָרום, ווען מײַן פֿרוי איז מער נישטאָ? מעג איך זיך אָפּגעבן דער רו און דער שטילקייט? און ווי־דער האָט מיך אָנגעכאַפּט אַ בענקעניש נאָך איר, און מיר האָט זיך דעמאָלט געטראָכט — ווי אָנגענעם וואָלט געווען, ווען זי איז אַצינד מיט מיר. אַך, טי, רבונו־של־עולם! — ס׳וועט זײַן שווער, זייער שווער זיך אומצוקערן

קיין ניו־יאָרק. און ס'וועט זײַן ביטער אויך אין אַ נײַער דירה. דער עלנט וועט לויערן פֿון אַלע ווינקעלעך און וועט, חלילה, מנצח זײַן.

איין מאָל זיצנדיק אויפֿן גראָז, פֿאַרטאָן אין מחשבות, האָט זיך דער־נעענטערט אין מײַן ריכטונג אַ פֿרוי וואָס האָט געהאַט פֿרײַנד אין האָטעל, דאָרט וווּ איך בין געזעסן, זי האָט זיך צוגעזעצט נישט וויַט. די פֿרוי האָט מיט איר גאַנג און האַלטונג געצויגן מײַן אויפֿמערקזאַמקייט. איך האָב אויס־געדרייט צו איר מײַנע אויגן און געוואָרפֿן אַ „דורכדרינגענדיקן" בליק (ווי זי אַליין האָט עס מיר שפּעטער דערקלערט). איך האָב בײַ איר אַרויס־גערופֿן, ווי זאָל איך עס דערקלערן, רבותי, מיטלייד און סימפּאַטיע. און אפֿשר איז דאָס געווען נײַגעריקייט; ווי זי וואָלט בײַ זיך געטראַכט: ווער איז דער מאַנצביל? און וואָס זיצט ער עפּעס אַזוי פֿאַרטאָן און פֿאַרטראַכט אין מחשבות? וואָס איז ער אַזוי אומעטיק און עלנט, בעת אַרום אים רוישט און טומלט אַ פֿריילעכער עולם געסט?

איך בין זיך מודה פֿאַר אײַך, ס'האָט מיך אין יענער רגע שטאַרק גע־פֿרייט, וואָס עמיצער האָט זיך פֿאַראינטערעסירט אין מיר, און ווײַזט אַרויס אינטערעס און אפֿשר טאָקע אַ ווילן צו פֿאַרפֿירן מיט מיר אַ שמועס. די פֿרוי, אַ הויכלעכע, מיט אַן אָנגענעמער פֿיגור און איידעלע באַנעמונג, האָט געמאַכט אויף מיר אַ גינסטיקן אײַנדרוק. מיר האָט זיך געוואָלט מיט איר רעדן, דערציילן, זיך אַראָפּרעדן פֿון האַרצן. און אָט גייען מיר שוין בײַ נאַנד און עפּעס פֿיל איך ווי מיר ווערט גרינגער אויפֿן געמיט, און עס ווײַזט זיך אַרויס, אַז איך האָב אויך בײַ איר נושׂא חן געווען און זי אַנט־פּלעקט פֿאַר מיר אַ סוד, אַז זי איז שוין אַן אַלמנה באַלד עלף יאָר און קיינער האָט נישט געקענט פֿאַרנעמען איר מאַנס אָרט. זי האָט זיך אויסגעלערנט ריכטיקער, זיך צוגעווינט צום געדאַנק צו זײַן אַליין. אָבער פֿלוצלונג, האָט זיך איר בליק פֿאַרטשעפּעט אין מײַנעם און...

מיר האָבן זיך אָפּט געטראָפֿן און איך האָב שוין אַזוי אויסגעמאַרקירט, אַז איך זאָל זיצן בײַם עסן בײַ איר טישל, און דאָס איבעריקע האָט שוין געטאָן גאָטס גרויסער צעבליטער זומער און זײַן אויסגעשטערנטער הימל.

אמת, עס איז מיר אָפּט באַפֿאַלן אַ בייזקייט אויף זיך און אַ שולדיקייט. אָבער מערקווירדיק, גראָד אין יענע מינוטן, האָט אַ שוועב געטאָן פֿאַר מיר העלענס מוטערלעך געשטאַלט פֿול מיט פֿאַרשטענדעניש און פֿאַרגעבונג. צײַטנווײַז האָט זיך מיר אָפּילו געדאַכט, ווי זי וואָלט מיך דערמוטיקט אין מײַן נײַעם שריט, ווי זי וואָלט געווען צופֿרידן, וואָס איך האָב זיך געפֿונען אַ פֿרײַנד אין לעבן.

איין מאָל, אין אַן אינדערפֿרי, וועז דער עולם האָט געאַיילט צו דער פּאָסט אָפּצושמעכן בריוו פֿון אייגענע און פֿרעמדע, זײַנען מיר בײַדע, ד"ה, איך און ל', מיטגעגאַנגען. און ווי ס'טרעפֿט אָפֿט, ס'זאָל אַזוי נישט טרעפֿן, האָט זי באַקומען בריוו, און איך גאָרנישט, — אפֿילו אויף קיין רפֿואה ניט.

די פֿרוי האָט באַמערקט מײַן פֿאַרדראָס און זי נעמט מיך טרייסטן, אַז כ'וועל מאָרגן מסתמא יאָ רעכט וועלן מיט אַ בריוול. פֿאַלט מיר אײַן אַ שקאַצווואַטער געדאַנק, אַז זי זאָל עס מיר אַנשרײַבן, און דערבײַ האָב איך נאָך אַ מײַן, נעמלעך, ס'איז כּדאַי צו זען, וואָס אַ מענטש ווי זי וועט מיר שרײַבן, וועל איך וויסן אגב ווי איך האָלט מיט איר. הערט זי מיר אויס זייער ערנסט, וואָס הייסט, מאַכט זי, זי וועט מיר שרײַבן אַ בריוו, וואָס קאָן זי שרייבן? איך בין דאָך צו איר אַ כּמעט פֿרעמדער מענטש! בקיצור, זי קוועלט זיך אַזוי לאַנג און אַזוי ברייט ביז זי גייט אײַן אויף מײַן אײַנ־פֿאַל. אויף מאָרגן, האָב איך דערהאַלטן פֿון איר אַ בריוו, און דאָס איז טאַ־קע דער בריוו פֿאַר וועלכן איך בין איר נאָך ביז הײַנט דאַנקבאַר. דער בריוו האָט געבראַכט אין גאַנצן אַן ענדערונג אין מײַן טרויעריקן לעבן. איך גיב אים דאָ אין דער ייִדישער איבערזעצונג.

מיטוואָך, אויגוסט, 1959.

טײַערער נייטן,

כ'וויס ניט, אויב איך קאָן זיך נעמען די פֿרײַהייט אײַך צו רופֿן בײַם ערשטן נאָמען „נייטן".

עס זײַנען אַריבער בלויז דרײַ טעג, זײַט מיר האָבן זיך געטראָפֿן, און מיר ווײַזט זיך אויס, אַז עס איז פֿיל לענגער. עס קען זײַן, אַז עס איז צו־ליב דער פֿשוטער סיבה, ווײַל מיר האָבן עפּעס געמיינזאַמעס צווישן זיך. און קודם כּל — מיר האָבן ביידע פֿאַרלאָרן אונדזערע חבֿרים, אונדזערע ליבסטע. בײַ אײַך האָט דאָס אומגליק געטראָפֿן מיט זיבן חדשים צוריק און בײַ מיר — מיט צען יאָר צוריק.

עס פֿאַרשטייט זיך, אַז מײַנע ווונדן האָבן זיך נאָך צען יאָר פֿאַרהיילט. איך סימפּאַטיזיר מיט אײַך, ווײַל איך וויס, וואָס פֿאַר אַ שווער שטיקל צײַט איר לעבט אַצינד איבער, ווי איר ווערט געפּײַניקט. און אויב איר האָט אַ פֿאַרלאַנג זיך דורכצורעדן מיט מיר און דערמיט פֿאַרגרינגערן אײַערע ליידן — טוט עס, פֿילט זיך פֿרײַ צו עפֿענען פֿאַר מיר דאָס הארץ, וואָרעם איך קאָן זײַן אַ גוטע צוהערערין און אײַך מיטפֿילן.

אויפֿריכטיק, אײַער וועגעטאַרישע פֿרײַנדין, „ל'".

דער בריוו איז געשריבן, ווי איר זעט רבותי, מיט אַ סך פֿאַרשטעג־דעניש און ווי די פֿראַנצויזן זאָגן מיט „עספּרי", מיט שאַרפֿזין. איך בין נישט פֿון יענע יידן, וואָס קענען לאַנג ארומגיין מיט אַ פֿאַרשלאָסן הארץ, בפֿרט וען לעבן מיר געפֿינט זיך אַ מענטש מיט אָפֿענע אויערן. און למאי לייקענען — איך האָב פֿאַר אָט דער אידעלער פֿרוי אַנטפֿלעקט אַלץ, וואָס ס'האָט מיר דעמאָלט געדריקט. און ס'האָט זיך גיך ארויסגעוויזן, אַז אויך זי האָט געהאָט אַ פֿאַרלאַנג זיך אַראָפּצורעדן — און איך בין געווארן אויך אַ „שומע" — אַ הערער. אָט אַזוי, ווי אירע זעט, האָבן זיך אַנטוויקלט אונ־דזערע באַציונגען, און ס'האָבן זיך אײַנגעשטעלט פֿיינע קעגנזײַטיקע שײכותן מיט אָפּשײַ און רעספּעקט אײנער פֿאַרן צווייטן.

די וואַקאַציעס האָבן זיך געענדיקט און מיר האָבן זיך געזומען גרייטן פֿאַרן אַהיים קיין ניו־יאָרק. און אָט זײַנען מיר שוין אין ברוקלין בײַ מײַן היים. כ'האָב אַרויסגענומען מײַן אויטאָ און מיר זײַנען געפֿאָרן קיין לאַנג־אײלענד וווּ מײַן פֿרײַנדין לי האָט געווויינט בײַ אירס אַ טאַכטער. פֿאַרנדיק האָט אויסגעבראָכן אַ רעגן־שטורעם, וואָס האָט פֿאַרשוועדט דאָס טרייבן די מאַשין. נאָר מיר זײַנען אָנגעקומען בשלום. מיר זײַנען אַרײַן אין הויז, לאָמפּן האָבן געברענט, ס'איז געווען ליכטיק, מיר האָבן געקראָגן אַ וואַרעמען ברוך־הבאָ.

עס זײַנען געווען געסט אין הויז, מען האָט זיי מכבד געווען מיט אַ שנעפּסל, און מען האָט מיך אויך מכבד געווען, נאָר איך האָב זיך אָפּגע־זאָגט מחמת איך טרינק נישט.

אַז איר טאַכטער הערייעט האָט באַמערקט, ווי איך נעם נישט אין מויל קיין זאָך, האָט זי אַ זאָג געטאָן צו איר מאַמען: וואָס שטייסטו? גיי אַרויף און מאַך אים עפּעס עסן, ער איז דאָך מסתמא הונגעריק! דער פֿײַנער אויפֿ־נעם און דער מאָלצייט האָבן מיך אַרײַנגעבראַכט אין אַ גוטער שטימונג. איך האָב איצט געהאָט אַ געלעגנהייט צו באַטראַכטן הערייעטס מאָלעריייען און סקולפּטורן. איך בין געווען איבערראַשט צו הערן, אַז זי האָט געלערנט בײַ חיים גראָסן.

פֿון דעמאָלט אָן האָבן מיר זיך געטראָפֿן אָפֿט און אָפֿטער. כ'האָב אָנ־געהויבן קוקן. אויף דער צוקונפֿט מיט מונטערע אויגן. כ'האָב אויך אָנגע־הויבן טראַכטן פֿון דער מעגלעכקייט אויפֿצובויען דאָס אײַנגעפֿאָלענע צע־שטערטע לעבן. נאָך דער באַגעגעניש, און נאָכן איבערלייענען לײַס צושריפֿט האָב איך נישט געקענט באַהאַלטן מײַן סוד פֿון מײַנע קינדער. די ערשטע

אינפֿארמאַציע האָט געקראָגן מײַן טאָכטער האָדל, זי האָט ביסלעכווײַז זיך דערוווּסט פֿון מײַנע שייכותן מיט לין. מײַן טאָכטער האָט מיר צוגעשיקט אַזאַ בריוול:

„טײַערער פּאַפּ: — זאָלסט זיך נישט אָפּהאַלטן פֿון שרײַבן וועגן דײַן נײַער קאַנטשאַפֿט און וואָס דו פֿילסט צו איר, מחמת איך בין נישט קיין קליין מיידעלע. איך פֿאַרשטיי גאַנץ גוט, וואָס דו ביסט דורכגעגאַנגען אײַ־דער דו האָסט זיך אַנטשלאָסן אויף אַזאַ שריט. אויב זי איז דיר צום האַרצן, בין איך זיכער, אַז זי איז דיר ווערט. ס׳איז אַצינד נישט די פֿראַגע, צי דײַן באַשלוס איז אַ געראָטענער, צי פֿאַרקערט. אויב דו האָסט אַזוי באַ־שלאָסן איז — געגנוג. און אויב דײַן איינזאַמקייט וועט פֿאַרלײַכטערט ווערן, האָסטו דײַן ציל דערגרייכט. אַלע קאַנפֿליקטן דאַרפֿן זיך אײַנשטיילן אין דיר...״

מײַן טאָכטערס בריוו, אַלע בריוו אירע, האָבן מיך געטרייסט און גע־מוטיקט. ס׳האָט שטענדיק געווייט פֿון זיי מיט מיטגעפֿיל און פֿאַרשטענד־ניש, און דאָס איז פֿאַר מיר געווען, צו יענער צײַט, אַ באַווײַז, אַז איך קאָן דערוואַרטן אויך פֿון מײַנע זין אַן ענלעכע באַציונג. און איך האָב זיך ניט אָפּגענאַרט. מײַנע קינדער האָבן זייער פֿרײַנדלעך אויפֿגענומען די נײַעס, און אַזוי אויך אירע קינדער. קורץ און גוט, בײַ דער חופּה זײַנען געווען די הויפּט־מחותנים די זין און טעכטער פֿון ביידע צדדים. אָט די פֿרײַנדלעכע פֿאַרהעלטעניש איז פֿאַרבליבן עד היום הזה.

מײַן פֿרוי לי האָט זיך צוגעפּאַסט צו מײַנע עס געווויינהייטן, צו מײַן קוק אויפֿן לעבן. מיר האָבן באַשלאָסן צו פֿאַרלאָזן ניו־יאָרק און זיך באַ־זעצן אין דער וווּנדערלעכער שטאָט, מיאַמי־ביטש. און אַזוי האָבן מיר גע־טאָן. און אָט שרײַב איך די דאָזיקע שורות טאַקע אין דער נייער סבֿיבֿה. אונדזערע קינדער זײַנען צעשפּרייט איבערן לאַנד. מיר פֿאָרן זיי זען, און אַ מאָל קומט עמעצער פֿון זיי אונדז צו באַזוכן. אונדזער באַקוועמע היים איז, נאַטירלעך, אָפֿן פֿאַר זיי. און אויב הייראָט איז, ווי מען זאָגט, אַ שותּפֿות, דאַרפֿן ביידע שותּפֿים פֿאַרשטיין אַז אַן אַ קאָמפּראָמיס קען נישט זײַן קיין שלום־בית. מײַן פֿרוי לי ווייסט דעם סוד דערפֿון.

הגם זי איז נישט קיין וועגעטאַריערין, האָט זי אָבער גלײַך דער־שנאָפּט, אַז בײַ מיר איז אָט דער ענין אַ לעבנס־אידעע, אַ זאַך פֿון פּרינ־ציפּ, האָט זי זיך באָמיט, אַז אין הויז זאָל נישט אַרײַנקומען עפּעס אַזוינס, וואָס זאָל באַלייַדיקן מײַנע געפֿילן. זי האָט זיך מיט אַלע כּוחות באָמיט צוצופּאַסן.

ס'זײַנען פֿאַראַן הונדערטער, אויב נישט טויזנטער יידישע פֿאַלקס־מענטשן, וואָס האָבן דורכגעמאַכט אַזאַ צי אַן ענלעכן וועג, און זײַנען גע־בליבן שטום און אומבאַמערקט אין דער יידישער געזעלשאַפֿט. אַנדערע זײַנען פֿאַרשוווּנדן, ווי שאַטנס, אין דער נאַכט און הגם איך האָב געהאַט אין זינען אויך אַנדערע מאַטיוון, פֿידוע בײַם שרײַבן דאָס בוך, וואָלט איך זיך געפֿילט העכסט גליקלעך וועז מען באַטראַכט מיך פֿאַר זייער צונג, פֿאַר זייער שליח־ציבור...